

XLIII.

1961.

NÉPRAJZI ÉRTESÍTŐ

NEMZETI MÚZEUM
NÉPRAJZI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

AKADÉMIAI KIADÓ

1961

XLIII.

1961.

NÉPRAJZI ÉRTESÍTŐ

NEMZETI MÚZEUM
NÉPRAJZI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

AKADÉMIAI KIADÓ
1961

Főszerkesztő :

BODROGI TIBOR

Szerkesztő bizottság :

MANGA JÁNOS, SÁNDOR ISTVÁN, SZENDREY ÁKOS, VARGYAS LAJOS

Szerkesztő :

SZOLNOKY LAJOS

TARTALOM—INHALT

VARGYAS LAJOS: Miért és hogyan történelmi tudomány a néprajz? Warum und wieso ist die Volkskunde eine Geschichtswissenschaft?	5
KOROMPAY BERTALAN: Finnugor vagy eurázsiai? Egy archaikus madárfogó szerszámunk eredetéhez. — Finnisch-ugrisch oder eurasisch? Neue Wege zur Lösung der Pynnä-Frage	21
Cs. PÓCS ÉVA: Étél és étkezés a magyar néphitben és népszokásban. Módszer, feladatok, problémák. — Speisen und Mahlzeiten im ungarischen Volksglauben und Brauchtum. Probleme der Forschung	31
Tárgybemutató	
— — : A Néprajzi Múzeum 1960. évi tárggyűjtése — Die Sammeltätigkeit des Ethnographischen Museums 1960.	55
KRESZ MÁRIA: Magyar népi cserépedények. Kiállítás a Néprajzi Múzeumban. — Ausstellung ungarischer Bauerntöpferei im Ethnographischen Museum Budapest.....	141
K. CSILLÉRY KLÁRA: Pütkösdi leányvezető Szeremléről. — Pflingstruder der Mädchen aus Szeremle	171
IFJ. KODOLÁNYI JÁNOS: A finn múzeumok. — Finnische Museen	181

Miért és hogyan történelmi tudomány a néprajz?

Nincs senki szakterületünk művelői között, aki kétségbe vonná, hogy tudományunk történelmi tudomány. De talán akadnak többen, akik nem minden részletében látják világosan ennek a tételnek következményeit, és nem minden kérdésben tudják összeegyeztetni azt a látszólagos ellenmondást, ami a néprajz történelmi felfogása és „klasszikus” meghatározása között van, hogy tudniillik ez a tudományág a *recens* jelenségek *leírásával* foglalkozik. Ezt a meghatározást a néprajz még kialakulásának idejéből örökölte, amikor felfedezték egyrészt a természeti népeket, másrészt az európai parasztkultúrákat, s ezeknek a kultúráknak leírására, alapos megismerésére alakult ki az új tudomány. Kialakulását tekintve tehát, és máig egyik legfőbb tevékenysége alapján joggal tartották a *jelen* állapotokat megőrkítő tudománynak.

Csakhogy a fejlődés különböző fokán levő népek megismerése, pusztán leírása és egymás mellé helyezése is már többet jelent, mint a *jelen* leírását; ezáltal már a *társadalmi fejlődés különböző szakaszait* s ezáltal magát a *fejlődés folyamatát* ismerték meg a kutatók. Az ismeretek rendszerezése folytán a jelenségek és az egyes népek fejlődési sorban helyezkedtek el; vagyis pusztán a „jelenbeli”, „leíró” adatok rendszerezése *történelmi* folyamatot világított meg a kutatók számára. Különböző is, nincs olyan leíró tudomány, ahol a morfológiai igény — a kialakulás lefolyásának megismerésére való törekvés — ne jelentkezne az anyagismerettel egy időben.

Ezért korán, már az ismeretek felhalmozódásának kezdetén kialakulnak azok az iskolák, amelyek a néprajzi anyagot történelmi értékelésre használják fel. Így MORGAN tanításai az emberiség fejlődésének periódusairól, ami Engels révén a marxista elméletben is helyet kapott, vagy később az a kultúrtörténelmi iskola, amely a közelmúlt uralkodó polgári irányzata volt, s részben még ma is az. Mindezek egymástól távoli, de sokban hasonló kultúrák közt történelmi összefüggéseket állapítanak meg, s ezzel az emberiségnek vagy az emberiség egyes részeinek történetére igyekeznek következtetni.

Ilyen határozott iskolák az európai parasztság kutatásában ugyan nem fejlődtek ki, amelyek elméleti megalapozottsággal és kidolgozott módszerrel nyúltak volna az anyaghoz és a problémákhoz, de a kezdet kezdetétől fogva uralkodott az a nézet, hogy a parasztság felfedezett kultúrája valami régi állapot, amelyen egykor az uralkodó osztályok is átmentek, amelyen már messze túljutottak, de ami egykor közös volt az egész népben; ami tehát a fejlődésnek valami korábbi szakasza. Ez a felfogás ugyan kezdetben olyan

túlzott megfogalmazásban nyert kifejezést, hogy a parasztság „ősi” hagyományokat őriz, műveltségi elemei „az ősi” állapotot tükrözik, amiben az emberiség a legrégebb időtől fogva leledzik. Ez egyes, kivételes jelenségekre nézve ugyan igaz, de általában tévedés. Így például a balladát még Goethe korától a múlt század végéig az „őstojás”-nak tartották, amelyből a költészet különböző műfajai kikeltek: a líra, epika és dráma. S azt tartották, hogy ez a népek legősibb költészete. Később azután, a természeti népek költészetének megismerésével, a századforduló idején tisztázódott, hogy semmi köze a primitívekhez, lényegesen magasabb fokot képvisel, s a benne levő középkori-feudális vonások alapján hamarosan kialakult az a helyes felismerés, hogy a késő-középkor műfajával van dolgunk. Különbség ma már csak abban van, hogy egy-két századdal korábbra teszik-e vagy későbbre, s a nemességnek, sőt főnemességnek tulajdonítják-e létrejöttét vagy a parasztságnak. Nálunk, magyaroknál pedig a szereplők névadási sajátosságai alapján a 17. századhoz kapcsolják. Ez a kísérlet akár igaza van, akár nincs — már valóban történeti eredményre törekvő kísérlet volt.

Ilyen törekvés több is található az előttünk járó magyar kutatónemzedék munkájában. Egyik legnevezetesebb eredménye JANKÓ halászati munkája, aki összehasonlító kutatások alapján történeti rétegekre bontja a magyar halászat eszközeit és eljárásait: az ugor együttlés korából, a török hatás, a fekete-tengeri görög hatás, majd a délorosz területekről származó orosz hatás korára s végül a honfoglalás utáni német halászat elemeire. Ezeket a szakaszokat ugyan magából az anyagból is lehet történeti egymásutánba helyezni, mivel az elsőbe tartoznak a legkezdetlegesebb elemek, s a többibe fokozatosan fejlettebbek; de a történeti sorrendet a magyar etnogenezis ismert történeti tényeihez is lehetett kapcsolni, s az egyenlő fejlődési színvonalhoz tartozó jelenségekben nagyrészt ez adta a fejlődésmenetet.

Kisebb mértékben, inkább az újkorra nézve jelenti a történeti szemlélet jelentkezését GYÖRFFYnek a *Szilaj pásztorok* és az *Alföldi kertés városok* kérdését tárgyaló munkája. Nem olyan hosszú szakaszát fogja át a történeti fejlődésnek, mint az előbbi, inkább a „mai” (akkori) nemzedék életében már eltűnő vagy majdnem eltűnt, csak emlékezetben, töredezetten, átalakulva élő jelenségeknek kereste korábbi, teljes formáit a közelmúlt korszak történeti adataiban; de ennyiben „történetibb” is elődjénél, mert már a klasszikus néprajzi módszereken túllépve vidéki levéltárak 19., 18., 17. századi anyagát, II. József-kori térképeket, régi ábrázolásokat használ fel munkájához, s ebben ő az úttörő, akit a mai néprajzi kutatók mindjobban követnek ebben a vonatkozásban.

Nagyobb időszakot ölel fel GYÖRFFY—VISKY és tanítványaik kutatása a díszítőművészet fejlődésére és történeti összefüggéseire nézve. Legnevezetesebb eredménye az új díszítőmotívum-kincsnek, az úgynevezett „magyar motívumok”-nak történeti korhoz való kapcsolása, eredetének tisztázása — hogy a 18. sz. végi és a 19. század eleji, természetű virágábrázolások stilizálásából keletkezett szürszabók kezén. Ez tehát egy mai jelenség születésének és elterjedésének megállapítása pontos történeti körülmények között, ami történeti ismereteink szempontjából több, mint egy jelenség kihalásának folyamatát megállapítani. De nem hiányoztak a korábbi korokra vonatkozó eredmények sem — természetesen csak egyes jelenségekben: a barokk, reneszánsz, gót stílus elemeinek a népi műveltségben való feltűnése házhomlokzatokon, díszítő-

elemeken, bútorokon, az oszmán-török elemek tisztázása hímezéseinkben PALOTAY Gertrud által, ahol már összefüggő „réteg”-ről is beszélhetünk, s ami egyúttal korhoz is köthető összehasonlító eredmény; s mindezekhez járul még a honfoglalás előttiinek bizonyuló kéreg- és szarudíszítmények sora.

Ennél is jelentősebb volt a népzene történelmi rétegeinek megállapítása. Itt még világosabban kiderült, hogy egy új, nagy stílus alakult ki a múlt század végén, s létezik egy szintén nagy, összefüggő, honfoglalás előtti réteg; ezenkívül felismerték a középkori zenének, a 16., 17., 18. és 19. század műzenéjének elemeit is — ezeket már szórványosabban — a mai zenei néphagyományban. S itt nemcsak azt látjuk, hogy a feltárt történelmi forrásokkal él a néprajzi kutatás, hanem maga a néprajzi érdeklődés mozdítja elő a források feltárását. (Ezt másutt csak BELÉNYESY Márta munkájában érte el a néprajz nagyobb arányokban.) KODÁLY „Néprajz és zenetörténet” tanulmányában összegezi azokat a tanulságokat, amelyek a népzenei kutatásból a magyar zenetörténetre származnak: alig értelmezhető, vázlatos, hibás, régi feljegyzések a néphagyományban fennmaradt, élő formáktól nyerik magyarázatukat; s ez a lehetőség új lendületet ad elakadt dallamtörténelmi kutatásainknak is, aminek személy szerint is ő a legfőbb ösztönzője.

Nagyszabású kultúrtörténelmi anyag felvonultatásával próbálja magyarázni SEBESTYÉN Gyula a regölés szokását, meghatározni eredetét, sőt későbbi, középkori elemek leválasztását is megkísérli: a kora-Árpád-kor és Anjou-kor művelődési elemeit mutatja ki a szövegekben. RÉTEI PRIKKEK Marián tánc-történelmi vizsgálódásai pedig talán a másik végletbe csapnak át: ő ugyanis alig ismerte a mai népi táncokat, kutatására nem is nagyon gondolt, csak a történelmi források táncra vonatkozó adatait tárta fel és fűzte össze. Viszont már a *sui generis történelmi néprajz* jelentkezik PAPP László középkori faluásatásaiban; ha ugyanis már nem a mai jelenségeknek keressük előzményeit, ahhoz válogatunk többé-kevésbé értelmezhető adatokat az előző korokból, hanem egy korban található forrás-együttest, lelet-együttest magyarázunk önmagából — mint ő tette — akkor az eredmények önmagukban egészet adnak, s ezt az egészet állítjuk a mai jelenségekkel szembe.

Mindezeknek az eredményeknek legfőbb hiánya mai szemmel nézve az, hogy szórványosak — hiszen a fentieket mintegy hetven év és számos kutató terméséből ragadtuk ki —, s az egy népzene kivételével nem céltudatos történelmi érdeklődésből születtek, hanem szinte „maguktól”, az egyéb irányú néprajzi érdeklődés következményeképp. Amennyiben ilyen eredmény előállt az összehasonlító vagy más módszerű kutatásból, akkor tudomásul vették, de nem volt állandó érdeklődés olyan kérdések iránt, amelyek önmagukban történelmi. Amennyiben pedig ilyen érdeklődés feltámadt — GYÖRFFY-nél például — akkor a felhasznált források túlnyomórészt a közelmúltból származtak, s az érdeklődés a jelenből indult ki, azt akarta „teljesebb formában” látni, tehát a történelmi érdeklődés a fejlődés kis szakaszára vonatkozott, amelynek középpontjában a *jelen* állt, nem a *fejlődés* maga. Legfőbb hiány pedig az, hogy nem ismerték fel a fejlődés termelési-társadalmi meghatározottságát s azokat a nagy korszakokat, amelyek ennek a meghatározottságnak következtében létrejöttek a különböző termelési-társadalmi rendszerek kialakulása idején, — ami a marxista történelmi-elmélet nagy felfedezése. Nem látták világosan, hogy a népi műveltség együttese, a parasztkultúra egészében történelmi kategória,

amelynek nagy része egy meghatározott korhoz köthető, még ha erre a fel-fogásra egyik-másik kutatónkban már mutatkoztak is jelek, legalábbis rész-letekben.

A mi feladatunk tehát a jelenben az, hogy tisztázott fogalmakat alakít-sunk ki, értékeljük és elméletileg rendszerezzük a történeti kutatás lehetőségeit a néprajzban, alakítsuk ki módszertanát, s mindazt, ami ösztönösen, többé-kevésbé helyesen benne élt már kutatóinkban és kutatásaikban, tudatosítsuk a marxista elmélet eredményeinek segítségével.

A következőkben elsősorban Múzeumunk munkatársainak munkáit idézzük példának, mivel a múzeumi tudományos munka előbbrevitele a célunk, s munkatársaink is sokkal világosabban látják majd a kérdéseket, ha az elméletet a saját és egymás jól ismert munkáin, saját problémáin keresztül tárgyaljuk meg. Jó alkalom ez egyúttal arra is, hogy seregszemlét tartsunk eddigi munkánk fölött, s megállapítsuk, hol tartunk, mit értünk el eddig ennek az egyik legfontosabb módszertani elvnek érvényesítésében.

Kezdjük vizsgálódásainkat azzal, hogy sorra vesszük azokat az eljárásokat, amelyek során történeti eredményre lehet jutni néprajzi anyagban. Ismereteim szerint a következő négy mód áll rendelkezésünkre: *a)* leíró vizsgálatok, *b)* összehasonlító kutatás, *c)* a recens anyag vizsgálatából kiindulva — ez lehet összehasonlító jellegű is — történeti forrásokkal, elsősorban művelődés-történeti anyaggal való egybevetés, *d)* önálló történeti kutatás forrásanyagból kiindulva. Lássuk ezeket részleteikben.

a) Talán ellentmondásnak látszik, hogy leíró munkában is rejlik történeti eredmény lehetősége. Kétségtelen azonban, hogy a történelmi mozgás nemcsak nagy távlatokban észlelhető, hanem egy-egy szűk időszakasz — egy-egy „pillanat” mélyreható elemzésében is. Ha egy falu teljes leírását készítjük el például, együtt találjuk az elhaló és a születő, erősödő jelenségeket a társadalom életében; látjuk a nemzedékek közötti különbségeket, sőt halljuk idősebb adat-közölkéinktől, mi volt „régén”, miben tér el a fiatalok az ő életüktől, mit kárho-zatnak benne, és mit gúnyol a fiatalság bennük, öregekben. Látjuk tehát a változást, megállapíthatjuk a fejlődésnek azt a pontját, ahová a kérdéses társadalom éppen eljutott, és a fejlődés irányát, ahová jutni akar. Ezt az eredményt még részmonográfiák is el kell hogy ériék. Áj zeneéletének vizsgálata is nyújtott elég támpontot arra, hogy a falu életének legjellemzőbb egyéb vonásaival együtt pontosan megrajzolhattam a falu társadalmának fejlődési szakaszát, milyen jelenségekben és milyen mértékig haladt a polgárosodásban, s miben maradt hátrább, s hogy ez a fejlettség az ország más falvai közt milyen helyet foglal el. Meggyőződésem, hogy nem is nevezhető „monográfiának” az olyan faluleírás, amely nem jut el ilyen eredményekre; az csak adathalmaz, vagy legjobb esetben adattár egy majdan elkészülő monográfiához.

De nemcsak az élet egészére kiterjedő, recens vizsgálatok — vagyis a jelenben látható változások mikroanalízise — tartozhat bele a történeti néprajz fogalmába. Közvetlen történeti tanulságot nyújthat egy-egy jelenség leírása is, a nyomtatás filmezése, egy viselet leírása, az új népdalstílus vizsgálata, ha a kutató pontosan tudja, hová illeszkedik be a leírt jelenség a történeti fejlődésbe, ez tudatosul benne, és kifejezésre is jut munkájában. Ha világosan látja, hogy az illető régi eljárás vagy viseletdarab milyen elmúlt korszak maradványa, és milyen visszatartó erők következtében maradt fenn az új formák

között, vagy a jelentkező újítás milyen új fejlődési erők érvényesülését jelenti; s ha általában meg tudja határozni, hogy a primitív társadalom vagy a paraszti termelési eljárás, amit megfigyel, milyen fejlődési fokot jelent az általános történelmi folyamatban.

b) Nagyobb szakaszait tárhatja fel a történelmi fejlődésnek, és régebbi korszakaiba enged bepillantást az összehasonlító kutatás. A bevezetőben mondtak alapján is ez az a mód, amellyel a leginkább és a legrégebbi idők óta produkál történelmi eredményeket a néprajzi kutatás. A mi kutatóinkban is régóta tudatosult ennek a módszernek történelmi jelentősége. Itt találjuk a legtöbb példát a történelmi igény megvalósítására, néha igen nagyarányú kutatásokban. DIÓSZEGI a sámánhit magyar maradványainak kimutatásával honfoglalás-előtti réteget tudott megkülönböztetni a néphitben; s bizonyos elemek tekintetében ezáltal meg tudta állapítani a honfoglaló magyarság hitvilágának jelenségeit is. Eredményeivel nyert *terminus ante quem* a sámánhit fejlődésének kronológiájában is felhasználható támpontul szolgál. VINCZE a magyar szőlőművelés francia-vallon elemeinek elkülönítésével középkori kapcsolatokat és középkori fejlődést tudott megállapítani; egyszersmind valószínűsíteni tudta a honfoglaláskor magunkkal hozott — kaukázusi-kazár — termelési hagyományt azáltal, hogy elkülönítette az antik hagyományokig visszanyúló, tehát valószínűleg itt talált dunántúli termelésmódot és a teljesen párhuzam nélkül álló észak-magyarországi eljárásokat, amelyek néhány halvány, keletre utaló nyomot is felmutatnak. (Ezek mellé téve ANDRÁSFALVY eredményeit a vörösbőr-kultúra balkáni, török időkből származó kapcsolatairól, kialakulnak a magyar szőlőművelés és bortermeles különböző történelmi rétegei.) SZOLNOKY a kendermunkák fejlődésében mutatja ki a magyar etnogenezis egyes állomásait, amikor megállapítja, hogy jellegzetes eszközeinek és eljárásainak eredete a pusztai nomádok bőrfeldolgozásában található meg; s hogy a honfoglalás előtti kenderkultúra és a benne kimutatható lentermelési eljárás módok úgy különülnek el földrajzilag, hogy térképre vetítve egyeznek KNEI ZSA 11. századi térképével a magyar—szláv lakosság megoszlására vonatkozóan, tehát a honfoglalás utáni művelődési hatásokat mutatják; egyszersmind meg tudja állapítani szörványos elemekben az egykori finn-ugor szövés-fonás maradványait. FÖLDES a kárpáti pásztorkultúrák egymásrarétegződésében állapít meg történelmi egymásutánt. VÁRCYAS az európai ballada-anyag összehasonlító vizsgálatából jut el balladánk francia rétegének megállapítására — ami csak francia telepeseink Anjou-kori hatására vezethető vissza — és arra a megállapításra, hogy egy szövegünk, a Kőműves Kelemen kaukázusi eredetű magból nálunk alakult balladává, s az Anjou-korban került át a bolgárokhoz és tovább a Balkánra.

Mindezeknek a történelmi eredményeknek előfeltétele az összehasonlító eljárás biztonsága. Nem elég szörványos egyezésekre rámutatni, hanem egyrészt biztosan el kell választani az egyező jelenségeket mindattól, ami más népeknél másként van, másrészt az egyezéseknek lényegeseeknek kell lenni, bizonyos összefüggő egységet kell alkotniok a kultúrában, s egyúttal genetikus jellegűeknek is kell lenniök, azaz a történelmi összefüggést saját magukban is mutassák, s a történelmi körülményekkel is összhangban legyenek.

Időbeli támpont azonban még ilyen összehasonlításból is csak akkor származik, ha az összefüggés csak egy bizonyos korszakban képzelhető el, ha

csak egy időponton keresztül fűzi össze kapcsolat a benne szereplő népeket vagy kultúrákat. Például a Kőműves Kelemen a bolgárokhoz legkésőbb az Anjou-kori szoros érintkezés idején juthatott el, azóta megszakadtak közvetlen kapcsolataink a bolgárokkal; s a kaukázusi mondámag csak a honfoglalás előtti, lebediai tartózkodás idején kerülhetett a magyarsághoz érintkezés és kaukázusi népelemek csatlakozása útján, esetleg még legkésőbb a jászok betelepedése idején. A francia balladák, a francia szőlőművelés telepeseinkkel legkésőbb a 15. század végéig, de már a 12. századtól kezdve kerülhetett hozzánk, később ezek a szigetek beolvadtak a magyarságba. A sámánhit, a szibériai epika elemei balladáinkban, a kendermunkák nomád elemei már honfoglalás-kori műveltségünk elemei lehettek, mert a steppei népektől való elszakadásunk és az európai mintájú, keresztény ország megalapítása után ez a hatás nem képzelhető el, és így tovább.

Az eddig tárgyalt két mód, a leíró és az összehasonlító jelenti a tisztán néprajzi módszert; a következő kettő már történeti kutatással párosult néprajzi vizsgálat, tehát tulajdonképpen komplex módszer.

c) A következő fokozat az, ha a recens vizsgálatok mellé felsorakoztatjuk a források tanulságait is, a művelődéstörténeti anyag párhuzamait. A mai néprajzi anyagnak a közelmúlt történeti forrásaival való kiegészítése, mint láttuk, már régi hagyománya a magyar néprajznak. E tekintetben ma is komoly törekvésekről és eredményekről számolhatunk be. KRESZ Mária múlt századi parasztviseleteket tárgyaló kiadványát is ilyen igény hívta létre, bár ez önmagában zárt, a recens anyagtól független, csak a forrásokra támaszkodó mű, s mint ilyent tulajdonképp a teljesen történeti forrásfeldolgozások közé is sorolhatnánk. Ugyanez indította MORVAY Pétert a tánc-történeti archívum létesítésére (az egykori Népművészeti Intézetben, amiből pl. SZENTPÁL Olga Csárdás-könyve született, a csárdásnak mint a reformkor igényéből született táncnak tárgyalásával). HOFER Tamás a települések kutatásában használja fel a 17–19. század forrásanyagát, különösen térképeket és ábrázolásokat. Különben szakterületünk egyre több 18–19. századi elbeszélő forrást kíván hozzáférhetővé tenni a már ismert THESEDIK, BERZEVICZY és mások mintájára, pl. BÉL Mátyás munkáit, amire külön munkaközösség alakult. S ide tartozik több munkatársunk állandó kutatása vidéki levéltárakban, főleg 19., 18., néha 17. századi anyagban (TAKÁCS LAJOS, MORVAY Péter, PESOVÁR ERNŐ, KODOLÁNYI János). Ide sorozhatjuk TAKÁCS dohánykutatásait is, bár nála a történeti forrásanyag nagy mennyisége már azt jelenti, hogy egy korszak problémáit a saját forrásanyagából oldja meg, olyan jelenségekről is tudomást szerez, amelyek nem jutnak el a máig, közben elhalnak, megváltoznak; tehát tulajdonképpen a következő kategóriába is sorolhatnánk, az önálló történeti kutatások közé; annál is inkább, mivel messze túlnő egy termelési ág vizsgálatán, és bepillantást nyújt fontos 17–19. századi, parasztságtörténeti és társadalomfejlődési kérdésekbe. Mindazonáltal, minthogy nagyarányú recens kutatással jár együtt, s kiindulása is az volt, hogy a recens anyagot magyarázza a múltból, itt kell megemlítenünk.

Távolabbi múltba vezet vissza kutatásait GÁBORJÁN Alice, KRESZ Mária és CSILLÉRY Klára, aki viseleti, kerámiai és bútortanulmányait nagy művelődéstörténeti és művészettörténeti anyaggal egészíti ki, mégpedig európai és más világrészekből való anyaggal, sőt régészeti leletekkel is. Itt a

komplex jelleget még fokozza, hogy eljárástechnikai és anyagvizsgálatokkal is kiegészítik kutatásaikat. Ezen az úton honfoglalás előtti és törökkori keleti elemek, középkori európai, főúri, polgári és paraszti műveltségi hagyaték, a feudális kor máig továbbélő elemei, munkamódszerei és munkamegosztása válik világossá. VARGYAS pedig ballada-összehasonlításainak eredményeit középkori ballada-adatokkal, feljegyzésekkel, valamint a középkori parasztságra vonatkozó más történelmi eredményekkel kiegészítve igyekszik meghatározni a műfaj korát és társadalmi fejlődéshez kapcsolni kialakulását. S MANCA kandidátusi értekezésének csak címe is elárulja történelmi ólképzését: A dunántúli pásztorművészet másfél százada. Hogy mennyire élő igény a recens néprajzi anyag elmélyítése történelmi forrásanyaggal, mutatják a rendszeres forrásközlések: a „Történelmi Néprajzi Füzetek” és a Néprajzi Közlemények állandó rovata, a „Történelmi adatok”.

d) Az utolsó pont a „sui generis” történelmi módszer alkalmazását jelenti a néprajzban: a messzebbi múlt egy történelmi korszakának népi műveltségét megrajzolni a korszakra vonatkozó forrásokból, önálló történelmi kutatással, függetlenül a recens anyagtól. Itt BELÉNYESI Márta középkori kutatásaira és munkaközössége által feltárt 13–15. (16.) századi anyagra hivatkozhatunk, ami egész Európában egyetlen példa nagyméretű történelmi-néprajzi kutatásra. Ő az okleveles anyagban rejlő néprajzi vonatkozások kijegyzeteléséből, az elbeszélő források (krónikák, legendák) felhasználható helyeiből és a korabeli ábrázolásokból, valamint a régészeti-ásatási anyagból, tehát a korszak saját dokumentumaiból állapítja meg a paraszti társadalom egykorú állapotát, s ezt a kész képet állítja a mai, recens vizsgálatokból származó kép mellé; vagyis itt az összehasonlítás már csak második fázis, a kész kép után következik, illetve fordított sorrendű: a középkori anyagból indul ki, és teszi melléje az újkorit.

Többször fölmerült kartársaink körében az a kérdés, mennyiben nevezhető mindez néprajznak. Itt az ideje, hogy szembenézzünk ezzel a kérdéssel is, és végre elméletileg tisztázzuk a fogalmakat s ezáltal a néprajzban uralkodó elképzeléseket.

Eldönti a kérdést már maga az a tény, hogy ennek az anyagnak feltárásához és feldolgozásához szükséges a magyar és európai recens néprajzi anyag és a rávonatkozó néprajzi irodalom ismerete, tehát *néprajzi anyagismeret és iskolázottság*. Hiszen itt nem közvetlen források állnak rendelkezésünkre, amelyek valamely néprajzi jelenséget írnak le, hanem közvetett források, ahol más a tartalom — egy hatalmaskodási eset leírása, egy határjárás birtokadományozáskor, vagy egy legendarészlet, ahol mellékesen említenek egy munkaeszközt vagy házrészletet stb. —, s ezeket nemcsak értékelni, de már meglátni is és megérteni a benne rejlő néprajzi vonatkozás mibenlétét csak az képes, aki ismeri a „jelen” néprajzi jelenségeit, amit parasztságunk körében még láthatunk, vagy más népeknél, leírásokból ismertünk. Tehát a „recens anyagból való kiindulás” közvetve itt is megvan, csak nem egy művelési vagy hagyományág részletekbe menő vizsgálatában, hanem az *egész* néprajzi anyag alapos ismeretében.

Fontosabb ennél is, hogy az az anyag, amelyet ez a vizsgálat feltár, *néprajzi anyag*, azonos azzal, amit a mai néprajz is vizsgál, csak olyan korból, amelyből nem rendelkezünk *közvetlen megfigyeléssel*, összefüggően leírt, szakszerű néprajzi adatokkal. Azonban az, hogy valamit vizsgáltak-e már egy kor-

ban vagy nem, nem jelenthet egy tudomány szak számára kritériumot arra, hozzátartozik-e vagy sem. THESEDIK Sámuel vagy BÉL Mátyás leírásait senki sem óhajtja kirekeszteni a néprajz anyagából, bár nem voltak szakemberei tudományunknak, de mégis összefüggően írták le a korokban látott népeletet. Ha történetesen egy évszázaddal vagy ötten korábban akadt volna egy BÉL Mátyás, akkor ugyanez az anyag néprajz volna, az akkori népelet ezzel válnék tudományunk tárgyává? S ha BÉL Mátyás, THESEDIK száz évvel később születik, akkor az a korszak, amit most leírtak, de akkor nem írtak volna le, nem számítana tudományunk tárgyának? Mert akkor csak közvetett úton, más források kielemezésével juthatnánk bizonyos ismeretek birtokába felőle?*

Vizsgálatunk tárgya a kultúráknak egy bizonyos fajtája. Ezt korábbi fejlődési fokáról jól ismerjük „recens leírások” alapján, mivel azon a fokon élő népek még ma is találhatók: kora-feudális paraszttársadalmak ázsiai, afrikai népeknél. Legmagasabb fejlődési fokát is jól ismerjük: a magunk európai, magyar parasztságát. Egyedül a közbeeső stádium tűnik el szemünk elől: ezeknek a parasztkultúráknak az európai középkor és újkor folyamán megtett fejlődése az uralkodó osztályok hirtelen magasba szökő, írásos, majd technikai kultúrája alatt. Tehát elejét és végét látjuk, csak közepét nem, amire akkor még nem volt megfigyelő, ma pedig már nem maradt élő példa. A fejlődésnek pont ez a közepe nem volna tehát tárgya a néprajzi vizsgálatnak? Ha egy patak eredetétől kezdve jól látható, aztán bűvópataként eltűnik a hegyek gyomrában, majd újra feltör és tanulmányozható: nem ugyanaz-e mint vizsgálati tárgy, ha közben, földalatti szakaszaira csak más módszerű, közvetett, geofizikai, hangvisszaverődési stb. eljárásokkal tudunk adatokat szerezni?

Egy más ellenvetés a módszerre vonatkozik. Nem tagadható ugyan, hogy az anyag néprajzi természetű, de ez más tudományokkal szemben is fennáll: pl. a régészettel szemben; az is legtöbbször olyan kultúrákkal foglalkozik, mint a néprajz, mégis külön tudomány. Mert a néprajz olyan kultúrákat vizsgál, amelyek még élnek, s anyaguk közvetlenül szemlélhető, a régészet viszont kihaltakkal vagy élő népek történeti koraival, amelyeknek anyaga a földben van, és más forrással alig rendelkezünk róluk. Vagyis a *módszer* különíti el a két tudományt, amellyel adatokat szerez az egyes kultúrákra vonatkozóan; ugyanígy állunk a történettudománnyal szemben is, amikor anyagunk közös, de módszerünk különböző.

Csak hogy ezt a különbséget vesszük ma már legkevésbé komolyan. Az egész angolszász világ egy tudománynak veszi az „anthropology”-t, amibe egyaránt beletartozik a régészet, néprajz és embertan. S a szovjet gyakorlatban is egyre jobban összefolyik a háromnak határa, ha még egyelőre külön név alatt tartják is nyilván őket. Világos, hogy a közös anyag s a közös problémák nagyobb összetartó erőt jelentenek, mint amennyire elválasztó erő a feltárás módszerének és a hozzá szükséges iskolázottságnak különbsége. Ma, a komplex kutatásra törekvő korban az iskolázottság egyoldalúsága már senkinek sem jelent akadályt, mindenfelé igyekszünk túlelmelkedni rajta, hogy a problémákat ne egy határig, hanem messze azon túl követhessük.

* Ilyen vélemény is elhangzott a jelen szöveg előadásakor MORVAY Péter felszólalásában, aki szerint a 17. századig visszamenőleg néprajzi anyagnak számít a történeti anyag felhasználása, azon túl már nem.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a sui generis történelmi-néprajzi kutatás anyagában teljesen néprajz, módszerében pedig felerészben az, felerészben történettudomány, ennyiben tehát komplex kutatás, a néprajznak egy más tudománnyal kiegészített, meghosszabbított ága. Különbsége az előbb tárgyalt kategóriákkal szemben csak abban van, hogy nem a mából indul ki, hanem egy régi korból, pl. a középkorból; a középkor paraszti kultúrájának együttesét ragadja meg a rendelkezésre álló adatokból, s csak azután hasonlítja össze a maival, vagy állítja elélni, hogy összehasonlíthassuk a kettőt egymással.

Igaz, hogy az így nyert anyag nem adhat olyan aprólékos és teljes ismeretet, mint a recens állapotok közvetlen szemlélete, különösen egy-egy részletének speciális feldolgozása. De a népkultúrát és a népi társadalmat meghatározó termelésben és annak szintjét leginkább tükröző jelenségekben — mint a település, ház, házbelső, táplálkozás, a viselet feltűnőbb és általánosabb elemei, bizonyos családszervezeti és munkaszervezeti jelenségek és egyes szokások — megadja az átfogó és jellemző képet egy korszakban, s a változást meg tudja állapítani bizonyos korokban ezekben a jelenségekben, ami lényegében a népi társadalom átalakulását, fejlődését jelenti. Vagyis talán nem adja meg a guzsalatformák vagy a kenyérsütés minden apró részletét és vidékenkénti különbségeit; de látjuk a nagyobb korszakok termelési-társadalmi-kulturális szerkezetét a maguk egészében, látjuk, mikor, miben változik ez az egész, kialakulnak a fejlődés nagy csomópontjai, és meg tudjuk állapítani, hogy a mai népkultúra nagy tömböket őriz a fejlődésnek ezekről a csomópontjairól, elsősorban a 14—15. századi fejlettség eredményeiből — kaszával aratás, sarokra rendezett házbelső stb. —, másodsorban a 18. század, a második nagy fejlődési hullám eredményeiből — intenzív, tanyás gazdálkodás, új folklór kezdetei stb. Végeredményben pedig látjuk, hogy a „parasztkultúra” vagy „néphagyomány” fő meghatározó jegyeiben, legtöbb elemében a késő-feudális társadalom — akkor legfejlettebb — termékeinek maradványa. A fejlődés a tematikus kutatások szálain is többé-kevésbé kialakul, de a nagy szakaszok, az összefüggő kultúrák csak ilyen vizsgálathól rajzolódnak ki. Ez a kutatás első sorban a nagy egész, a népi kultúra *összképe* számára elhatározó jelentőségű. Ebből állapíthatjuk meg, hol vannak a fejlődés élen járó területek, s hol rekedtek meg az előző „fejlettség” állapotában vagy még az *előtti* fejlődés színvonalán, hol nem érték el még a késő-középkor vívmányait sem (pl. a kaszás aratást Szatmár megye délkeleti csücskében még a 19. század fordulóján sem). Ezért iktattuk bele a néprajz nagy, központi tervébe, az új Magyarország Néprajzába a középkorvégi és 18. századi „keresztmetszeteket”, melyek mai néprajzunk értelmezésére s az egykori fejlődés érzékeltetésére a legalkalmasabbak és legfontosabbak.

De van jelentősége a részletkutatások számára is. Magam példájából indulok ki, akinek ballada-kutatásaihoz is nyújtott segítséget ezeknek a „keresztmetszeteknek” megismerése. A ballada történelmi adatai és összehasonlító eredményei arra mutatnak, hogy a 14. századnál előbb alig létezett ez a műfaj. Attól kezdve azonban igen, amikor is hirtelen kivirágzott Európa belső, fejlett területein, felváltva a hősepikát és más epikai műfajokat, amelyekhez képest „polgárosultabbnak” mutatkozik. Mindebből kínálkozott a magyarázat, hogy ahhoz a 14—15. századi fejlődéshez kapcsoljuk, amely új termelési módok elterjedésével nagyobb jóléthez, kulturális igényekhez, életszámlethez juttatta

a fejlettebb vidékek parasztságát — amit BELÉNYESY Márta ebben a korban megállapított. E példából is világos, hogy a központi problémák helyes megoldása kihat a részletek megoldására is.

Eddig azokat a kutatási *módokat* tárgyaltuk, amelyek történeti eredményre vezethetnek, lássuk most az *eredmények* lehetőségeit, milyen fajtái lehetnek a néprajzban elérhető történeti következtetéseknek.

a) *Relatív kronológia.* Megállapíthatjuk bizonyos jelenségek egymásutánját, bizonyos kulturális rétegek egymásrarakódását anélkül, hogy tudnánk, mikor történt ez az egymásrarakódás. Egyelőre ilyenek FÖLDESnek a kárpáti pásztorkultúrák egymásutánjára vonatkozó eredményei, ahol a pontos időmeghatározás talán a későbbiekben fog lehetővé válni. Különösen gyakori az eifajta eredmény régészeti és összehasonlító kutatásokban természeti népekre vonatkozóan. Fontos eredmény azonban ez is, mert a fejlődés folyamatának megismeréséhez ez is eljuttat, s sokszor későbbi pontos datálás előfeltételeit teremti meg.

b) *Abszolút időmeghatározás.* Ez is lehet kétféle: hozzávetőleges és pontos, korhoz, évszámhoz kötött.

Az előbbire példa az olyan eredmény, ami *honfoglalás előtti és utáni* elemekre bont valami jelenségcsoportot; pl. DIÓSZEGI sámánhit-elemei ilyenek, vagy a magam eredményei a balladából kielemezhető hősepikai részletekre nézve; honfoglalás *utáni* VINCZÉNél a dunántúli, antik hagyományú szőlőművelés átvétele a magyarság részéről, SZOLNOKYNál a lenes jellegű kenderművelési eljárások átvétele a szlávoktól. Ez is igen sok tekintetben ad felvilágosítást; egy honfoglalás előtti elem pl. csak a nomád-feudális kor terméke lehet, s a középkori, európai, feudális parasztkultúrában, legalábbis annak későbbi századaiban csak mint társadalmi talaját vesztett csökevény élhetett tovább. A honfoglalás *utáni* meghatározás, ha az itt talált népektől való átvételre vonatkozik, mint a fent idézettek, elég pontosan meghatározza a kialakulás idejét a honfoglalást követő néhány generációban, csak akkor bizonytalanabb, ha az azóta fennálló érintkezések folyamán is bármikor lehetséges, mint pl. a néphit szláv elemei, JANKÓ halászati megállapításaiban a német elemek stb.

A pontos datálásra is nyújtanak példát múzeumi kartársaink dolgozatai. TAKÁCS dohánytermesztésünk nagyarányú kifejlődését a 17. században állapítja meg a termelésre vonatkozó bő forrásokból, VARGYAS balladánk kialakulását az Anjou-korra teszi összehasonlító eredmények alapján, GÁBORJÁN Alice bizonyos nyugati viselet-elemek feltűnését századokhoz tudja kötni művelődéstörténeti adatok alapján. Ennél pontosabb, egy-egy évhez kötött eredmény is lehetséges népköltészeti szövegek, különösen újkoriak meghatározásában. Itt azonban egy módszertani követelményre fel kell hívni a figyelmet: a népköltési termékek a variálódás során sok olyan részletemet vehetnek fel magukba, amelyek az időmeghatározásban tévútra vezethetnek. Így pl. Kerekes Izsák balladánkat a kuruckorban keletkezett szövegnek tartották, mert a szebeni rácokat emlegetik benne ellenség gyanánt. Ujabban kiderült, hogy olyan epikus mag képezi tartalmát, ami szibériai török és obiugor népek epikájában is feltűnik, Európában pedig, különösen balladában ismeretlen, tehát honfoglalás előtti műveltségi elemünk. A korábbi időmeghatározás tehát csak egy késői „aktualizálásnak” idejére vonatkozik, nem az egész költeményre. Ugyanígy ismeretesek SOLYMOSSY ballada-meghatározásai a nevek alapján:

Kádár Kata, Kőműves Kelemen, Molnár Anna, Kerekes Izsák abból az időből származik, amikor az addig csak keresztnévvel emlegetett parasztnak kezdtek családnevet is kapni, elsősorban mesterségneveket, SOLYMOSSY szerint tehát a 17. században. Tudni kell azonban, hogy a nevek a legváltozékonyabb elemei a népköltészeti alkotásoknak, de még a fentiek is, pl. a Kőműves Kelemen nem egy változatban fordítva szerepel: Kelemen kőmies, mutatva, hogy a mai forma csak egyszerű változtatása egy régebbinek. Semmi biztosíték sincs tehát arra, hogy nem voltak-e meg balladáink korábban más nevekkkel vagy más névadási formákkal. Az ellenkezőjét, hogy tudniillik megvoltak több századdal előbb is, ma már tudjuk. Az időmeghatározásnak tehát nem a részre kell vonatkoznia, hanem az egészre, mert a kettő nem ugyanaz és nem okvetlen ugyanabból az időből származik. Népköltészeti alkotásoknál legfontosabb a műfaj kialakulásának és virágzásának megállapítása; de legalábbis egy-egy egész szöveg keletkezését kell időhöz kötnünk, nem egy-egy névét vagy részletét.

Természetesen minden munkában, minden anyagban más-más kritériumok szolgálnak időhatározóul: egyszer forrásadatok, máskor összehasonlító eredmények, harmadszor technikai elemek; de azt, hogy az összehasonlító eredmények milyen módon értékelhetők történelmi összefüggések, időpontok megállapítására, azt mindenkinek magának kell a konkrét körülmények szerint másként megállapítania.

c) *Beleillesztés a fejlődési folyamatba.* Ez a történelmi kutatás végső célja, s fontosabb, mint egy-egy elem évszámmal való pontos ellátása. Akkor tudunk meg valami lényegeset egy-egy jelenségről, amikor azt tudjuk, milyen fejlődési fokot képvisel, a fejlődés mely szakaszába illeszthető bele, illetve mely szakaszból származik. Fontosabb tudnom az új népdalstílusról, hogy a parasztság újkori polgárosodásának terméke, mint azt eldönteni, hogy valóban 1860—90 közt alakult-e ki, vagy már az 1800-as évek elejétől kezd kialakulni. Hiszen ez az újabb polgárosodás a paraszti termelés fokozatos kapitalizálódása nyomán már a 18. század elejétől jelentkezik, és egyre újabb folklór-jelenségekben fejeződik ki: előbb a betyárköltészetben, majd az új díszítőművészetben, s végül a zenében. Többet jelent, ha egy dalszövegről megállapítom, hogy feudális viszonyok tükrözése, anélkül, hogy keletkezése korát akár hozzávetőlegesen is meg tudnám adni, mint ha évre pontosan meg tudom mondani, mikor született meg egy szöveg, amely semmiféle fejlődési fokhoz sem köthető, tehát nem jellemző semmiféle korra.

Azt vehetné valaki ellenem, hogy az abszolút időpont mégis a legtöbbet jelenti, mert az a fejlődés fokát is meghatározza. Ez azonban egyáltalán nincs így. Ugyanaz az abszolút időpont más-más fejlődési fokot jelenthet más-más helyen, más-más műveltségi jelenségben, más-más társadalmi rétegben — még olyan szűk és viszonylag egységes műveltségi területen is, mint a magyar nyelvterület. 1900 például a népzeneben mást jelent az Alföldön — az új stílus virágzását — és mást a Székelyföldön — nagy általánosságban a régi stílus uralmát az újnak még csak kezdődő terjeszkedésével — s mást Moldvában — a régi kizárólagos uralmát az újnak még nyomai nélkül is. Ugyanez az időpont földművelésben jelenti az Alföldön pl. a kaszával aratás 4—5 évszázados hagyományát, az Ecsedi Láp környékén és Erdélyben a sarlós aratást. De egy falu társadalmán belül is ez a helyzet. Áj számára 1940 öltözködésben jelentette

a népviselet hiányát, nagyobb gazdákon esetleg bőrkabátot, termelésben igen sok vetőgépet, ugyanakkor zenefolklórban a régi, hagyományos zenei formák uralmát, amit sok polgári hatás keresztezett. S ugyanott a nagygazdáknál ez az időpont a dalolási hagyománytól való tudatos elzárkózást jelentette, a napszamosoknál annak virágzását, s csak a falu átlagképében, lakossága zömében az említett, polgári hatásokkal kevert régi hagyományt. Az abszolút időpont megállapítása tehát nem jelenti egyszersmind és egyértelműen a fejlődési fok megállapítását is. Különösen így lehet bizonyos régészeti feltárásokban, primitív népekre vonatkozóan, ahol az esetleges pontos datálás, pl. más népektől származó pénzek stb. alapján lehetséges, ugyanakkor az anyag egyoldalú és hiányos volta nem engedi meg az illető nép fejlődési állapotának meghatározását világosan és a maga teljességében.

Vizsont, ha a fejlődés megfelelő pontjára is be tudjuk illeszteni a tárgyalt jelenséget, egyszersmind meg is tudjuk határozni a pontos abszolút időpontot is, ez a legtöbb, amit történeti szempontból tehetünk; ezzel megoldottunk minden kérdést, amire ezen a téren törekednünk lehet.

Összegezve az elmondottakat a következőket szögezhetjük le a *miért* és *hogyan* kérdésére feleletül. Azért történeti tudomány a néprajz, mert a fejlődés egyes állomásait írja le az őstársadalmaktól kezdve az európai parasztságig, a fejlődés törvényszerűségeit állapítja meg, a jelenségeket fejlődési sorba állítja, a történeti fejlődési folyamat egyes fokozataihoz köti, s mert a recens jelenségekben is látja a fejlődési folyamatot — a múlt maradványát és az átalakulást. Ezeket a célokat leíró vizsgálattal, összehasonlító kutatással, e kettőt történeti forrásokkal kiegészítve és végül tisztán történeti forrásokból kiindulva valósíthatja meg. Ezeket a célokat a mai néprajzi kutatók nagy része vallja, s mint az idézett példák tanúsítják, meg is valósítja a különböző lehetséges módok mindegyikében. Aki pedig nem teszi, vagy nem akarja, az sem változtathatja meg a néprajz történeti jellegét, mert az ő történetileg nem értékelt anyagát mások fogják majd erre az értékelésre felhasználni; tehát csak a téglahordás munkájára vállalkozik az illető, vagy csak arra képes, a tervezésre, az épület felrakására már nem. A túlnyomó nagy rész azonban világosan látja, hogy a recens jelenség, a mai állapot milyen történeti kategóriák terméke; a témánk túlnyomó részét képviselő parasztkultúráról tudja, hogy nagy vonásaiban a későfeudális társadalom maradványa; ennek fejlődését kívánja megállapítani, okait, törvényszerűségeit feltárni, etnogenezist kutatni, s a társadalom fejlődését, művelődéstörténetét megrajzolni.

A jelen tanulmánynak nem is volt más célja, mint ezt a sok munkában jelentkező, közös törekvést elméletileg összegezni, hogy a tudatosítás révén a munkák még jobbá váljanak, a szemlélet pedig általánossá az egész magyar néprajzi kutatásban.

VARGYAS LAJOS

*A szövegben említett múzeumi dolgozók történelmi vonatkozású munkássága**

- BELÉNYESY Márta:** Mezőgazdasági termelés Magyarországon a 14–15. században. Előkészületben. Ebből megjelent:
Halászatunk a 14. században. Ethn. 1953.
A földművelés fejlődésének alapvető kérdései a 14. században. Ethn. 1954–55.
Szőlő- és gyümölcsstermesztésünk a 14. században. NÉ 1956.
A földművelés Magyarországon a 14. században. Századok, 1956. Németül: Acta Ethn. 1957.
Állattartás a 14. században Magyarországon. NÉ 1956.
Néhány szó az erdő- és szántóváltó gazdálkodás magyarországi formájáról. Agrártört. Szle 1957.
A permanens földhasználat és a két- és háromnyomásos rendszer kialakulása a középkorban Magyarországon. Ethn. 1960. Franciául: Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, Ergon, II. ROK 1960. számában.
Viehzzucht und Hirtenwesen in 14–15. Jh. in Ungarn. Sajtó alatt a „Viehzzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa” c. kötetben.
- BELÉNYESY Márta:** Adatok a tanyakialakulás kérdéséhez. Bp. 1948.
- BELÉNYESY Márta:** Beszámoló az Orsz. Történelmi Múzeum „Anyagi kultúra a 15–16. században” kutató munkaközösség célkitűzéseiről és munkájáról. Ethn. 1952.
- BELÉNYESY Márta:** Beszámoló az „Anyagi kultúránk a 15. században” c. munkaközösség 1952–54. évi munkájáról. Ethn. 1954.
- BELÉNYESY Márta:** Le serment sur la terre au Moyen Age et ses traditions postérieures en Hongrie. Acta Ethn. 1955.
- BELÉNYESY Márta:** Az erdei irtások parlaggazdálkodása. Adattári Ért. 1955.
- BELÉNYESY Márta:** A régi szántóközösségek emléke. Uo.
- BELÉNYESY Márta:** Andaten zum Zwei- und Dreifeldwirtschaft im mittelalterlichen Ungarn. Acta Ethn. 1956.
- BELÉNYESY Márta:** Hozzászólás D. Stránská Česky Lid-ben megjelent cikkéhez. Ethn. 1956.
- BELÉNYESY Márta:** Brandfeldbau in Ungarn. Archeol. und Ethnol. Forschungen, 1956. Berlin.
- BELÉNYESY Márta:** Beszámoló az „Anyagi kultúránk a 15. században” kutató munkaközösség elmúlt négy évéről. Agrártört. Szle 1956/4.
- BELÉNYESY Márta:** Három 15–16. századi irat mezőgazdaságtörténelmi vonatkozásai. Agrártört. Szle, 1956.
- BELÉNYESY Márta:** A középkori agrártörténet kutatási módszereiről. Bp. 1957.
- BELÉNYESY Márta:** A ló becese a középkorban. Ethn. 1957.
- BELÉNYESY Márta:** Szolnok-Doboka, Alsó-Fehér, Kolozs megyében szokásos talajmegmunkálás a 14. században. Ethn. 1957.
- BELÉNYESY Márta:** Kerített falutípus és határhasználat kapcsolata néhány zalai irtásos falunál. Ethn. 1958.
- BELÉNYESY Márta:** Egy főúri étrend a 16. században és annak néprajzi párhuzamai. NÉ 1958.
- BELÉNYESY Márta:** Kultúra és tánc a bukovinai székelyeknél. Bp. 1958.
- BELÉNYESY Márta:** Beszámoló az MTA Agrártörténelmi Bizottságának megalakulásáról és terveiről. Ethn. 1959.
- BELÉNYESY Márta:** Über die mittelalterlichen Forschungen in der ungarischen Ethnographie. Acta Ethn. 1960.
- BELÉNYESY Márta:** A magyarság anyagi kultúrája a 15. században. Lexikális feldolgozás. Előkészületben.
- BELÉNYESY Márta:** A Néprajzi Múzeum Történelmi Archivuma. Népünk fejlődésének jellegzetes szakaszaira vonatkozóan gyűjt adatokat az anyagi, társadalmi és szellemi kultúra területéről. (Közel 10 000 lap) Folyamatos munka.
- CSILLÉRY Klára:** Az ácsolt láda. A MTA II. Oszt. Közleményei, 1951. Franciául: Acta Ethn. 1950.
- CSILLÉRY Klára:** Vázlatok Tiszaigai népi lakáskultúrájából. Ethn. 1952.
- CSILLÉRY Klára:** A Néprajzi Múzeum új szerzeménye: a kercaszomori ácsolt ágy. NÉ 1954.
- CSILLÉRY Klára:** Predbežné poznámky k spracovaniu ľudového drevárstva na slovenskej dedine Szuhahuta (Mad'arsko). Slovenský národopis, 1955.

* Nem soroltuk fel a „Történelmi Néprajzi Füzetek” és a Néprajzi Közlemények „Történelmi adatok” rovatában közölt anyagot.

- CSILLÉRY Klára: Uj emberábrázolásos ácsolt láda a Néprajzi Múzeumban. NÉ 1957.
- CSILLÉRY Klára: L'art populaire en Hongrie. (Fél Edittel és Hofer Tamással közösen.) Bp. 1958. Németül és oroszul is.
- CSILLÉRY Klára: Rövidderékű női ing és hozzávaló pendel Faddról. NÉ 1958.
- CSILLÉRY Klára: Adalékok az asztal történetéhez. Népr. Közl. 1958.
- DIÓSZEGI Vilmos: Uráli halnevek mandzsú-tunguz kapcsolatai. MNy 1947.
- DIÓSZEGI Vilmos: A viaskodó táltosbika és a sámán állatalakú életlelke. Ethn. 1952.
- DIÓSZEGI Vilmos: Le problème de l'ethnogenèse des Samaghirs. Acta Orientalia, 1953.
- DIÓSZEGI Vilmos: A honfoglaló magyar nép hitvilága („ösvallásunk”) kutatásának módszertani kérdései. Ethn. 1954.
- DIÓSZEGI Vilmos: A magyarság eredetének kérdéséhez. Ethn. 1954.
- DIÓSZEGI Vilmos: Golovnoj ubor nanajszikih (golyódszkih) samanov. NÉ 1955.
- DIÓSZEGI Vilmos: A nanajok (goldok) hármass fokozatú amulettjei. NÉ 1957.
- DIÓSZEGI Vilmos: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Bp. 1958.
- DIÓSZEGI Vilmos: Die Typen und interethnischen Beziehungen der Schamanentrommeln bei den Selkupen (Ostjak-Samojeden). Acta Ethn. 1960.
- DIÓSZEGI Vilmos: Uráli párhuzamok táltosaink „felesleges csont” képzetéhez. Ethn. 1960.
- FÖLDES László: Etnikai rétegek a kárpáti pásztorkultúrában. Előkészületben. Ebből megjelent: A juhtartás típusai és építményei a Kárpátmedencében. Népr. Közl. 1957/1—2. Rídeg lótarthatás a székelyeknél. Népr. Közl. 1958/1—2.
- GÁBORJÁN Alice: A szolnoki hódoltságkori ásatási lábbelianyag magyar viselettörténelmi vonatkozásai. Ethn. 1957.
- GÁBORJÁN Alice: Két magyar hosszúszerű lábbelitípus viselettörténelmi elemzése. NÉ 1958.
- GÁBORJÁN Alice: A Néprajzi Múzeum lábbeligyűjteménye. I. Cizmák. NÉ 1959.
- GÁBORJÁN Alice: Győri lábbelialakú kerámiaedény. Arrabona, 1960.
- GÁBORJÁN Alice: A budavári középkori ásatási lábbelianyag néprajzi vonatkozásai. Előkészületben.
- HOFER Tamás: 18. századi méhész-hiedelmek. Ethn. 1951.
- HOFER Tamás: Dél-Dunántúli településformáinak történetéhez. Ethn. 1955.
- HOFER Tamás: Hajdúböszörményi földművesek karámja. Ethn. 1956.
- HOFER Tamás: Vadfogó vermek a töröknek hódolt Baranyában. Ethn. 1957.
- HOFER Tamás: Jobbágy hagyatéki leltárak és becsek a keszthelyi Festetics-uradalomból. Agrártört. Szle, 1957.
- HOFER Tamás: Csűrök és istállók a falun kívül. Ethn. 1957.
- HOFER Tamás: L'art populaire en Hongrie. Bp. 1958. (Fél E-vel és Csilléry K-val együtt.) Németül, oroszul is.
- HOFER Tamás: A magyar kertész települések elterjedésének és típusainak kérdéséhez. Műveltség és Hagyomány, 1960.
- KODOLÁNYI János: Egy 18. századi népviseleti ábrázolás. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1957.
- KODOLÁNYI János: Problémák az ormánysági etnikai csoport körülhatárolásában. NÉ 1958.
- KODOLÁNYI János: A temető, temetkezések rendjének szabályozása a 18. században. Népr. Közl. 1959.
- KRESZ Mária: Évszámos hódmezővásárhelyi cserépedények a Néprajzi Múzeumban. NÉ 1954.
- KRESZ Mária: Magyar parasztviselet (1820—1867). Bp. 1956. Németül is.
- KRESZ Mária: Fazekas, korsós, tálak. Ethn. 1960.
- MANGA János: A dunántúli pásztorművészet másfél százada. Kézirat.
- MORVAY Péter: Az Ecsedi Láp egykori állattartása és pásztorélete. Ethn. 1940.
- MORVAY Péter: A templomkertben, temetőben és halotti toron táncolás... Ethn. 1951.
- MORVAY Péter: Verbunkáncaink kialakulása. Lásd LUCOSSY E.: 39 verbunktánc. Bp. 1954.
- MORVAY Péter: Történelmi néprajzi adatok a kiskunhalasi levéltárból. NÉ 1955.
- MORVAY Péter: A pásztortánc színpadi pályafutásának kezdete. Táncművészeti Ért. 1956.
- MORVAY Péter: Az egykori verbuválás és népi táncaink ismeretéhez. Népr. Közl. 1956.
- MORVAY Péter: A Jász-Kunság 18. századi táncéletéből. NÉ 1957.
- MORVAY Péter: A 18. századi nemesi ellenállási mozgalom hatása a táncéletre. Előkészületben.
- PESOVÁR Ernő: Verbuválás a reformkori Vas megyében. Vasi Szle, 1960.
- SZOLNOKY Lajos: A magyar népi kendermegmunkálás. Előkészületben. Ebből megjelent: Magyar kenderáztatási módok. NÉ 1959.
- TAKÁCS Lajos: A dohánytermesztés Magyarországon. Előkészületben. Ebből megjelent: A Tolna megyei dohánytermesztés kibontakozásának kérdéséhez. Ethn. 1954.

- Egy eddig ismeretlen dohányművelési eszköz. NÉ 1958.
 A dohánytermesztés kibontakozása a jobbágykorban a nyomásos gazdálkodású területeken. Ethn. 1959.
 A jobbágykori terhek és a dohánytermesztés Kapuvár környékén. Soproni Szle, 1960.
 „A rendes pipázás privilégiumjai. . .” Ethn. 1954.
- VARGYAS Lajos: Aj falu zenei élete. Bp. 1940.
 VARGYAS Lajos: Das Musikleben im ungarischen Dorf und die Methoden seiner Erforschung. Deutsches Jahrb. f. Volkskunde, 1957.
- VARGYAS Lajos: Kutatások a népballada középkori történetében. I. Francia eredetű réteg balladáinkban. Ethn. 1960. II. A honfoglalás-kori hősepika továbbélése balladáinkban. Ethn. 1960. III. A Kőműves Kelemen eredete. NÉ 1959. Németül: Acta Ethn. 1960. IV. Műfaji és történeti tanulságok. Előkészületben.
- VARGYAS Lajos: Hagyomány és kultúra. Társadalomtudomány, 1943.
 VARGYAS Lajos: A magyarság néprajzi kapcsolatai a Szovjetunióban élő népekkel. Lásd: A Szovjetunió. Bp. 1946.
- VARGYAS Lajos: Mimos-elemek a magyar betlehemes játékban. Antiquitas Hungarica, 1948.
 VARGYAS Lajos: Les mélodies des jeux hongrois de Noël. Folia Ethn. 1950.
 VARGYAS Lajos: A legrégebb eredeti magyar vers. It 1950.
 VARGYAS Lajos: A magyar vers rítmusa. Bp. 1952.
 VARGYAS Lajos: Ugor réteg a magyar népzeneben. Lásd Kodály-émlék. 1953. Oroszul és németül, első része: Acta Ethn. 1950.
- VARGYAS Lajos: Francia párhuzam regösénekeinkhez. Népr. Közl. 1957.
 VINCZE István: Magyar szőlőmetszőkések és metszémódok. NÉ 1957. Németül: Acta Ethn. 1958.
 VINCZE István: Magyar borsajtók. Ethn. 1958. Németül: Acta Ethn. 1959.
 VINCZE István: Magyar borpincék. NÉ 1958. Németül: Acta Ethn. 1960.
 VINCZE István: A borfeldolgozás módjai és eszközei, különös tekintettel a borsodi Hegyközre. Ethn. 1960.
 VINCZE István: A szőlő művelése és eszközei, különös tekintettel a borsodi Hegyközre. Népr. Közl. 1960. Sajtó alatt.
 VINCZE István: A szőlőhegy birtoklása és a szőlőhegy rendje, különös tekintettel a borsodi Hegyközre. Népr. Közl. 1961. Sajtó alatt.

Warum und wieso ist die Volkskunde eine Geschichtswissenschaft ?

Der Verfasser verweist in seiner Einleitung darauf, daß die Volkskunde schon in der Epoche ihrer Anfänge, als sie die Beschreibung rezenter Zustände für ihre Aufgabe hielt, durch die bloße Vergleichung der Kulturen unterschiedlich entwickelter Völker zu historischen Ergebnissen gelangte. Die Typologie hat auch schon Entwicklungsgänge behandelt, also das Bild geschichtlicher Prozesse vermittelt. Später haben sich in der Volkskunde ausgesprochen »historische« Schulen ausgebildet, heute aber verweisen wir unser Wissensgebiet in die Reihe der Geschichtswissenschaften. Sodann schätzt der Autor die ungarischen Antezedenzen kurz ab, die teilweise oder ganz auf die Geschichte begründeten Forschungsmethoden. Er untersucht die Möglichkeiten, mit denen nach dem heutigen Stand der Wissenschaft die Volkskunde zu historischen Ergebnissen gelangen kann, ebenso, welche Belehrungen wir aus diesen Erkenntnissen ziehen können. Von Mitarbeitern unserer Museen veröffentlichte oder vorbereitete Arbeiten illustrieren diese theoretischen Erörterungen.

Der Verfasser unterscheidet folgende Möglichkeiten:

A) Beschreibende Forschung, B) Vergleichende Forschung, C) Ergänzung der beiden ersten Methoden mit geschichtlichem und kunstgeschichtlichem Material und D) Aus rein geschichtlichem Material abgeleitete Ergebnisse.

A) Hierher gehört vor allem die Dorfmonographie, die Mikroanalyse eines geschichtlichen Augenblickes, in dem die Abweichungen von zwei oder drei Generationen voneinander, die Richtung gebietmäßiger Veränderungen und die Gesetzmäßigkeiten der Änderungen sichtbar werden. Aber auch jede andere beschreibende Arbeit kann geschichtlich wertvoll sein, wenn sie den Platz der beschriebenen Erscheinung in der geschichtlichen Entwicklung bestimmen kann.

B) Die vergleichende Forschung ermöglicht, die größeren Abschnitte der geschichtlichen Entwicklung zu erkennen. Zeitliche Anhaltspunkte selbst von sicheren vergleichenden Erkenntnissen können nur dann gewonnen werden, wenn die aufgezeigten Zusammenhänge in bestimmten Epochen möglich sind. In der ungarischen Forschung bedeutet die Landnahme einen Markstein, den Zeitpunkt der Trennung von der Steppenkultur und ihrer Anschlüsse und die Bekanntschaft mit den heutigen Nachbarn und der christlichen Kultur; dieser Zeitpunkt erweist sich in vielen vergleichenden Forschungen als der terminus ante bzw. terminus post quem. Viele sehr beachtliche Arbeiten der Mitarbeiter des Ethnographischen Museums beweisen dies.

C) In neuen ungarischen Untersuchungen vor allem in den Forschungen des Ethnographischen Museums nimmt die Kulturgeschichte einen sehr breiten Raum ein; die Trachten-, Siedlungs- und Kunstgeschichte, die Geschichte der Einrichtung und der Architektur mit ihren Denkmälern, ebenso das archäologische und schriftliche Quellenmaterial ergänzen unseren volkskundlichen Stoff. Hier kann man schon von komplexen Forschungen sprechen, die hierauf bezüglichen Bestrebungen machen sich nicht nur in den Themenaufarbeitungen und den anschließenden groß angelegten Forschungsarbeiten in Archiven und Museen geltend, sondern auch in den ständigen historisch-volkskundlichen Veröffentlichungen. Für diese Zwecke wurden in unseren Fachzeitschriften besondere Spalten geschaffen bzw. neben den Zeitschriften wurden eigene Serien von Veröffentlichungen gestartet.

D) Die Erforschung der mittelalterlichen Geschichte der ungarischen Volkskunde beruht auf Quellen, die der gleichen Epoche entspringen. Unter Leitung eines volkskundlichen Forschers bearbeitet eine Arbeitsgemeinschaft die urkundlichen Quellen und dieser Forscher sorgt für die Ordnung und Bewertung des Materials, auch für seine Aufarbeitung. Aus dem für Historiker nicht erkennbaren volkskundlichen oder volkskundlich bewertbaren Angaben, aus der an das volkskundliche Material anschließenden Ikonographie und dem historischen Material enthüllt sich das authentische Bild der ersten großen Entwicklung des magyarischen Bauerntums aus der Zeit um das Ende des Mittelalters, das infolge der durch die Türkenherrschaft bewirkten Unterbrechung der Gesellschaftsentwicklung unsere heutige volkliche Kultur entscheidend beeinflusste. In Kenntnis dieser im vierzehnten und fünfzehnten Jahrhundert vorsichgegangenen Vorgänge kann die thematische Untersuchung der Einzelheiten der volklichen Kultur zu viel sichereren Ergebnissen gelangen.

Sodann faßt der Autor die mannigfachen Richtungen der so gewonnenen Ergebnisse zusammen, die relative und absolute zeitliche Anordnung und was viel wichtiger ist, die Einordnung der Erscheinungen in die entsprechende Stufe des Entwicklungsverlaufes. Letztere stimmt übrigens nicht immer überein mit der zeitlichen Anordnung, weil ja verschiedene Gebiete verschiedene Gesellschaftsschichten und auch verschiedene Zweige der Kultur in einem gleichen Zeitraum auf immer anderer Entwicklungsstufe stehen können. Dafür führt der Verfasser Beispiele an.

Die Entwicklungsstufe in einer Erscheinung zu bestimmen ist wichtiger als die absolut genaue Zeitbestimmung. Aber beide vereint, die absolute Zeitbestimmung und die Feststellung des gesellschaftlichen Entwicklungsgrades sind das höchste Ziel der volkskundlichen Forschung.

Finnugor vagy eurázsiai?

Egy archaikus madárfogó szerszámunk eredetéhez

A fenti kérdés így felvetve az ellentét benyomását kelti, valójában azonban nem feltétlenül azt fejezi ki. A finnugorság lakta terület ugyanis Eurázsia-nak egy kis része; ami finnugor, az lehet egyúttal eurázsiai is, de a mi eurázsiai elterjedésű, az bajosan nevezhető finnugor sajátosságnak. A kérdés tehát az eredetre vonatkozik. A második alternatívában az első feloldása foglaltatik, az elsőben pedig a második megoldás leszűkítése.

Az ilyen nagyvonalú kérdésekre a néprajzban a vadászat tárgyai adnak lehetőséget, amelyek gyakran roppant területeken szétszórva fordulnak elő. Ha abból indulunk ki, hogy a tárgyi megfelelés kapcsolatra utal, akkor fel kell tenni, hogy a tárgyak vándorlás útján terjedtek szét földünk nagy részén. Nem könnyű azonban a vándorlás irányára következtetni. A kutatás mindjobban annak a felismerésnek az elfogadására kényszerül, hogy a vándorlás legvalószínűbben a műveltségi áramlatok irányában ment végbe. Az itt szóba kerülő hurokfajtának az eredeztetése körül is meglepő módon felül kell vizsgálni a régibb véleményeket.

Finn nevén *pynnä* (olv. pünne) névvel nevezem azt a hurokfajtát, amelynek egy a lyukból kieső csalétkes fácska s a lyukon át húzott és a fácska köré kiterített hurok a két legjellemzőbb alkotórésze. Ez a rántóhurok egyik fajtája: madárfogásra használatos szerszám. Ha a madár a fácskára rászáll, hogy a csalétket csipegesse, a fácska a lyukból kiesik és a hurok a rántóvessző hatása következtében összehúzódik. Már éppen húsz évvel ezelőtt is foglalkoztam problémájával,¹ de felfogásomat a kérdés néprajzi irodalma és anyagismeretem bővülése új irányba terelte, ezért szükségesnek látszik, hogy kutatásaimat kiegészítve és helyesbítve, a róla alkotott véleményemet továbbfejlesszem. — Egykori állásfoglalásomat az a kritika indította el, hogy GUNDA BÉLA feltevését a magyar hurok finnugor eredetéről nem láttam kellőképp igazolva, s hogy összehasonlító vizsgálatom során más eredményre jutottam.² Az előbbi kérdésben most sem látok másként. Nyilvánvalónak látszik, hogy csekélyszámú magyar adataink kelet-európai környezetünkéből magyarázhatók. Nincs okunk hurokfajtánkat közvetlenül a finnugorságtól származtatnunk vagy esetleg a

¹ Finnugor eredetű csapdáink kérdéséhez. I. A finn „pynnä” változatai. NÉ. XXXI. (1939).

² BÉLA GUNDA: Eine ethnographische Parallele in der balkanischen und nordeurasischen Jagdkultur. Vjesnik Etnografskog Muzeja u Zagrebu IV. 1938.

magyar nép szerepét közvetítőnek fogni fel e hurok szempontjából a Balkán népei felé.

Míg azonban a *pynnä* hurok magyar változatainak finnugor vonatkozásairól felfogásom megmaradt a régi, megváltozott a véleményem a huroknak több szakaszos kialakulásáról. Régebbi dolgozatomban három típusát különböztettem meg: élőfa-típus, rudas forma, íjas forma. Most ezek közül kettőt állítok szembe egymással, és egybefoglalom a rudas formával a huroknak ún. élőfa típusát. Akkor azt fejtegettem, hogy a három ily sorrendben keletkezett egymásból: élőfa-hurokból földbe szúrt rudas típus és ebből bárhol felakasztható, hordozható íjas forma. Ami a harmadik konstrukció kialakulását illeti, ennek leszármazását a földhöz kötött szerkezetből ma is fenntartom: tapasztalati tény, hogy a csapdafélék egy részénél tendencia figyelhető meg a fogószerszám konstruktív egészévé fejlesztése és hordozhatóvá tétele irányában. Felfogásomat abban helyesbítem, hogy már nem tesztek éles különbséget elsőség dolgában élőfa-típus és rudas forma között. Az egyikről a másikra könnyű az átmenet. A hurok szerkezeti gondolata egyaránt alkalmazható élőfára is meg földbe szúrt rúdra is. Ezért tehát nem feltétlenül Európa északi részében — az élőfa-típus előfordulási helyén: Német-, Lengyel- és Finnországban — keresném most már a *pynnä* hurok eredeti hazáját. A hurok feltalálása nem kapcsolódik oly szorosan az erdőövhöz, mint régebben gondoltam. E nézetem megmásítására elsősorban azoknak a kutatóknak a véleménye indít, akik az utóbbi években a *pynnä* eredetéről nyilatkoztak s akiknek az állásfoglalásaiból mindjobban túlsúlyra jut az a vélemény, hogy eredeti hazája nem északon van, hanem délen, s nem annyira Európában, mint inkább — úgy látszik — Délkelet-Ázsiában! — Lássuk ezeket közelebbről is!

GUNDA BÉLA felfogásáról (amelyről régebbi cikkemben írtam) röviden csak annyit, hogy észak-eurázsiai és balkáni kapcsolatot tett fel s ebben a magyarságot tekintette közvetítőnek. Még ő előtte JULIUS LIPS ismertette az észak-amerikai Naskapi indiánok megfelelő rántóhurkait. Szerinte az indiánoknál a *pynnä* társaival együtt újkori átvétel a fehér ember vadászatából. Álljanak itt saját szavai: „... the springing pole trap clearly emerges as a more recent element. This is attested by its sporadic and rare distribution . . .”³ — GUNDA cikkével egy évben, 1938-ban jelent meg JOHN COOPER amerikai kutató könyve. Ő már sok adatot ismer az észak-amerikai indiánoktól, de ugyancsak hajlik azon nézet felé, hogy a hurok Európából került át Amerikába. Óvatosan írja: „European influence may be suggested here... diffusion in post-Columbian times from Europe seems slightly the better guess . . .” Más összefüggésben megállapítja, hogy a hurok alighanem a keleti mediterrán műveltséghez tartozott.⁴

Tovább megy ennél, aki legutóbb szolt hozzá a kérdéshez: az ismert svéd csapda-kutató, STURE LAGERCRANTZ. Számba véve, igen futólag, az irodalomban eddig felmerült egymással részben ellentétes véleményeket, s megemlítve, hogy az észak-amerikai elterjedést még nem tisztázták, szó szerint

³ JULIUS E. LIPS: Trap Systems among the Montagnais-Naskapi Indians of Labrador Peninsula. Stockholm, 1936. 21.

⁴ JOHN M. COOPER: Snares, Deadfalls, and other Traps of the Northern Algonquians and Northern Athapaskans. The Catholic Univ. of Am. Anthr. Ser. No. 5. Washington 1938. 24.

így folytatja: „There is, however, more reason to believe that the type in question is one of the many culture elements common to south-east Asia and southern Europe.”⁵ Vagyis lehetségesnek tartja, hogy fogószerszámunk a Délkelet-Ázsiában és Dél-Európában közös műveltségi elemek egyike. Így kerül közös nézőpont alá földrészünk két távoli pontja: Dél-Európa (közelebb-ről a Balkán) és Délkelet-Ázsia (Hátsóindiával és Indonéziával). Innen már valóban csak egy lépés annak a kimondása, hogy hurokfajtánk Délkelet-Ázsia felől honosodott meg Európa déli részében. S ezt, mint az előbbiekből folyó, azokat konkretizáló újabb véleményt, legyen szabad e helyütt nekem előterjesztenem.

Ez a nézet, mint látni, a LIPS—COOPER—LAGERCANTZ vonalon halad és jut el konkrét megoldáshoz. Abból indul ki, amit LIPS és COOPER valószínűnek állítanak, hogy Amerikában a hurok fiatal szerszám, s hogy tehát nem ismerhető el valamely ősi múlt, mondjuk eurázsiai—észak-amerikai kapcsolat bizonyítékául. De túl is halad mindkettőjüknél. COOPERTól elfogadja a mediterrán műveltségre vonatkozó útbaigazítását, viszont LAGERCRANTZTól helyeslően veszi át azt a talán termékenynek bizonyuló meglátást, amely Délkelet-Ázsiára úgy tekint, mint az európai vadászat tárgyainak is egyik ősi fészkére. Minden azon fordul meg most már, hogy mire vezet az összehasonlító kutatás. Ha az összehasonlító elemzés megerősíti ezt a felvetett szempontot, akkor megnyugodhatunk külföldi kutatóink és a magunk közös sejtelmeiben; ha ellenben ellene szól, akkor megint előlről kell kezdeni a kérdezést és felelést.

Sajnos nem vagyok abban a helyzetben, hogy — amire egykor törekedtem — minden az irodalomban szereplő adatnak utánajárhassak s azt megszerezhessem. Maradnak összehasonlításaimban hiányok, így pl. a pynnä angliai változataira, meg arab előfordulására csak másodkézből hivatkozhatok.⁶ Adatgyűjtésemet mégis jelentékenyen sikerült gyarapítanom — a régiebb cikkemben felsorolt 29 változatot 19 további adattal. Ezeket a változatokat itt ugyanolyan sorrendben sorolom fel, korábbi jegyzékem kiegészítéseként:

FINN 30. Kuhmo: SAMULI PAULAHARJU: Kainuun mailta. Helsinki 1922. 98. — 31. Sotkamo: TERVO i. m. 17. — 32. Ilomantsi: E. LESKINEN: Kansatieteellinen Arkisto III, 101.

SVÉD 33. Th. HAHR: Handbok för jägare och jagtvänner. Stockholm 1881². I, 345. 74. á. — 34. HAHR i. m. I, 354. 83. á. — 35. Värmland: N. KEYLAND: Fataburen 1906, 116.

MAGYAR 36. Szilágyballa: SZENDREY Á. gyűjt. — 37. Moldva: GUNDA BÉLA: NÉ. 1940, 200. — 38. Bereg megye: GUNDA BÉLA: NÉ. 1939, 255. 9. á.

NÉMET 39. CONRADT AITINGER: Vollständige Jagd- und Weydbüchlein. Cassel u. Frankfurt 1681. 254. (vö. 302. 1. is). — 40. J. CHR. HEPPE: Der Vogelfang. Nürnberg 1798, I. Teil. Tab. III.

FRANCIA 41. FORTIN: Les ruses innocentes. Par FFFRDG. dit le Solitaire Inventif. Suivant la Copie de Paris. Amsterdam 1695. (Rajzát újra közli Lagercrantz, *Arctica* 2: e á.). — 42. M. B.: Avicéptologie française. Paris

⁵ STURE LAGERCRANTZ: Some Eurasian Release Systems. *Arctica*. (Studia Ethnographica Upsalensia XI). Uppsala, 1956. 193.

⁶ Az eredeti forrásokra utal COOPER i. m. 23. (Lord and Baines), valamint LAGERCRANTZ i. m. 193. (Dickson).

1778. Pl. XXIII. — 43. Landes: E. MÉRITÉ: Les pièges. Paris 1942. 47. 5 : 2. á. — 44. Uo: MÉRITÉ i. m. 47. 5: 3. á. — 45. Languedoc: MÉRITÉ i. m. 47. 5. á.

JURÁK-SZAMOJÉD 46. T. LEHTISALO: JSFOu. XXX, 10: „In der Gegend des unteren Ob ist eine an einer halbrund gebogenen dünnen Rute befestigte Schlinge (*hartšābt*) bekannt, mit der die Schneeeule (*Nyctea nivea*) gefangen wird. Ihre Konstruktion ist ähnlich wie die des wotjakischen *pižni*. Die Waldjuraken am Pur verfertigen für den Fang kleinerer Vögel (*s'w'mep*) eine ähnliche Schlinge (*β²iēlh²pn²al²*) die auch bei den Aganostjaken wiederzufinden ist (beide beschrieben in Virittäjä 1914, nr. 1—5. p. 96).”

FÜLÖP SZIGETEK 47. Tinguian: FAY-COOPER COLE: Field Mus. of Nat. Hist. Anthr. Ser. Vol. XIV, No. 2. 1922. 382. 12. á.

ÉSZAK-AMERIKA 48. Obidjuan: COOPER i. m. 16. 2. á. (vö. Pl. I. A)

A megnagyobbodott anyagismeretből már most a tanulság így vonható le. Mindenekelőtt szembe ötlük, hogy hurokfajtánk kontinensünkön nyugatabbra is általánosan elterjedt, adataink vannak oly országokból, amelyekből korábban nem volt adatunk: Németország mellett Franciaországból, Finnország mellett Svédországból is. Igen érdekes azután a hurok európai elterjedése. Legváltozatosabb formában a Balkánon és Közép- meg Nyugat-Európában fordul elő. Német- és Franciaországból már a XVII. század végén kimutatható régi vadászkönyvekben. A pynnä egyik francia neve: *esperingue* (43) kapcsolatot jelöl a portugál *esparrela* elnevezésével (26).⁷ Összefoglalólag azt mondhatni, a Balkántól Magyarországon keresztül egyenes sávban terjeszkedik az előfordulása nyugat felé, ebből a fő elterjedési övezetből ágaznak el olyan periferikus jelentkezései, mint a rendelkezésünkre álló olasz, portugál és angol adatok. Minderre a területre jellemző a szintén nagyon elterjedt rudas formán kívül az íjas forma megléte. Ez a kettősség nyomon kísérhető a Balkántól Angliáig és Olasz- meg Franciaországtól Észak-Amerikáig. De még szorosabb egyezés is fűzi az amerikai indiánok hurokfajtáját Európához. Az a moldvai magyar madárfogó hurok, amelynek rajzát GUNDA BÉLA közölte (37), ugyanúgy földbe szúrt vessző szabadon maradt végének pásztorbotra emlékeztető visszahajlításából kapta rugóját, mint akárcsak jegyzékünkben szereplő két észak-amerikai változatunk is (29, 48).

Magyar és balkáni adatainkra közösen jellemző csalétkül a kukoricacső használata. Ez a megkülönböztető jegy határozza meg azokat a keleti szomszédságunkból előkerült változatokat, amelyeket a gyűjtők a ruszinoktól (38), Moldvából (37) és Besszarábiából mutattak ki (12).

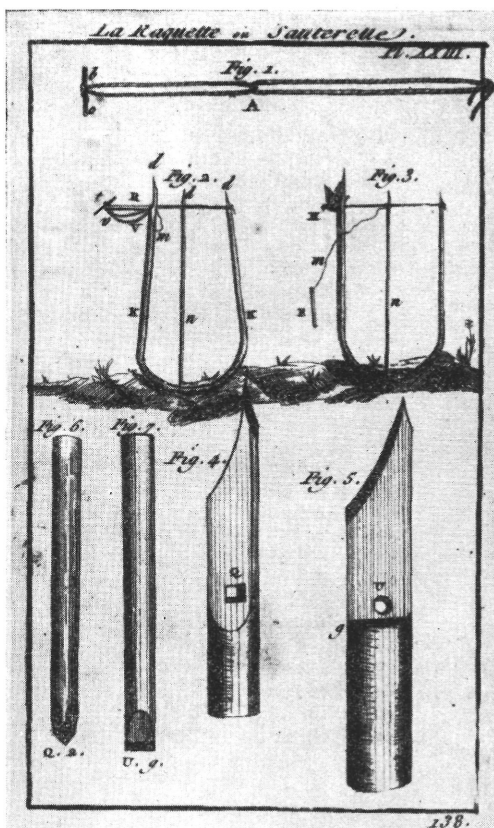
Ettől a balkáni és nyugat-európai övezettől meglehetősen határozottsággal elkülönül a pynnä-nek északi, finn és svéd, továbbá keleti-finnugor elterjedési körzete. Két körülmény különíti el. Egyik az, hogy e tájon a huroknak nem ismeretes íjas formája, annál gyakoribb, szinte általános ezzel szemben élőfa-típusa; másik: hogy a pynnä hurok kioldása itt, mint erre U. T. SIRELIUS nyomán GUNDA BÉLA is nyomatékosan felhívta a figyelmet,⁸ másodlagos funkció-

⁷ Más francia neveit, amelyeket COOPER is említ (i. m. 22), az *Avicteptologie française* című XVIII. századi forrás sorolja fel: *raquette*, *repenelle*, *répuce*, *sauterelle*, *rejet*, *volant*. (Az első és negyedik megjelölés olvasható l. képünk feliratában.)

⁸ GUNDA: i. m. 19.

ban a medvéknek súlycsapdákkal való elejtésénél is használatban került, ezt a szerepét találjuk meg a finnek és svédek vadászatában. Bár a csapda szerkezeti gondolatának kétségkívül helyi alkalmazásával, kiterjesztésével van dolgunk, mégsem bizonyos, hogy ezt az újítást északi ember találta ki. Már legrégebb francia forrásunk, FORTIN (41) ismeri ezt a megoldást, nyitva hagyva számunkra a kérdést, hogy vajon Észak-Európában elterjedt gyakorlatot örökített-e meg amsterdami kiadású művében, vagy pedig talán a gondolat is a kontinensről származott el az északi erdők medvevadászainak használatába. Bármint áll a dolog, a kapcsolatot nem tagadhatjuk el Nyugat- és Észak-Európa között. Ugyanez mondható tágabb körben, nagy valószínűséggel, a finn és a közép-európai hurok viszonyáról. A finn pynnä csak annyiban gazdagodik helyi, megkülönböztető vonásokkal, hogy funkciója erőteljesebben a primitívebbnek látszó, de éppen úgy másodlagosnak is felfogható élőfa megoldás elterjedési területére összpontosul, s hogy továbbá a hurok finn neve, a pynnä is — mint tudjuk — régi, eredeti finn-permi kori név.

Rátérve a finn hurok közelebbi finnugor párhuzamaira, a lapp adat nem jelent különösebb problémát, elsősorban a votják *pižni* megfelelése hozható fel a név és tárgy régisége mellett döntő bizonyítékkal.⁹ De már az osztják adatot (11) ki kell rekeszteni az összehasonlításból. Az ui. a rántóhurok botoskioldása egy késői, többek között Európából meg Délkelet-Ázsiából ismert G-típusának felel meg.¹⁰ Tárgyi okok miatt nem vonható a pynnä változatai közé. A mi szempontunkból legfeljebb azért érdemel figyelmet, mert szintén Délkelet-Ázsiából mutathatók ki pontos megfelelői, anélkül, hogy a közbeeső

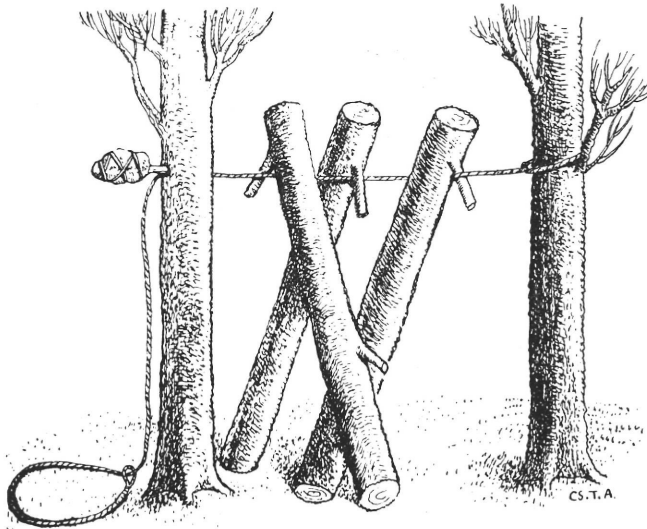

1. kép. Francia hurok-illusztráció 1778-ból.
(A könyv az MTA könyvtárában
Gazd. O. 2685. sz.)

⁹ Ez a votjában (udmurtban) közszó; nyilvántartja az 1948-i udmurt-orosz és az 1956-i orosz-udmurt szótár; mindkettő ПИЖИЫ alakban, СИЛОК ЛОБУШКА jelentésben. Feljegyzi már MUNKÁCSI votják szótára, etimológiáját magyarázza WICHMANN nyomán újabban TOIVONEN is: FUF. XIX. (1928), 134.

¹⁰ Ez osztályozás ismertetése: KOROMPAJ B.: A csiklétől a csikkentőig. NÉ. XXXVIII. (1956) 12, 19.

területen való előfordulását ismernők. A fenti okból az új jegyzékemben szereplő két szamojéd adat közül (46) szintén csak az első — a votják adat változata — jöhet számba a pynnä keleti analógiájaként, mutatva azt a határt — az Obnál —, ahol a tárgy elterjedése eddigi tudásunk szerint véget ér. Mindent egybevetve, finnugor adattárunk nem oly számos, nem oly változatos, hogy belőle messzi tekintő következtetésekre lehetne jutni. Legfőképpen a nyelvészet eredményeire támaszkodva jelenthetjük ki, hogy a pynnät a finn nép már keletibb hazájában, a zürjén és votják néppel való együttélése korából ismerhette. Ehhez azonban rögtön tanácsos hozzátenni még valamit. Azt, hogy

2. kép. Finn „pynnä” medvehurok kioldása szerepében, súlycsapdához alkalmazva.
Karhun rihma. Tervo nyomán.

a tárgy elterjedése Európából közel éri ezt a körzetet. S ha már a nyelvészeknek döntő szót engedünk néprajzi vizsgálataink végső eredményeibe, akkor a német *Sprenkel*, a svéd *spränkla* meg a szláv *preglo* nevek elterjedése sem maradhat tüzetes vizsgálat nélkül; sőt illetéktelenségem tudatában sem hallgathatom el azt a gyanításomat, hogy a rokoncsengésű germán és szláv nevek etimológiai tekintetben összetartoznak.¹¹

Ha azt képzeljük, hogy nem mint GUNDA gondolta: az arktikus övezetből a Balkánra, hanem éppen fordítva a Balkán felől északra terjedt el fogószerszámunk, akkor ezzel, a hurok más kutatóival egyetértésben, olyan kiin-

¹¹ Ebből a szempontból nem érdektelen tudnunk, hogy a balkáni *preglo*, *pruglo*, *prglo*-nak *prinka* változata is van, ld. Lud Slowiański II. 2 (Kraków 1931) B 162—163 (VAKARELSKI) és B 181 (OBREBSKI cikkében). — A magyar pynnä-elnevezések közül a moldvai magyar *csattantyú* (37) és a bernecei *csekkentyű* (19) rejt magában nyelvészeti problémát. Az utóbbi szó kétségkívül változata a közismertebb *csikkentő*-nek, amelyet tudományos irodalmunkban egy bizonyos fajta ürgefogó megjelölésére használunk.

duló pontot találtunk az európai fejlődés megmagyarázására, amely legalábbis Európában kielégítő felvilágosítással szolgál az itten található típusváltozatok összefüggéseire. Fennmarad azonban az a probléma, hogy vajon többi „keleti” változatunk ebbe a fejlődésbe hogyan illeszthető be?

A rendelkezésemre álló adatok itt már csekélyek. Tudok egy arab változatról (amelyet nem használhattam fel), több asszami adatról,¹² amelyek közül egy van meg kezem ügyében (28); ez eddig csak egy biztosan kezelhető változat. Ezenkívül pedig ismerem a hurok kelet-turkesztáni (27) és fülöp-szigeti (47) formáját. Mind ezen felül COOPER jön még segítségünkre azzal, hogy pontosan közli fordításban hurokfajtánknak egy ókori görög forrásban — Oppianos parafrázisában — olvasható leírását az i. u. II. századból.

Megállapításaimat egy kirekesztő ténnyel kezdhetem. Ezek a változatok oly nagy területről maradtak fenn, annyira szétszórtan bukkannak fel, hogy egybefoglalásuk egy európai kiindulás — főként egy észak-európai kiindulás — szemszögéből jóformán lehetetlen. Dél-Ázsia és Indonézia, Belső-Ázsia és a Földközi-tenger környéke: ezek egymástól igen távoleső vidékek. De még ha a földrajzi szempontoknak nem engednék is túlságos beleszólást következtetéseinkbe: e tárgyak tipológiája is meglep sokrétűségével. Asszami adatunk az íjas formát tünteti fel, fülöp-szigeti és kelet-turkesztáni adatunk pedig a rudas forma más-más változatát. A fülöp-szigeti hurokhoz fűzzük hozzá magyarázatul (3. kép), hogy anyaga bambusz s rugója egy külön kis meghajlított vessző, amelyet a bambusz bevágásába szúrnak be. A kelet-turkesztáni változathoz pedig jegyezzük meg (4. kép), hogy tamariszk-ágakból készül és csalétek nélkül különösen verébfogásra használják a cséplőhely közelében. A funkció és forma gazdagsága, sokfélesége mindenestre mondhat valamit, ha valamely használati tárgynak eredete után nyomozunk. Még többet mond szoros problémánk: a délkelet-ázsiai és balkáni kapcsolatok szempontjából az a tény, hogy a COOPER közölte ógörög leírásban, amelyből ő a pynnä keleti mediterrán őshonosságára következett, keleti változataink közül minden részletében a kelet-turkesztáni változatra (4. kép) ismerünk. Hasonlítsuk csak össze rajzát az angol nyelvű fordítás szavaival.

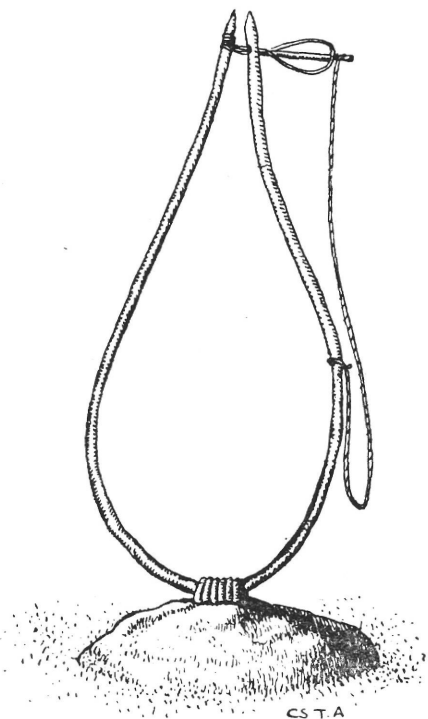
„Two small boughs of myrtle are tied together and are bent into an arc. To one or other of the two boughs they attach a snare of very fine thread, this thread piercing the other bough, which thread they further fasten more tightly by means of a small rod. This rod serves as a perch for the sparrows. Whenever the sparrows, needing sleep, alight on the perch, it very easily falls out of the hole in the bough, and the snare, looped round about, entangles itself in the feet of the sparrow.”¹³

Itt egy olyan összehasonlító szátra bukkantunk, amelynek fonalán a keleti, a délkelet-ázsiai adatok, úgy gondolom, összekapcsolhatók Európával.

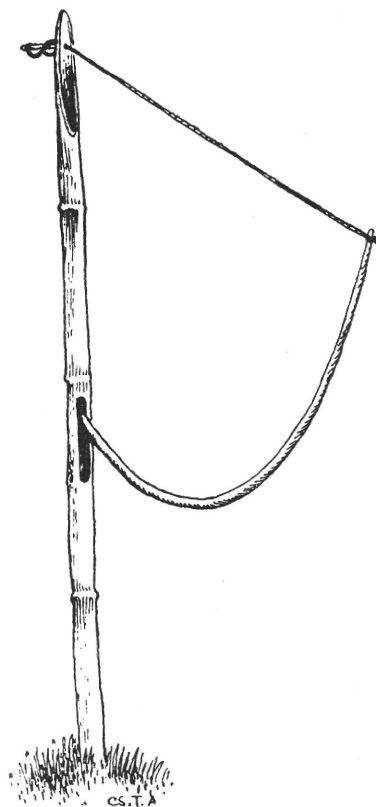
¹² Ld. LAGERCRANTZ: i. m. 193.

¹³ COOPER i. m. 23. — Fordításban: Két kis mirtuságot összekötnek, úgyhogy íj alakot formálnak. A két ág egyikéhez vagy másikához igen finom fonalú hurkot erősítenek. A fonalat átvezetik a másik ágon keresztül, előbb pedig szorosra rögzítik egy kis pálcá segítségével. Erre a pálcikára szállnak rá a verebek. Valahányszor a verebek alvás céljából rászállnak, az könnyen kiesik az ág lyukából és a hurok, amely a pálcá körül ki van terítve, a veréb lábát összeszorítja.

Ez a kapcsolat elképzelhetővé teszi számunkra azt az utat, amelyet a kis madárfogó hurok bejárt vagy bejárhatott, amikor Délkelet-Ázsia vadászműveltségének minden irányban érvényesülő és nyugatra is kiterjedő expanzív hatása elérte és megtermékenyítette az ókori Európa kezdetleges vadász-kultúráját. — Nem térhetek ki, csak utalok azokra a más csapdakapcsolatokra

3. kép. Fülöp-szigeti madárhurok.
Cole nyomán.

4. kép. Kelet-turkesztáni cätmək.
Le Coq nyomán.

(a csőrántóhurokra, ládacsapdára, kőlapcsapdára), amelyek ezt a hatást, a vadászat más fogószerszámai szempontjából, megerősítik.¹⁴ — Onnantól fogva, Európát elérve, a pynnä útja számunkra már mind foghatóbbá, mindinkább követhetővé válik.¹⁵ Mindenesetre végigjárva vándorlásának útját, felbátorítva

¹⁴ Ezeket a csapdaféleségeket közel két évtizede elkészített, de még mindig kiadatlan nagyobb csapdatanulmányom tárgyalja.

¹⁵ Az indiai-balkáni kapcsolatokra nézve, mint utólag látom, több mesetanulmányában ANTTI AARNE igazolta a népmesék vándorlásának ezt az útvonalát, KAARLE KROHN pedig annyira egyetértett egyes európai mesék keleti származtatásával, hogy a megfordított utat:

érezhetjük magunkat, hogy arra a kérdésre: finnugor vagy eurázsiai? mindazon nyelvészeti fenntartások mellett, amelyek a pynnä szó etimológiáját megilletik, néprajzi szempontból mégis határozottan és kertelés nélkül kimondjuk a döntő szót: eurázsiai.

P ó t l á s. — 1961. márc. 2-án Helsinkiben a Finn Régészeti Társaság ülésén bemutatva mindkét fenti tárgyú cikkem összesített eredményét, finn kollegáimtól (elsősorban Kustaa Vilkuna, Niilo Valonen és Erkki Itkonen barátaimtól) fontos felvilágosításokat kaptam, amelyeket még ide kell iktatnom. 1) A pynnä névre csak egyetlen Juva-i adat van, etimológiájára tehát nem lehet nagy elméleteket építeni. 2) A szóban forgó hurok elterjedése szerint a megalit kor kultúrájához tartozik, amelyik a kőkor végén, az i. e. 3. évezred utolsó századaiban virágzott. — Az előbbi megállapítással az eddigi finnugor pynnä-elmélet, a névnek megfelelő tárgy nagyobb előfordulásának kimutatása után, elvesztette legfőbb nyelvészeti támaszát: finn-permi etimológiája ugyanis kétségessé vált. Érdekes a megalit korra vonatkozó finn megállapítás is. Amennyiben ez a felfogás igazolást nyer, vándorlási analógiaként a népmese-vándorlás indiai elmélete (vö. itt a 15. jegyzetben foglaltakat!), mint sokkal későbbi jelenség, nyilván kevésbé jöhet számításba. De vajon valóban a megalitikus kősírok elterjedése Nyugat- és Észak-Európában, s keletebbre, Indiáig Kínáig, fejti-e meg ennek a kis madárfogó huroknak a korát és fennmaradását? A magam részéről már máskor is kétségemet fejeztem ki a megalit névvel való néprajzi datálással szemben (Ethn. LXVIII, 1957, 436). Most is azt hiszem, hogy a régészeti időrendi rögzítés, fából készült csapdafélék korára nézve, korántsem adhat olyan biztosnak látszó eredményt, mint amilyen tanulságos annak a tisztázása, hogy ezek a csapdatípusok földünk különféle tájain hol terjedtek el, s egymás között, főleg kioldásuk szerkezeti alkata alapján, milyen közelebbi meg távolabbi rokonsági kapcsolatban állnak? (Az erre vonatkozó kutatásaimról először finn nyelven tettem közzé rövid összefoglaló tájékoztatót Eräiden ansa- ja loukkutyyppien keskinäisistä sukulaisuudesta címmel a Hakulinen-emékkönyvben: Verba Docent, Helsinki 1959, 531—546.)

KOROMPAY BERTALAN

Finnisch-ugrisch oder eurasisch?

Neue Wege zur Lösung der Sprengel-Frage

Über die Verbreitung des Sprengels (finnisch pynnä) äusserten in letzter Zeit mehrere Fachleute ihre Meinung und der Verfasser konnte die Anzahl der Angaben um mehrere Dutzend vermehren, jetzt aber fühlt er sich veranlasst, seine vor 20 Jahren ausgesprochene Ansicht (NÉ 1939, 239 ff) einerseits richtigzustellen, andererseits weiter zu entwickeln. Einer Korrektur bedürftig scheint dem Verfasser seine frühere Annahme, die Schlinge sei in der europäischen Waldzone entstanden und von Mittel- und Nordeuropa ausgegangen, dagegen bleibt er dabei,

a Balkánon át Indiába, mint a szokott iránytól eltérőt, még AARNÉVEL szemben is valószínűtlennek tartotta (ld. Übersicht über einige Resultate der Märchenforschung. FFC. 96, 52). Felfogásunk tehát összhangban van neves folkloristák mesevándorlási elméleteivel.

dass sie weder finnisch-ugrischer noch arktischer Herkunft sein kann. Anknüpfend an die Meinung John M. Coopers, dass zu Beginn unserer Zeitrechnung der Sprenkel im östlichen Mittelmeerraum beheimatet war und an die Vermutung von Sture Lagercrantz, dass er ein Südostasien und dem südlichen Europa gemeinsames Kulturelement vertritt, sucht der Verfasser nachzuweisen, dass der Sprenkel von Südostasien herstammt und sich in Europa vom Süden her verbreitet hat. Nach Verfassers Meinung kann der finnische Sprenkel, *pyynnä* genannt, der einen lokalen Typ darstellt (die Anwendung der Konstruktion auf einem Baum) und für dessen hohes Alter nur die finnisch-permische Etymologie des Wortes spricht, kaum den Ausgangspunkt der grossen eurasisch-amerikanischen Verbreitung bilden. So muss denn der germanische *Sprenkel*, der wahrscheinlich etymologisch mit dem slawischen *preglo*, am Balkan auch *prinka* genannt, zusammenhängt, eurasischer Herkunft gelten. Die nordamerikanischen Belege lassen sich dann auch nach der Annahme von Lips und Cooper mit der europäischen Kolonisation erklären. Für den östlichen Ursprung sprechen die Mannigfaltigkeit der Form und Funktion der Schlinge in Südostasien und besonders auch der Umstand, dass ihre altgriechische Beschreibung (von Oppianos, die von Cooper angeführt wird) wörtlich mit dem Beleg von Ostturkistan übereinstimmt. Der Sprenkel vermehrt somit um eines die Beziehungen, die einige europäische Fallen, wie die Hülsenschwippgalgenschlinge, ein Typ der Tubenfallen und die Steindeckelfalle mit dem südostasiatischen Zentrum der Fallenverbreitung verbinden.

Aus dem Nachtrag: Von finnischen Forschern entstammt die Behauptung, die sie dem Verfasser gelegentlich seines Vortrags in Helsinki am 2. März 1961 zum Ausdruck brachten, dass der Sprenkel auf Grund seiner Verbreitung der prähistorischen megalithischen Kultur zuzuschreiben sei.

Étel és étkezés a magyar néphitben és népszokásban

Módszer — feladatok — problémák

Néhány éve kezdtem az ünnepi táplálkozás és az ételekhez, étkezéshez fűződő hiedelmek problémáival foglalkozni. Az ezzel kapcsolatos munka egy részével, az adatgyűjtéssel többé-kevésbé végezve, és néhány részletkérdés megoldását megkísérelve szükségesnek látszott — a munkamenet következő lépéseinek előkészítéséül — a célkitűzés és munkamódszer pontos megfogalmazása és rögzítése. E közlemény tehát egy részben már elvégzett, nagyobb részben még hátralevő munka főbb szempontjait foglalja magában.

A kutatás tárgya

A tárgy az egyes szokásokhoz fűződő ételek és az étkezés, valamint az ételekkel kapcsolatos hiedelmek vizsgálata. Mi köti össze e két különbözőnek látszó területet? Úgy is megfogalmazhatnánk, hogy azokkal az esetekkel foglalkozunk, amelynél az étel egy fizikai szükséglet kielégítésén, az éhség csillapításán túl valamilyen egyéb célt is szolgál, és ez a cél már a hiedelmek, babonás cselekmények kategóriájába tartozik. Anyagunk egy részénél konkrét adataink vannak ilyen hiedelemhátter meglétére, más részénél később tárgyalandó okok miatt ez legalábbis feltételezhető.

A kutatás célja

Milyen célja lehet egy ilyen tárgyú vizsgálatnak? A vizsgálat célját sorrendben a következő négy pontban foglalhatjuk össze:

1. Az ételekkel kapcsolatos magyar hiedelemanyag összefoglaló leírása.
2. E hiedelemanyag eredetének kérdései: közvetlen forrásai.
3. A közvetlen forrásokon túl a végső források tisztázása: az ételekkel kapcsolatos hiedelemanyag keletkezésének körülményei, indító okai. Annak tisztázása, hogy létezik-e speciális, ételekkel összefüggő hiedelemanyag. Ha igen, milyen okok játszottak közre létrejöttében; ha pedig nem, kezelhető-e önállóan e téma.
4. Etnikus jelleg. Az előző pont kérdéseire kapott feleletek mennyiben vonatkoztathatók a magyar anyagra. Hol van szó teljesértékű, és hol formális továbbéléstről, illetve átvételről. Hol beszélhetünk a hiedelem létrejötténél szerepet játszó motívumok teljes tükrözéséről, hol csak mechanikusan élő,

üres formákról. Mi az oka a továbbélésen és átvételen belül jelentkező intenzitásbeli különbségeknek. A magyar néphitben milyen elvi alapja van ilyen jellegű hiedelemanyag létezésének; a gyakorlatban hogyan valósul ez meg. Mi a magyar anyag különböző elemeinek funkciója, fennmaradásuk oka. Mi e hiedelemanyag szerepe a magyar népi táplálkozásban.

Kutatástörténet

Mielőtt a munkamódszer ismertetésére rátérnénk, meg kell néznünk, hogy az európai és a magyar kutatás eddig milyen eredményeket ért el e téren.

E kérdéssel, mint önálló témával osztrák és német kutatók kezdtek foglalkozni a múlt század végén. E. L. ROCHHOLTZ a halottkultusszal kapcsolatos halotti süteményeket vizsgálta.¹ K. HABERLANDT a tiltott és előírt ételekről írt rövidebb cikket,² gazdag ókori párhuzamanyagot felhasználva. M. HÖFLER több ünnepkör étel és főleg „Gebildbrot”-anyagát³ dolgozta fel óriási adatmennyiség összegyűjtésével, részint ünnepkörök, részint kalácsformák szerint csoportosítva anyagát.⁴ P. SARTORI önálló tanulmányt szentelt a „halott etetése” témájának, gazdag európai és egyetemes néprajzi anyagot gyűjtve össze.⁵

Hosszabb szünet után a 20–30-as években F. ECKSTEIN tért vissza a kérdésre, revízió alá véve elődei, főleg HÖFLER eredményeit. Az egyes idevágó témákat ő foglalta össze a HDA⁶ részére. L. KRETZENBACHER a délszláv, főleg szlovén anyaggal kapcsolatban vizsgálta a lucanapi lepény problémáit.⁷ Legújabbban E. BURGSTALLER készített terjedelemben HÖFLERéhez hasonló nagy összefoglalásokat. Két legfontosabb munkájában⁸ részletes képet ad az egyes ünnepkörök süteményeiről és a karácsonyi ételekről. Csak megemlíthjük E. SCHNEEWEISS, M. MURKO, P. GEIGER, L. WEISER-AALL, K. RANKE stb. munkáit, akik nem pontosan idevágó témákkal foglalkoztak ugyan, de számmunkra is gazdag anyagot és tanulságokat szolgáltatottak.⁹

Mik ennek az adatszerűen vázolt kutatástörténetnek főbb irányvonalai?

¹ E. L. ROCHHOLTZ: Das Allerseeelenbrod. Aus der Geschichte des deutschen Grabcultus Germania, XI. (1866) 1–29.

² K. HABERLANDT: Gebotene und verbotene Speisen bestimmter Tage. Globus, 55. (1889) 188–189, 205–207.

³ Mint F. ECKSTEIN utal rá (Gebildbrote — lásd a 70. sz. jegyzetet), ROCHHOLTZ nevezte el Gebildbrotnak azokat a kalácsformákat, amelyekhez olyan meghatározott jelentéstartalom kapcsolódik, mely a kalács különleges formájában jut kifejezésre. E terminus azóta általánosan használatos lett.

⁴ M. HÖFLER: Neujahrsgebäcke. Zeitschrift für österreichische Volkskunde, V. (1903) 185–205; — Ostergebäck, u. ott. XII. (1906) Suppl. IV.; — Weihnachtsgebäcke, u. ott. XI. (1905) Suppl. III.; — Allerseeelengebäcke, u. ott. XIII. (1907) 65–94; — Brezel. Archiv für Anthropologie, N. F. III. (1904) 94–110; stb.

⁵ P. SARTORI: Die Speisung der Toten. Dortmund, 1903.

⁶ E. HOFFMAN—KRAYER — H. BÄCHTOLD—STÄUBLI: Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Berlin und Leipzig, 1927–38. — F. ECKSTEIN foglalta össze pl. a karácsonyi, újévi, húsvéti sütemények, a fonottkalács, perec stb. fejezetét.

⁷ L. KRETZENBACHER: Das slovenische Luzienbrot („Lucijscak”). Slovenski Etnograf, VI-VII. (1954) 197–222.

⁸ E. BURGSTALLER: Brauchtumsgebäcke und Weihnachtsspeisen. Linz, 1957; — Österreichisches Festtagsgebäck. Wien, 1958.

⁹ E. SCHNEEWEISS: Die Weihnachtbrauchen der Serbokroaten. Wien, 1925. E munkájában természetesen kitér a délszláv karácsony egyik domináló tényezőjére, a karácsonyi

HABERLANDT és ROCHHOLTZ kezdeményezésére, HÖFLER munkálkodásában kicsúcsosodva egy olyan kutatási irány indul meg, amely bőséges adatanyaggal dolgozik, és egyúttal bizonyosfajta értelmezést, sőt, az eredetproblémák megoldását is megkísérli, anélkül azonban, hogy az anyagot elfogadható rendszerben közölné. Az értelmezés is egyoldalúan történik: az ünnepi ételeket igyekeznek kizárólag halottaknak, démonoknak és egyéb szellemi lényeknek szánt áldozatnak minősíteni, az ünnepi kalácsok majdnem mindegyikét pedig különböző áldozati állatok és egyéb áldozati tárgyak tésztából megformált helyettesítéseként fogják fel. Anyaguk nagy részét ókori és még további párhuzamokra vezetik vissza, nem vigyázva eléggé a különböző történeti és táplálkozással kapcsolatos tényezők figyelembe tartására. Fő érdemük: nagy adatanyagot gyűjtöttek össze, és egyben felhívták a figyelmet egy eddig nem kutatott téma fontosságára és érdekességére. SARTORI halottak etetésével kapcsolatos munkáját hasonló jellegűnek tekinthetnénk: ő is nagy adatapparátussal dolgozik, merész összevetéseket tesz; de ő témája révén szerencsésebb helyzetben van, mint elődei. Míg főleg HÖFLERT a változatos kalácsalakzatok téves összevetésekre csábították, addig az ő általa feldolgozott témák (halottak adott útravaló, halotti tor, emléktorok stb.) anyaga meglepő egyezéseket mutat mondhatjuk az egész földkerekségen, így történetietlensége ellenére eredményei általában helytállóak.

Több tekintetben fejlődést jelent HÖFLERhez képest BURGSTALLER most is folyó munkássága: HÖFLERÉHEZ hasonló nagy anyagát tökéletesebb rendszerben adja: az egyes ünnepek fejezetein belül ételfajták vagy legalábbis kalácsformák szerint is csoportosít. Adatai pontosabbak, egységesebbek, az egyes ételfajták pontos leírását (anyag, készítmód, nagyság, forma) adják. De az értelmezésben nem sokkal emelkedik felül HÖFLER színvonalán: ő is merészen, a történeti és táplálkozásbeli kritériumokat gyakran figyelmen kívül hagyva következtet. Fő érdeme a pontos, megbízható adatok jó rendszerben való közlése.

Más kutatók ettől az irányvonalától eltérően, kisebb adatanyag alapján dolgozva ugyan, de szigorúbb módszereket alkalmazva egy-egy részterületen megbízhatóbb eredményekre jutottak (GEIGER, ECKSTEIN stb.). ECKSTEIN volt az, aki a HDA-ban közzétett összefoglalásaiban is ezt a józanabb irányvonalat képviselte. Bizonyos részletkérdések megoldása mellett azonban a fő problémákra ő sem tudott választ adni, elismerve, hogy ez egyelőre nem lehetséges (pl. az áldozati állatok süteményekkel való helyettesítésének kérdése stb.).

Nézzük meg ezután, hogy a magyar kutatás milyen eddigi eredményeit használhatjuk fel.

Időben az első idevágó témával foglalkozó munka KRAUSZ S. ma már idejétmúlt cikke,¹⁰ amely európai összefüggéseiben, elméleti síkon vizsgálja

vacsorára is. P. GEIGER a HDA-ban foglalta össze a halotti szokásokkal kapcsolatos címszavak anyagát (halotti áldozat, halotti tor, „Spende” stb.). L. WEISER—AALL főleg a karácsonnyal kapcsolatos problémákkal foglalkozott (a HDA karácsony-fejezete; *Das Weihnachtsstroh in Norwegen*. Schweizerisches Archiv für Volkskunde, 50 (1954) 89—107; stb.). M. MURKO: *Das Grab als Tisch c.* munkájában (Wörter und Sachen, II. (1910) 79—160.) a szláv halotti szokásokkal kapcsolatban bőséges anyagon vizsgálja a halotti tor, „halott etetése” stb. kérdéseket. K. RANKE: *Indogermanische Totenverehrung c.* nagy összefoglalásában (FFC 140. Helsinki, 1951.) természetesen kitér bennünket érintő problémák megvilágítására is.

¹⁰ KRAUSZ: Néprajzi problémák az étkezésben. Ethn. X. (1899) 170—282.

főképpen az ún. előírt és tiltott ételek, böjt stb. kérdéseit, de magyar adatok felhasználása nélkül.

Ezután SZENDREY ZSIGMOND és ÁKOS rövid Magyarország Néprajza-beli összefoglalásáig¹¹ nem vizsgálja senki a témát. Ez az összefoglalás fontos volt abból a szempontból, hogy felhívta a figyelmet az ünnepi és egyéb alkalmakhoz állandó jelleggel kapcsolódó ételfélék meglétére, de még kevés anyag lévén, egy-egy jelenséget egyszeri előfordulás alapján általánosít. Ezen kívül megtörtént több apró részletkérdés megvilágítása: SZENDREY ÁKOS az áldomás problémájával foglalkozott,¹² ERDŐDY JÓZSEF egy nyelvészeti szempontú vizsgálatban egy pereccel történő gyógyítási móddal¹³ stb. Nem beszélhetünk itt azokról a kutatókról, akik egyébirányú vizsgálataik keretein belül foglalkoztak számunkra is érdekes problémákkal (SZENDREY ZSIGMOND és ÁKOS egyéb munkái, RÓHEIM GÉZA stb.). Meg kell azonban még említenünk mint érdekesnek látszó kezdeményezést egy a KÁLMÁNY LAJOS hagyatékában talált kérdőívet,¹⁴ amely teljes egészében ide vonatkozó kérdéseket tartalmaz (pl.: milyen ünnepeken kell kását enni, disznófejet enni stb.), — ami legalábbis azt bizonyítja, hogy KÁLMÁNY készült ilyen irányú gyűjtést végezni.

MORVAY JUDIT Boldva-völgyi ünnepi táplálkozással kapcsolatos vizsgálata,¹⁵ ha témája révén ide is tartoznék, a mienktől eltérő szempontú: ő az ünnepi táplálkozás közvetlen gazdasági és szociális hátterét kereste egy a múlt század végétől napjainkig terjedő változásvizsgálat kapcsán. Témánkat az utolsó száz év gazdasági és társadalmi változásai, és így MORVAY ilyen irányú kutatásai aligha érintik, de mégis, mint később látni fogjuk, még az ilyen természetű vizsgálat eredményeiből is vonhatunk le bizonyosfajta következtetéseket.

A munkamódszer

Ilyen előzmények után kitűzött céljaink milyen módon valósíthatók meg? Vegyük sorra a négy lépésben meghatározott cél egyes pontjait.

1. Az ételekkel kapcsolatos magyar hiedelemanyag összefoglaló jellemzése.

Először — nem térve ki az anyaggyűjtés technikájának ismertetésére — a felhasználásra kerülő adatanyag kiválogatásának és kezelésének szempontjairól és módjáról kell beszélnünk.

Anyagunkat nagyjából három területről kell gyűjtenünk: felhasználjuk a népi táplálkozás, a népszokások és néphit idevonatkozó adatait.

a) A népi táplálkozás anyagából idetartozik minden olyan étel, amely valamilyen ok miatt kiemelkedik a mindennapi ételek sorából: egy ünnep jellegzetes étele, elfogyasztásához vagy készítéséhez valamilyen hiedelem vagy babonás cselekmény fűződik, elfogyasztása különleges körülmények között történik stb.

¹¹ SZENDREY ZSIGMOND és ÁKOS: Tiltott, megszabott étel. A Magyarország Néprajza, Budapest, 1943. III. 188—189.

¹² SZENDREY Á.: A magyar áldomás. Ethn. LXIII. (1942) 123—131.

¹³ ERDŐDY J.: Egy babona európai útja. Frászkarika. Magyar Nyelv, L. (1954) 83—90.

¹⁴ KÁLMÁNY L. hagyatéka. EA 2858, 65.

¹⁵ MORVAY J.: Az ünnepi táplálkozás a Boldva völgyében. Ethn. LXI. (1950) 148—171.

b) A népi hitvilág területéről idetartozik minden olyan hiedelem, amely étellel, étkezéssel, ételkészítéssel kapcsolatos (pl. szerelmi jóslás karácsonykor mákosdödöllével¹⁶ vagy a kenyérbabonák változatos sora).

c) A magyar népszokásanyagból vizsgálunk kell minden olyan ételt, étrendet, étellelőírást, ételtilalmat stb., amelynek egy-egy szokás lefolyásában vagy véghezvitelében szerepe van (pl. lakodalmi vacsora, húsvéti ételszentelés, karácsonyesti alma megetetése az állatokkal, halottnak adott útravaló, dióra kártyázás szilveszter este stb.)¹⁷

E három csoport adatai természetesen sok esetben fedik egymást, hiszen pl. az ételkkel kapcsolatos hiedelmek nagy része bizonyos ünnepi alkalmakhoz kapcsolódik.

Adatainkat ki kell egészítenünk minden, a néprajzi jellegű közléseken kívüli forrásokban található anyaggal is. Főleg azokban az esetekben fontos ez, amikor a néprajzi kutatás megindulása előtti időre vonatkozó anyagról van szó. E források igen változatosak: lehetnek régészeti leletek (sírleletek), törvények (pl. Szent István néhány törvénye a halott lelkiüdvéért adott almizsnával kapcsolatban¹⁸), végrendeletek (pl. halotti torttartásának elrendelése)¹⁹ stb. Annak bizonyítására, hogy ezek a kiegészítő adatok egyes esetekben milyen fontosak, nézzük meg, hogy pl. a régészeti adatokat hogyan tudjuk értékesíteni. A halottnak adott útravaló kérdésében a honfoglaláskori és későbbi sírleletek anyaga rendkívül fontos, mivel egy már szinte nem élő, csak nagyon kevés adatban megfogható szokásról van szó. Éppen a régészeti adatok fogják eldönteni, hogy egy régen gazdag, ma már kihalt szokás maradványairól van-e szó, vagy régen sem volt a mainál nagyobb jelentősége.²⁰ Ugyanilyen fontosságúak a régészeti adatok a halotti tort vonatkozásában. Eddig összegyűlt adataink szerint a halotti tort mindig a temetés után, a halottas háznál tartják. Csak néhány adatunk szól a temetőben tartott torról.²¹ Ha

¹⁶ A lány vacsora közben lekapja a bátyja villájáról az első falat mákosdödöllét, azzal kimegy az utcára. Amilyen nevű férfi először arra megy, olyan nevű férje lesz. (Patak, Nógrád megye, FÖLDESSY Józsefné gyűjtése, EA 4072, 2–3.)

¹⁷ A lakodalmi vacsora étrendje Pajzsszegen (Zala megye) a következő: leves, disznó-husos káposzta, disznó vagy borjupecsenye, rétes, pecsenye vagy főtthús mártással, kása. (VIRÁGH Béla és Rezső gyűjtése, EA P 78 (1954). — Mihálygergén (Nógrád megye) karácsonytól vízkeresztig három almát tartanak az itatóban. Vízkeresztkor megetetik az állatokkal, hogy olyan kövérek legyenek, mint az alma. (BOROVAY J., EA 4065, 4). — Zsippón (Somogy megye) húsvét vasárnapján tormát, főtt tojást, paprikát, sonkát, kalácsot szentelnek. Ha valaki eltéved, visszagondol arra, hogy mivel ette a szentelt tojást, és hazatalál. A tormát annak emlékére eszik, hogy Jézust ecettel kínálták. (TAMÁS J. gyűjtése, EA P 94 1954, 18–19). — „Némely vidéken” a halottnak a koporsóba útravalóul kenyérdarabot tesznek. Katolikus helyeken szenteltvízzel is belocsolják ezt a kenyeret. (H. WLISLOCKI: Volksglaube und religiösen Brauch der Magyaren. Wien, 1893.) — Szörényben (Baranya megye) karácsony és szilveszter este dióra kártyáznak. (Saját gyűjtés.)

¹⁸ Pl. Szent István törvényei, II. könyv, 17. fejezet: A szolgák felszabadításáról, (Magyar Törvénytár, II. Bp. 1899, 29.).

¹⁹ Pl. Temetési vendégségre rendelt élés 1659. febr. 16. (RADVÁNSZKY B.: Magyar család-élet és háztartás a XVI. és XVII. században. III. Budapest, 1879. 71–76.)

²⁰ Az adatokat lásd pl.: SZENDREY Á.: Az ősmagyar temetkezés. Ethn. XXXIX. (1928) 26.

²¹ Pl. a következő helyekről: Gernyeszeg (Maros-Torda megye), Bakonyalja (Kisküküllő megye). (ELEKES S.: Gernyeszegi babonák és népszokások. Ethn. VI. (1895) 51; — és SZENDREY Á.: A népi élet társas összefüvetélei. Ethn. XLIX. (1938) 131.)

viszont az eddig még nagyon kis százalékban átnézett régészeti anyagot nézzük, azt látjuk, hogy — ha általánosnak egyelőre nem is merjük mondani — gyakori volt a temetőben való torttartás.²² Ez pedig fontos tényező pl. annak a kérdésnek az eldöntésénél, hogy a halotti tort mennyiben minősíthetjük a halottal való együtt étkezésnek.

Igy összegyűlt anyagunkat nagyjából milyen csoportokra oszthatjuk a velük kapcsolatban előforduló hiedelmek szempontjából?

I. Az ételhez vagy fogyasztásához valamilyen hiedelem vagy babonás cselekmény fűződik: 1. Az étel elfogyasztóját valamilyen előnyhöz juttatja vagy bajtól óvja (egészségét, szépségét, gazdagságát stb. biztosítja vagy betegségtől, rontástól stb. védi).²³ 2. Bizonyos speciális evésmód az étel elfogyasztóját valamilyen előnyhöz juttatja vagy bajtól óvja (egészségét, szépségét, stb. biztosítja, betegségtől stb. védi).²⁴ 3. Bizonyos nem megevett, de étkezéssel kapcsolatban álló étel tulajdonosát, használóját stb. valamilyen előnyhöz juttatja vagy bajtól óvja (mint fent).²⁵ 4. Az étel elfogyasztása a gazdasági életet valamilyen módon befolyásolja.²⁶ 5. Bizonyos nem megevett, de étkezéssel kapcsolatban álló étel valamilyen cselekmény elvégzése után a gazdasági életet valamilyen módon befolyásolja.²⁷ 6. Étél felhasználása — étkezéstől függetlenül — valamilyen óvó, gyógyító, rontó stb. célra.²⁸ 7. Étél felhasználása emberfeletti lény táplálására, kielégítésére (az étel megetetése az emberfeletti lénnyel,²⁹ az étel elfogyasztása az emberfeletti lény társaságában,³⁰ az étel elfogyasztása az emberfeletti lény helyett).³¹

II. Az ételhez vagy fogyasztásához nem fűződik hiedelem vagy babonás cselekmény: 1. Egy ünnepi vagy egyéb társas alkalom (lakodalom, virrasztó, búcsú, fonó stb.) étele vagy étrendje.³² 2. Egy szokás lefolyásában vagy véghezvitelében szerepet játszó, nem étkezési célra felhasznált étel.³³

²² SZENDREY Á.: Az ősmagyar temetkezés. Ethn. XXXIX. (1928) 21—22.

²³ Sárpilisén (Tolna megye) nagypénteken babot esznek kolbásszal, hogy abban az évben meg ne marjon senkit a kígyó. (KOVÁCS J.: gyűjtése, EA 1671, 6.)

²⁴ Gondoljunk pl. a közelmúltban még az ország egész területén általános lakodalmi együttevésre: az új pár közös tányérból eszik, hogy szeressék egymást, hogy jól megférjenek egymással, hogy boldogok legyenek stb.

²⁵ Pl. Csügesén (Moldva) a lakodalmi perectől mindenki igyekszik egy darabot kapni, mert az szerencsét hoz: ha pl. a marhát vásárba viszik, széttörik a megőrzött percc-darabot, s odaadják a marhának, hogy olyan sok vevő jöjjön, mint ahányan a lakodalomban voltak. (BALOGH Ö.: Néprajzi jegyzetek a csügesői magyarokról. Kolozsvár, 1942, 6.)

²⁶ Pl. Hollókőn (Nógrád megye) „csikvasárnapon” (nagybőjt harmadik vasárnapja) metélttészta kell enni a húslevesben, hogy vékonyzálu legyen a kender. (Saját gyűjtés.)

²⁷ Pl. Temesközlőrincfalván (Temes megye) a husvéti szentelt sonka csontját a palánta-ágyba dugják, hogy ne menjen a féreg a palántákra. (KÁLMÁNY L.: hagyatéka EA 2816, 52.)

²⁸ Gondoljunk pl. a Luca napján általános fokhagymával való rontás elleni védekezésre. (Fokhagymával keresztet húzása az ajtókra.)

²⁹ Tóalmáson (Pest megye) a temetés utáni éjjelen tejet és kenyeret tesznek ki a halottnak. Ha belenyalt a macska, és ezért hiányzik belőle, azt mondják, hogy a halott evett. (ERDŐS J. gyűjtése, EA 451, 15.)

³⁰ Szegeden azt tartják, hogy a torban „a halott velünk öszik”. (KÁLMÁNY L. hagyatéka EA 2852, 33.)

³¹ Hajdúböszörményben a temetés utáni éjjelre kenyeret és pálinkát tesznek ki a halottnak; ezt reggel koldusoknak adják.

³² Pl. a 17. jegyzetben említett lakodalmi étrend.

³³ Ilyen pl. az alma országzserte általános lakodalmi díszként való szerepeltetése.

A második csoport adatainak összegyűjtését az a feltételezés vezeti, hogy egy-egy ételféleség vagy étrend hagyományosan egy alkalomhoz való tartozásának kell, hogy legyen valamilyen oka. Hogy az okok között hiedelemjellegű indítékok is szerepelhetnek, azt bizonyítják az első csoport alkalmi étrendekkel összefüggő adatai.³⁴

Témánk az ételekhez és étkezéshez fűződő hiedelmek vizsgálata. Az így módon összegyűjtött anyagunkban előforduló ételek egy része azonban nem tölt be étel-szerepet, vagyis nem kerül effektív fogyasztásra. Tehát adataink egy része kirekesztendő a vizsgálatból. Nézzük meg e szempontból adatainkat.

Feltétlenül étel-szerepet tölt be minden olyan étel, amelyet megesznek. Ugyanígy az el nem fogyasztott, de étkezéssel valamilyen kapcsolatban álló ételek is.³⁵ Kétséges viszont az emberfeletti lényeknek adott ételek csoportja. Mégis bevonjuk a vizsgálatba, több ok miatt: csak antropomorf formában elképzelt emberfeletti lénynek adnak enni, tehát a neki adott ételnek ételnek tekinthető; másrészt ezek az esetek gyakran nehezen választhatók el közönséges emberi étkezéstől (pl. ha a halotti tor esetében azt tartják, hogy a halottal együtt esznek³⁶ vagy a „szegénytetés” esetében, amikor a halott helyett egy koldusnak adnak enni,³⁷ vagy a visszajövő halottnak kitett ételt reggel megeszik³⁸ stb.).

Mi a helyzet a minden étkezéstől függetlenül, hiedelemtárgyként vagy szokáselemként felhasznált ételekkel (pl. rontásáthárítás szemesétellel,³⁹ lakodalmi díszül felhasznált alma,⁴⁰ esküvői menetben vitt kakas,⁴¹ sárgaság gyógyítása sárgarépával,⁴² lakodalomban az új párra öntött gabona,⁴³ kenyérbabonák,⁴⁴ tejbabonák⁴⁵ stb.)? Annak eldöntéséhez, hogy az ilyen jellegű adatok közül mit rekesszünk ki vizsgálataink köréből, próbáljuk az említett példákat kissé közelebről megnézni.

³⁴ Pl. Écsen (Győr megye) Márton napkor ludat esznek, mert különben egész évben éheznenek. (Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. Magyar Nyelvőr XXX. (1901) 342.)

³⁵ Farkasán (Zala megye) a karácsonyi kenyeret újévig őrzik. Akkor megszentelik, és az állatoknak adják. (KOVÁCS E.: A tejjagdálkodással kapcsolatos babonák Farkasán. Ethn. XLIX. (1938) 230.)

³⁶ Lásd a 30. számú jegyzetet.

³⁷ Hódmezővásárhelyen a halotti torban először a koldusnak adnak kenyeret, húst és bort vagy pálinkát, hogy haza ne járjon a halott lelke. (KISS L.: Hódmezővásárhelyi temetkezési szokások. XXXI. (1920) 91.)

³⁸ Lásd a 31. számú jegyzetet.

³⁹ Szőlősgyulán (Ugocea megye), ha valakin kelések vannak, összefőz kilenc félét: babot, borsót, lencsét, árpát, kukoricát, szilvát stb. Megmosakodik benne, és éjjelkor a keresztútra viszi. Aki belelép, arra megy át a kelés. (NAGY GY. gyűjtése, EA 2634, 6.)

⁴⁰ Az ország egész területén általános volt.

⁴¹ Az Ormányságban kakast visznek az esküvői menetben, közben fel-feldobják, „hogy réjjon, hogy néma gyeröke ne lögyön a mönyasszonynak.” (KISS G.: Ormányság, Budapest, 1937. 117.)

⁴² Kiskunhalason a sárgaságos kivájt sárgarépába tett aranygyűrűről iszik vizet. (BORZSÁK E. gyűjtése, EA 139, 5.)

⁴³ Panyolán (Szatmár megye) az esküvő után megérkező új párra gabonát szórnak „hogy úgy hulljon rájuk az áldás”. (Saját gyűjtés.)

⁴⁴ Pl. Törökkoppányban (Somogy megye) azt tartják, hogy a kenyeret nem szabad megvágott felével kifelé fordítani, mert kiviszik a háztól a szerencsét. (Saját gyűjtés.)

⁴⁵ Gondoljunk pl. az országszerte általános hiedelemre, mely szerint a tejet nem szabad sötétedés után kivinni, mert akkor megrontják a tehenet.

Első példánk: rontásáthárítás szemesétellel. Ehhez az adatunkhoz találunk bizonyos szempontból párhuzamként felfogható adatot a vizsgálatba mindenképpen beletartozó anyagban: gondoljuk pl. a karácsonyi vagy újévi szemesétel-tilalmakra.⁴⁶ A szemesétel mindkét esetben formai jegye, „szemes” volta miatt szerepel.

Említettük a lakodalmi díszül felhasznált almát. Ehhez is találunk vizsgálatainkba beletartozó párhuzamot: pl. szerelmi jóslás almával olyan módon, hogy az alma elfogyasztásra kerül.⁴⁷ Itt is feltételezhető valamiféle közös jelleg: valószínű mindkét esetben az almának szerelmi szimbólumként való szereplése. Ez ugyan egyelőre csak feltételezés, és legkevésbé valószínű a lakodalmi dísz esetében, mégsem zárható ki, mint lehetőség.

A kakas-példához is találunk olyan párhuzamot, amikor a kakas elfogyasztására kerül sor.⁴⁸ Itt is mindkét esetben feltételezhető a kakasnak „férfias” jellegéből következő szerepeltetése.

Sárgarépával kapcsolatos példánkban a sárgarépa egy fizikai tulajdonsága: sárga színe révén szerepel. E példánkhöz már nem találunk elfogyasztásra kerülő ételekkel kapcsolatos anyagunkban párhuzamot.

Említettük az új pár gabonával történő beszórását. Milyen szerepe van itt a gabonának? Nyilván sokféle feltételezés lehetséges, mindenesetre szóba jöhet az is, hogy itt a gabona mint alapvető táplálék-nyersanyag szerepel termékenységvarázsló eszközként.

Az ún. kenyérbabonák esetében egyelőre szintén csak feltételezzük, hogy keletkezésük legalábbis egyik oka a kenyér alapvető táplálék volta.

A tejbabonák esetében más a helyzet: a tej legtöbbször mint a tehen tartozéka fordul elő; még hozzá mint olyan fontos tartozéka, amelynek segítségével meg lehet rontani a tehenet, kézre lehet keríteni a tehen megrontóját stb. (Gondoljuk az emberi haj, köröm stb. ehhez hasonló vonatkozására). Tehát itt a tehen teje nem mint emberi táplálék szerepel.

Anélkül, hogy a példákat szaporítanánk vagy minden előforduló esetet felsorolnánk, az eddigiek alapján mindenesetre leszögezhetjük, hogy anyagunk feldolgozása során bizonyos szorosan nem idevágó adatokra is szükség van kiegészítésképpen, mégpedig a következő esetekben:

Ha az ételhez kapcsolódó hiedelem jellege olyan, hogy feltételezhető, hogy létrejöttét részben vagy egészben az illető étel fontos táplálék voltának köszönheti (pl. gabona, kenyér).

Ha az adat az általunk vizsgált anyaghoz kiegészítésül felhasználható, mivel egy-egy abban szereplő tényezővel valamiféle közös jelleget mutat pl. (alma, kakas, szemestermények).

Ezzel szemben kirekesztjük a vizsgálatból azokat az eseteket, amikor az ételhez fűződő hiedelem feltételezhetően nem az illető étel-ételtől fakad;

⁴⁶ Somogy megyében azt tartják, hogy ahány szem babot megeszik valaki karácsony és újév közt, annyi kelést kap. (TAMÁS J. gyűjtése, EA P 94/1954, 17).

⁴⁷ Szombathelyen a lány Luca-nap és karácsony között naponta beleharap egy almába. Az utolsó falatot karácsonykor az utcán eszi meg. Amilyen nevű férfi arra jön, olyan nevű férje lesz. (DÖMÖTÖR S. gyűjtése, EA 2446, 31.)

⁴⁸ Tordason (Fejér megye) a lakodalomban az összes kakasfejet a menyasszony és vőlegény eszi meg. (SZ. RAFFAY A. gyűjtése, EA 2363, 11.)

és nem is nyújt kiegészítést az általunk vizsgált anyaghoz, mivel semmilyen ott szereplő tényezővel nem mutat közös jelleget (pl. tej, sárgarépa).

Az ily módon kirekesztésre ítélt anyaggal nem dolgozunk tovább, bár az adatgyűjtés erre is kiterjed.

Igy összegyűlt anyagunk rendkívül heterogén. Ez egyrészt abból következik, hogy a felhasznált források különböző jellegűek: saját gyűjtésű anyag, publikált szokás-, hiedelem- és táplálkozás leírások, az Ethnológiai Adattárban összegyűlt egészen különböző színvonalú kéziratok gyűjtések stb.; másrészt abból, hogy a szokás- és hiedelem-, illetve táplálkozás-közlések természetesen egészen más szempontokra helyezik a hangsúlyt pl. egy ünnepi étel leírása esetén. Ezt a többszörös egyoldalúságot legalább a saját gyűjtésű anyagban ki kell küszöbölni, egyaránt ügyelve minden szempont érvényesítésére.

E heterogén anyagot valamilyen módon egységesebbé, és ezáltal kezelhetőbbé kell tennünk. Ennek érdekében az egyes adatokat elemekre kell bontanunk. Ennek két indítóoka van: egyrészt így könnyebb e heterogén adatok közös vagy hasonló — és így egymással összevethető — elemeit megtalálni; másrészt szükség van erre néphit- és népszokás anyagunk közismert — még egy adaton belül is megnyilvánuló — sokféle és különböző eredetű elemekből való összeötvöződöttsége miatt: az adatok elemzése, összehasonlítása, az eredet- és egyéb problémák megoldása csak úgy lehetséges, ha az egyes jelenségeket egyszerre vizsgáljuk egészükben és apró részleteikben.

Az elemekre bontás módja: az egyes adatok szétszedése legkisebb önmagukban is egész részeikre. Az egyes pontokat egységes betűjelzéssel látjuk el. A vizsgálat során a különböző adatok azonos betűvel ellátott részei szükség esetén könnyen összevethetők. Lássunk erre példát. A halotti torra vonatkozó adatokat a következő pontokra bontottuk: *a)* A tor helye és időpontja. *b)* Résztvevők. *c)* Étrend. *d)* Az étkezés különleges körülményei. (És így tovább még öt pont). Ennek megfelelően a következőképpen foglaltuk pontokba két halotti torra vonatkozó közlést:

- a)* Temetés után.
- b)* Négy rokon sírásó.
- c)* Tyúklevés, sült tyúk, haluska; bor vagy pálinka.⁴⁹
- a)* Közvetlenül temetés után.
- b)* Ált. a meghívottak, de néhol a temetésen résztvevők mind.
- c)* A tort az elhunytért való imával nyitják.⁵⁰

Természetesen sok egyelemű adatunk is lesz, melyet nem szükséges és nem is lehetséges felbontani. Pl.: A fa első termését lánynak nem jó megenni, míg más nem eszik belőle, mert minden első szerencsését elszalasztja.⁵¹

Nehezebb problémát okoznak a példának hozott halotti tornál is jóval bonyolultabb, sokrétűbb adatok. Nézzük például a karácsonyesti vacsorát. Az étrend, az evésmód, a karácsonyi asztal, abrosz, morzsa, különböző varázsló és jósoló tevékenységek stb. itt is különválaszthatók, viszont egyúttal olyan szorosan összefüggnek egymással, hogy nem lehet őket egyszerűen egymástól

⁴⁹ SZENDREY Á.: Pusztafalusi néphagyományok. NÉ. XXXI. (1939) 165.

⁵⁰ LÁSZLÓ P.: Csiki székely népszokások. Ethn. VII. (1896) 386.

⁵¹ KÁLMÁNY L. hagyatéka, EA 2859, 30.

felsorolt pontokban feltüntetni. Ilyen esetekben táblázatot kell készítenünk, mely az egyes önálló elemeket és azok egymással való összefüggéseit egyaránt megmutatja. Lássuk példának néhány karácsonyesti adat táblázatra vetítését. A táblázat két fő része a karácsonyesti vacsora (~ebéd) étrendjét, kellékeit, körülményeit, lefolyását, illetve az egyes ételekkel, étkezéssel összefüggő hiedelmeket és az ezekkel összefüggő babonás cselekményeket tartalmazza.

Ennél sokkal egyszerűbb módon, de lényegében ugyanígy kell eljárunk pl. az újévi ételekkel kapcsolatban, ahol szintén két ilyen jellegű, egymással összefüggő csoportra bontottuk az adatokat:

<i>Előírt étel</i>	<i>Tiltott étel</i>	<i>Hiedelem</i>
Pl.: malac		mert a házba túrja a szerencsét
	tyúk	mert a szerencsét kikaparja ⁵⁸

Az anyag feldolgozásának következő lépése a csoportosítás. Legegy-
szerűbbnek, és a további feldolgozás számára leghasználhatóbbnak az látszott,
ha anyagunkat két fő részre osztjuk. Az első csoportba tartoznak az ünnepi
alkalmakhoz kötött adatok. Ezen belül követjük a magyar szokásirodalomban
használatos hármassal beosztást: az egyházi év jeles napjai, a gazdasági élet
alkalmi és a családi élet eseményei. A második csoportba az alkalomhoz nem
kapcsolódó hiedelemanyag tartozik. Még kétféle csoportosítási mód lehetősége
merült fel: egy ételfajták szerinti — de ebben az esetben gyakran a legkülön-
bözőbb szokás és hiedelemelemek kerülnének egymás mellé. Bár így érdekes
képet kapnánk az egyes hiedelemfajták bizonyosfajta ételekhez való kapcsoló-
dásáról, illetve azoktól való függetlenségéről. Ilyen szempontú vizsgálatra is
szükség van, de majd későbbi lépésként, és nem kiindulásként. Legideálisabb
egy tisztán hiedelem szempontú csoportosítás lenne, csak hogy anyagunk egy
része nem tartalmaz hiedelemvonatkozásokat (pl. ünnepi étrendekre vonat-
kozó adataink többsége). A fő csoportokon belül alcsoportokat különböztetünk
meg. Pl. a jeles napok anyagán belül ünnepkörök szerint csoportosítjuk az
adatokat, ezen belül ünnepek szerint. Egy-egy ünnep anyagán belül jutunk
el a végső, legkisebb csoportokhoz. Nézzük meg példának a Luca-nap alcsoportjait:

Szerelmi jóslás — pogácsa, lepény stb.
derelye, gombóc stb.

Haláljóslás — pogácsa, lepény stb.

Egyéb jóslás.

Pogácsa és lepénysütés az előbbiektől eltérő céllal vagy meghatározott
cél nélkül.

Kenyérsütés.

Baromfivarázsló szokásokkal kapcsolatos motívumok.

Rontás elhárítása.

Lucanapi ételek.

⁵⁸ Siklós (Baranya megye). (RÉVAY S.: Naranyai babonák. Ethn. XVI. (1905) 293—297.)

Evésmód, főzésmód, böjt.

Egyéb.

Mint láthatjuk e példából, e végső csoportosítás már nem történhet egységes elv alapján. De itt újra csak a legkönnyebben kezelhetőség gyakorlati célja a szempont: csak így érhetjük el, hogy többé-kevésbé egynemű anyag kerüljön egy csoportba.

Az utolsó lépés eredményeként kapott legkisebb alcsoportokon belül az anyagot földrajzi rendbe rakjuk.

Ilyen szempontú anyaggyűjtés és rendszerezés után kezünkben van — könnyen kezelhető formában — mindaz a témánkhoz tartozó anyag, amelynek megvan a lehetősége valamilyen hiedelemháttér jelenbeli vagy valaha volt meglétének.

Milyen módszerrel keressük meg a valóban létező vagy valaha létezett hiedelemanyagot? Anyagunk egy része olyan jellegű, hogy csak kis valószínűséggel tételezhető fel vele kapcsolatban ilyen hiedelemanyag megléte, más részével kapcsolatban, mint láttuk, világosan kimutatható. Hogy egész anyagunkra nézve megbízható eredményeket kapjunk, még az összehasonlító vizsgálat elvégzése előtt több, különböző természetű elemzést kell elvégeznünk, melyeknek eredményét összegezve talán közlelbb jutunk célunkhoz. Önmagában egyik sem elég, sőt az összegezett eredmény is csak az összehasonlító vizsgálat eredményeivel egybevetve ad biztosabb támpontot.

Először is szükségünk van a jelenségek elterjedési képének megállapítására, és bizonyos földrajzi jellegű vizsgálatra. Ez egyrészt az összehasonlítás elvégezhetőségéhez lesz fontos, másrészt ahhoz, hogy az egyes adatok intenzitását, kisebb vagy nagyobb területen való élését lássuk. Ha kevés adatunk van egy jelenségre, látnunk kell, hogy azok kis területen zsúfolódnak-e össze vagy nagy területen szóródnak szét, hogy következtethessünk a jelenség esetleges régebbi nagy területen való élésére. Ha egy jelenségre csak egy kis területről vannak adataink, tudnunk kell, hogy az mennyire elzárt, illetve idegen hatásnak mennyire kitett terület, hogy arra tudjunk következtetni, hogy régi hagyomány egy területen való megőrzéséről van-e szó vagy újabb, csak kis területen elterjedt idegen hatásról. Lássunk erre egy példát. Halottnak a sírra kitett, ráöntött stb. ételre csak Zala és Tolna megyéből, valamint Szegedről és Hódmezővásárhelyről vannak adataink.⁵⁴ E négy adat egy hosszan húzódó, és végig délszláv szomszédságban elhelyezkedő sávban helyezkedik el. Itt még abban az esetben is feltételezhetnénk délszláv hatást, ha nem volnának közismertek népszokás- és néphitanyagunk gazdag délszláv kapcsolatai. Természetesen e kérdésben véglegesen csak az összehasonlító vizsgálat dönthet.

Ahol bonyolultnak látszik az elterjedési kép, ott az adatokat térképezünk kell. Erre nemcsak a jobb áttekinthetőség kedvéért van szükségünk, hanem főleg azért, hogy a különböző jelenségek elterjedési képét szükség esetén könnyen összevethessük egymással.

Miután minden egyes jelenséget megvizsgáltunk a területi elterjedés szempontjából, közelítsük meg más oldalról is a problémát. Következő lépésként meg kell vizsgálnunk az egyes ételek, étrendek helyét a népi táplálkozás

⁵⁴ TUSKE L. gyűjtése, EA 3349, 2—3; — FÉL E. gyűjtése, EA 2398, 123; — KÁLMÁNY L. hagyatéka, EA 2852, 133.

egészeben. E táplálkozás szempontjából történő vizsgálat több mozzanathól tevődik össze.

Először arra a kérdésre keresünk feleletet, hogy az illető ételfajta vagy étrend csak egy vagy esetleg több ünnep vagy egyéb alkalom jellegzetes étele, csak egy hiedelemkörhöz kapcsolódik vagy sok, különböző jellegű esetben előfordul. Miért van szükség ennek megállapítására? Ha egy ételfajta (csak egy vidéken vagy nagyobb területen) több különböző jellegű ünnep vagy egyéb kiemelkedő esemény étrendjén szerepel, akkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a lehetőséget, hogy fogyasztásának csak gazdasági vagy közvetlen társadalmi oka van, illetve volt. Egyéb bizonyítékok nélkül nem tételezhetjük fel egy ételről, hogy pl. termékenységvarázsló szerepe volt, ha pl. karácsonykor, újévkor, lakodalomban, húsvétkor és halotti torban egyaránt szerepel (pl. a moldvai csángók minden itt felsorolt ünnepen töltöttkaposztát esznek).⁵⁵ Ez természetesen csak azokra az esetekre vonatkozik, amikor az adat nem tartalmaz hiedelem-elemet, bár e vizsgálatot az egész anyagon végezzük, tekintet nélkül a hiedelem-elem meglétére vagy hiányára.

Ha viszont azt látjuk, hogy egy étel csak egy vagy több, de bizonyos szempontból hasonló jellegű ünnep (pl. karácsony és újév) étrendjén szerepel, akkor már sejtethetünk fogyasztásával kapcsolatban valamilyen speciális okot (pl. a moldvai csángók csak lakodalomra készítenek madáralakú kalácsot).⁵⁶

Következő kérdésünk az, hogy milyen a vizsgált ételek viszonya a hétköznapi táplálkozás ételéhez. Hogy visznek közelebb célunkhoz az e kérdésre adandó feleletek? Ha egy étel csak ünnepi étrendeken szerepel, és a hétköznapi étkezésben nem találjuk meg, újra csak feltételezhető fogyasztásával kapcsolatban valamilyen különleges ok (pl. a hadikfalvi székelyek nem természetnek diót, így ez hétköznapi táplálkozási rendjükön nem szerepel, de karácsony estére igyekeznek valahonnan beszerezni: a karácsonyesti vacsora fontos tartozékának érzik).⁵⁷

De ezzel kapcsolatban figyelemmel kell lennünk arra, hogy egy ma csak ünnepi alkalmakkor vagy egy ünnepi alkalommal fogyasztott étel lehetett régebben mindennapi étel, sőt, alapvető táplálék, amely később valamilyen ok miatt visszaszorult — pl. egy új táplálékfajta kiszorította — de az ünnep erősen hagyományörző jellegénél fogva éppen az ünnepi étrendek részeként fennmaradt. (Gondoljunk arra, hogy az ünnepi szokások egyébként is több, régebben nemcsak ünnepinek számító tényezőt fenntartottak.) Közismert példa erre a század elején még általános lakodalmi kása, amely a korábban hétköznapi táplálékként általános kását őrizte meg ünnepi ételként olyan vidékeken is, ahol hétköznapi ételként már nem fogyasztották. Vagy gondoljunk a palócok „csak léféle volt hétféle” szólására, amely a lakodalomra vonatkozik, és egyúttal fényt vet a palócok régebbi, ma már csak nyomokban megtalálható sok levesétellel való táplálkozásmódjára.⁵⁸ Vagy ha a karácsonyesti ételeket vizsgáljuk ilyen szempontból, azt látjuk, hogy egy részük régi böjtös ételek meg-

⁵⁵ Saját gyűjtés Egyházaskozássa (Baranya megye) telepített csángóktól.

⁵⁶ DOMOKOS P.: A moldvai magyarság, Kolozsvár, 1941. 179.

⁵⁷ Saját gyűjtés Bonyhádvarasdra (Tolna megye) telepített bukovinaiaktól.

⁵⁸ E szólásra BÁTKY Zs. hívja fel a figyelmet. (A Magyarország Néprajza. Budapest, 1933. I. 88.)

őrzött maradványa, amely megmaradt még akkor is — újra csak az ünnep hagyományőrző jellege révén — amikor a karácsonyszombati böjt mint egyházi előírású, szigorúan megtartott böjt megszűnt, és a böjtek általában vesztek fontosságukból (pl. Somogyacsán a mai napig a régen egész nagyböjtben evett aszaléklevest főzik sok helyen karácsony estére).⁵⁹

Erre a jelenségre egyébként a külföldi táplálkozástudatók is felhívják a figyelmet. Pl. W. STOKAR hivatkozik arra, hogy halottak napján némely vidéken mai napig kását tesznek a sírokra, és ezzel kapcsolatban a halotti szokások hagyományőrző jellegéről beszél.⁶⁰

Adataink más része olyan ételekre vonatkozik, amelyek a jelenben sem csak mint alkalmi ételek szerepelnek a népi táplálkozásban. Ezek speciális csoportját képezik azok az ételek, amelyek csak nevük révén emelkednek ki a mindennapi ételek sorából, azaz egy hétköznapi ételt ünnepi alkalommal történő fogyasztásakor megkülönböztető névvel látnak el (ilyen pl. a bukovinai „torospitán”,⁶¹ vagy a szegedi „torturó”⁶²). Ezekben az esetekben azonban a név önmagában véve csak az illető ételnek azon az ünnepi alkalmon hagyományos voltát bizonyítja. Nézzük azokat az eseteket, amikor még ilyen megkülönböztetés sem történik. Gondoljunk pl. a lakodalmi, karácsonyi, újévi húsos- illetve töltöttkáposztára. A késő ősszel vagy farsangkor tartott lakodalmon, vagy a tél közepére eső karácsonykor és újévkor szinte természetes, hogy az egész téli táplálkozásban, így közönséges vasárnapokon, sőt gyakran hétköznapi is szerepet betöltő káposztát és disznóhúst eszik. Ha kísérletképpen felrajzoljuk bizonyos ünnepi ételek elterjedési képét, azok sok esetben kirajzolnak bizonyos gazdasági állapotot tükröző képet is. Vagy ha ugyanezt a kérdést diakronikusan nézzük: MORVAY említett cikke éppen ilyen vonatkozásokra mutat rá az ünnepi étkezés gazdasági változások következtében lezajlott változásaira.

Kérdés, hogy ezek a gazdasági tényezők milyen mértékben hatnak ünnepi ételünk alakulására. Biztos, hogy állandóan jelen vannak, de szerepük bizonyos esetekben kisebbnek látszik, más esetekben nagyobbak. Mindig érvényesülő ilyen jellegű tényezőnek látszanak a nyersanyag nyújtotta lehetőségek. Hagyományos ünnepi étel vagy olyan étel, melyhez alkalomtól függetlenül bizonyos hiedelem vagy hiedelemkör fűződik, csak helyi nyersanyagból készíthető, illetve nyersen fogyasztott étel esetén (pl. alma, dió) ez csak helyi nyersanyag lehet, bár néha még ez alól is van kivétel (pl. a már említett bukovinai karácsonyi dió). Vannak esetek, amikor szinte kötelező erejű a nyersanyag szabta determináció (pl. az említett téli káposzta és disznóhús esetében), azonban vannak olyan esetek is, amikor megvan a választási lehetőség több rendelkezésre álló nyersanyag közt. Ha a készítményt vizsgáljuk, ugyanígy azt látjuk, hogy némely esetben csak egyféle étel elkészítésére nyújt módot egy nyersanyag felhasználása, de gyakran többféle is (pl. hétköznapi kenyér és ünnepi kalács esetleg ugyanabból a lisztből). Esetenként kell mérlegelnünk, hogy ezek a gazdasági jellegű tényezők mennyiben hatnak kötelező erővel, és

⁵⁹ Saját gyűjtés.

⁶⁰ W. VON STOKAR: Die Urgeschichte des Hausbrottes. Leipzig, 1951. 109.

⁶¹ Lásd az 57. számú jegyzetet.

⁶² TÖMÖRKÉNY I.: Temetések rendje a szegedi határban. NÉ. VI. (1905) 176—77.

Hely	Étrend	Asztal	Abrosz	Morzsa	Evésmód
Nagyfalu (Hont)	Alma				Egy almát anynyifelé vág- nak, ahányan vannak és szétosztják
	Dió				
	Mákosguba				
	Egy egész kenyér	Az asztal alá szénát tesznek. Háromkirá- lyokig ott van			
Kerecsend (Heves)	Mézesguba			A morzsát ösz- szegyűjtik és elteszik Há- romkirályokig	
	Bableves				
	Dió				Héját elteszik
	Alma	Az asztal alatt kis jászolban vagy kis tek- nőben szalma. A leterített asztalon feszü- let, rajta 12 hagymahaj- ban só			
				Az asztalra hul- lott hulladé- kot elteszik	Egyszerre kell enni minden- kinek,

Gyógyítás	Szerelmi jóslás	Bőség, egészség szépség stb. varázslás	Állatok fejlődésének befolyásolása	Növények fejlődésének befolyásolása	Egyéb
	→ A lány vacsora közben elkapja valamelyik fiútól az első gubát, és kiteszi az ablakba. Ha reggelre elvész onnan, akkor a következő évben férjhezmegy	Aki egészséges diót vesz ki, egészséges lesz, ha részben rosszat, beteg lesz egy ideig, ha egészen rosszat, egész évben beteg lesz			→ Ha a szétosztó a következő évben bajba kerül, azok egyikére kell gondolnia, akikkel együtt ette az almát, és kimenekül
				→ Hogy bő termés legyen	
→ Ha valaki megigézi a tehenet, avval füstölik meg		Hogy sok pénzük legyen			
					→ Amelyikben megolvad a só, míg esznek, az annak megfelelő hónap nedves lesz
			→ A baromfi- nak szór- ják oda, hogy jó tojó legyen		
					→ Hogy egész évben együtt legyen a család ⁵²

⁵² TOLNAI V.: Nagyfalusi babonák. Ethn. X. (1899) 395–96; — és GÉMES M. gyűjtése, EA 3018, I.

mennyiben adnak választási lehetőséget. Bizonyos hiedelemháttér feltételezése azokban az esetekben jogosultabbnak látszik, amikor a választási lehetőség fennáll, és ezzel oly módon élnek, hogy a választás eredményeképpen az alkalmi étel valamilyen módon kiemelkedik. Az ételek e csoportjában legjelentősebb helyet az ünnepi kalácsok foglalják el, amelyek bár a gazdasági szükségyszerűség kínálta nyersanyagból, de az ugyane nyersanyagból készülő hétköznapi kenyértől eltérő formában készülnek. Helyzetük bizonyos mértékig speciális: ezt alapanyaguk, a nyers tészta nagyfokú alakíthatósága okozza, melynek következtében formáik végtelen sora jöhetett létre, ezek közt gyakran egy-egy ünnepi alkalomhoz szorosan kapcsolódó forma is. A csak egy-egy alkalomkor előforduló kalácsalakzatok esetében megvan a lehetőség hiedelemháttér meglétére, de nem szabad szem elől tévesztenünk éppen e nagyfokú alakíthatóságot, amely szinte csábít a különböző új és új alakzatok kitalálására, és ehhez az ünnepi alkalom, melyre amúgy is igyekeznek mindent szépre, díszesre készíteni, jó ösztönzést is nyújt.

Közelítsük meg a kérdést a másik oldalról is: vajon feltétlenül csak a gazdasági tényezőktől viszonylag függetlennek látszó esetekben tételezhetjük fel bizonyos hiedelemanyag meglétét? Azt kell mondanunk, hogy nem. Sok adatunk van hiedelemanyag meglétére olyan esetekben is, amikor a gazdasági tényezők szükségyszerűen csak egyfajta lehetőséget adnak (pl. az említett karácsonyi káposztával kapcsolatban). Tehát ha nincs választási lehetőség, akkor a nyersanyag és készítménykritériuma alapján nem jutunk közelebb a probléma megoldásához.

E táplálkozás-szemponitú vizsgálatot természetesen bizonyos táplálkozás-történeti tényezők figyelembevételével kell végeznünk. Ismernünk kell az egyes ételfajtáknak nemcsak jelenbeli szerepét, elterjedését stb., hanem múltját is. Tudnunk kell, hogy mikor, honnan kerültek a magyar népi táplálkozás anyagába. Pl. egy csak huszadik századi, polgári eredetű ételről nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy nem fűződik hozzá hiedelem (pl. lakodalmi kirántotthús vagy fasírozott).⁶³ Tudnunk kell, hogy bizonyos ételkészítési módok mióta általánosak (pl. kalácskelesztés) stb.

Még egy szempont felmerül itt, amelyet már a kalácsokkal kapcsolatban érintettünk, de amelyet egy esetben sem szabad szem elől tévesztenünk. Ünnepi ételeink szerepe sok esetben nem más, mint az ünnep fényét emelő egyéb tényezőké: ilyenkor igyekeznek szebb ruhát felvenni, a házat kitakarítani, esetleg feldíszíteni stb., és ugyanígy több és jobb ételt fogyasztani, ünnepélyesebb körülmények között. Gyakran ez lehet a helyzet a hétköznapiétől csak jobb minőségükben eltérő ételek esetében (pl. a kását lakodalomra megédesítik), de gyakran a hétköznaptól teljesen eltérő ételeknél is. Sok esetben az ünnepi kalácsokat is csak a hétköznapi kenyér jobb minőségű, díszesebb formában elkészített változatának foghatjuk fel. Az ünnepi kalács ilyen szerepére világítanak rá azok az adatok, amelyek szerint pl. lakodalomban kenyér helyett minden ételhez felvágott ünnepi perccet esznek, azzal az indokolással, hogy „lakodalomban mégsem lehet kenyeret enni”.⁶⁴ Vagy az országszerte

⁶³ Pl. Somogyacsán (Somogy megye). (Saját gyűjtés.)

⁶⁴ Somogyacsa (Somogy megye). (Saját gyűjtés.)

elterjedt mondás: „Karácsonykor kalácsot, húsvétkor kenyeret, pünkösdkor ahogy lehet”⁶⁵ — szintén arra világít rá, hogy ha megvan a lehetőség, ünnepen igyekeznek kenyér helyett kalácsot enni.

E táplálkozás szempontjából történő vizsgálat kiterjedt azokra az esetekre is, amikor biztos adataink vannak egy-egy étellel kapcsolatos hiedelem meglétére (pl. bizonyos újévi étel fogyasztása bőségvarázsló céllal vagy alkalmakhoz nem kapcsolódó hiedelemanyagunk teljes egésze, pl. kenyér-babonák). Ezek a hiedelemmel kapcsolatos adatok már eleve szilárdabb alapot nyújtanak a vizsgálathoz, és felhasználhatók párhuzamként, következtetési alapként a hiedelemmel nem rendelkező adatok elemzéséhez, de természetesen csak abban az esetben, ha az egész anyagot egységesen kezelve, ezeket az adatokat sem hagyjuk ki a felsorolt vizsgálati módok egyikéből sem.

Ilyen sok irányú, sokféle szempontot figyelembe vevő vizsgálat után jellemezhetjük majd összefoglalóan a magyar anyagot, mégpedig az egyes jelenségekkel kapcsolatban előforduló, illetve elő nem forduló hiedelemanyag szempontjából. Anyagunk egy részénél az említett vizsgálatok elvégzése után biztos lesz bizonyos hiedelemhátter megléte vagy több-kevesebb valószínűséggel feltételezhető; másik részénél valószínű lesz hiánya. Sok esetben az összehasonlító vizsgálat fog teljes bizonyossággal dönteni, de gyakran még az sem.

Nézzük meg, hogy anyagunk az említett szempontok szerint milyen csoportokra lesz osztható. Az egymást keresztező anyagi és szellemi jellegű tényezőket táblázatban tudjuk legegyszerűbben ábrázolni. E táblázat rávilágít arra, hogy egy-egy jelenség mérlegelésénél hányféle tényezőre kell figyelemmel lennünk. Nem tudtuk feltüntetni a táblázatban az elterjedési kép és a különböző földrajzi tényezők szerepét, amelyeket szintén tekintetbe kell vennünk minden egyes esetben. Az e táblázaton feltüntethető néhány típuson kívül természetesen a változatok hosszú sora képzelhető el — ez csak a fő lehetőségeket mutatja be. Legbiztosabbnak számító adatok azok, amelyek a táblázatban legfölül, baloldalt helyezhetők el: csak egy bizonyos alkalommal evett vagy csak egy célra használt éteifélék, amelyekhez valamilyen hiedelem vagy babonás cselekmény, vagy mindkettő fűződik. Az ezzel átellenes sarokban találjuk azokat az eseteket, amelyeknél a legkisebb valószínűséggel tételezhetünk fel valamiféle létező vagy létezett hiedelemhátteret.

A magyar anyag ilyen természetű összefoglaló elemzése után térhetünk rá kitűzött célunk második pontjának megvalósítására.

2. *Az ételekkel kapcsolatos magyar hiedelemanyag eredetének kérdései : közvetlen forrásai.*

Az eredetkérdések megoldása rendszeres összehasonlító vizsgálat segítségével történik.

Anyagunkat eredet szempontjából három nagy csoportra oszthatjuk: eredeti, honfoglalás előtti réteg, a különböző, a magyarsággal valamilyen kapcsolatban állt népektől átvett, és a későbbi eredetű, de belső keletkezésű anyag. Ennek megfelelően a finnugor, bizonyos török és az összes szomszéd népszokás-, hiedelem- és táplálkozásanyagával kell első lépésként

⁶⁵ Ismert pl. Somogyacsán, Törökkoppányban (Somogy megye), Hollókőn (Nógrád megye), Panyolán (Szatmár megye), stb. (Saját gyűjtés.)

2. táblázat	Hiedelem vagy babonás cselekmény ⁶⁶	
	van	nincs
Egy alkalom étele	Udvarhelyszék: a lakodalomra „prémest” sütnek. Ez különleges formájú, feldíszített fával ellátott kalács. Átadásakor azt kívánják az új párnak, hogy asztalukról soha ki ne fogyjon a kenyér, melynek jelképe most a kalács. (a)	Hadikfalva (Bukovina): csak karácsonykor esznek diót. (b)
Több alkalom étele	Lábod (Somogy): farsangra fánkot sütnek. Ebből ettesznek nagypéntekre; akkor a disznónak adják. (c)	Hadikfalva (Bukovina): karácsonykor, újévkor, lakodalomra stb. töltött-káposztát esznek. (d)
Hétköznapitól csak készítmódban, nagyságban, díszítésben stb. eltérő étel	Táska (Somogy): karácsony estére tiszta búzalisztból sütnek kenyeret, hogy egész évben legyen kenyerük. (e)	Gernyeszeg (Maros-Torda): a lakodalomban a pap, az új pár, a násznagy stb. felszalagozott sült kakast kap. (f)
Hétköznapitól csak speciális névben eltérő étel	Bag (Pest): Pál-napkor tollal ellátott „pálpogácsát” sütnek. Akiében elég a toll, az hal meg legelőször. (g)	Szeged: a halotti torban „tortúrót” esznek. (h)
Régen általános étel alkalom által őrzött maradványa	Somogy megye több helyén: az esküvő után megérkező új párt mézzel kínálják (már nem termelnek mézet, és csak erre az alkalomra szerzik be). (i)	Balatonmellék: a kását már „lakodalmi” ételnek tartják. (k)
Hétköznapis étel	Galgamácsa (Pest): Pál-napkor „bodagot” sütnek, hogy egész évben legyen kenyerük. (l)	Kalotaszeg: Szent Istvánkor mindig vékony laskát esznek. (m)

összevetnünk adatainkat. Gyakorlatban azonban erősen leszűkíthetjük ezt a kört.

Háromféle korlátozó tényező játszik szerepet:

Először is bizonyos történeti tények korlátoznak, amelyeket sohasem hagyhatunk figyelmen kívül (pl. egy a magyarsággal való érintkezése után kereszténnyé lett nép egyházi jellegű szokásait figyelmen kívül hagyhatjuk).

Másrészt korlátozás történik a szokás- és hiedelemanyag felől: bizonyos szokás- és hiedelemkörökbe besorolható anyagunkat elsősorban olyan népek anyagával kell összevetnünk, ahonnan feltehetőleg hatások érték a magyarságot az illető szokás- vagy hiedelemkörrel kapcsolatban. Ez egyszerű azokban

⁶⁶ a: HAÁZ F. és SIKLÓDI P.: A lakodalmi prémes (vagy perémes). NÉ. XXIV. (1932) 119. — b: Saját gyűjtés. — c: TAMÁS J. gyűjtése, EA. P 94/1954, 18. — d: Saját gyűjtés. — e: TAMÁS J. gyűjtése, EA. P 94/1954, 8. — f: ELEKES S.: Gernyeszegi babonák és népszokások. Ethn. VI. (1895) 51. — g: GERGELY T. gyűjtése, EA. 1231, 1. — h: TÖMÖRKÉNY I.: Temetések, rendje a szegedi határban. NÉ. VI. (1905) 176. — i: Saját gyűjtés. — k: JANKÓ J.: A Balaton melléki lakosság néprajza. Bp. 1902. 221. — l: GÖNYEI S.: Adatok Galgamácsa néprajzához. NÉ. XXII. (1940) 48. — m: JANKÓ J.: Kalotaszeg magyar népe. Bp. 1892. 77–78.

az esetekben, amikor az adatok pontosan besorolhatók egy-egy szokás- vagy hiedelemkörbe (pl. karácsonyi ünnepkörbe tartozó adataink viszonylag egységes eredetűnek látszanak), és amikor a kutatás már határozottan eldöntötte az illető szokás- vagy hiedelemkör eredetproblémáit. Nehéz olyan esetekben, mikor az eredet bizonytalan vagy többretegű, pl. finnugorkori rétegek és későbbi hatások egyaránt fellelhetők benne, (pl. halotti szokásaink esetében).

Korlátozás történik a táplálkozásanyag felől is. Állandóan figyelembe kell vennünk azt, hogy egy étellel kapcsolatos szokás vagy hiedelem mennyire függ az illető ételfajta meglététől: csak vele kapcsolatban létezhet vagy összefüggésük laza, alkalmi. Sok esetben világos az étel és a vele kapcsolatos hiedelem szoros összetartozása (ezzel kapcsolatban említettük például a szemes terményekkel összefüggő hiedelmeket). Ilyen biztos esetekben csak egy bizonyos pontosan körülhatárolt összehasonlítható anyagot kell átnéznünk: azokét a népeket, amelyek valamilyen kapcsolatban voltak vagy vannak az illető étellel: nyersanyagát termelik, használják stb. Gyakorlatban ez a tényező kevés szerepet játszik, mivel ritkán fordul elő ilyen jellegű különbség a magyarsággal érintkezett népeken belül (ilyen ritka példa: a húsvéti narancs).

Az összehasonlító vizsgálat elvégzése után nagy lépéssel előbbre jutunk: anyagunk nagy részének térbeli és időbeli forrásai világossá válnak.

3. *Az ételekkel kapcsolatos hiedelemanyag végső forrásainak tisztázása: e hiedelemanyag keletkezésének problémái. Annak eldöntése, hogy létezik-e speciális, csak ételekkel összefüggő hiedelemkör.*

E cél eléréséhez az anyag megismert közvetlen forrásain, mint kiindulási pontokon túl kell jutnunk. Ezzel kapcsolatban itt csak néhány lehetőséget tudunk megvilágítani pár példa segítségével.

Többször említettünk olyan ételfajtákat, amelyekhez formai jegyeik révén kapcsolódnak különböző hiedelmek, babonás eljárások. Ilyen jellegűnek mondtuk pl. a szemes terményeket. Ezekben az esetekben az étel fizikai mivolta lenne a kiindulási alap, és így nem különíthető el az étel a hiedelmek egyéb olyan tárgyaitól, amelyekhez szintén fizikai tulajdonságaik révén kapcsolódott egy-egy hiedelem vagy hiedelemkör.

Az ételek egy másik csoportjához fűződő hiedelmek forrása talán az illető étel alapvető táplálék-voltában keresendő. Ezzel kapcsolatban említettük a gabonát, kenyeret. Ezekben az esetekben maga az étel lenne a kiindulási alap, és az ilyen jellegű hiedelemkörök így sajátosan csak ételfélékkel kapcsolatosak.

Bizonyos fajta ételek egy-egy ünnepi alkalomhoz kapcsolódnak állandó jelleggel. Ennek az idekapcsolódásnak valószínűleg többféle okát tudjuk kideríteni, természetesen kizárva azokat az eseteket, amelyeknek létrejöttében kizárólag a magyar anyaggal kapcsolatban már említett gazdasági tényezők játszanak közre. — Az ok kiderítéséhez első lépés lesz az ünnep eredetének megvilágítása. Ennek alapján kerül sor majd bizonyos áldozati ételekre való esetleges visszavezetésére (pl. a karácsonyi disznófej ógermán áldozati állatra való egyelőre bizonytalan visszavezetése,⁶⁷ vagy a halotti tor és a halottnak adott ételek halotti áldozatra való visszavezetése stb). Az eredeten kívül az összes későbbi ünnepet alakító tényezőt is figyelembe kell vennünk. A keresz-

⁶⁷ Lásd pl.: L. HEROLD: Schwein HDA VII. (1935—36), 1470—1510.

tény egyház hatása szinte minden esetben kimutatható: (pl. a halotti áldozat halotti emléklakomává válásában vagy a tojás újévi termékenység varázsló eszközből húsvéti feltámadási jelképpé válásában⁶⁸ stb). Ezekben az esetekben úgy látszik, hogy az ünnep alapvető jellegében kell a kiindulást keresnünk. Itt úgy látszik, hogy egy-két az ünnep alapvető jellegéből következő hiedelem-motívum (pl. germán és szláv karácsony: gonoszűzés, termékenység-varázslás, visszajáró halottak táplálása stb.) nyomja rá bélyegét minden jelenlevő tényezőre — így az akkor hagyományos ételfélékre is. Karácsonykor pl. nemcsak bizonyos ételfajták töltenek be bőségvarázsló szerepet, hanem ugyanilyen szerepe lehet a karácsonyi abrosznak, szalmának stb.

Valószínűleg még igen sokféle esetet tudunk majd megkülönböztetni, és ezek egymással való különböző kombinálódásait is. Ilyen kombinált eset pl., amikor egy bizonyos domináló hiedelemkörrei rendelkező ünnephez olyan étel tartozik hagyományosan, amely már fizikai tulajdonságánál fogva is bizonyos hiedelemalapot rejt magában (pl. karácsonyi szemesétel). Valószínűleg ezek fognak az ünnepi ételek közt a legállandóbb jellegűeknek bizonyulni.

Speciális problémát jelent a kalácsok kérdése, a már említett alakíthatóságuknál fogva. Ókori anyagban szép példái vannak a kalácsok jelképes, valamilyen ünnep lényegét vagy bizonyos vonatkozását kifejező formának.⁶⁹ Egyelőre nyílt kérdés, hogy a jelenkori kalácsformák némelyike visszavezethető-e ilyen eredetre. Akár visszavezethető, akár nem, mindenesetre az ókori adatok az általános eredetproblémák megvilágításában segítségünkre lesznek. Ugyanezt mondhatjuk a kalácsokkal kapcsolatos egyik legérdekesebbnek látszó, az említett német kutatók által szinte központi kérdésként kezelt problémával kapcsolatban: ez bizonyos áldozati tárgyak (áldozati állat, halotti karperec és halottnak áldozott hajfonat) tésztaival való helyettesítése, kalácsformában való leutáNZása (állat alakú kalácsok, fonott kalács, pereg). Ókori és egyetemes néprajzi anyagban biztos példákat találtak erre a jelenségre,⁷⁰ de a jelenkori süteményformák ilyen eredeztetése nagyon is kétséges. A kalácsok problémái mindenesetre az anyag keletkezésének egy újabb forrására világítanak rá.

A példákat nem érdemes tovább sorolnunk, mivel ezt egyelőre úgylis csak rendszertelenül, egy-két szálat kiragadva tehetjük.

Végső kérdésünk: létezik-e étellekkel kapcsolatos önálló keletkezésű, speciális hiedelemkör, természetesen még nem tudunk válaszolni; mindenesetre az itt csak pár példa kapcsán is megmutatózó tarkaság az eredetkérdésekben nem erre vall.

4. *Etnikus jelleg.*

Utolsó részletcélul végső eredményeinknek a magyar anyagra való alkalmazását tűztük ki, vagyis annak megvizsgálását, hogy az előző részletcélal kapcsolatban összefoglaltak hogyan valósulnak meg, hogyan tükröződnek a

⁶⁸ Lásd: W. LIUNGMAN: Traditionswanderungen Euphrat-Rhein. FFC 118—119. Helsinki. 1937. I. 21.

⁶⁹ Pl. az athéniak egy tavaszi ünnepükön egy speciális formájú süteményt áldoztak, melyen a tizenkét hónapnak megfelelő tizenkét bemélyedés volt. (F. ECKSTEIN: Gebildbrote HDA III. [1930—31], 400.)

⁷⁰ Lásd: ECKSTEIN: Gebildbrote. HDA III. (1930—31), 374—406.

magyar adatokban. Beszélhetünk-e a magyar anyaggal kapcsolatban etnikus jellegről?

Az etnikus jelleg megnyilvánulhat egyrészt saját, eredeti, nem máshonnan átvett anyag meglétében. Eddigi ismereteink alapján azt kell mondanunk, hogy ilyen anyag meglétére csak néhány esetben van valószínűség.

Másrészt megnyilvánulhat az átvétel módjában és az átvett anyag felhasználásának, továbbélésének módjában, változásaiban, hasonló jellegű, de lényegében újnak nevezhető anyag keletkezésében, az anyag speciális funkciójában.

Próbáljuk meg az eddigiek alapján összegezni, hogy az átvételnek és átadásnak milyen esetei lehetségesek.

1. Egy ételfajtaival kapcsolatos hiedelem átvétele. Ez lehet már az átvevőnél is meglévő étellel kapcsolatos hiedelem (a sokszor emlegetett szemes-terményekhez fűződő hiedelmek); és lehet az étel és hiedelem együttes átvétele (bizonyos ünnepekhez szorosan kapcsolódó kalácsformák esetében).

2. Egy-egy szokáskör szokásanyagának átvételekor többféle eset lehetséges: a szokáskör szokás- és hiedelemanyagával együtt az ahhoz tartozó ételek is átkerülnek, a hozzájuk fűződő hiedelemanyaggal együtt (Márton-napi lúd, húsvéti tojás stb. — ez természetesen nem azt jelenti, hogy tojás és lúd eddig nem szerepelt az átvevő nép általános táplálkozásanyagában, csupán a szóban forgó ünnephez való kapcsolódása viszonylatában jelent új ételt ez az átvevő számára). Előfordul az az eset is, amikor a szokáskör anyagának átvételekor az étellel kapcsolatos hiedelemanyag átvétele mellett maga az étel kicserélődik, más étellel helyettesítődik. Ehhez az ad lehetőséget, hogy, mint mondtuk, itt a hiedelem és tárgyának a kapcsolata nem túl szoros (pl. Tiszacsegén azt tartják, hogy újévkor sült tököt kell enni, hogy sok pénzük legyen).⁷¹ Szokásokkal kapcsolatos ételanyagunk nagy része valószínűleg pusztán formális átvételnek fog minősülni: egy-egy szokáskörrel kapcsolatos ételféleség a szokás átvételével átkerült, és míg az átadónál gazdag hiedelemkör kapcsolódik hozzá, az átvevőnél ez teljesen hiányzik (pl. a Dunántúlon a keresztgyerekeknek küldött húsvéti perechez német és délszláv anyagban fűződő halotti motívumok magyar anyagában való teljes hiánya). Természetesen itt sem foglalkozunk azokkal az esetekkel, amikor már az átadónál is csak gazdasági vagy közvetlen társadalmi jellegű tényezők révén kapcsolódik egy-egy étel vagy étrend egy bizonyos alkalomhoz. Melyik átvételfajta jelent teljesértékű átvételt, és melyik nem? Nem egyenértékű átvételről, kopási folyamatról csak az ún. formális átvételek esetében beszélhetünk. Az átvétel többi módját egyenértékűnek minősíthetjük, beleértve azt a csoportot is, amikor a hiedelem megmaradása mellett az ételfajta a kicserélődik (mivel itt a teljesértékűséget a hiedelem, és nem az étel megléte biztosítja). Az átvételek egyes típusainak előfordulási aránya a különböző esetekben külön-külön és együttesen vizsgálva közelebb fog vinni az etnikus jelleg meghatározásához.

Következő kérdésünk az lesz, hogy az egyes átvételfajtákra milyen lehetőségek vannak, ezeket a lehetőségeket mi szabja meg?

Nyilvánvaló, hogy olyan hiedelemfajták átvételére több lehetőség van amelyeknek a magyar anyagban már van bizonyosfajta előzményük (pl. való-

⁷¹ NACY J. gyűjtése, EA 4136, 17.

színüleg ilyennek fog minősülni a „halott etetése” hiedelemkör, bizonyos kezdő alkalmakkal kapcsolatos hiedelmek, kenyérbabonák stb). El kell majd döntenünk, hogy az előzmények milyen fajtái milyen mértékben játszanak itt szerepet. Nincs lehetőség olyan hiedelemfajta átvetelére, melyeknek az átadónál konkrét, világosan körülhatárolt, és az átvevőnél teljesen hiányzó vallási vonatkozásai vannak (pl. különböző germán mitikus lényekkel kapcsolatban álló kalácsformák). Bizonyos esetekben táplálkozásbeli korlátozás is szerepet fog játszani: olyan hiedelemfajta, amelyek egy ételfajta speciális fizikai adottságaira vonatkoznak, csak abban az esetben kerülhetnek át, ha az illető ételféleség az átvevőnél is ismert (más vonatkozásban már említettük hogy, ez a táplálkozásbeli korlátozás gyakorlatilag ritkán fordul elő).

Fontos kérdés lesz az anyag továbbélésének kérdése: az anyag mely része milyen intenzitással él. El kell döntenünk azt is, hogy van-e e szempontból különbség az átvett és saját anyag között. Az átvett anyagot mennyiben kezeli az átvevő saját tulajdonaként, alakítható nyersanyagként, mennyiben pedig idegennek érzett, és így érintetlenül hagyott zárványként. A saját tulajdonként kezelt anyag nyilván sokkal gazdagabb variációs skálát mutat, mint az idegennek érzett. (Gondoljunk pl. a karácsonyi vacsora teljes egészében idegenből átvett, mégis gazdagon variált, elevenen élő szokás- és hiedelemmotívumra, amely egyetlen változatban él az egész ország területén).⁷²

Az e kérdésekre adott feleletek alapján összefoglaló képet tudunk majd adni az ételekkel kapcsolatos magyar hiedelemanyag etnikus jellegéről. Természetesen bizonyos, más európai népek anyagához képest kimutatható negatívumok is etnikus jegynek fognak minősülni. Már eddigi ismereteink alapján azt mondhatjuk, hogy ilyen negatívumok (pl. formális átvételek nagy száma, bizonyos teljesen hiányzó motívumok stb.) nagy számban lesznek — az egyik fő etnikus jelleget adó tényezőt éppen ezek fogják képezni.

Cs. PÓCS ÉVA

Speisen und Mahlzeiten im ungarischen Volksglauben und Brauchtum

Probleme der Forschung

Gegenstand der Arbeit ist, die Forschungsprobleme des mit der Ernährung zusammenhängenden ungarischen Aberglaubenmaterials vorzuführen.

Die Zielsetzung der Erforschung dieses Themas kann in vier Punkten zusammengefasst werden: 1. Zusammenfassende Beschreibung der an Speisen geknüpften ungarischen Aberglauben, 2. Erkennung der direkten Quellen dieses Glaubensgutes (Zeit und Ort des Entstehens bzw. der Übernahme), 3. Beleuchtung der Entstehungsverhältnisse dieser Aberglauben und Feststellung der an besondere Gerichte geknüpften Volksglauben und 4. Klarstellung des ethnischen Charakters dieses Glaubensgutes.

Die Vorführung der Arbeitsmethode und des Arbeitsganges erfolgt in den Schritten, die den skizzierten vier Punkten entsprechen.

⁷² Amelyik anyának kisgyereke halt meg, szent Iván napjáig nem ehethet almát, mert megenné a menyországban levő gyermeke almáját. (Pl. Rádfalva, Baranya megye. ZENTAI J. gyűjtése., EA P. 55/1954, 10; Tornyospálca, Szabolcs megye. KISS Á.: Tornyos-Pálczai babonák. Ethn. II. (1891) 250; — Törökkoppány, Somogy megye. Saját gyűjtés; — stb.)

1. Der erste Schritt zur zusammenfassenden Vorführung des Materials besteht in seiner Sammlung und Auswahl. Es ist für die Summe des angehäuften Materials bezeichnend, dass es sich auf solche Speisen, Mahlzeiten u. dgl. bezieht, die sich auf irgend eine Art von der werktäglichen Verpflegung unterscheiden, dazu gehören die traditionellen Speisen bestimmter festlicher Gelegenheiten, Gerichte, an die sich irgendein Glaubensgut knüpft, etz. Von unserem auf Gelegenheits Speisen bezüglichen Material enthält ein Teil Glaubensmotive, ein anderer Teil enthält solche nicht, aber auch beim letzteren Teil kann die Gelegenheit irgend eines glaubensmässigen Hintergrundes vorausgesetzt werden.

Der gesammelte Stoff wird nach dem Gesichtspunkt gesiebt, dass in dem aufzuarbeitenden Material — unserer Aufgabe entsprechend — in Wirklichkeit nur die Angaben aufrechterhalten bleiben, die sich auf Speisen nährenden Charakters beziehen. Dazu zählt der an jede verzehrte Speise geknüpfte Glaube, der mit jeder Mahlzeit in Verbindung gebrachte Glaube sowie jeder solche Glaube, der obgleich nicht an verzehrte Speise gebunden, mit der Nahrkraft der Speise zusammenhängt.

Nicht hierher gehören aber solche Glaubenselemente, die sich an nicht verzehrte Speisen und an die Nahrkraft der Speise knüpfen, diese haben eine andere Beziehung zum Glauben. Mit diesen Fällen werden wir uns nur dann befassen, wenn sie das unser Thema eng berührende Material ergänzen.

Der nächste Schritt ist, das angehäuften Material auf seine Elemente zu zergliedern. Diese Arbeit bezweckt, das aus mannigfachen Elementen zusammengesetzte, heterogene Material einheitlicher und bearbeitbarer zu gestalten. Dies wird so erreicht, dass man die Details auf ihre kleinsten, noch in sich ganzen Teile zergliedert.

Der nächste Schritt besteht darin, das Material wird den Themen gemäss gruppiert, geographisch geordnet und mappiert.

Auf diese Weise hat man alles Material geordnet, bei dem die Möglichkeit eines auf Aberglauben basierten Hintergrundes besteht. Um für den ganzen Stoff zu zuverlässigen Ergebnissen zu gelangen, ist es nötig, mehrere Analysen verschiedener Art zu machen, deren gesammelte Resultate uns erst unserem Ziel näher bringen. Man muss die Geltung der einzelnen Speisen im Gesamtrahmen der volklichen Ernährung feststellen, muss wissen ob das betreffende Gericht nur bei einer oder bei mehreren Gelegenheiten verzehrt wird, ob es eine wochentägliche oder nur an Festtagen genossene Speise ist. Ebenso muss man wissen, ob die Speise früher Wochentagsessen war, jetzt aber als Überbleibsel Festtagen vorbehalten ist, ob sie sich vom Alltagsessen nur durch die Art der Zubereitung, Umfang oder besondere Benennung unterscheidet u. a. m. Auch den geschichtlichen Hintergrund je einer Speisengattung muss man kennen und auf diese Weise klärt es sich, ob und in welchen Fällen gewisse wirtschaftliche Faktoren bestimmend zur Geltung gelangen und in welchen Fällen sie freiere Möglichkeiten gestatten. Von Fall zu Fall muss man erwägen, ob und wie weit durch wirtschaftliche Faktoren bestimmter Zwang oder gestattete Möglichkeiten gewissen Aberglauben voraussetzten oder unmöglich erscheinen lassen.

2. Hat man das ungarische Material von diesen Gesichtspunkten analysiert, so stelle man vergleichende Untersuchungen an, um die unmittelbaren Quellen aufzuspüren. Dabei müssen beachtet werden gewisse geschichtliche Tatsachen, das Alter einzelner Nahrungsmittel und ihre Verbreitung (letztere hauptsächlich in solchen Fällen, wenn der Aberglauben mit der physikalischen Beschaffenheit der Speise eng zusammenhängt).

3. In Verbindung mit der Untersuchung der letzten Fragen können wir vorläufig nur einige Möglichkeiten beleuchten. In bestimmten Fällen erscheint es so, als sei die physikalische Eigenschaft der Speise, ein andermal die Speise als Nahrung der Ausgangspunkt, häufig, im Falle der Verknüpfung von Speisen zu bestimmten Festen, muss man den Ausgangspunkt im Ursprung des Festes suchen u. a. m. Ein besonderes Problem bilden die aus bildsamen Rohstoffen gefertigten Kuchen, in deren Verbindung die Möglichkeit der Nachahmung verschiedener Opfergeräte erwächst.

Der ethnische Charakter offenbart sich zum Teil im heimischen d. i. ursprünglichen Stoff, zum Teil in der Form der Übernahme und Verwendung des übernommenen Stoffes. Nach den bisher gewonnenen Erkenntnissen scheint es, dass auf diesem Gebiet vor allem die zweite Äusserungsform vorherrscht.

A Néprajzi Múzeum 1960. évi tárgygyűjtése

A Néprajzi Múzeum 1959. folyamán lényegében elvégezte a gyűjteményeiben őrzött tárgyak ellenőrzését, leltárkönyvvel való egyeztetését. 1960-tól kezdve — az előmunkálatokra támaszkodva — elsőrendű múzeológiai feladatául a tárgyi anyag tervszerű gyarapítását tűzte ki.

A tárgyrevízió során a gyűjtemények anyagában megállapított gyűjtési egyenetlenségek kiküszöbölése volt az 1960. évi tárgygyarapítás súlyponti feladata. Az ún. fehér foltokat akartuk csökkenteni: egyrészt olyan területeken végzett gyűjtésekkel, ahonnan eddig egyáltalán nem, vagy csak igen csekély tárgyval rendelkezett Múzeumunk, másrészt olyan objektumok megszerzésével, amelyeknek változatai hiányoztak a gyűjteményekből. Folytatódtak ezek mellett természetesen a már korábban megkezdett, folyamatban levő gyűjtések is.

Nem csekély azoknak a tárgyaknak a száma sem, amelyeknek a megszerzését elsősorban a hozzájuk kapcsolódó, a tárggyal párhuzamosan gyűjtött értékes népéleti adatok indokolták. A gyűjteményekben — főleg a régebbi anyag között — több olyan együttes van, amelynél az egyes objektumok készítéséről, használatáról, népéletben betöltött szerepéről csupán általánoságban mozgó, igen szűkszavú adat áll tudományunk rendelkezésére. A tárgy „életére” vonatkozó értékes adatok objektumhoz kötése céljából szükséges volt megszerezni akkor is ezeket a „kulcstárgyakat”, ha különben már duplumként jelentkeztek a gyűjteményben. Az ilyen gyűjtésekkel néha egész tárgyegyüttesek kaptak mélyebb értelmezést.

Különös súlyt kapott a népi gazdálkodás tárgykörének a gyűjtése. Itt elsősorban sürgetett az idő, mivel a mezőgazdaságban a szocialista kollektivizálódás fejlődésével, annak mintegy természetes következményeként a kis magángazdaságok hagyományos termelőeszközeinek (és technikájának) szinte máról holnapra való eltűnésével kell számolni. Az e tekintetben végzett gyűjtések nem csupán elvesző kulturális értékek megmentését szolgálják, hanem jó lehetőséget nyújtanak majd tudományos értekezéseknél és létesítendő kiállításainkban a termelőerők fejlődését szemléltető, életformát alakító, a kis- és nagyüzem közötti különbség bemutatásához.

Alapelvünk általában az 1960. évi tárgygyarapításban az volt, hogy minél több, de válogatott értékes objektummal egészítsük ki gyűjteményeinket, minthogy a magyar falu új élete kialakulásával a hagyományos paraszti kultúra tárgyai végeredményben minden téren gyorsan pusztulnak.

Az év folyamán 3642 új szerzeményű objektummal gyarapodott a Néprajzi Múzeum. Minden tárgyról a bejelentéssel párhuzamosan elkészült a tudományos leíró leltárcédula, amelynek kitöltésénél különös hangsúlyt kapott a tárgy életére, népeletben betöltött szerepére vonatkozó adatok rögzítése. Minden tárgy leltárcédulájának hátlapjára rákerült az azonosításhoz szükséges fényképfelvétel. Az új szerzeményű darabok fertőtlenítést kaptak, a kiemelkedő jelentőségűek konzerválást, s az arra rászorulókat restaurálást.

Nagyobb számban — 3263 objektummal — természetesen a magyar anyag gyarapodott. Az országnak nincs olyan megyéje, amelynek területéről nem gyűjtöttünk tárgyakat a múlt esztendő folyamán. A gyűjtött tárgyak alapján a megyéket négy kategóriába sorolhatjuk:

300 tárgyon felül egy megyéből gyűlt be (Heves m.),

200—300 tárgy öt megyéből (Baranya, Hajdú-Bihar, Szatmár-Szabolcs, Szolnok és Vas m.),

100—200 tárgy hat megyéből (Borsod-Abaúj-Zemplén, Békés, Csongrád, Komárom, Bács-Kiskun, és Pest m.),

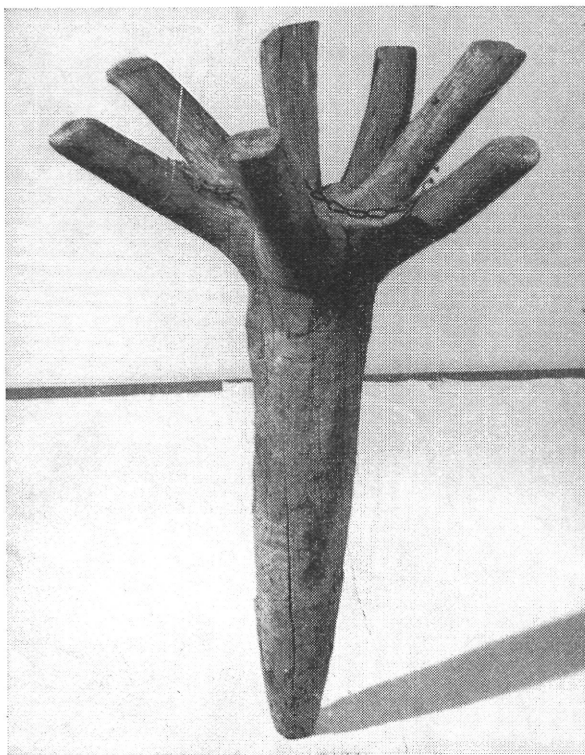
100 tárgynál kevesebb hét megyéből (Fejér, Győr-Sopron, Nógrád, Somogy, Tolna, Zala és Veszprém m.).

A gyűjtést elsősorban múzeumunk tudományos dolgozói végezték: Avasi Béla, Boross Marietta, Csalog Zsolt, Csilléry Klára, Erdélyi Zoltán, Fél Edit, Földes László, Gáborján Alice, Györgyi Erzsébet, Hófer Tamás, Kisbán Eszter, Kodolányi János, Kresz Mária, Manga János, Molnár Balázs, Morvay Judit, Szolnoky Lajos, Vincze István. De bekapcsoltunk tárggyűjtő munkánkba más intézménynél dolgozó szakembert, egyetemi hallgatókat és a néprajztudomány néhány barátját is: Dömötör Sándor, Békeffy Margit, István Erzsébet, Salyámosi Judit, Vámos Mária, Kilár Irén, Körmendi Géza, Moldován Vilma.

Az ország területén hét helyen folyt területi monografikus gyűjtés. Hét jellegzetes magyar vidékről, a népi kultúra legkülönbözőbb ágait képviselő tárgyi együttesek kerültek be gyűjteményeinkbe. Legjelentősebb ezek közül az évek óta módszeresen végzett átányi (Heves m.) gyűjtés folytatása volt. 1960-ban főleg az állattartás anyagával egészült ki a nagyszabású tárgymonografikus törekvés, és ezzel befejezést nyert a gazdálkodás tárgykörének gyűjtése. A déli Duna-vidéken (Sárbó, Mőhács, Szeremle) végzett gyűjtés főleg a népi táplálkozás, házberendezés, kerámia, textil és szokásokkal kapcsolatos tárgyakban volt gazdag, és kiegészítette az e vidékről már korábban megszerzett anyagot. Kékről (Szabolcs m.) különösen a közlekedés és teherhordás, valamint ugyancsak a szokásanyag tárgyai gazdagították jeles darabokkal múzeumunkat. A mindszei (Csongrád m.) és az ormánsági tárggyarapítás a gazdálkodás és a népi mesterségek témakörében volt eredményes. Kiemelkedő tárgyakat gazdagította a gazdálkodás, táplálkozás, közlekedés és mesterség gyűjteményeket a Kemencén (Hont megye) végzett gyűjtés. A nyugati határszélen Velemben, Nagykölkeden és Felsőszőlőkömön (Vas m.) folytatott kutatás egyebek között a gazdálkodás, táplálkozás, gyűjtögetés, kerámia és mesterségek témakörében nagyszámú és igen jelentős együttesel jelentkezik az elmúlt esztendő tárggyarapodásában.

E területi monografikus gyűjtések mellett tematikus gyűjtéseket is végeztünk: nagyobb tájról egy leszűkített téma objektumait hoztuk be gyűj-

teményeinkbe. Így pl. a Hortobágy környékének a parasztgazdaságban használt összes kötélféleségeit (kötőfékek, istrángok, szekérlekötő kötelek stb.) megszereztük. A Közép-Tiszántúlon használt valamennyi szita- és rostaféleség bekerült múzeumunkba. A tatai fazekasközpont és a mecseki mesterek legkülönbözőbb formájú és rendeltetésű edényeinek megszerzése képezte e vidékeken tematikus gyűjtésünk tárgyát. A Somogy—Zala határán használt

1. ábra. Sóskaró. Legelőn az állatok a sót erről nyalták. Kék, Szabolcs m.

fából vájt teknő, edény és egyéb eszközfélék együttesét teknővájó cigányoktól szereztük meg.

Tekintettel voltunk nemzetiségeink tárgyi anyagának a gyűjtésére. Az év folyamán igen becses délszláv (sokac, bunyevác, szerb, vend) tárgyakkal gyarapítottuk főleg a textil, de emellett a szokás, kerámia és gazdálkodás gyűjteményeinket is. Német nemzetiségi anyagunk textillel, bútorról és kerámiával szaporodott, míg a szlovák gyűjtés bútorból és kerámiából állt elsősorban. Teknővájó cigányoktól — mint arra már utaltunk — készítményeiknek majdnem teljes sorozatát sikerült megszerezni.

Amikor a hazai nemzetiségek tárgyi anyagának gyűjtését szorgalmaztuk, ugyanakkor törekedtünk arra is, hogy a szomszéd országokban élő magyar

népcsoportok anyagi kultúráját képviselő tárgyakkal is gyarapítsuk gyűjteményeinket. Értékes anyag került a múlt év folyamán múzeumunkba a Székelyföldről, Kalotaszegről, valamint a Felvidékről.

Nagy jelentőségű anyagunk kiegészítése szempontjából a Malonyay Dezső által századfordulón gyűjtött tárgye gyűttes jelentékeny csoportjának (147 darab) megszerzése. (Előzőleg már birtokunkba jutott a gyűjteménynek egy kisebb tétele.) A most bekerült kalotaszegi anyagnak legnagyobb része

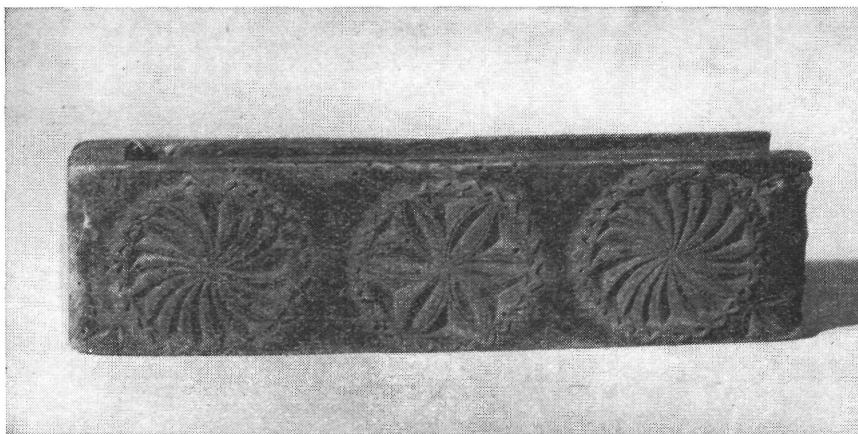

2. ábra. Betyarábrázolásos karcolt fakulacs. Dunántúl

Malonyay nagy népművészeti munkájában publikált, s ennek, valamint a tárgyakon megmaradt feljegyzések alapján az egyes objektumok helymeghatározását sikerült elvégeznünk, ami az anyagnak jelentősen növeli az értékét. Linder László Békés megyei gyűjteményének egy része is az elmúlt évben került múzeumunk birtokába. A főleg bútorból és kerámiából álló együttes minden darabjáról gondos feljegyzést készített a gyűjtő, amit az anyaggal együtt rendelkezésünkre bocsátott.

Az új gyűjtésű anyagban számos kiemelkedő jelentőségű egyedi objektum van. Ezeket gyűjteményeinkben elfoglalt helyük és tudományos jelentőségük alapján értékelve mutatjuk be.

A Gyűjtögető gazdálkodás, Halászat gyűjtemény együttesen 13 tárggyal gyarapodott. Ezek csoportonkénti megoszlása a következő: 3 méhészeti, 2 vadászati, 1 növénygyűjtögetési, valamint 3 halászati és 4 víziközlekedési eszköz. E két gyűjteményünknek az év folyamán csak állagfenntartással megbízott kezelője volt, s ezért fejlesztésük érthetően alul maradt a szükséges és általános mértéken.

3. ábra. Geometrikus rozettákkal díszített borotvatok. Békésesaba, Békés m.

Kiemelnénk a Vas megyei fagyöngyszedő kampót (60.88.), amely — mint ilyen — egyedüli tárgya gyűjteményünknek. A falu szegényei használták ezt a három és félméter hosszú eszközt a fagyöngy szedéséhez: részben a kampót a magas ágban megakasztva felhúzódkodtak a fára, részben pedig a kellő távolságból leütötték a kampóval a fagyöngyöt. Az egyszerű eszköz elkísérte a fagyöngyszedőket még a dél-zalai és szlavóniai tölgyesekbe is. A fagyöngyből főzött *enyvet* madárfogáshoz való lépvessző készítésére használták — részint kereskedőknek eladták.

A halászati anyag gyarapodásában ki kell emelni a déli Duna-szakaszról (Szeremle) gyűjtött egyfából készült haltartó bárkát (60.28.17), amelyet a múlt század vége óta már nem készítettek, legfeljebb a meglévőket használták még a halászok. A gyűjteményben eddig ilyen tárgyunk nem volt.

Az **Állattartás gyűjtemény** 1960-ban 111 tárggyal gyarapodott. Ez az anyag a pásztorkodás eszközeiből, pásztorfaragásokból és a paraszti istállózó állattartás körébe tartozó eszközökből tevődik össze.

A pásztori eszközök között hézagbetöltő jelentősége miatt érdemel említést az a lécka, karó, gúzs, sóskaró stb. (1. ábra), mely egy kosarazó juhász felszereléséből, a Szabolcs megyei Kékről került a múzeumba (60.61.22—28).

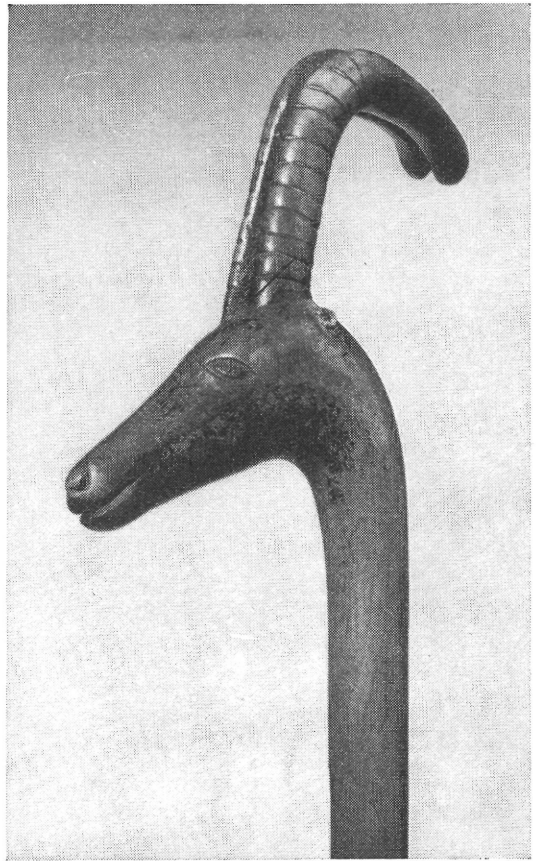
Az újonnan szerzett faragások a dunántúli pásztorművészet két jeles csoportját: a spanyolozott tükrösöket és a spanyolviasszal berakott, illetve karcolással cifrázott szarusótartókat gyarapították néhány darabbal. E tár-

gyakkal együtt a múzeumba került egy kis fakulacs is, amit a szarusóttartók stílusában betyár-jelenet és állatalakok díszítenek. Ez a darab a karcolt betyárábrázolások legszebb, legsikerültebb példája, s talán hozzásegít majd egy ugyanattól a kéztől származó emlékesoport pontosabb meghatározásához (2. ábra). Három borotvatok, illetve tolltartó az Alföld gyér emlékekből ismert faragóművészetéről hoz új adalékokat, értékes tárgyi bizonyságokat. Az egyik Tiszafüredről származik, s különleges zárószervezetével, kivált pedig két oldalának vonuló állatokat ábrázoló, kis méretben is monumentális hatású faragásával új típust iktat az ismert formák közé. (60.19.1). A másik kettő

4. ábra.

Faragással díszített pásztoredény

5. ábra. Faragott bot. Erdély, RNK.

Békéscsabáról származik s geometrikus rozettákból összetett, rótt és faragott díszítésű e stíluscsoport legjelentősebb darabjai közé sorolja őket (60.139. 104–105) (3. ábra). Az utábbi években megszerzett hasonló díszítésű tárgyakkal együtt egyre teljesebben kirajzolják ennek a széles európai rokonságú, s nagymúltú díszítőstílusnak országos elterjedését. A régies, egyszerű díszítés-

módok emlékeként érdemes emlitenünk egy Békés megyéből származó pásztor-késztséget, amelyet igen változatosan formált, karcolással cifrázott csont- és fakupáncsok díszítenek (60.139. 101), valamint két kalotaszegi kéregsótartót (60.75.140–141).

Jelentős gyarapodás mutatkozik 1960-ban a kárpáti szlovák pásztorokodás anyagában is. A Mezőgazdasági Múzeum által átadott kollekciónban ebben az évben került beletárolásra 32 darab Herman Ottó hagyatékából származó pásztori eszköz: fejőpohár (cserpák), tejfeldolgozásnál használt merítőedény

6. ábra. Szecs-kavágó. Átány, Heves m.

(odljavec), nagy kanál (varecha) stb. (60.12.1–32). A tárgyak legnagyobb részét faragás díszíti s egyik-másik a szlovák pásztorművészet legjelesebb emlékei közé sorolható (4. ábra).

Változatos sorozattal gyarapodott ebben az évben a Múzeum botanyaga is. A Börzsönyből egyszerű, dísztelen pásztorbotokat kaptunk, valamint görbebotot, ennek az erdős vidéknek a botkészítő gyakorlatára vonatkozó feljegyzésekkel (60.63.41 és 60.63.74–75). A pásztoréletből vett gazdag figurális faragásával válik ki egy Korondról származó pásztorbot (60.7.1), amely mellé egy alsócsernátoni (Háromszék) szépen formált, állatfejes, vasalt bot (5. ábra), s egy magyarbodzai egyszerű román pakulárbot, valamint egy kalotaszegi faragott bot csatlakozik (60.136.13–14 és 60.75.142).

A pásztorélet s a pásztorművészet gazdag sorozatokkal képviselt tárgyfélésegei mellett a gyűjteményfejlesztési terveknek megfelelően jelentősen

gyarapodtak 1960-ban a paraszti istállózó állattartás eddig meglehetősen mostohán kezelt eszközei is. Egy abádszalóki köteles mester műhelyéből a tiszavidéken használatos ló- és csikókötőfékek, marhakötelek, borjúfedzők sorozata került be. Kékről a lovak tisztogatásához használt eszközökkel, csutakokkal, vakaróval, kefével stb. gyarapodott a gyűjtemény. A baranyai, Vas megyei gyűjtésből szintén került a gyűjteménycsoportba néhány jeles objektum, közülük egy pár régies, vesszőből font ökörszajkosár érdemel kiemelést (60.88.19).

Az önállóan kezelt **átányi gyűjteménycsoport** — a Néprajzi Múzeum paraszti tevékenységi körök s anyagok-technikák szerint elhatárolt többi gyűjteménytől elütően — lokális egység, egyetlen jellegzetes alföldi község kultúrájának emlékeit kívánja felölelni, teljességre törekedve. A módszeres gyűjtés 1954 óta folyik, s eredményeként az együttes 1960 végén 1404 objektumból állt.

Az 1960-as átányi gyűjtés, mely három tételben (60.33., 60.83. és 60.120. leltári számcsoport) összesen 233 tárgyat hozott a múzeumba, elsősorban a gazdasági munkaeszközök s az istálló-felszerelés előző években rendszeresen összeállított anyagát egészítette ki, úgy hogy e téren a gyűjtés lezártnak tekinthető. Az idetartozó tárgyak közül méretre, értékre kiválik egy cifra parádés lószerszám, egy teljes gémeskút ágassal, gémmel, ostorral, kútrovással, egy átányi készítésű ekeka, valamint egy szecs kavágó (6. ábra). Jelentősen gyarapodtak az istállóépület felszereléséhez tartozó objektumok is: két különböző szerkezetű istállóajtóval, istállóablakokkal, az istállóban használatos polcokkal, szerszámtartókkal, mécstartókkal, fogasokkal, tökedényekkel. A teljességre törekvés jegyében melléjük kerültek az istálló falába vert különféle formájú s méretű, fogas gyanánt szolgáló faszögek és kisebb-nagyobb fahorgok, melyekre létrát, trágyahordó saroglyát akasztanak az istálló külső falán. Múzeumba került egy borjújászol, strajfák, a fias ló helye köré állított *csikórekesztések*, egy birkaetető fali rács, egy hatalmas birkaetető keresztács és nagy birkaabrákoló vályú.

Nem lévén mód, hogy itt valamennyi Átányról behozott tárgyféleséget megemlítsünk, néhány olyan csoportot választunk például, amelyek érzékeltetik ennek a valamennyi szerszámféleség, járulékos eszköz megszerzését célul tűző múzeológiai vállalkozásnak a természetét. Például a korábban megvásárolt kocsi és szekér, vendégoldalak, rudallókötelek mellé 1960-ban megszereztünk két különleges kocsiuülés-féleséget, egy pár oldalmagasító deszkát és egy pár vesszőből font tartalék oldalsővényt, egy egyenes és egy deszkasaroglyát, egy hároms befogáshoz való húzórudat. Az ostorok sorozata egy parádés ostorral s kenderből font ökörhajtó ostorral bővült. A fogatolás tárgyi anyagához tartozik még a legmódosabb átányi gazdacsalád ezüstveretekkel díszített lakodalmas sallangfelszerelése és két házi szövésű lópokróc.

A többi tárgycsoport közül megemlítjük egy kovácsmester állatgyógyító eszközeit és egy herélő ember felszerelését. Önálló egységként került be a gyűjteménybe egy tárgysorozat, amelyet egy immár félszázada megszűnt átányi szárazmalom felszereléséből sikerült megmenteni. Köztük van egy sajátos, két, illetve négy ember által hajtható őrlőszerkezet, az úgynevezett *jajmalom*, amit fáradságos munkával asszonyok forgattak, ha lovak nem álltak rendelkezésre. Néhány további tárgy szintén a malom működéséhez volt szükséges:

7. ábra. Vetőmagcsávázó kosár.
Átány, Heves m.

váltogatásával cifrázták. Említendő még egy fuvaros-ember sajátos hosszúknak formájú kosara, melyből kényelmesen ehet két ló, ha nincs idő ki-

így egy faragott lisztmerő kanál, egy-ugyancsak cifrázott malomkővágó-csákány, zsákhordófa, zsák száját kitámasztó káva. Más eszközök — fúrók, vésők, fűrészek — a molnárok ács- és faragómunkáiról tanúskodnak, közülük egy hatalmas pallózófűrész érdemel kiemelés.

Az újonnan megszerzett gazdasági eszközök jórésze önmagában szemlélve egyszerű, nem különleges — jelentőségüket az adja főként, hogy korábban vásárolt tárgyakkal együtt teljessé teszik egy-egy tárgyféleség különböző rendeltetésű átányi változatainak sorát. A vesszőből kötött kosárféleségek között például a korábban megszerzett gabonás-, takarmányos-, krumplis-, tyúk- és lúdültető meg malachordó kasokmellé ebben az évben Múzeumba hoztunk egy különleges sűrűfonású vetőmagcsávázó kosarat (7. ábra), egy kocsi-derékba helyezhető *porciós kast*, amit határbeli munkánál használtak a szálastakarmány kiszállítására s egyben a dagolására, egy kis abrakoló kosarat, mely ajándékba, kedveskedésül készült, s így fonását hántott és hántatlan vesszők

8. ábra. A csordás bérszedő kosara.
Átány, Heves m.

fogni, s kosárban teszik eléjük a takarmányt, meg egy fedeles tyúkültető kosár, az egyik ügyes átányi kosárkötő találmánya. A közönséges szakajtókhoz hasonlít egy zsúpból hasított fűzveaszóból kötött kosár (8. ábra). Sajátos vonása abban áll, hogy pontosan 12 literesre formálták, s egy átányi csordásszedte vele terményben kiadott bérét. Peremén vászonszegés látható, a köz- birtokosság ugyanis az ilyen egyszerű kosárféléket a szegés lepecsételésével hitelesítette. Bérszedő szerepe volt egy 1960-ban megszerzett félvékásnak is: egy kerülő használta. Másfajta hiteles mérték volt egykor a *község lánc*, ölek szerint beosztott hossz mérték, mely mellé sikerült megszerezni egy egykori dohánykertész hasonló *kukás láncát* is, amivel évről-évre más helyen kiadott földjét osztotta be.

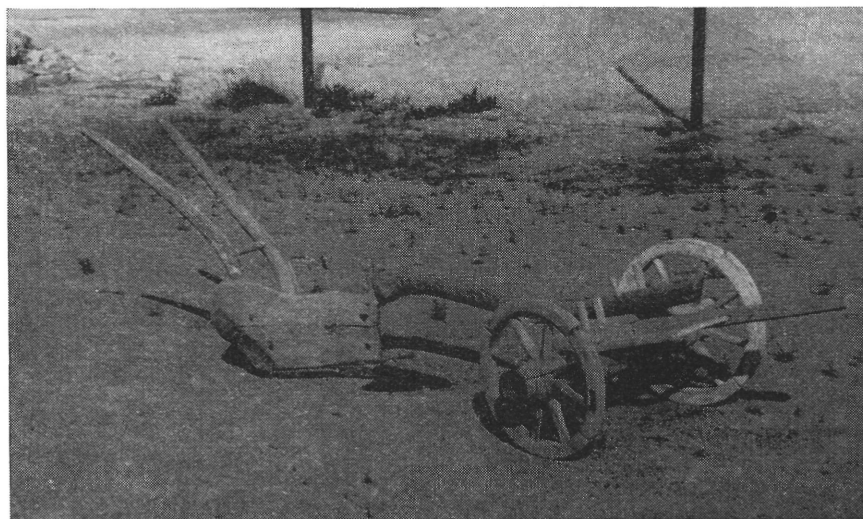

9. ábra. Ringóbölcső. Átány, Heves m.

Némelyik újonnan szerzett tárgy néprajzi értékét főképpen a történetéről, szerepéről följegyzett adatok adják. Ebben a vonatkozásban említhetjük például azt a faragott mezsgyekövet, amit a jobbágyfelszabadítás után készítettett és tett le akkori gazdája a birtokába adott föld sarkába, vagy azt a szőlőpásztor-fokost, mely mellé szinte gazdája egész élettörténetét följegyezhetjük. Az 1960-ban szerzett két karikásostor megvásárlását is az indokolta, hogy különleges változat gyanánt csatlakoznak a meglevő példányokhoz: az egyik *bojtárkarikás*, a számadó nehéz, cifra ostora mellett egy egyszerűbb,

kisebb ostorféleséget mutat meg, a másiknak pedig története igen kifejező fonata valamikor négy ökörhöz használt négyellős ostor volt, amit apjuk korai halála után hét béres-gyerek felosztott egymás közt, hogy a belőlük készített karikással pásztorként próbálhassanak szerencsét.

A gazdasági eszközök mellett 1960-ban tervszerűen folyt a lakás-berendezés és a háztartás körébe tartozó tárgyak gyűjtése is. A bútorok közül

10. ábra. Hajtott gerendelyű, faeke. Kám, Vas m.

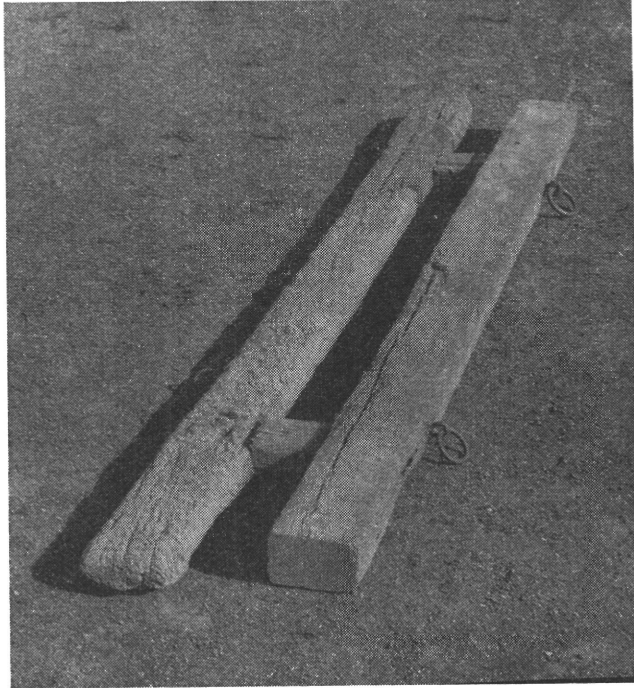
Átányon készült, az egri bútorfestő stílus körébe tartozó festett darabok érdemelnek kiemelés, így egy szék s egy ládika. Az utóbbin nevét s a készítés időpontját is megörökítette a pingáló, az asztalosmester leánya. Jelenleg ez az egyetlen festett magyar bútordarab a Múzeum gyűjteményében, melyen a díszítést végző nő neve olvasható. Egy ringó bölcső szerkezete érdemel figyelmet (9. ábra), mint erre a bútoroknál utalás lesz. Itt emlékezünk meg egy régies, egyszerű templomi lócáról is, mely az átányi református egyház birtokából került a Múzeumba. Ezenkívül sikerült megszerezni egy sorozatot a különböző szerkezetű, díszítésű guzsalyokból, rokkákból, megvásároltunk számos cserépedényt, egyszerű játékszereket, egy női ünneplő öltözetet a századforduló idejéből.

A Földművelés gyűjtemény 138 tárggyal gyarapodott. Az ekés talajművelés 15, az aratás és szemnyerés 59, a szénamunkáknál használt eszközök 17, a kapásművelés 14, a szőlőművelés 26, a gyümölcsstermelés 3, a takarmányozás eszközei 4 tárggyal egészültek ki.

A gyűjtemény egyik legjelentősebb gyarapodása a Kámban (Vas m.) gyűjtött faeke (60.133.1). Több mint húsz éve nem sikerült a múzeumba

magyar faekét behoznunk, minthogy az első világháború után már a legnagyobb ritkaságszámba ment ezek használata. A kámi ekefej talpa vassal keregetett, gerendelye hajlított, taligája fatengelyes (10. ábra). A Dél-Európából ismeretes hajtott gerendelyű ekék típusába tartozik.

Öt fakeretes, vasfogú boronát gyűjtöttünk. Kettőnek az alakja a középkori ábrázolásokból jól ismert trapéz. (Tótfalu, Pest m., 60.67.8 és Velem,

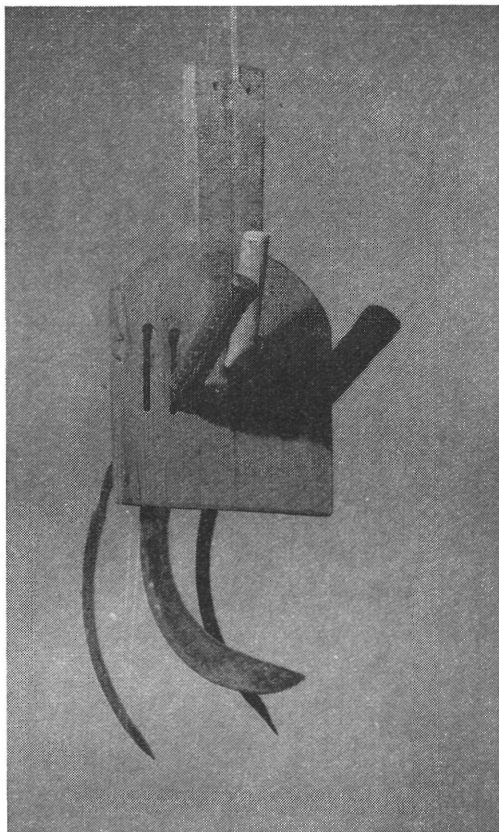
11. ábra. Földsikáló. Velem, Vas m.

Vas m., 60.88.14). A hazánkban használatos vasfogú fakeretes boronák négyzetes típusát (a gazdasági irodalomban Würtenbergi boronának emlegetik) Mindszentről (Csongrád m. 60.121.14.1–2) és Szaporcáról (Baranya m., 60.67.13) gyűjtöttünk be.

A tövisborona a legősibb magtakaró eszközünk. Két különböző típusal gazdagodott gyűjteményünk: az egyik Mindszentről (60.121.11) s a másik Kemencéről (Hont m., 60.63.6) való.

A különböző földsimító eszközök a kaszás aratás elterjedésével váltak szükségessé. Ezek közül eddig gyűjteményünkben hengeren kívül más eszköz nem képviselte a földsimítókat. Éppen ezért igen jelentősnek tartjuk a nyugati határszélről, Velemből bekerült nyújtott téglalap alakú, keményfából készült *földsikálót* (11. ábra; 60.88.80). A trágyahordás eszközeit két velemi tárgy, egy falapát (60.88.65) és egy hajtott vasvilla (60.88.73) gazdagítja.

A sarlós aratás korában annyi sarló volt minden háznál, ahányan a családban mint aratók számba jöhettek. A sarlótartóknak szép és gyűjteményünkben eddig csupán egy tárggyal képviselt változatát szereztük meg az év folyamán Velemből (60.88.8). A bemutatott tárgy bükkfából faragott, lapját hosszúkás, alsó és felső végén kigömblyödő mélyedések metszik. A

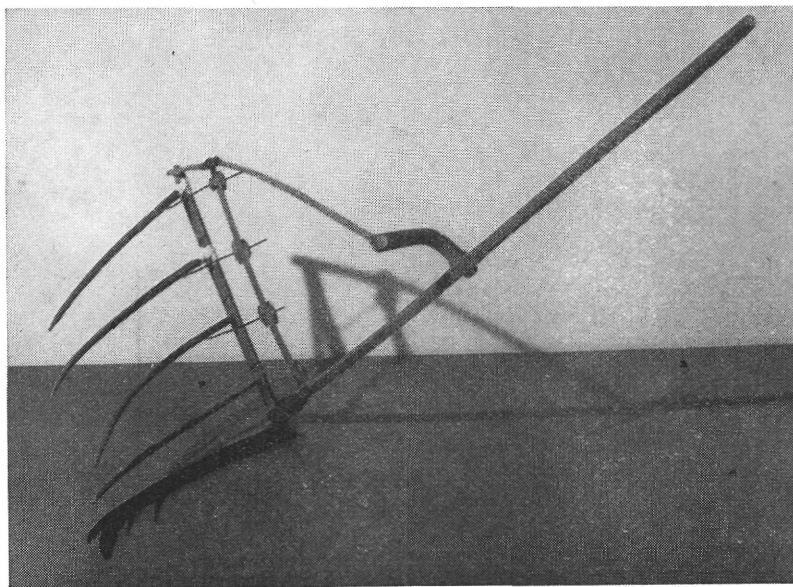

12. ábra. Gerendára felfüggeszthető sarlótartó. Velem, Vas m.

kamrában a gerendára függesztették, s úgy helyezték el benne a sarlókat. (12. ábra).

Az aratás és fűvágás eszközeit a kaszanyelek és a gabona vágásból használt kaszacsapók képviselik. Figyelemre méltó a Nyugat-Magyarországról származó egymankós kasza, a rászertelt gereblyeformájú csapóval (60.88.149), amely gyűjteményünk egyedi darabja. (13. ábra) A gereblyés és villás kaszacsapók különböző változatait és formáit leginkább Nyugat- és Dél-Dunántúlon találjuk meg.

Ósi gabonátároló edények kerültek be Kémesről és Szaporcáról (Baranya m). Különböző nagyságú kivájt fatörzsek ezek, amelyekben a legutóbbi időkig gabonát, babot, borsót tároltak. Az effajta gabonátárolók országosan elterjedtek a fával bővelkedő vidékeken. A bemutatott kémesi tárgy (60.79. 1) égerfából vájt. Jelenleg 156 cm magas, de eredeti magassága kb. 20 m-rel több volt. Kopás, törés és korhadás következtében mindig lejjebb és lejjebb fűrész-

13. ábra. Egymankós kasza csapóval. Velem, Vas m.

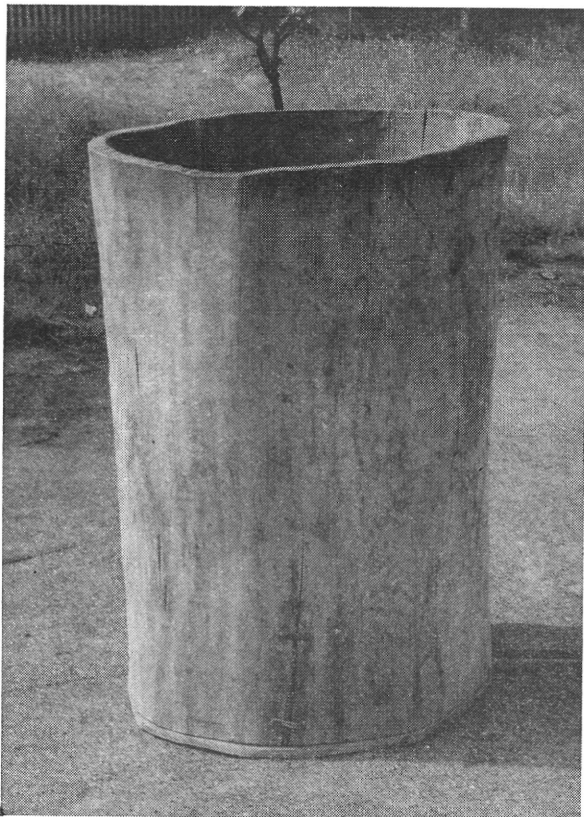
szelték a szélét. (14. ábra). E tárgy gyűjteményünk legnagyobb egyfából kivájt gabonátároló edénye.

A kávas és hasított ágú széna- és szérűgeregelyek közül kitűnik díszítésének szépségével és feliratának jelentőségével a gyerőmonostori gereblye (60.75.126). Szerelmi ajándékként készítette a legény a lánynak, amit a tárgy felirata is elárul: *Készítette Bálint Márton 1884-be Julius hó 6 Péter Kata egészségére.* (15. ábra)

A kapás művelés eszközei közül a hat gyári mellett két falusi kovács által készített kapa különösen jelentős. Mindkettő speciálisan egy-egy növény ápolásához készült, a használó, megrendelő kívánsága alapján. Az egyik Mindszentről (Csongrád m.) való répaegyelő, a másik zöldséges kapa Uszodról (60.121.6, illetve 60. 87.3) A Duna menti Uszod kertkultúrája a hódoltság előtti időkre nyúlik vissza. A zöldséges kapa a makói hagymások hasonló ovális lapú, rövid nyelű kis kapájával mutat közeli kapcsolatot.

A már bemutatott faekéhez hasonló jelentősége van Bálványosról (Somogy m.) gyűjteményünkbe került kukoricaültető botnak, (16. ábra), (60.

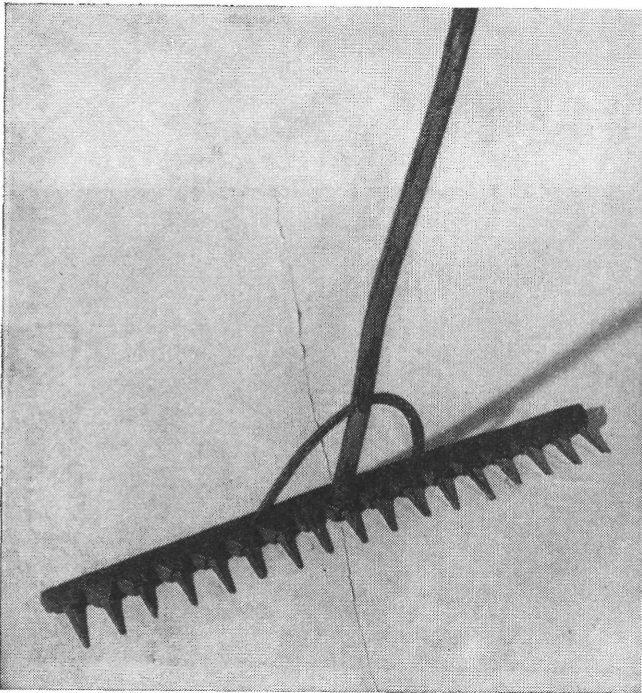
74.24). Gyűjteményünknek egyedüli darabja. A bottal való ültetés elsősorban az indián kukoricakultúrát jellemzi. A kukoricának ültetőfával való vetéséről magyar vonatkozásban eddig csak Tiszántúlról vannak szórványos és emellett eléggé homályos adataink. A bemutatott tárgyat Bálványoson csak a szegényebb gazdák használták, akik kis területet „ültettek” be kukoricával. Európai előfordulását XVIII. századi leírások jelzik Németországban, Toszkánában, Felső-Olaszországban, Elzászban és Karintiában.

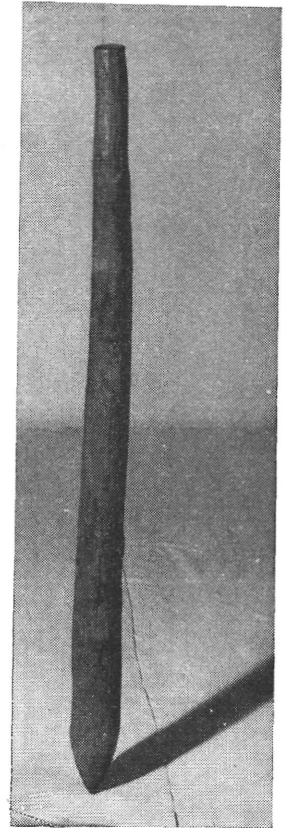
14. ábra. Egyfából készült gabonátároló
Kémes, Baranya m.

Igen értékes nyeresége gyűjteményünknek az év folyamán megszerzett két kölyű. Ebből a Sárga-tengertől Közép-Európáig elterjedt nagymultú gazdasági eszközből gyűjteményünknek egyetlen köleshántó darabja volt a felszabadulás előtt. A háború alatt a tárgy nagymértékben megsérült, így a most gyűjtött két tárgy lényegében első darabjai múzeumunknak. Az egyiket

Uzodról (60.87.1), a másikat Muraszemenyéről (60.93.1) szereztük. Felépítésük és működésük az eddig már ismert kölyükhöz kapcsolódik. Jelen két tárgyunk is csupán kidolgozásban tér el egymástól. Az olajos magvakat hántó mura-szemenyei kölyü falusi ezermester munkája, éppen ezért kidolgozása is durvább, mozsárürege elnagyoltabb faragású. Az uszodi paprikatörő kölyü falusi bornármester munkája, így kimódoltabb, szebb kidolgozása. A kölyük mozsártőkéje erősen göcsörtös fatörzsből készült, hogy az ütéstől ne repedjen. Billenő nyelvük törőjük és minden esetben keményfa, míg az ezt tartó fakeret kőris, ill. akácfából készül. A paprikatörő kölyüvel begyűjtöttük a házi paprikatörés néhány más kellékét is, így a paprikaszitát, a szitáló asztalt és a paprikamérő *verdungot* (17. ábra).

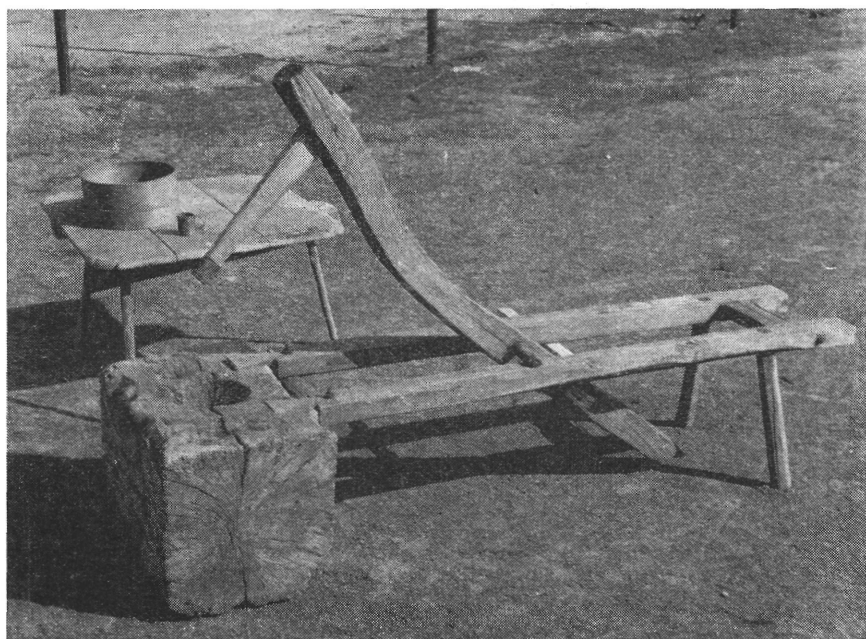
15. ábra. Szerelmi ajándékként készült szénagereblye.
Kalotaszeg, RNK.

16. ábra.
Kukoricaültető bot.
Bálványos, Somogy m.

Szőlészeti-borászati tárgycsoportunk 26 tárggyal gyarapodott. (4 talajművelő eszköz (kapa), 3 szőlőültető bot, 10 szőlőmetszőkés, 1 töklopó, 2 bortölcsér, 1 szőlőszedésre szolgáló fatál, 1 mustszűrőkas, 2 szőlőzúzóbunkó, 1 borsajtó, 1 kezdetleges hordócsap.)

Általában ez a gyarapodás is szolgálja tervezett önálló szőlészeti-borászati gyűjteményünk kialakítását, egyes darabjai pedig különös jelentőségűeknek ígérkeznek a művelési ág néprajzi, művelődéstörténeti összefüggéseinek vizsgálatához. Az eddigi eszközvizsgálataink során kellően nem tekintett két eszközcsoport kelthet különös figyelmet: az egyik a szőlőültető botok egy sajátos típusa (18. ábra, Varga, Baranya megye, 60.119.2), a másik az összetett,

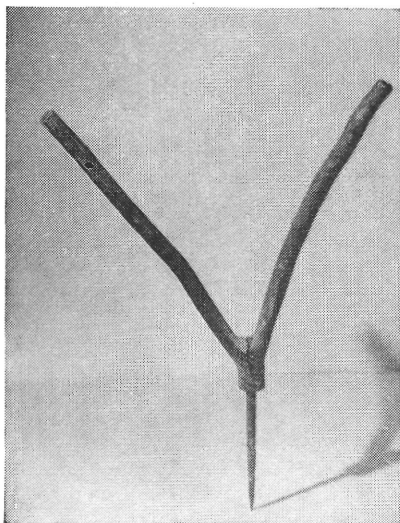
17. ábra. Paprikatoró kölyű, a szitával, szitálóasztallal és paprikamércével. Uszod, Pest m.

vagy kombinált kapák adott változata (19. ábra, Szigetmonostor, Pest m., 60.67.4). Mindkét eszköztípus — úgy tűnik — jeles reprezentánsa a magyar szőlőkultúrát érintő balkáni, illetve keleti műveltségi hatásoknak. Szélesebb körű összehasonlító vizsgálatokkal most kezdtünk foglalkozni.

A **Közlekedés—teherhordás gyűjtemény** a Múzeum egyik legkisebb, legszegényesebb, legkevésbé tervszerű gyarapítás révén kialakult gyűjteménye.

Épp ezért feleslegesnek tartjuk, hogy az 1960. ében megszerzett 38 db tárgynál egyenként mutassunk rá azok hiánytöplő voltára — a gyűjtemény eddigi szerény anyagához képest mindegyik új tárgy értékes gyarapodást jelent. Felsőrolásszerű kimutatásban az emberi teherhordás eszközeiből 2 vízhordó rúd, (60.75.131 és 60.88.212) 2 takarmányhordó háló (60.79.17. és 60.88.213), 2 erdei háti teherhordó készség (*bazárka*) (60.63.32 és 60.63.33) és egy petrencekötél (60.71.26) jelenti a gyarapodást. A nálunk nyugati ország-

részen és a Börzsönyben előforduló takarmányhordó háló eredetileg az Alpok vadszéna-gyűjtő eszköze, nálunk funkcióváltással szénát és szalmát hordanak istállóba vele. A két bazárkával együtt tehát tulajdonképp az eredei gazdálkodás jellegzetes eszközeit jelentik. Ugyanide tartozik a Börzsöny hegységéből (Kemence) megszerzett faközelítő szánkó (60.11.1), amelynek érdekes interetnikus kapcsolatairól a tárgy gyűjtője írt nemrégiben tanulmányt. Mint kimutatta, e szánkót egy fakereskedő vállalat által 1910-ben Erdélyből ide telepített román favágó munkások hozták magukkal, s *román szánkó*, *oláh szánkó* néven meghonosodott.

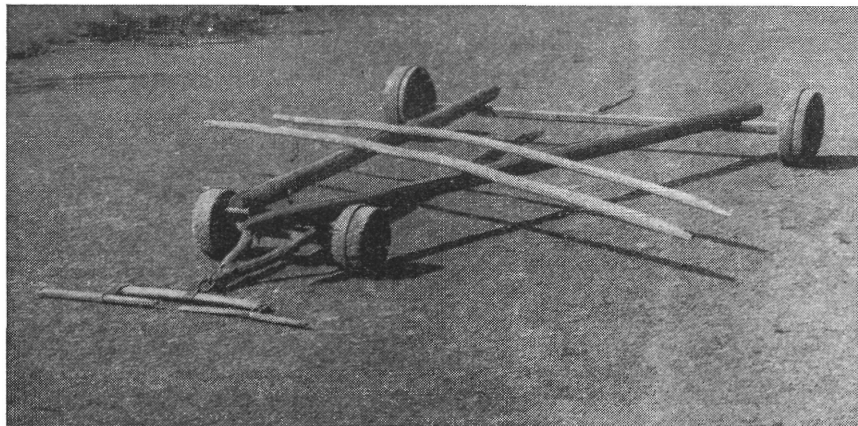
18. ábra.
Szőlőültető.
Varga, Baranya m.

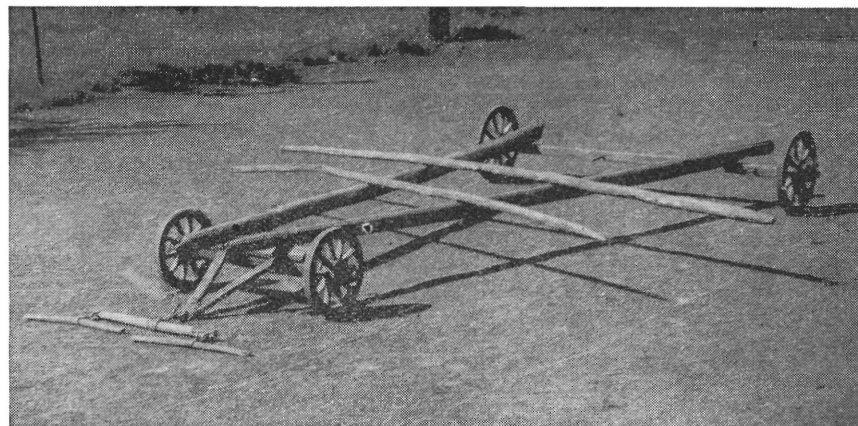
19. ábra.
Szőlőmunkánál használt összesített vagy kombinált kapa. Szigetmonostor, Pest m.

Az állati erő kihasználásával járó fogatos eszközanyag gyarapodása annál öröndetesebb, mert ennek hiánya volt a legfeltűnőbb, legégetőbb a gyűjteményben. Köztudomású, hogy a szekér, kocsi a népi közlekedés és teherhordás legfontosabb eszköze, a maga nemében épp olyan központi jelentőségű, mint a földművelésben az eke. Ennek ellenére gyűjteményünkben eddig egyetlen teljes példány (egy lovas szekér Komádiból) volt. Mint legfontosabb teendőt vettük tervbe, hogy a következő években az ország különböző táji és egyéb szekér-, kocsi-, szán típusait beszerezzük. E program megvalósításában az 1960. évben első lépésként 6 nagy teherhordó eszközt szereztünk, meg; az említett román szánkón kívül egy ígás szánt (60.121.57), két *vontatókocsi*

(*bolondkocsi*), (60.161.58 és 60.161.59) és két szekeret. A vontató magyar alföldi specialitás. Mindkét példány a Csongrád megyei Mindszentről származik, újabban repce és takarmány szállítására használták. Formailag két

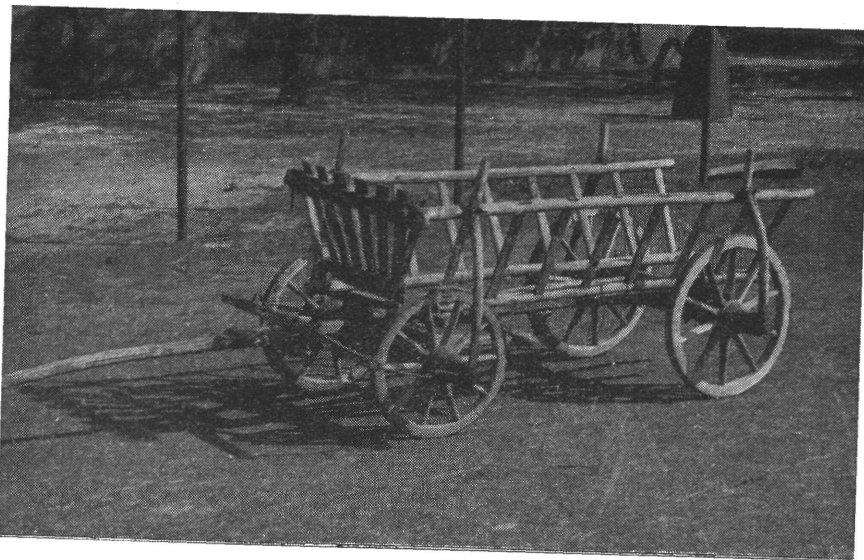

20. ábra. Takarmány szállítására használt vontató. Mindszent, Csongrád m.

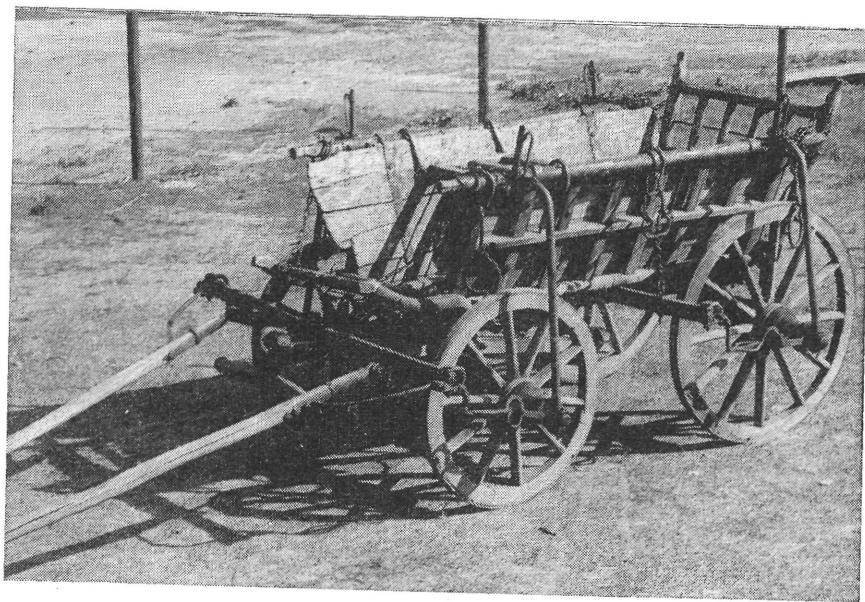

21. ábra. Takarmány szállítására használt vontató. Mindszent, Csongrád m.

változatot képviselnek; egyik, a régebbi típus tömör sajtkerekekkel, az újabb küllős kerekekkel. Mindkét típust egy helyről szereztük meg. (20. — 21. ábra). A két szeker közül egyik *fatengölös* tehén-szekér a Börzsöny-hegységi Kemencéről (22. ábra; 60.63.71), a másik a Nyírségben manapság szeltében elterjedt, szép kovácsmunkával bevasalt *lovas szekér* a Szabolcs megyei Kék községből (23. ábra, (60.61.17). Utóbbihoz megszereztük az alkalmi tartozékokat: pótrúd,

22. ábra. Fatengelyes tehénszekér. Kemence, Hont m.

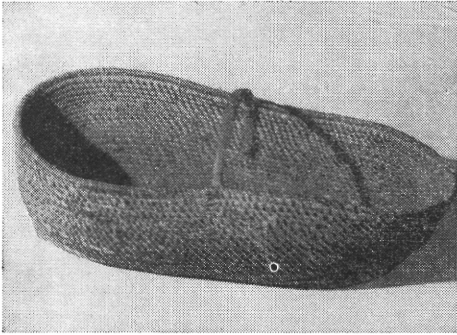

23. ábra. Lovasszekér. Kék, Szabolcs m.

hámfa — ha két lóhoz használják —, 2 vendégoldal, 4 gúzs, 2 keresztfa, 2 rudallókötél, 1 suber (tíltó), 2 oldalmagasító deszka, 1 kapcsos ülés (60.61.2—17). Ezeket különböző terhek szállításánál, különböző variációban szerelik fel a szekérre. A szekér összeállításának mintegy 15 változatáról, a részek elnevezéséről, a használatról, a tulajdonos gazdaságában betöltött szerepéről (a gazdasági év rendjében) részletes gyűjtést végeztünk. Az e szekeret készítő helybeli kerékgyártótól és az e szekér vasalásait készítő helybeli kovácmestertől lejegyzésre került a szekér készítésének munkafolyamata, az eszközanyagról fényképek, rajzok készültek, és megvásároltuk múzeumunknak azokat a bognársémákat, amelyekről a szekér és a többi falubeli szekér részeit kiszabták. Az ugyancsak Kéken megszerzett lószerszám (60.61.43.1—4) egyrészt az ugyaninnen származó lovas kocsihoz kiegészítésül, másrészt a gyűjteményünk háború alatt nagyrészt elpusztult lószerszámainak pótlásához is szolgál. — Az ország más részeiből néhány szekér-tartozék is bekerült, így pl. egy vesszőből készült lőcsgúzs (60.88.7). Az ilyen egyedi darabok is tanulságul szolgálhatnak a szekér egyes részeinek tárgytörténeti kialakulásához; a lőcsgúzs például igen archaikus fejlődési fok maradványa s a kéki szekér kötélből, láncból fabrikált, valamint gondos kovácmunkával készített vasguzsaival egy sorba állítva, valóságos fejlődés-képet tár elénk. — A fogatolás eszközei között (7 járom: 60.38.1, 60.61.42, 60.75.132, 60.75.133, 60.75.134, 60.88.151, 60.88.152) bekerült egy sajátos, tudunkkal csak Vas megyében előforduló tárgy: egy ovális szalmafonatú lap, úgynevezett *nyakvédő* (60.88.20), amit esős időben a járomszegekkel a húzó rész fölé rögzítenek, hogy a járom e része ne nedvesedjék át és ezáltal ne törje fel a jószág nyakát. Szintén Vas megyéből vásároltunk egy egyes igát (60.88.150), ami az utóbbi félévszázadban — a paraszti gazdaságok osztozásának, válságának egyik jeleképp —, bár szórványosan, de országszerte kezdett feltűnni; legtöbb helyen még megállapítható, hogy az első példányt ki és honnan honosította meg a faluban. Egy abádszalóki köteles mester készítményei közül gyűjteményünkbe került három szántógyeplő (60.71.20—22); mint tudjuk ezek — az eke és talyiga együttes hosszának megfelelően — hosszabbak, mint a szekerező gyeplők, másrészt kötélből készülvén, olcsóbbak, mint a szíjgyeplő, ezért szántásnál ezzel helyettesítik a szíjból készült drágábbat.

A Táplálkozás gyűjtemény az 1960. évi tárggyűjtés folyamán 269 tárggyal gyarapodott. Elmondhatjuk, hogy a tárggyarapodás tervszerűen és tudományos alaposággal fejlesztette ezt a gyűjteményt is, s így több olyan tárgy is bekerült, amely idáig gyűjteményünkben nem volt képviselve, mi több, mindezideig számba sem vette a néprajztudomány. E tervszerű gyűjtőmunka eredményeképpen s a gyűjtőterületek arányos eloszlásánál fogva a raktárban már meglévő s több példányban szereplő tárgyak vagy tárgycsoportok is szemléletesebben képviselhették jelentőségüket a népi kultúrában. A nagyobb együttesek mellett bekerültek kisebb csoportok és egyes darabok is, részben szakemberek gyűjtéséből, részben magángyűjtőktől való vétel útján.

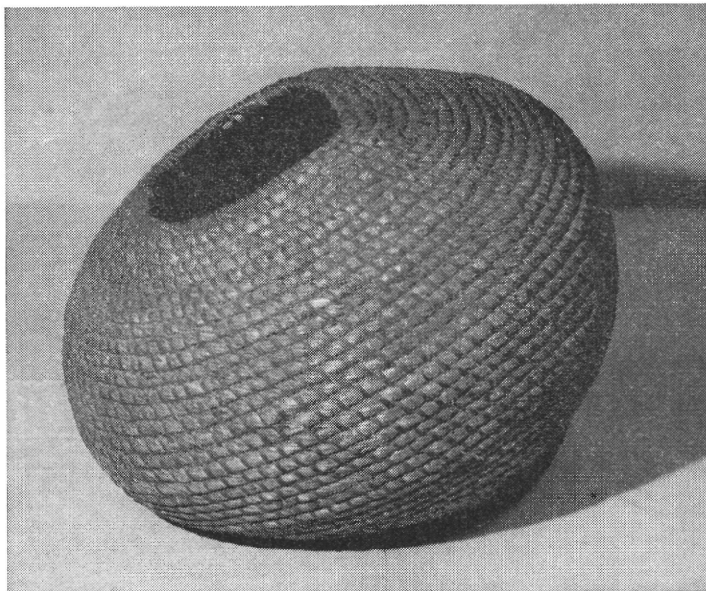
A táplálkozás gyűjtemény jellegénél fogva igen sokféle, különböző rendeltetésű tárgyat őriz, s ez a sokféleség tükröződik a bekerült tárgycsoportokon is. Az elmúlt évben kiemelkedő gyarapodás történt a nyersanyag- és ételfeldolgozásához tartozó tárgyak csoportjában, összesen 88 darab. Ezek között törő, nyomó, préselő, őrlő, gyaluló alkalmatosság összesen 12, tejfeldolgozó 3,

24. ábra.
Gyűjtögetésnél, piacozásnál használt
kosár. Velem, Vas m.

25. ábra.
Gyümölcs, termény, takarmány szállítá-
sára használt kosár. Felsőszölnök, Vas m.

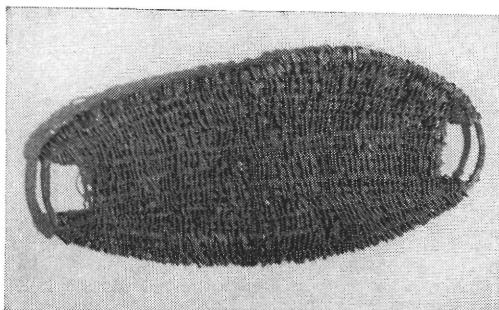
26. ábra. Termény, bab, liszt tárolására szolgáló kópic. Szentpéterfa, Vas m.

27. ábra. Kenyértartó kosár. Szeremle, Pest m.

28. ábra. Karkosár, Baranya m.

29. ábra. Párszárító. Kemence, Hont m.

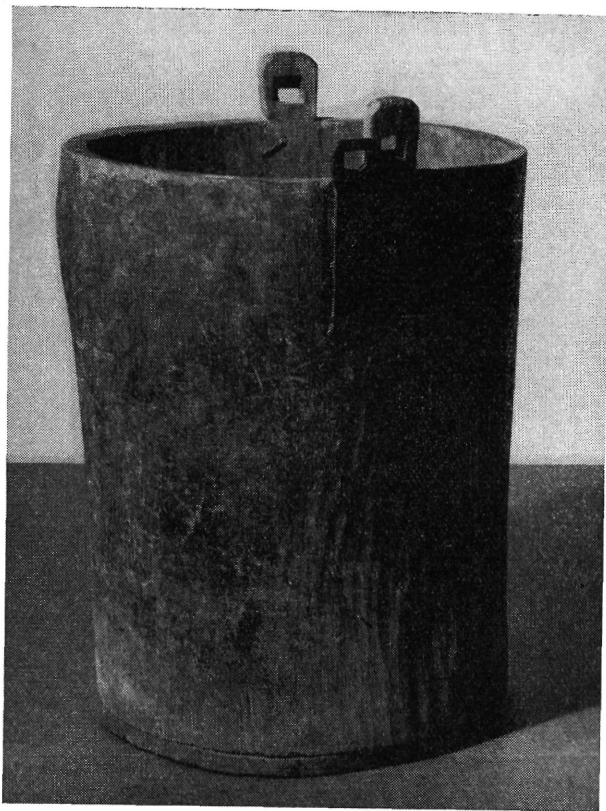
kenyérsütéshez kapcsolódó 21, húsfeldolgozó 11, mozsár 10, szita 31. A sütés-főzés eszközanyaga 8 tárggyal, a tűzhely szerszáma 10 tárggyal gyarapodott. 28 konyhaeszközzel — elsősorban fatálakkal, teknőkkel, 31 különböző tároló alkalmatossággal növekedett gyűjteményünk. Jelentős anyag került be a kosárfélék tárgycsoportjába, összesen 49 darab, különböző anyagú, formájú, technikájú s rendeltetésű kosárfajta, 22 ugyancsak változatos formájú kanál, 23 mézes s ünnepi kalács, s 10 dohányzással kapcsolatos tárgy jött be még gyűjteményünkbe.

A legjelentősebb gyarapodás a kosarak gyűjteménycsoportjában volt. A 49 objektum közül egy pár kivételével mind nyugat-dunántúli (60.88.) s e kis tárgycsoport önálló mondanivalóval rendelkezik. Vas megye határmenti területein még a múlt század végén is igen virágzó volt a spiráltechnikájú fonás, fűz vesszőből nem fontak. A kort dokumentáló szalmából készült karkosarakat, gabonataratókat, teherhordó kosarakat, s ugyancsak szalmából készített só- és evőeszköztartókat, liszt- és korpamerítőket szép számmal sikerült behoznunk. A gyűjtemény szalmafonású darabjai között külön figyelmet érdemel a szakajtóformájú véka, amely különböző nagyságú, s szinte mindenre használatos volt. Ha nem raktak rá háncs fület, gabona s egyéb tárolására használták, füllel ellátva takarmányt, gyümölcsöt, trágyát stb. hordtak benne. Míg fületlen mását szép számmal találtunk, *füles vékát* (vagyis szalma teherhordó kosarat) csak egy kisméretűt szerezhettünk meg, mivel magyar falvakban már csak az emlékezésben él, de a vendeknél még használatban van. A századfordulón kezdett terjedni a vesszőfonás. A vesszőből font kosaraknak — a karkosarak kivételével — nevük mind a mai napig *rabkosár*, mivel a vesszőfonás technikáját volt rabok terjesztették. Elsősorban karkosarak és a legkülönbözőbb teherhordó kosarak készültek vesszőből. A múzeumba szép sorozatot hoztunk be ezekből is. Bekerültek gyűjteményünkbe azok a házilag készült vagy cigányoktól vett fasótartók, liszteskanalak, kisteknők is, amelyek lassan felváltották szalmából kötött elődeiket. A sorozat végső darabjai azok a hántolt vesszőből díszesre font kézikosarak, amelyek burgenlandi német hatásra váltak általánossá a 20-as években. Ma már leginkább ilyeneket fonnak.

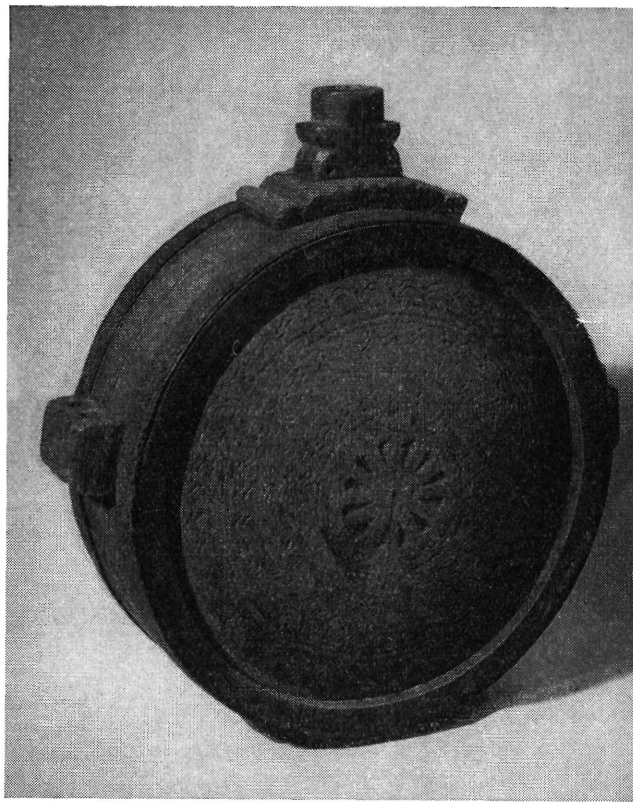
A Vas megyei szalmafonatú edényekhez kapcsolódik a Szeremlén gyűjtött kenyértartó, *kenyértartókas* (27. ábra; 60.28.11), mely igen régi formát őriz. Formailag és megoldásában is hasonló a nyugat-dunántúli szalmakosarakhoz, a mindenre alkalmas „véká”-hoz, amelynél egyaránt a tárgy lehet maga a tartóedény és a fedő is. Ennél a tárgynál már nem egészen egyforma az alsó és felsőrész, de a hagyományos elv még világosan felismerhető.

Külön figyelmet érdemel az a kiskosár, amelyet a mohácsi sokacoktól hoztunk be (28. ábra; 60.46.19). Fűz vesszőből font, szája felé szűkülő formája a Balkán felé mutat, ahol formái megfelelőjét üstöknél, edényeknél, kosaraknál megtaláljuk. Hasonló formájú kosarakról tudunk az erdélyi románság használatában is. Idáig ez a típus nem volt képviselve gyűjteményünkben.

Ugyancsak a mohácsi sokacoktól kerültek hozzánk a disznóölés tárgyi együttese (60.46). Igen szemléletesen lemérhető rajtuk azok a kulturális hatások, amelyek a sokacok disznófeldolgozását a szomszédos svábok részéről mind tárgyi, mind nyelvi vonalon érték, s a munkafolyamatok technikáját is megváltoztatták.

30. ábra. Szalonnás bödön. Kemence, Hont m.

31. ábra. Boroskulacs, vatallér. Köveskál, Veszprém m.

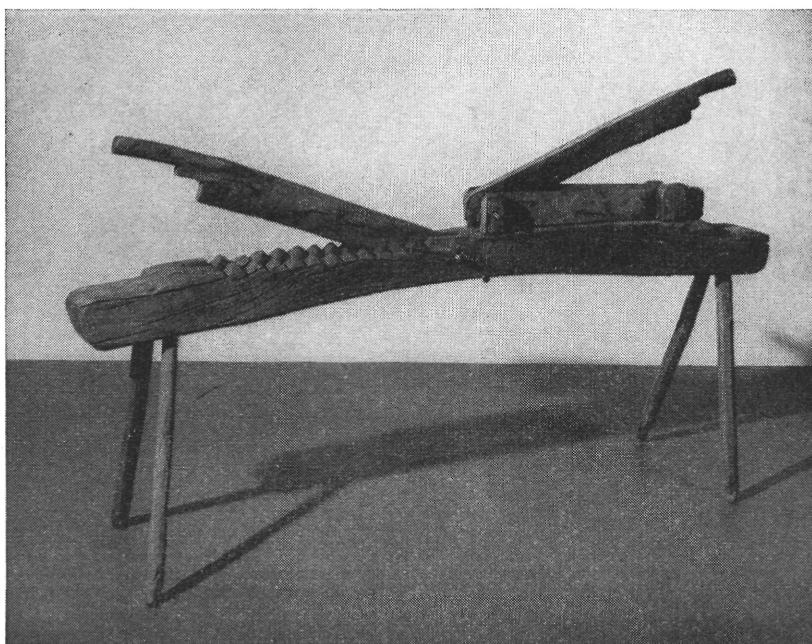
32. ábra. Dohányszita. Szeghalom, Békés m.

A kenyérsütés tárgyai három különböző vidékről (Vas, Ormánság, Nógrád) kerültek be. Ezek a tárgyak is igazolták azt a feltevésünket, hogy a kenyérsütés tárgyi anyagának nagyrésze (lapát, teknő, teknőláb, kovászfa) országosan egységes, egy-egy vidékre nem jellemző. E tárgykörből említést érdemel a kemencei vesszőből font párszárító (29. ábra; 60.63.8). Formája és anyaga szerint átmenetet képez a kerek szalmából font darabok és a vesszőből font észak-dunántúli szögletes pártartók között.

A dunántúli házak kályhás megoldású tüzelőinek jó dokumentumai azok a kisméretű, rövidnyelű fűtővillák, szénvonók, melyek Vas megyéből (60.88.) kerültek be gyűjteményünkbe.

Igen becses darabokkal gyarapodott a tartóedények csoportja. A Kémencéről bekerült *szalonnás bödönhöz* (30. ábra; 60.63.52) hasonló funkciójú edény mindezideig nem volt gyűjteményünkben. Ebben az egyfából készült nagyméretű edényben megfűstölt és lesózott szalonnát tároltak. Az edény fülébe kötelet fűztek, felhúzták a gerendára. Ma már gabona, bab tárolására használták.

Horvát faluból, Szentpéterfáról (Vas m.) került hozzánk az a nagyméretű liszteshordó, mely még ma is használatban volt. Kb. az első világháborúig kétszer mentek a malomba, tavasszal és ősszel. A rozsot a hordóban szállították a malomba, ruhával letakarták, szalmából font tetejét a hordó fülein keresztül ékekkel leszorították, így tették fel a szekérre. A lisztet hasonlóképpen szállították vissza, s a hordóban állt a liszt a következő őrlésig. A gabonának, illetve lisztnek a hordóban való tárolása egész Közép- és Nyugat-Dunántúlon általános volt, ennek élő, még használatában megfigyelhetett darabja értékes szerzeményünk.

33. ábra. Összeépített törő-tiló. Szigetszentmiklós, Pest m.

A Dél-Alföldről, Mindszentről hoztuk be azt a kis juhtúrós hordót (60.121.28), melyet használói vándorló román árusoktól vettek. Hasonlót ismerünk felvidéki szlovák vándorárusok készítményei között. A szlovákok készítményeivel ellentétben igen kevés tárgyat őrzünk a szintén faszerszámokkal, fatárgyakkal kereskedő román szomszédainktól, kiknek készítményei az Alföld déli részén általánosan használatosak voltak.

A táplálkozás raktára általában nem dicsekedhet diszített művészi tárgyakkal. Végezetül szeretném bemutatni a múlt évi gyűjtés egyetlen darabját, a Köveskálrról behozott csutorát, *vatallér*-t (31. ábra; 60.122.1). A múlt század 70-es éveiben került a Vas megyei Felső-Őrből a köveskáli főbíróhoz ajándékképpen. A kulacs diszítése, stílusa, színezése hasonló azokhoz a horvát mángorlókhoz, amelyeket a múzeum szép számmal őriz. Feltehető tehát, hogy ez a Felső-Őrből Köveskálrra került kulacs szintén horvát faragó munkája.

A népi mesterségek (kisipar) gyűjtemény az 1960. év folyamán 391 objektummal gyarapodott. A meglévő múzeumi anyag kiegészítése szempontjából az új szerzemény főleg két mesterségágban volt kiemelkedő: az eddigi gyűjteményünkben gyengén képviselt csizmadia-lábbelikészítő mesterség szerszám-anyagára 166 tárggyal, s a fazekas mesterség eszközkészlete 41 tárggyal gyarapodott. Ugyancsak számottevő volt a textilkészítés és megmunkálás eszközüanyagának 143 objektummal való növekedése is. Aránylag kisebb mértékben gyarapodtak a famegmunkálás szerszámjai (19 darab), valamint az egyéb mesterségek (mézeskalácsütő, kosárkötő, tetőfedő, köteles és bőrmegmunkáló)

eszközei (22 darab). Terv szerint évente két-három mesterség idetartozó tárgyainak gyűjtésére összpontosítjuk az erőnket.

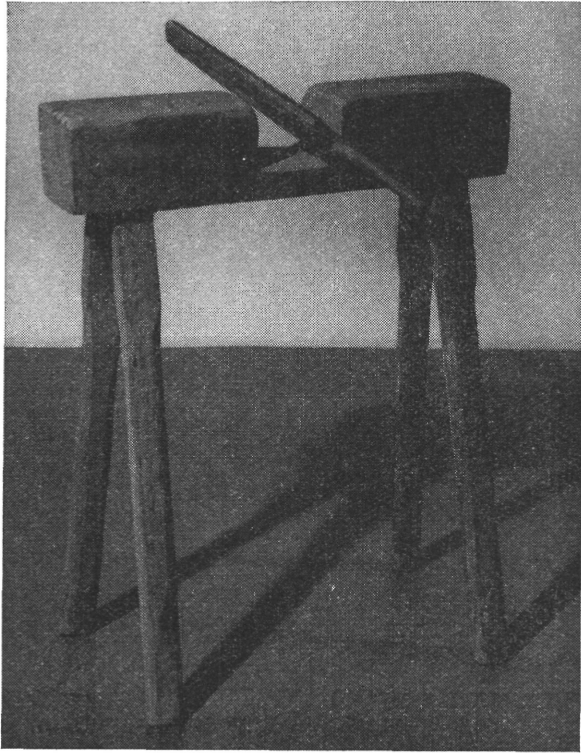
A textilkészítés újszerzeményű eszközeinek a kender és a len megmunkálásának teljes szerszámanyagát megtaláljuk. Kiemelkedő jelentőségű a Szigetszentmiklósról bekerült tiló típusú kendertörő (60.81.1), amely a maga nemében egyedülálló tárgya gyűjteményünknek (33. ábra). Összeépített, kettős funkciót ellátó eszköz: fogazott oldala a kender első (durva), szorosabban záródó síma oldala pedig a második (finomító) megtörésére szolgál. Összeépített kettős törő-tilót eddig csak a Dráva mellékéről ismertünk, ahol kimutatható délszláv kapcsolatai vannak. Csepel szigeten való feltűnése ugyan csak délszláv közvetítésnek tulajdonítható. Fogazott kiképzése azonban már a Nagyalföld nomád török bőrtörőkkel rokon tilóformáihoz kapcsolja. Tárgyunkban egyesül tehát egy honfoglalás előtti magyar elem egy aránylag késői délszláv szerkezeti formával, — s e két jegy úgy találkozik a határterületen, hogy eszközünk a fogazott tilók (magyar és egyben európai) legnyugatibb előfordulási pontját, az összeépített törő-tilóknak pedig legészakibb megjelenési helyét reprezentálja. Az oldalára faragott 1848-as évszám gyűjteményünk legkorábbi datált tilójává teszi.

Az új szerzeményű anyagban képviselve van a másik két jellegzetes magyar kendertörő eszköztípus is. A vályus kiképzésű fatönktörő (34. ábra, 60.63.14—15) Kemencéről származik. Az eszköz egyedülálló foltot képvisel Európa kendermegmunkáló eszközeinek térképén, s mint eredetében ázsiai bőrtörő szerszám a magyarság történeti érintkezésein keresztül jutott el a Kárpát-medencébe. Gyűjteményünkben eddig két példányban szerepelt palóc területről: a teljesen ép tárgy megszerzését főleg kiállítási szempontok indokolták. — A lábbal mozgatott kölyüs típusú kendertörő (35. ábra, 60.79.16) az Ormánságból való. A magyar kendermunkának e finnugor kapcsolatokra utaló eszköze e vidékről még nem volt a gyűjteményünkben. — Az ország nyugati szélén (Vas és Sopron megyében) a tilóknak egy különleges széles nyelvű változata használatos. Ennek a formacsoporthoz az első példánya (60.88.27) most került be a gyűjteményünkbe.

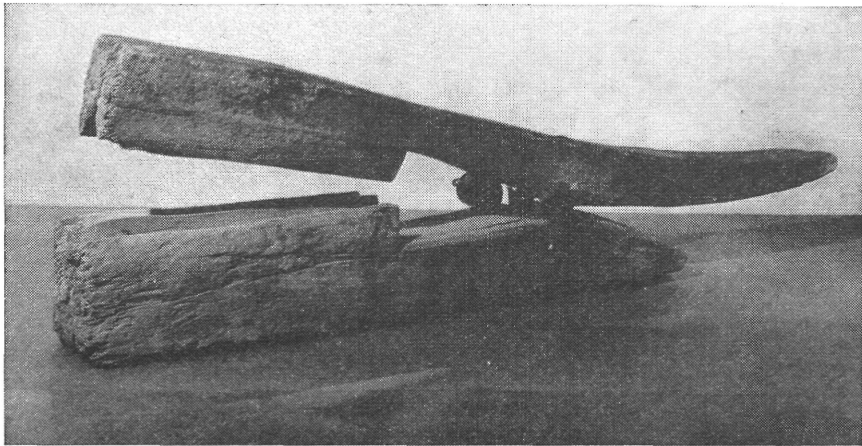
A Mindszentről (Csongrád m.) származó fonalgombolyító (36. ábra; 60.121.48) ugyan általános és gyűjteményünkben több objektummal szereplő típust képvisel, mégis a kiemelkedő tárgyak sorában kell megemlítenünk lábazatának ritka szép formája miatt. Az ember és a természet szoros kapcsolatát testesíti meg ennek a természetes elágazású fának ilyen módon való felhasználása.

A magyarországi — ma már igen szűk területre szorítkozó — lenkultúrának becses tárgyaival gyarapodtunk a nyugati és déli határszárazlén végzett gyűjtések eredményeképpen. Hiányt pótló a Szentpéterfáról (Vas m.) származó lendergáló (60.88.166), mivel ülőpaddal ellátott teljes tárgyunk eddig nem volt. A lentörő súlykoknak a múzeumban eddig meglévő gyér együttesét kiegészítettük az archaikus kerek (60.79.41—42), a ma legáltalánosabb szögletes (60.88.163), valamint az újabb baltaalakú változatokkal (60.88.191), Szaporcáról (Baranya m.), Szentpéterfáról és Nagykölkedről (Vas m.).

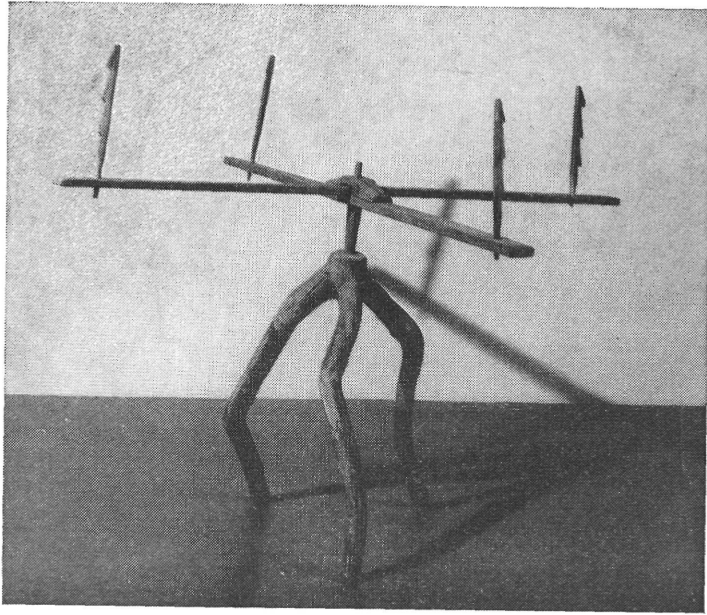
Ergológiai és művészeti szempontból egyaránt jelentős a Kalotaszegről származó, zsírkőből finoman faragott és ólomból öntött 23 darab orsónehezék (60.102.1—23), ami gyűjteményünkben eddig ugyancsak nem volt jelentőségé-

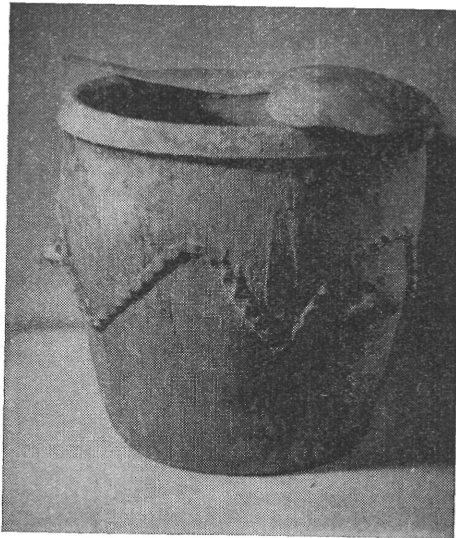
34. ábra. Vályus kendertörő. Kemence, Hont m.

35. ábra. Kölyös típusú kendertörő. Szaporca, Baranya m.

36. ábra. Fonalgombolyító. Mindszent, Csongrád m.

37. ábra. Fazekasmester festékes fazékja. Tata, Komárom m.

38. ábra. Kályhacsempeütőfa. Kalotaszeg, RNK.

nek megfelelően képviselve. — Elsősorban művészeti szempontból kiemelkedő az új szerzemény 42 darab díszesen faragott mosósulyokja és mángorlója, ami a magyar etnikum legkülönbözőbb vidékeiről gyűlt össze.

A fazekas eszközök Tatóról kerültek gyűjtés útján a múzeumba. A szerszámok között jelentős egy nagyméretű festékes fazék (37. ábra) a hozzátartozó székkal (60.66.93). A fazék virágcserepéhez hasonló nagy alak, erőteljes fogantyúkkal, a fogantyúk között kanyarodó újjbenyomásos abronccsal. Ilyen tárgyat eddig sem múzeumból, sem máshonnan nem ismertünk. A formázást és festést szolgáló szerszámok mellett ki kell emelnünk még négy Kalotaszegről származó kályhacsempe ütőfát (38. ábra) (60.75.76—79). A négy közül három datált: egy 1848-as, kettő pedig 1898-as évszámmal. Ezek előtt nem volt évszámú kályhacsempe ütőfa a gyűjteményünkben.

A famegmunkáláshoz használt új szerzeményű szerszámok között különös jelentősége van azoknak a bognár-sémáknak, amelyeket — mint arra már a Közlekedés gyűjtemény gyarapodása kapcsán utalás volt — a Szabolcs megyei Kéken gyűjtöttünk.

Említésre méltó még a palócok hátikosarának készítéséhez használt eszközanyag megszerzése is Kemencéről (pánthasogató, különböző kosárvázak stb., 60.63.27—31).

Az 1960-as évben a csizma, illetve a lábbelikészítés szempontjából kettős gyűjtés indult meg. Ez főleg csizmadia szerszámokra vonatkozott. Célul tűztük ki egy olyan teljes csizmadia műhely elméleti berendezését, amelynél nemcsak a készítéshez szükséges minden egyes szerszám legyen képviselve, hanem a szerszámok időbeli és formai variánsai is. — A régi szerszámkészlet a ma felé haladva nemcsak fajta és féleség szerint gyarapszik, hanem anyagában és

39. ábra. Csizmadiamester vásározó ládája. Sátoraljaújhely, Zemplén m.

készítőjében is változik. A régi szerszámok nagyobb részben fából készültek, — készítőjük vagy maga a csizmadia, vagy kismester. A fát fokozatosan szorítja vissza a fém, s a készítés helye is egyre inkább a nagyüzem vagy a gyár. Nemcsak néhány igen szép, teljesen fából készült szerszámot sikerült begyűjteni (talpfényesítő, saroksimító), — hanem ezek későbbi, fémből készült megfelelőit (ampaszokat, talpszélvasakat) is.

A szerszámgyűjtéssel párhuzamosan a szabásmintagyűjtés is megindult. Eddig 15 lábbeli (csizma, egybeszabott bakkancs, cugoscipő, papucs) teljes, tehát több darabból álló szabásmintájával rendelkezünk. A szabásminták gyűjtésének elsődleges szempontja a már nem — vagy csak elszigetelten készülő régi formák minél nagyobb területről való összegyűjtése. Azonos lábbelik helyi variánsaira a meglevő szerény anyagból még nem következtethetünk.

Érdekes darabja a gyűjteménynek egy 1840 körül született vásározó csizmadia — Jaczkó Mihály — monogrammos, vasveretes vásározó ládája (39. ábra; 60.59.54). Alul keskeny, felfelé szélesedő alakja a szekér alakjához alkalmazkodik, a sűrű vasveret pedig a láda feltörését — a vásárra vitt portéka megdézsmálását volt hivatva meggátolni.

Fontos részét képezi a gyűjteménynek a négy — különböző típusú — ványoló (a bemutatott: 60.112.69), amellyel eddig nem rendelkezünk. Jelentőségük azért komoly, mert használatuk a századvégi csizmák egy igen jellemző és érdekes formai és technikai átváltását magyarázza meg (40. ábra).

Az eddig begyűjtött csizmadia szerszámok, a hozzájuk fűzött magyarázatok segítségével máris jól nyomonkövethető néhány formai és technikai vál-

tozás, amely a század második fele és századunk eleje között a népi csizma-
anyagra jellemző. A cél az, hogy a készített csizmák alakulásának minden
részletét a szerszámkészlet alakulásának megfelelő részletével tudjuk össze-
kapcsolni.

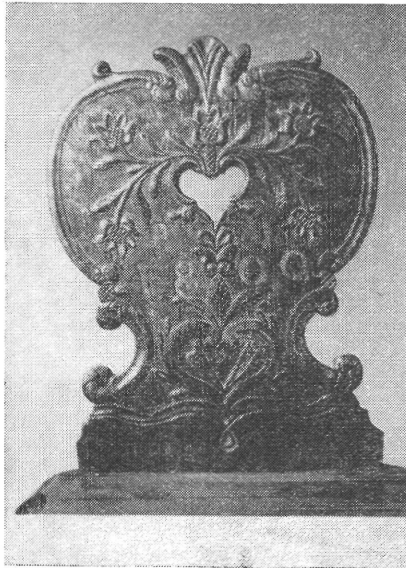

40. ábra. Csizmadia bőrványoló. Nyíregyháza, Szabolcs m.

A **Bútor- és világítóeszköz gyűjtemény** az 1960-as év folyamán 155
tárggyal gyarapodott, s ez a következő csoportokból tevődik össze: ágy 4 db,
asztal 5 db, székféle 40 db, pad 12 db, láda 26 db, téka 11 db, állószekevény
1 db, tálasfogas 9 db, bölcső 8 db, egyéb gyermekbutor 4 db, tükör és más kis-
bútor 9 db, bútorrészlet 6 db, világítóeszköz 20 db. Évszámot 55 darab visel;
XVIII. századi datálású tárgy egy van: egy 1795-ben készült tótkomlósi
karosszék, 12 bútordarab a XIX. sz. első feléből, 34 darab a XIX. sz. második
feléből, 8 darab a XX. századból származik. A legkésőbbi évszám 1906. Nagy-

41. ábra. Asztalszék. Szeremle, Pest m.

42. ábra. Csapócéh jelvénnel díszített szék támlája. Balaton-Felvidék

jából hasonló arányok között oszlik meg a nem datált darabok készületének időszaka is.

Az anyag egyik legbecselesebb darabja a Szeremlén előkerült XIX. századi háromlábú, kerekklapú, alacsony (44 cm magas) asztalszék, *kerekszék* (41. ábra; 60.28.1). A kerek asztalszékek ezen változatára — ellentétben a Balkánon

43. ábra. Tornyos karosszék. Tótkomlós, Békés m.

elterjedt, deszkalábas formával — mindeddig nem szentelődtt figyelem, noha ez a régebbi hagyomány hordozója, s tisztán őrzi az antik asztaltípust. Ilyen asztalszék eddig csak egy volt múzeumunkban, a gyimesközéploki csángóktól. Az, hogy az idén beérkezett tárgy ettől oly nagy távolságra került elő, a tárgytipus egykori szélesebb hazai elterjedtségéről vall.

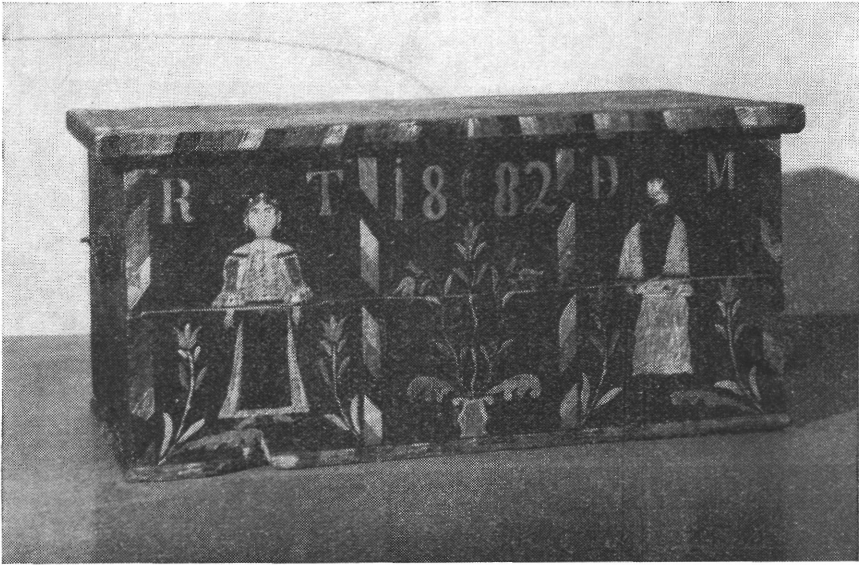
Kiemelkedik az idei gyarapodásból egy csapócéh jelvényvel, nevezetesen szívbe foglalt két íjfával díszített, 1800-as évszámot viselő szék (42. ábra;

44. ábra. Ácsolt láda, Békéscsaba, Békés m.

45. ábra. Festett láda. Szeremle, Pest m.

46. ábra. Menyasszony és vőlegény alakkal díszített láda. Mohács, Baranya m.

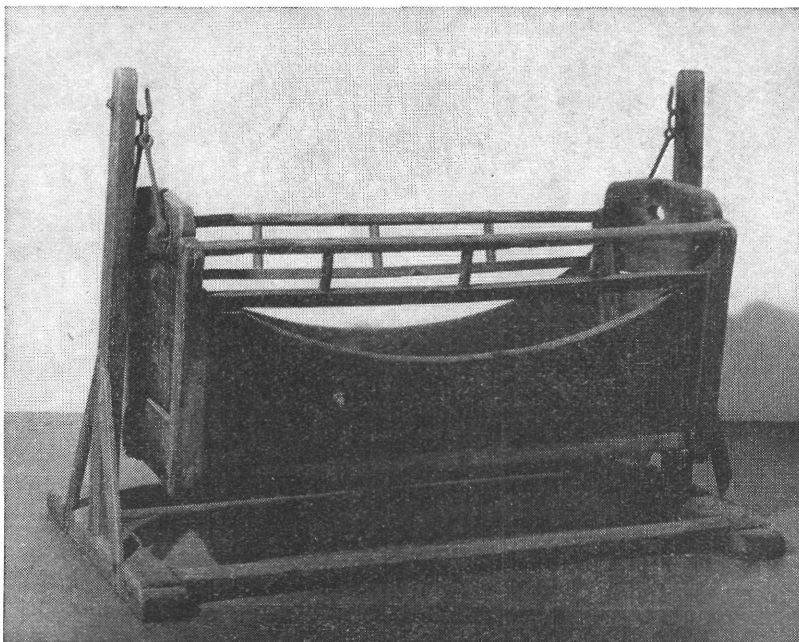

47. ábra. Cselédláda. Cece, Tolna m.

60.18.1) a Balaton Felvidékről, feltehetően az ottani nagy csapóközpontok egyikéből, Veszprémből vagy Pápáról. Múzeumunknak idáig céhjelvényekkel díszített széke nem volt, csupán egy padja Rozsnyóról, csizmadia szerszámokkal díszítve, 1705-ből. Míg azonban a rozsnyói pad felirata arra látszik utalni, hogy a céh közös tulajdonában állt, addig a széken látható R J névjel egyedi tulajdonost sejtet.

Ülőbútoraink említésekor külön is kiemelendő a szép és jellegzetes Békés megyei szlovák anyag. Ebből a dúsan faragott, tornyos karosszékek típusa idáig még nem volt képviselve gyűjteményünkben. (43. ábra; 60.130.4).

Az 1960-as év folyamán szerzett ládák is szépen egészítik ki gyűjteményünket. A négy ácsolt láda közül figyelmet érdemel a Békéscsabáról szár-

48. ábra. Függesztett bölcső. Kémes, Baranya m.

mázó példány (44. ábra; 60.139.12). Ennek a sok jegyében régies, hihetőleg még a XVIII. században készült darabnak fő jelentősége abban áll, hogy a rajta látható vésett geometrikus ornamentika egyes elemeit kékesfekete festés emeli ki. Ezek szerint az egykor úgy látszik Európa egész keleti felén uralkodó s jellegzetes formájában nálunk csupán Baranyában—Somogyban megőrzött középkori ízlésű díszítésmód csak a múlt századra tűnhetett el a Tiszántúl déli részén, és az 1840-es évekre datált darabokon már nincs meg.

Az asztalosok készítette ládáink közt több értékes, a népi díszítőstílus tanulmányozása szempontjából számottevő darab akad. Az egyik szeremlei,

múlt század eleji példány (45. ábra; 60.28.2) díszítménye népi bútoraink festésének és a református templomok berendezésének virágos stílusa közti szoros kapcsolatot szemlélteti.

Mohácsról egy menyasszony és vőlegény alakkal díszített ládát sikerült megszerezni (46. ábra; 60.82.1). Hasonló darabunk nincs, a helybeliek sem tudnak ilyenről. Érdekes megnyilatkozása ez a közösségi stíluson túllépni akaró, egyéni próbálkozásnak, ami azonban ez esetben nem vált helyi stílus elindítójává. A zárkózott természetű, különöncnek ismert Darázsi Marin házépítő barkács készítette Rica Tonkával kötött házassága alkalmával.

Különös örömünkre szolgál az idei bútoranyagban egy cecei (Tolna m.) cselédláda (47. ábra; 60.52.2.) Eddig gyűjteményünkben csak menyasszonyi ládák voltak, noha a vőnek ment férfit meg a cselédembert is — akárcsak a férjhezmenő leányt —, hacsak teheték, újonnan csináltatott ládával engedték el a háztól a szülők. Ezek a ládák ugyanolyan díszet viseltek, mint a menyasszonyi ládák, nekünk tehát olyan darabot kellett keresni, amelyen látható helyen rajta a láda tulajdonosának a neve. A cecei Benkő József ládája nagyszerűen megfelelt a kiállítás kívánta követelményeknek.

Gyermekbútorok közt különösen bölcsőkből jött be változatos anyag. Nyereségünkre állványra szerelt függesztett bölcső is akad köztük (48. ábra; 60.79.12), a Baranya megyei Kémesről. Ilyen ugyanis nem volt múzeumunkban, most pedig egyszerre került be e példánnyal együtt az átányi gyűjteménybe is egy darab (60.33. 10). A két tárgy származáshelyének egymástól való távolsága is jelzi, hogy e későgótikus eredetű bölcsőforma többfelé is elkerült az előkelő házakból a módos paraszti otthonokba.

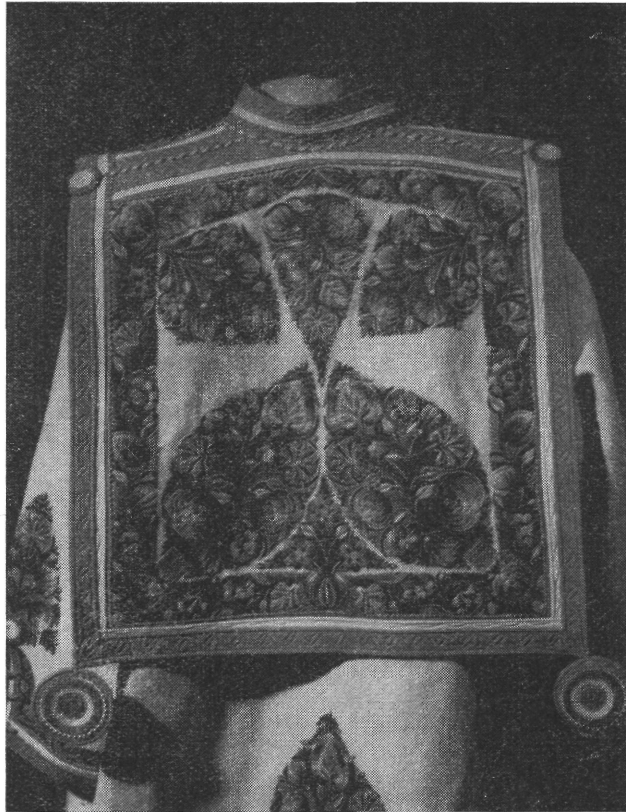
A **Textil gyűjtemény** az 1960-as esztendő során 301 tárggyal gyarapodott. Ezek közül 209 esik az öltözködés címszó alá, 92 a ház belső öltöztetésére és hasznára szolgál; hozzájuk kapcsolhatjuk az Átányi gyűjtemény 6, a gazdálkodás felszereléséhez tartozó tárgyát: zsákokat, lópokrócokat, tarisznyákat.

Ez évi gyűjtésünk főbb irányvonalát — a folyamatos törekvések mellett kettős feladat határozta meg: reprezentatív nemzetiségi kosztümányag megszerzése s a már több éve folyó felkészülés a múzeum új viseletkiállítására.

A nemzetiségi kosztümányag előtérbe helyezését az a körülmény tette szükségessé, hogy a régi gyűjtések elsősorban a népi-táji különbözőségére voltak tekintettel, s a tárgyak esztétikai jelentőségét kevésbé vették figyelembe.

Következő viseletkiállításunk, az 1953-ban felállított és 1957-ben lebontott kiállítást továbbépítve a viseletnek és tartozékainak azokat a jelentéseit kívánja feltárni és elemezni, amelyek az élet valamilyen kiemelkedő vagy ünnepi alkalmához kötődnek, a születéstől, az első iskolába lépéstől kezdve az új legénnyé, új leánnyá váláson, jegyességen, házasságkötésen át a temetés és gyászolás alkalmáig. A 60-as esztendő gyűjtött anyagából ebbe a csoportba tartozó legparádésabb öltözetünk a 60.34.1—32 és 60.70.1—6 tétel alatt beletárolt sokac „ujleány” és „ujlegény” öltözet. Iskolahagyott korában kapja meg ezeket a serdülő, s viseli ünnepeken egészen a lakodalmáig. A leányöltözetnek kiemelkedő s a szakirodalomban is társ nélkül álló darabja az a piros gyapjú koszorú, amit az éppen felserdült lánykának tesznek a fejére, hogy haját befedje ezentúl minden ünnepen, utoljára esküvője napján. (A különböző méretű parták mind efelé kerülnek.)

Hozzátartozik e viseletegyütteshez egy nagyméretű színes gyapjúszőtt takaró, amelyre a fiatal pár rátérdel, hogy megkapja a szülői áldást, mielőtt kilépne a házból esküvőre menet. A lakodalom pompáját szolgáló szőttesek közül, ritka előfordulásuk miatt a lóra való keskeny szövött párnákat emeljük még ki.

49. ábra. Békési szűr gallérjának hímzése

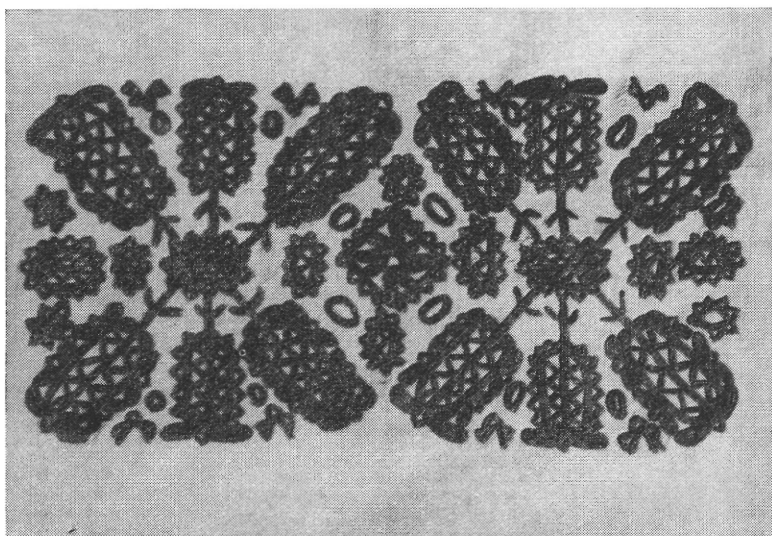
A sokac gyűjtéshez tartozik a 60.27.2 leltári számú kislány-ruha is, amely ellentétben a nagyleányéval, csak feketével van díszítve, s nélkülöz minden piros színt, „nehogy megcsodálják” viselőjét. A 60.27.1 leltári számú ugyancsak sokac mente anyagában és szerepében megegyezik a magyar menyasszonyi mentével, szabása és díszítése azonban különbözik attól.

A sokac holminál sokkal tartózkodóbb a talán még rajnamenti hagyományokat őrző hartai német öregasszony ruhája, amely fekete posztó öltözet fehér váll- és fejkendővel és fehér kötővel. Ez a régibb gyászöltözet is. Fehérrel kevert fekete gyászruha nem volt ismeretlen a magyarok egyes csoportjánál sem.

Kiemelkedő szerzeménye a gyűjteménynek a 60.23.1 leltári számú szabott hátú zsinóros magyar dolmány Decsről, valamint a 60.80.1–2 lelt. számú hasonló öltözet Érsekcsanádrol. A századelő jómódú dunamenti községeiben rekedt meg az a korábban nemesi viselet, s vált napjainkra igen ritka képviselőjévé e stílusnak.

Ugyanitt soroljuk fel a 60.57.1–7 leltári számú egyszerű gyászruhát, amely az érsekcsanádi oly sokrétű, már meglevő gyászöltözeteinkhez csatlakozik mint szegény sirató asszony ruhája.

A három bekerült szűr közül a 60.9.1 leltári számú békési szűr (49. ábra)

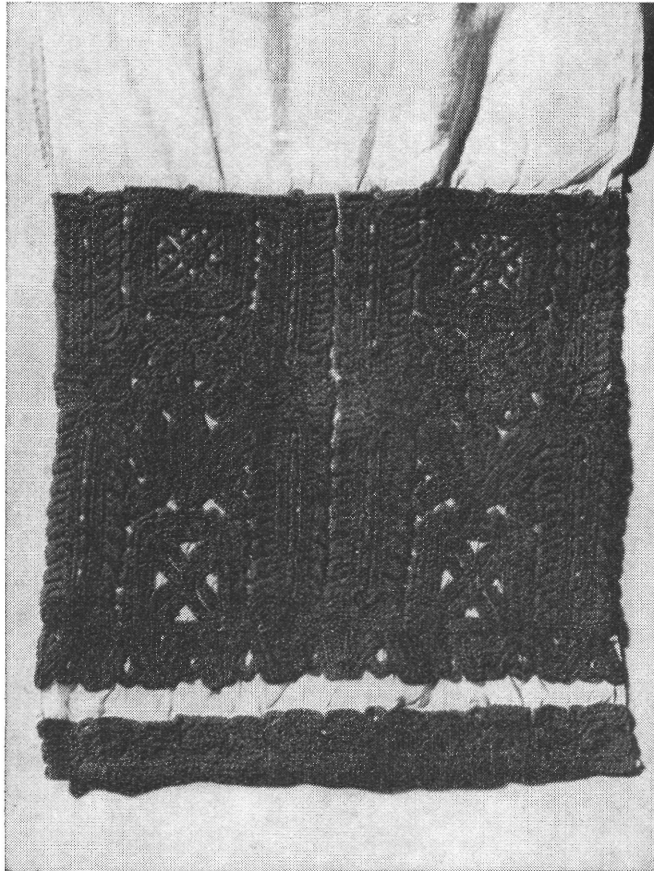
50. ábra. Párnahímzés. Kalotaszeg, RNK.

hímzése eddig teljesen ismeretlen típust képvisel, amely az árnyalásos szűr-hímzésekkel tart stílusrokonságot.

A gyűjteménynek az utóbbi években szépen megnövekedett ékszer-állománya egy magyar és egy sokac lázsiással bővült. Formabeli különbségük mellett mindkettő a menyasszonytáncban összegyűlt ezüstpénzekből készült a helyi szokás megszabta ötvösmunkával cifrázva. Helyi szokás szabta meg azt is, hogy milyen címletű pénzeket akasszanak egymás mellé vagy az egymást követő sorokba.

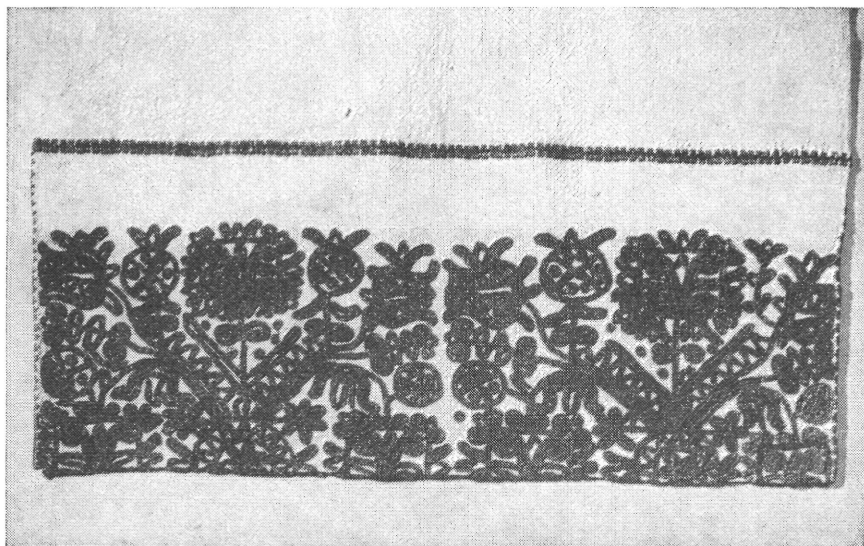
Míg a kosztümananyag kiállítási lehetőségeinket gyarapítja jelentősen, a hímzések, szőttesek inkább ismereteinket gazdagítják, feltételezéseinket támogatják, vagy új ösvényeket mutatnak a további kutatáshoz. A 60.141.33 leltári számú sárközi kötény barnára fakult tüllön vastag fehér fonállal dolgozott hímzése összekötni látszik főképp motívumaiban a régi sárközi halottaspárna-és főkötőhímzéseket, s bizonyítékul szolgál arra, hogy a két hímzésféléseég egy töről fakadt.

Eddigi ismereteink szerint kazettás elrendezésű hímzés a kalotaszegi írásos technikájú anyagban nem fordul elő, sőt ez a hímzésféleség beosztásában egészen más stíluscsoporthoz tartozik. A 60.3.55 leltári számú párna (50. ábra) hímzése kazettás elrendezésével a kalotaszegi anyagot is beilleszti egy nagyobb az egész magyarságra kiterjedő stílusegységbe.

51. ábra. Vőfélykendő hímzése

Az előttünk járó kutatók, de magunk is azzal szerettük megkülönböztetni a magyar hímzésanyagot déli szomszédainkétól, hogy míg a magyarok virágoznak, virággá formálják a bárhonnán merített diszítványokat, addig déli szomszédaink geometrizálják ugyanazokat. A Györffy István gyűjteményéből megszerzett vőfélykendők között azonban találunk olyan darabokat, amelyek a hármás virágbokrot geometrizálva mutatják (51. ábra). Ezzel a felismeréssel a sárközi biborvégek geometrizáló motívumai sem egyedülállók

52. ábra. Párnavéghímzés

53. ábra. Feliratos szötteskendő. Bakonyszentkirály, Veszprém m.

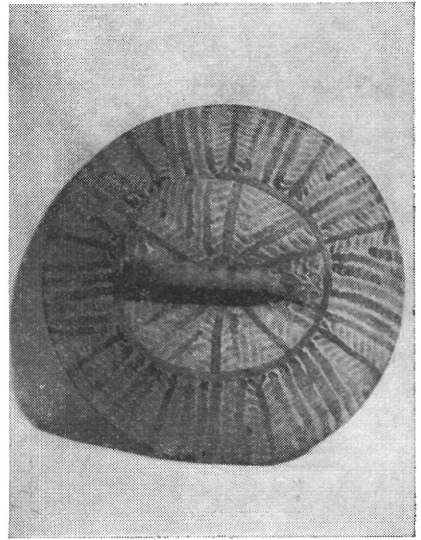
többé a magyar mintakincsben, s létrejöttüknél, kialakulásuknál nem feltétlenül szükséges idegen hatásra gondolnunk, mert lehetett fonalas munkáinknak egy olyan régebbi rétege, amely geometrizáló tendenciákat tükröz.

A hímzett lepedőfeleségeket eddig csak takaró, díszítő szerepükben ismertettük. A múzeum sok száz példánya mind jó karban van, használat, kopás nyoma alig látszik rajtuk. A Kemencéről behozott 60.33.57 lelt. számú igen kopott, rongyos vásznú lepedőn, az emlékezés szerint, az új házasok aludtak is, sőt a lepedő később is használódott ilyen szerepben.

Megszaporodtak a gyűjtemény feliratos szöttesei is, bár mint az tudott, a magyarok csak ritkán élnek a felirat lehetőségével a fonalas munkákon. A Kék községből való 60.62.10 leltári számú húsvéti kendőn „Feltámat Krisztus” szöveg olvasható, míg a bakonyszentkirályi 60.64.7 leltári számú kenyérruhában (53. ábra) ezt találjuk: ÉN KOVÁCS MIHÁLYNÉ SZIVETTEM ZSUZI LÁNYOMNAK SZKIRÁLYON 1851.

54. ábra. Korsó. Kalocsa, Pest m.

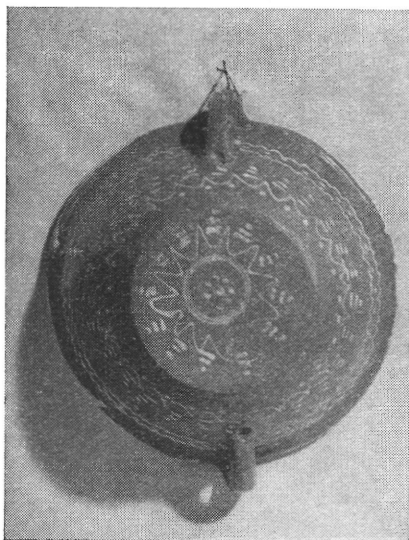

55. ábra. Üstfödő. Tata, Komárom m.

A **Kerámia gyűjtemény** 1960-as évek folyamán 592 tárggyal gyarapodott. A számontartott mintegy 70 féle tárgycsoport majdnem mindegyike képviselt az új szerzemények között, az anyag formailag tehát rendkívül változatos. Könnyebb megnevezni, mi az, ami nem került be (például miskakancsó, fánk-sütő, csirkeitató), mint a szereplő tárgycsoportokat felsorolni. Gyűjtöttünk olyan ritka edényt, mint csalikorsót, hordóskulacsot, figurális butellát, kupát, dohánytartót, gyertyamártót, sőt olyan tárgyat is, amely gyűjteményünkben egyáltalán nem volt jelen: madáretetőt, cserép hurkatöltőt, kis kályhamodellt, a fazekas *focsos tálját*, festékes fazékját. Legnagyobb mennyiségben korsóféle gyűlt be: korsó, kanta, butykoskorsó, kiskorsó, nagykorsó, összesen 90 darab.

Nagyobb számban, 65 tárggyal szerepel a tálasedények csoportja és 56 darabbal a bokályoké. Az eddig elhanyagolt köcsögökből 30-at hoztunk be, s jelentősen gyarapodtak a fazékfélék és a kancsók is, valamint a kályhaszemek. Az új szerzemények között 47 darab évszámmal ellátott, 2 darab XVIII. századi, (egy céhkancsó 1744-ből és egy ónmázás bokály 1787-ből), 7 tárgy a XIX. század első feléből származik, 24 a század második feléből és 14 a jelen századból.

Figyelmünk újabban egyre inkább a népi kerámiában fellelhető középkori hagyományok felé fordul. A díszítésnél ez elsősorban a mázatlan vörös

56. ábra.
Tál. Óbánya, Baranya m.

57. ábra.
Paprikás korsó. Kisvaszar, Baranya m.

földfestéssel festett ecsetmunkában keresendő. Gyűjteményünkben eddig ilyen edények Kalocsáról voltak, de ezek mind egészen egyszerűek. Annál nagyobb volt az örömrünk, amikor egy nagy korsó került gyűjteményünkbe vörös földfestéssel, az ilyen edények legdiszesebb, legkülönlegesebb darabja. Formája szerint ún. „kalapos korsó” (a török uralom idején meghonosodott alak), fülén kivételesen nem egy, hanem két kis csecessel, a készítést dokumentáló felirattal: „Ifjú Hallai Mihály Építete 1801 dik Esztendőnek utolsó holnapjában ezt a korsót, Készülése pedig volt Érsek lakó kalotsa Városában Etel Ital alom Szükséges ez három kiváltképen nyáron (54. ábra; 60.50.1). Ez az egyedülálló korsó Dunapatajon került elő.

Ugyancsak a vörös földfestés miatt vettük tervbe a tatai gyűjtőutat. Kiderült, hogy Tatán a vörös földfestéssel való díszítés, helyi néven *tarkázás* ma is él, id. Csiszár Józsefné ma is így festi a mázatlan edényeket, és minden minta nevét ismeri. A bemutatott *üstfödő* (55. ábra; 60.66.1) füllének két vége

újbenyomással, pitykével megerősített. A fedőn sugárszerűen *rozmaringhúzá-*sok vannak, és a közökben *kigyóvonal*, a külső körön ugyanez a minta ismétlődik. A tatai Kuny Domonkos Múzeumban a XVIII. századi régészeti anyag között található gombos fedő töredéke hasonló festéssel díszített (56.89.1).

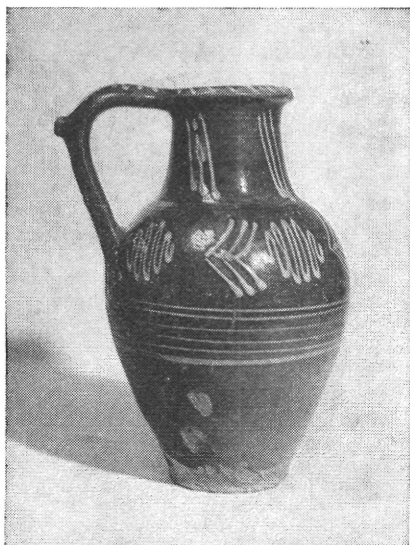
Egy másik gyűjtőútunk Baranyába vezetett. Tudomásunk volt a Mecsekben néhány fazekasfaluról, ahol feltételezhetően igen primitív hagyományok maradtak fenn, de ahonnan eddig alig volt anyagunk. Az óbányai német fazekasok munkái között régi edényt alig találtunk; a datált darabok a közelmúltból származnak, de ezek is igen régies stílust őriznek, olyanfajta díszítőmódot és színezést, amit legklasszikusabban Hódmezővásárhelyről ismerünk: sárga vasoxidos máz alatti fehér (sárgának tűnő) irókázást. Nemcsak színezésben, mintában is sok törökkori hagyomány rekedt meg e fazekasoknál, amit a bemutatott tál (56. ábra) is bizonyít (60.85.30).

A másik mecseki faluban, Kisvaszaron ma már nem dolgozik egy mester sem, de régen több fazekas, kályhás, sőt egy tálás (németül is Talasch) család is működött. Nem mind voltak németek, a lakosság egy rétege magyar. Az edények elnevezései sokszor kétnyelvűek, különösen a vegyesnyelvű, vegyesházasságú családoknál. Sok szokatlan egyszerű forma akadt, különösen jellemző a savanyításra használt szücszájú, hasas edény, két füllel vagy teljesen fületlenül. Ez az edényfajta átmenet a korsófélék (kanták) és a fazékfélék (bödönök) között, és neve is vagy *paprikás korsó*, vagy *paprikás fazék*, *Paprika-krug*. A bemutatott fületlen formának csak felső részét fedi zöld máz, szépségében vetekedik a korai kínai edényekkel (57. ábra; 60.85.64).

A Hódmezővásárhelyre oly jellemző sárga máz alatti irókázás egy különösen szép példánya a Szeremlén gyűjtött vízes *kanta* (58. ábra; 60.28.18). Ezt a kantát bajainak határoztuk meg több megfontolás alapján. Baja fazekasságának stílusát korábban nem ismertük, de a múzeumi anyag alapján már régebben feltételeztük, hogy Baja az ún. „sárközi” kerámia egyik központja, és az itt készült edények egyik jellegzetessége a virágként alkalmazott ovális foltot alkotó kigyóvonal. Ez a feltevésünk éppen az 1960-as gyűjtés alapján Baján igazolódott. E kanta bajai volta mellett szól a formája is, ti. elkeskenyedő nyakú, csecses fülű kanta csakis a Duna menti fazekasközpontokban készül.

Ugyancsak az ún. sárközi kerámiát gazdagítja egy kétfülű edény fekete alapon élénk színű virágmintával, kétségtelenül Siklóson készült darab (59. ábra; 60.142.2). Formája szerint teljesen megegyezik az alföldi „gömbölyű szilke” alakkal és ennek legnyugatibb előfordulása.

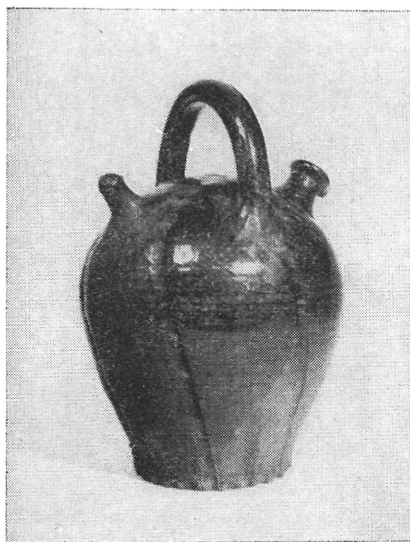
Az egyszerű díszítetlen használati edények viszonylag elhanyagolt csoportját gazdagította a Vas megyei anyag, közel 100 cserépedény. A három helységben (Velem, Szentpéterfa, és Nagykölked) gyűjtött edények kapcsán 8 készítőhely neve merült fel, ezek jórésze a határon túra esik. A vendfőszőlőki edényeket egy helybéli Türk nevű fazekasnak tulajdonították. A tárgyak közül különösen kiválik egy öblöstestű, zárt tetejű forma, két kis kiöntőcsővel és kantárszerű füllel. (60. ábra; 60.88.207). Ezt az edényt a Zürievölgyben *kétszájú bugyogának* nevezik, de eddig régi darab nem került elő a típusból. Múzeumunkban a Wartha Vince-féle gyűjteményben van két ilyen edény (51.30.70.—71), ezeket Wartha „acsó” néven közölte és alföldi-

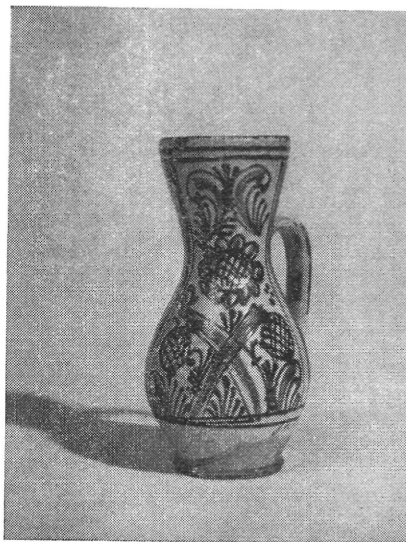
58. ábra. Kanta. Baja, Bács m.

59. ábra. Szilke. Siklós, Baranya m.

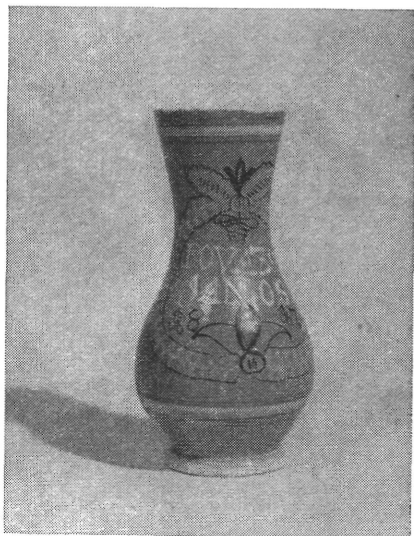
60. ábra. Korsó. Felsőszölnök. Vas m.

61. ábra. Bokály. Bereck, RNK.

62. ábra. Kályhacsempe. Erdély, RNK.

63. ábra. Bokály, Békés m.

nek mondja. A felsőszölnöki korsó szépségét emeli, hogy dinnyeszerű gerezdek vannak rajta és talpánál bevágott mélyedések.

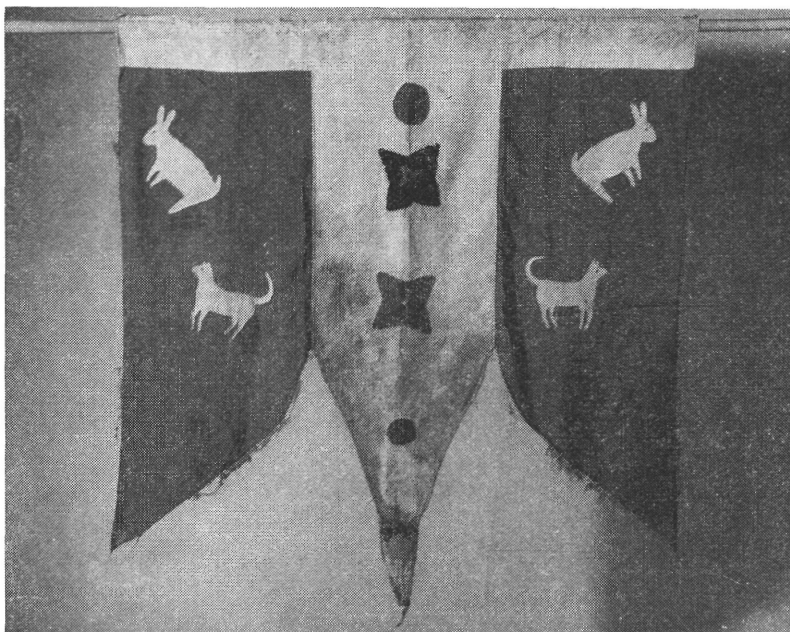
Erdélyi magyar anyagunkat magángyűjtőktől vásárolt tárgyakkal gazdagítottuk. Egy Háromszékből származó gyűjteménnyel e terület fazekaságára vonatkozó ismereteinket erősítettük meg. A székely bokályok, tálak, tányérok egyik vitás csoportja az, amely világos alapon sötétbarna színnel irókával körvonalazott, majd zöld mázzal színezett. E csoportot a román kutatók magyarulposinak tartják. Balassa Iván viszont, aki Kézdivásárhelyen végzett kutatást, háromszékinek mondja e csoportot, szerinte Berecken készültek. Ezt erősítették meg a gyűjtő Gyárfás nővérek is, akik Berecken laktak, és az 1910-es években a helyszínen vették e tárgyakat. Szerintük több fazekascsalád dolgozott akkor a faluban, legnevezetesebb a Pénzes család volt. Gyűjteményük és adatközlésük tehát e szép, régies stílusú kerámia csoport pontos meghatározását mozdította elő (61. ábra; 60.3.15).

Az erdélyi anyag között egy szép kályhacsempe gyűjteményt is meg kell említenünk. A mázatlan csillámos csempék között vannak évszázados darabok, mint például a bemutatott darab, amely szalagdísszel kilenc kockára van osztva, angyalfejekkel és férfi arcképekkel a sarokkockákban. (62. ábra; 60.43.16).

Végül a Békés megyei gyűjteményről szólunk. Az edények jórésze helyi készítésű vagy használatú. A Békésmegyei fazekasokra vonatkozóan érdekes adatokkal gyarapította ismereteinket az egyik komaszilke. (63. ábra; 60.139.20). Ezt felirata szerint Kántor János csanádalberti fazekas készítette. A gyűjtő szerint Kántor János apja nagylaki, mostohaapja pedig hődmezővásárhelyi fazekas volt, ő maga nagylaki és tótkomlói származású mestereknél tanult. Az edény alakja a tótkomlói típusú edények sajátos formáját mutatja, ez

arra utal, hogy nemcsak ott, hanem Nagylakon és Csanádalbertiben is készült a jellegzetes Békés megyei stílus.

A Békés megyei gyűjteménnyel több ónmázás (habános jellegű) cserépedény is bekerült múzeumunkba, többnyire bokályok, egy kancsó, néhány tál, tányér. Az edények egy része évszamos, és főleg a XIX. század első feléből valók. Az oly ritka levendulakék és sárga alapszín is előfordul. A bemutatott levendulakék 1817-es bokály „Povázsai Janos” nevével, a tótkomlói Povázsai családtól került a gyűjtőhöz (63. ábra, 60.139.39), és ugyanebből az évből való egy „Hovorka György” nevét viselő hasonló színű kancsó (60.139.40). E nevek feliratai arról tanúskodnak, hogy a távoli fazekasok és a Békés megyei lakosság között eleven kapcsolat állott fenn és, a fazekasok közvetlenül megrendelésre dolgoztak.

64. ábra. Lakodalmi zászló. Mohács, Baranya m.

A **Hagyomány tárgyai gyűjtemény** mindegyik alcsoportjában gyarapodásról számolhatunk be. 1960. évi gyarapodás 942 objektum.

Az emberi élet szokás-ciklusához fűződő tárgyi anyag meglehetősen szerényen volt képviselve gyűjteményünkben. Különösen azt éreztük hiányszágnak, hogy csak egyedülálló tárgyakkal rendelkezünk, hiányoztak az egy-egy gyűjtőpontról származó lehető teljes tárgy-együttesek. Ez évben a mohácsi sokaságtól gyűjtöttünk be a házasságkötési szokásokhoz kapcsolódó tárgyi anyagot: a tisztségviselők megkülönböztető kendőit (60.46.38–41. ltsz.), ill. lovakat díszítő kendőket, sikerült egy lakodalmi zászlót (64. ábra) találnunk (60.46.45) és használatáról kb. 30 éve készült fényképet. Lakodalmi

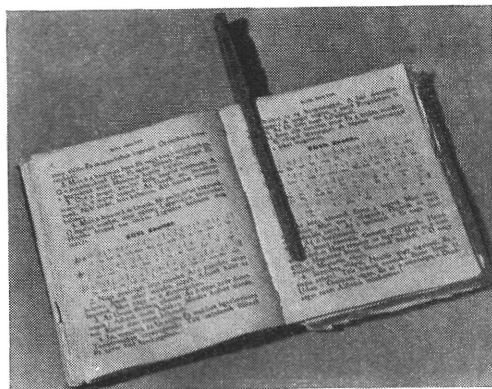
zászlónak több változata ismert az irodalomból, ezek azonban eredetileg más célra használt kendőkből csak alkalmilag kerülnek összeállításra. Lobogóformára megvarrt, más célra nem használt példánnyal most volt alkalmunk először találkozni. A mézeskalács füzérekkel diszített lakodalmi *grána* vagy *termőág* fényképét szintén sikerült megszereznünk a 30-as évekből, készítését

65. ábra. Kiszebábu. Szandaváralja, Nógrád m.

részletesen feljegyeztük. Mint tárgyat, két, természetesen kétfelé ágazó faágot szereztünk, amelyek valamikor ilyen termőág vázául szolgáltak. (60.46.42, 60.46.43). — Távolabbról kapcsolódik a házasságkötés szokásköréhez a szeremlei *leányvezető*; erről a NÉ jelen száma tartalmaz ismertető cikket. — Az emberi élet befejező aktusa, a temetés „tárgyi anyagából” fejfákkal gyarapodott a gyűjtemény. A Szabolcs megyei Kéken egy 1956-ban készült fejfát — mint itt mondják *halottfát* sikerült megszereznünk (60.61.18), olyan módon,

a behozott fejfa helyett másikat készítettünk a helyi ácsmesterrel (a készítményét fényképeztük és leírtuk). Meg kell ugyanis jegyeznünk, hogy múzeumba általában csak a régi fejfák kerülnek, olyan sírokról, melyeknek gondozói is elhaltak. Ezek természetesen korhadt, rossz állapotban levő darabok, s csupán az 50—60—100 évvel ezelőtti fejfakészítést mutatják számunkra. Azt hogy a hagyományos fejfaformák készítése az ország jórészen ma is általános: gyűjteményünk anyaga alapján nem lenne könnyű dokumentálni. Ezért tartottuk fontosnak a nemrégiben készült fejfák gyűjtését, s a jövőben is a régi fejfák gyűjtésével párhuzamosan kívánjuk folytatni. Az abádszalóki temetőből két régi fejfa mellett, amelyek két különböző típus képviselői, négy lábtól való fával is gyarapodott gyűjteményünk (60.71.28—29 és 60.71.30—33). Ezek régi hiányt pótolnak, lábtól elhelyezett sírjellel ugyanis nem rendelkezett eddig a gyűjtemény. A Malonyay-féle gyűjtemény hét fejfamodellhez juttatott,

66. ábra. Zsoltárszorító. Kalotaszeg, RNK.

amelyeket kalotaszegi mester készített, a gyűjtő rendelésére. „Mondva csinált”-ságuk miatt felirataik kevésbé értékesek számunkra, azonban magát a formát, a színezést bemutatják, sőt az eredeti méreteket is sikerült megtudnunk Malonyay feljegyzéseiből.

Az év szokásanyagából gyűjteményünk tárggyarapodásában a Nógrádmegyei Szandaváraljáról behozott kiszebábu (65. ábra; 60.32.1) a legjelentősebb. Ennek készítését fényképeztük és leírtuk. Gyűjteményünkben ez az első kiszebábu. Ugyaninnen behoztunk néhány játékbabát, amelyek azért kerülnek itt megemlítésre, mert készítésük elve — ha a kidolgozás jóval primitívebb is — azonos a kiszebábuéval (60.32.2—6).

A törvényes élet tárgyi anyagából egy ferulával (céhbeli fenyítő eszköz) gyarapodott a gyűjtemény, mely az eddig múzeumunkban őrzött legénycéh-feruláktól festetlenségével különbözik, fején keresztbetett bányászjelvényeken kívül MOrES felirat van bevésve (60.130.1).

A vallási, egyházi vonatkozású anyagban a Malonyay-gyűjtemény hozott igen komoly gyarapodást. Megkaptuk a Kispetri (Kalotaszeg) ref. templom XVIII. század első felében készült szószékét (Gyalui Asztalos János munkája), karzatfeljáróját, karzat- és mennyezetabláit (Umling Lőrinc munkája) (60. 75.48—75). Ugyane gyűjteménnyel került be három kalotaszegi zsoldárfogó

67. ábra. Vogul (mansi) női ruha

(66. ábra; 60.75.38—40), egy alig ismert tárgynak néhány szépen faragott képviselője. Kemencéről egy szép felvidéki fa Mária szobrot (60.63.82), Érsek csanád-ról növényi termékekből felfűzött olvasót sikerült begyűjtenünk (60.129.1).

Gyógyítóeszközök tekintetében áll leggyengébben a gyűjtemény. A meglévő néhány darab az irracionális gyógyítás, a hiedelmeken alapuló gyógyítás eszköze. Racionális gyógyító eszköz alig akad a gyűjteményben. Kéki gyűjtőútunkon egy emberfoghúzózt sikerült találnunk, amellyel parasztember gyógyított (60.62.3).

Gyermekjátékok tekintetében igen jelentős gyarapodásról számolhatunk be. A Vöröskereszt kiállítására gyűjtött, 844 darabból álló gyűjtemény múzeumunk birtokába került. Ez a hatalmas gyűjtemény (60.35.1—844), mely az ország minden részéről összegyűlt anyagot tartalmaz, elsősorban arra hívja fel figyelmünket, hogy mennyire élnek még a hagyományos gyermekjátékok a

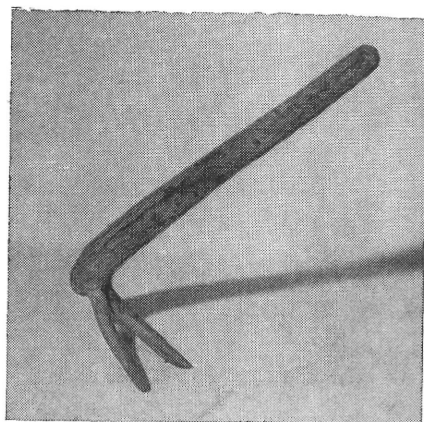

68. ábra. Zürjén (komi) vadászing

mai gyermek-generáció kezén, ha anyagukban, alakjukban kisebb változásokkal is. A másik gondolat, amit az anyag áttekintése ébreszt, hogy nem érdektelen a gyermekjátékanyag a tárgyi kultúra különböző ágainak kutatói számára sem, a felnőttek használati tárgyainak utánpótlása lévén a játékok nagy része, számos, jól sikerült tárgymodellhez juttatja a kutatókat.

A **Népzenei gyűjtemény** hangszerállománya 1960. évben 20 tárggyal gyarapodott. Három duda közül kettő Nógrád megyéből való „palóc” duda, egy pedig Somogyból „horvát” duda. Ez utóbbi érdekessége, hogy a duda fejében 3 sípszár van elhelyezve, tehát a „gordó” síppal együtt négy hang szólhat

egyszerre. Veszprém megyei cigányoktól vásároltunk három cimbalmot, ún. „zsidó”-hangolásút, vagyis a gyári hangolásmódtól eltérő régies típusút. Diatonikus és kromatikus citeráink az ország különböző tájairól (Csongrád m., Békés m., Somogy m., Borsod m.) kerültek múzeumunkba. Szegvárról egy használaton kívüli tekerőt és két dudafejet gyűjtöttünk. Vettünk ezeken kívül egy paraszti készítésű hegedűt (Somogy m.), egy pásztor készítette vadász-kürtöt (Nógrád m.), egy délszláv eredetű kettős sípot és három olyan díszes faragású rövid furulyát, amelyeket „mellékesen” mint botot, ill. ostorfelet használnak. Hangszergyűjtéseinket a lehetőségekhez mérten magnetofon-

69. ábra. Finn burgonyakapa

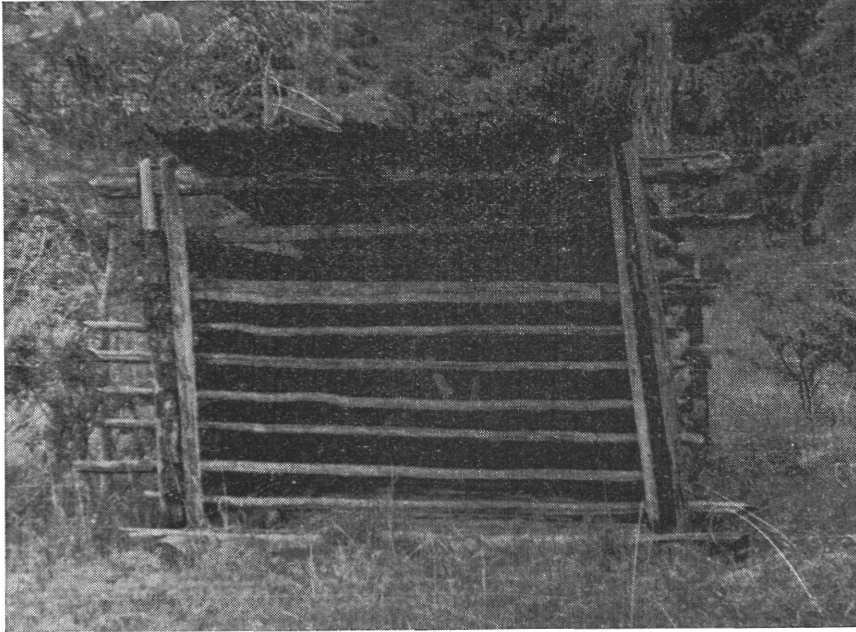
szalagra vett hangzó anyaggal is kiegészítettük. Különösen jelentős, hogy a cimbalmok és citerák pontos hangolását is feljegyeztük, illetve szalagra vettük, mert eddigi húros hangszereink hangolásáról eddig semmi adatunk nem volt, s így ezek most az első zeneileg is értelmezhető és datált darabjaink.

Nemzetközi gyűjteményeink tervszerű fejlesztésére az elmúlt évtized folyamán nagyon kevés alkalom nyílt. S ha egy-egy alkalom adódott is, legtöbbször nem volt több alkalmi vásárlási lehetőségnél. Noha kerültek nagyértékű tárgyak, tárgycsoportok így is a gyűjteményekbe, hiányzott a tervszerű helyszíni gyűjtés, a tárgyi anyag tervszerű gyarapítása. A gyűjtőmunka útját álló sok akadály ellenére sem mondtunk le a gyűjteményfejlesztésnek erről a módjáról, hiszen ez eredményezi a leghitelesebb tudományos értékű anyagot.

A nemzetközi anyag 1960-ban 379 tárggyal gyarapodott, és pedig 174 tárggyal az európai, 143 tárggyal az ázsiai, 58 tárggyal az amerikai, 3 tárggyal az afrikai és 1 tárggyal az óceániai gyűjtemény. Öröndetes eredmény, hogy a tárgyak jelentős része tervszerű helyszíni gyűjtésből származik. Az európai és ázsiai gyűjteménybe bekerült tárgyak egy része a Balkánról, a Kaukázusból és Indiából származó ékszer, s eddig a Történelmi Múzeum tulajdonában volt.

Európai gyűjteményünk gyarapodásából meg kell említenünk a következőket. Ukrán mellény; báránybőrből készült, barna bőrrátéttel és kék, zöld, lila hímzéssel díszített felsőruha, Delatyn-Nadvorna községből, az Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaságból. Megszerzésével egy jellegzetes és értékes tárgyalt tudtuk gyarapítani ukrán tárgyaink csekély számát. (60.13.1).

Számottevő volt finnugor gyűjteményünk gyarapodása is. Ajándékként jutottunk egy vogul (mansyi) női ruhához (67. ábra; 60.98.1). A ruhát feke-

70. ábra. Elhunyt mongol sámán felszerelése számára készített kunyhó

te klottból kézzel varrták, rávarrt színes vászoncsikkokkal díszítették. 1948-ban készült az Ob vidékén, Vezsakarskiejurtyban. Különös értéke, hogy a múlt századból s a századfordulóról való obi-ugor gyűjteményünk egy 1948-ban készült ruhával gyarapodott, s ezen a munkán megfigyelhető, hogy szabásában alkalmazkodik még a múlt századi ruhák szabásához, a hímzett díszítést azonban már színes vászoncsikkok váltották fel, s megváltozott a ruha anyaga is.

A Komi Autonóm Köztársaságból 12 tárgy zürjén gyűjteményünket egészíti ki. Vászolyi Erik ajándéka, ő maga gyűjtötte nyelvészeti tanulmányútján. A gyűjteményben található női ruhák már gyári anyagokból készültek, s a szabásukban polgári hatások mutatkoznak. A színes övek, a kesztyű, meg a törülköző kendő házilag készültek. Valamennyi használatban volt, még 1959–60-ban. Említésre méltó a vadászing (68. ábra), érdekes keveréke a múltnak és a jelennek. Szabásában a hagyományokhoz igazodik, két oldalt nyitott, összecsatolható felsőruhaként használták. Belül szarvasbőrből, kívül műbőrből

varrták, a háti részen belül zsebes, hátizsákként használható. A zürjének életmódjában ma is fontos helye van még a vadászatnak; a télen hosszabb útra induló vadász felsőtestét védte az ujjatlan inggel. Egyúttal holmiját is vinni tudta benne, tehát könnyebben járhatott, használhatta a sítotokat. Efféle tárgy eddig nem volt gyűjteményünkben. (60.30.1—12).

71. ábra. Mongóliai tuva sámán köpeny

Ugyancsak helyszíni gyűjtés útján tudtuk 15 tárggyal gyarapítani finn gyűjteményünket. Ebből a kis anyagból kiemelkedő egy burgonyakapa (69. ábra; 60.29.4), a burgonya kiásására. Fenyőágból készítették, az ág vastagabb részét nyéllé képezték ki, a végén elágazó két vékonyabb ágból fogaskapát faragtak. Ritkán lelhető kezdetleges eszköz. Észak–Eurázsia népei között elterjedt a kéregből készült edények, eszközök használata. Ezek között a finn nyírkéregből font edények sorát sikerült egy szép kávé edénnyel bővíteni. Kéregszalagokból fonták palack-alakúra, a száját fadugó zárja (60.29.7). Az

útravaló kávé tartották benne. A fenyőfának a finn állattartásban is szerepe van, ugyanis a fenyőágot almolásra használják. Gyűjteményünkben hiányt pótol az alom összevágására szolgáló bárd megszerzése (60.29.8). Rövidnyelű acélpenge ez, a fáról levágott fenyőágakat aprították össze vele, hogy az állatok alá alkalmas legyen. Ugyancsak kiemelkedő helyet foglal el egy *sípár* (60.29.14). A 60—70 évvel ezelőtt használt típust képviseli; csaknem 3 méter hosszú, keskeny lécs. Igen hasznosan egészíti ki a korábbi gyűjtésből való másik típusú sípárt. Meg kell említenünk végül egy famozsarat, amit szép kiképzése tesz jelentőssé (60.29.15). Kávé meg dohány törésére használták.

Ázsiai gyűjteményünk gyarapodásában elsősorban a *mongóliai* anyag fejlődése jelentős. Az új anyagot értékesebbé teszi, hogy tervszerű gyűjtéssel jött létre. Gyűjteményünk 1960-ban 78 mongóliai tárggyal gyarapodott, ebből 71-et Diószegi Vilmos, 6-ot Rincsen gyűjtött, 1 pedig Györffy István hagyatékából került a birtokunkba. Diószegi Vilmos tanulmányútjának nem tárgyak gyűjtése volt a célja, hanem a különféle mongóliai népcsoportok sámánhite föllelhető maradványainak a tanulmányozása, útján azonban tárgyi anyagot is sikerült gyűjtenie. A gyűjtemény sámánöltözékeket, sámánkodó eszközöket és áldozati tárgyakat foglal magában. (60.96.1—71). Kiemelkedő jelentőségű egy sámán halála után készült szellemház teljes felszerelése (70. ábra): az elhunyt sámán öltözéke, eszközei s a számára készített áldozati tárgyak. A sámánizmus irodalmában eddig csupán egy említés volt efféle szellemházzal, leírást azonban ez sem tartalmaz. Múzeumunk az egyetlen, amely ilyen házból való felszerelés birtokában van. A gyűjtött négy sámánfelszerelés közül egy mongóliai tuva viselet és fölszerelés (71. ábra) más múzeumban szintén nem található. A három másik fölszerelés darhat, ugyancsak ritkaság, az ulanbatori múzeumnak kettő van. Ez a maga nemében egyedülálló gyűjtemény vallástörténeti jelentőségén túl fontos anyag a szibériai s a mongóliai népek, népcsoportok etnogenézisének kutatásában. A sámánviseletből kimutatható a mongóliai tuváknak a szibériai tajgai tuvákhoz való kapcsolata, a darhatok eredetének kutatásában pedig megállapítható, hogy a darhatok eredetileg tajgai tuvák, akikre hatást gyakoroltak a burjátok és a halhák, s ennek következtében alakult ki az új mongolnyelvű nép, a darhat. Rincsen gyűjteménye ugyancsak sámánfelszerelési tárgyakat tartalmaz (60.97.1—6) és pedig két fejviseletet, 1 dobot, 1 dobverőt, 1 köpenyt, és egy álarcot, főleg a halha és a khotogojt népcsoportok köréből. Jelentőségét emeli, hogy mongol szakember gyűjtése. Végül Györffy István hagyatékából sikerült megszerezni egy pár igen szépen díszített mongol csizmát (60.26.1).

Az **amerikai gyűjtemény** fejlődése is jelentős volt az év folyamán. Ebből a gyarapodásból is kiemelkedik Boglár Lajosnak a Mato Grosso-n (Brazília) élő indiánok között gyűjtött anyaga. (Részletes ismertetése a Néprajzi Értesítő jelen számában külön cikkben szerepel.)

Áttekintve a múzeum 1960. évi tárgygyűjtését, úgy érezzük, hogy ezzel egyszersmind bepillantást nyújtottunk múzeumi tevékenységünk központi feladatát képező munkánkba. A tárgyak sokféleségének bemutatása mellett igyekeztünk érzékeltetni a gyűjtéseknél érvényesülő módszereinket, valamint munkatársaink tudományos feldolgozó tevékenységének és tárgygyűjtő munkájának szoros összekapcsolódását is.

Die Sammeltätigkeit des Ethnographischen Museums 1960

Im Verlauf des Jahres 1959 hat das Ethnographische Museum die Überprüfung der bewahrten Objekte im wesentlichen beendet und stellte sich ab 1960 als vordringlichste museologische Aufgabe, das Objektmaterial planmäßig zu vermehren.

Die wichtigste Aufgabe für 1960 war, die im Zuge der Überprüfung festgestellten sammlerischen Ungleichheiten auszumerzen, die sogenannten „weißen Flecke“ sollten verringert werden, u. zu einerseits durch Sammeln in Gebieten, aus denen unser Museum bisher gar keine oder nur recht wenige Objekte hatte, andererseits mußten solche Objekte erworben werden, von denen in unseren Sammlungen Varianten fehlten, die Sammlungen mußten also vervollständigt werden. Daneben wurde natürlich auch früher begonnenes, im Zuge befindliches Sammeln fortgesetzt.

Nicht gering ist die Anzahl jener Objekte, deren Erwerbung in erster Linie durch die an sie geknüpften, parallel mit den Objekten gesammelten wichtigen Belege aus dem Volksleben begründet ist. In den Sammlungen — hauptsächlich unter den älteren Objekten — befinden sich mehrere Gruppen, bei denen von der Herstellung der einzelnen Stücke, ihrer Verwendung und der Rolle die sie im volklichen Leben spielten, der Wissenschaft nur allgemein gehaltene, lakonische Angaben zur Verfügung stehen. Um die auf das „Leben“ der Objekte wichtigen Angaben an das Objekt selbst zu knüpfen, war es auch dann notwendig, diese „Schlüsselobjekte“ zu beschaffen, wenn sie schon als Duplikate in der Sammlung vorhanden waren. Mit solchem Sammeln bekamen manchmal ganze Objektgruppen tiefergehende Bedeutung.

Das Sammeln von volkstümlichen Wirtschaftsgeräten gewann erhöhte Bedeutung. Dabei dränge vor allem die Zeit, weil in der Landwirtschaft mit ihrer durch die sozialistische Kollektivisierung naturgemäß hervorgerufene starke Entwicklung die althergebrachten Produktionsgeräte (und Techniken) sozusagen von heute auf morgen verschwinden werden. Die in diesem Sinn bewerkstelligten Sammlungen gelten nicht bloß der Rettung gefährdeter kultureller Werte, sie werden auch für wissenschaftliche Abhandlungen und zu veranstaltenden Ausstellungen gute Gelegenheit geben, die Entwicklung der Produktionskräfte und den die Lebensform umwälzenden Unterschied zwischen dem Klein- und Großbetrieb zu veranschaulichen.

Bei der Objektvermehrung von 1960 waren wir von dem Grundgedanken geleitet, unsere Sammlungen mit je mehr, aber gewählt wertvollen Objekten zu ergänzen, weil die Objekte der traditionellen bäuerlichen Kultur

infolge des im Dorf sich ausbildenden neuen Lebens letzten Endes auf allen Gebieten rasch zugrunde gehen.

Im Laufe des Jahres hat sich der Bestand des Volkskundemuseums um 3642 neu beschaffte Objekte vermehrt. Parallel mit jeder Einverleibung wurde ein wissenschaftlich beschreibender Inventarzettel angelegt, bei dessen Ausfüllung die auf das Leben, auf die im volklichen Leben zugewiesene Rolle des Objektes bezüglichen Angaben ausdrücklich betont werden. Die Rückseite des Inventarzettels eines jeden Objektes wird mit einer der Identifizierung dienenden fotografischen Aufnahme versehen. Die neu erworbenen Stücke werden desinfiziert. Objekte höherer Bedeutung werden konserviert und wenn nötig, restauriert.

In größerer Anzahl — mit 3263 Objekten — hat sich natürlich das ungarische Material vermehrt, es gibt im ganzen Land kein Komitat, auf dessen Gebiet wir im vergangenen Jahr nicht gesammelt hätten. Gemessen an den gesammelten Objekten können wir die Komitate in vier Kategorien einteilen:

Über 300 Stücke sind in einem Komitat, Heves, zusammengekommen,

200 bis 300 Objekte wurden in fünf Komitaten, Baranya, Hajdu-Bihar, Szatmár-Szabolcs, Szolnok und Vas gesammelt,

100 bis 200 Stücke steuerten 6 Komitate, Borsod-Abauj-Zemplén, Békés, Csongrád, Komárom, Bács-Kiskun und Pest bei und weniger als 100 Gegenstände kamen aus 6 Komitaten, aus Fejér, Győr-Sopron, Nógrád, Somogy, Tolna, Zala und Veszprém.

Das Sammeln wurde in erster Linie von wissenschaftlichen Mitarbeitern des Museums besorgt, von Béla Avasi, Marietta Boross, Zsolt Csalog, Klára Csilléry, Zoltán Erdélyi, Edit Fél, László Földes, Alice Gaborján, Erzsébet Györgyi, Tamás Hofer, Eszter Kisbán, János Kodolányi, Mária Kresz, János Manga, Balázs Molnár, Judit Morvay, Lajos Szolnok und István Vincze. Wir haben aber in die Sammelarbeit auch bei anderen Instituten tätige Fachleute eingeschaltet, Universitáts Hörer ebens wie auch einige Freunde der Wissenschaft der Volkskunde: Sándor Dömötör, Margit Békeffy, Erzsébet István, Judit Salyámosi, Mária Vámos, Irén Kilár, Géza Körmendi und Vilma Moldován.

Gebietsmäßiges monographisches Sammeln fand an sieben Stellen des Landes statt, aus sieben charakteristischen ungarischen Gebieten gelangten für die mannigfachsten Zweige unserer Volkskultur charakteristische zusammengehörige Gruppen in unsere Sammlungen. Unter diesen war die Fortsetzung des seit Jahren methodisch bewerkstelligten Sammelns in Átány, Komitat Heves, die hervorragendste. 1960 wurde die großangelegte monographische Arbeit durch das der Viehhaltung dienende Material vervollständigt und damit wurde die Sammlung von Wirtschaftsgeräten abgeschlossen. Das im südlichen Donaugebiet, in Sárköz, Mohács und Szeremle vorgenommene Sammeln war besonders in Objekten der volklichen Ernährung, Wohnungseinrichtung, Keramik, Textilien und des Brauchtums ergiebig und hat das schon früher aus diesem Gebiet beschaffte Material ergänzt. Aus Kék, Komitat Szabolcs, haben besonders Gegenstände des Verkehrs und der Lastenbeförderung, ebenso solche des Brauchtums unser Museum mit vorzüglichen Stücken bereichert. Die Sammlungen in Mindszent, Komitat Csongrád, und im Ormányság war besonders in den Themenkreisen der Landwirtschaft und der volkstümlichen Handwerke erfolgreich. Mit hervorragenden Objekten bereicherte

das in Kemence, Komitat Hont, vorgenommene Sammeln die auf Bewirtung, Ernährung, Verkehr und Handwerk bezüglichen Bestände. Die im westlichen Grenzgebiet, in Velem, Nagykölked und Felsőszölnök, Komitat Vas, fortgesetzte Forschungsarbeit hat unter anderen zur Objektvermehrung des vergangenen Jahres mit sehr bedeutenden, zusammengehörigen Gruppen der Landwirtschaft, Ernährung, Aufspeicherung, Keramik und der Handwerke beigetragen.

Neben gebietsmäßigen monographischen Sammlungen haben wir auch thematische Sammlungen durchgeführt, wir haben von einem größeren Gebiet die Objekte eines scharfumgrenzten Themas in unsere Sammlungen gebracht, so z. B. sämtliche von der Bauernschaft der Hortobágyegend benutzten Seilgattungen, wie Halfter, Stränge, Seile zum Abbinden der Bauerwagen u. a. m. Auch sämtliche im mittleren Theißgebiet benutzten Arten von Haar- und Drahtsieben gelangten in unser Museum. Die Erwerbung der im Töpferzentrum von Tata und von Meistern der Mecsekgegend gefertigten Gefäße unterschiedlicher Form und Bestimmung bildete in jenen Gebieten den Gegenstand methodischen Sammelns. Die in den Komitaten Somogy und Zala benutzten aus Holz geschnitzten Tröge, Gefäße und Geräte anderer Art wurden in einer Kollektion von trogschnitzenden Zigeunern erworben.

Wir waren bemüht, das gegenständliche Material unserer heimischen Nationalitäten zu sammeln, im Laufe des Jahres haben wir unsere Sammlungen mit sehr wertvollen Objekten südslawischer (schokazischer, bunjewazischer, serbischer, wendischer) Herkunft vermehrt, dazu gehören auch Textilien, Brauchtumsgegenstände, Keramik und Wirtschaftsgeräte. Unser Material deutscher Nationalität wurde mit Textilien, Möbeln und Keramik vervollständigt, während die slowakische Sammlung in der Hauptsache aus Möbeln und Keramiken besteht. Von trogschnitzenden Zigeunern konnten wir — wie bereits erwähnt — eine fast vollständige Kollektion der von ihnen angefertigten Gegenstände erwerben.

Als wir uns des Sammelns gegenständlichen Materials unserer heimischen Nationalitäten befleißigten, waren wir auch gleichzeitig bestrebt, unsere Bestände mit jenen Objekten zu bereichern, die für die materielle Kultur der in den Nachbarländern ansässigen Magyaren bezeichnend sind. So gelangte im vergangenen Jahr aus Siebenbürgen, dem Kalotaszeg und aus der Slowakei wertvolles Material in unser Museum.

Vom Standpunkt der Vervollständigung unserer Bestände hoher Bedeutung ist die Erwerbung eines Teiles der um die Jahrhundertwende von Dezső Malonyay gesammelten Objekte (147 Stück) sehr wertvoll. (Früher gelangte schon ein kleinerer Posten dieser Sammlung in unseren Besitz). Von dem jetzt hereingebrachten Material von Kalotaszeg wurde der größte Teil in Malonyays volkskünstlerischer Arbeit publiziert und auf Grund dieser Arbeit sowie der auf den Objekten verbliebenen Aufzeichnungen ist es gelungen, die Ursprungsbestimmung der einzelnen Objekte vorzunehmen, was den Wert des Materials erheblich erhöht. Auch ein Teil der Sammlung von László Linder aus dem Komitat Békés gelangte im vergangenen Jahr in den Besitz unseres Museums. Der Sammler hat von jedem Stück der hauptsächlich aus Möbeln bestehenden Kollektion sorgsame Aufzeichnungen gemacht und diese mit dem Material zusammen uns überlassen.

Im neu gesammelten Material befinden sich zahlreiche einzig dastehende Objekte hervorragender Bedeutung, wir stellen sie nach den in unserer Sammlung eingenommenen Plätzen und ihrer wissenschaftlichen Bedeutung bewertet zur Schau.

Die Geräte der aufspeichernden Wirtschaft und der Fischerei haben sich um 13 Objekte vermehrt, nach Gruppen geordnet verteilen sich 3 auf die Imkerei, 2 auf die Jagd, 1 auf die Pflanzensammlung, 3 auf die Fischerei und 4 auf Wasserfahrzeuge. Diese beiden Sammlungen wurden im Laufe des Jahres bloß von einem Verwalter betreut, dessen Aufgabe war, den Bestand aufrechtzuerhalten; es ist also zu verstehen, daß gemessen am nötigen und gewohnten Ausmaß ihre Entwicklung zurückbleiben mußte.

Erwähnt sei der Haken zum Pflücken von Misteln (60.88), aus dem Komitat Vas, als solcher das einzige Stück unserer Sammlung. Dieses 3½ m lange Gerät wurde von den Dorfarmen zum Mistelpflücken benutzt, u. zu hat man entweder den Haken in einen hohen Ast gehängt und ist auf den Baum geklettert oder man hat aus entsprechender Entfernung mit dem Haken die Misteln heruntergeschlagen. Dieses einfache Gerät hat die Mistelpflücker bis in die Eichenwälder von Süd-Zala und Slawonien begleitet. Der aus den Misteln gewonnene *Leim* wurde für die Herstellung von Leimruten zum Vogelfang verwendet, zum Teil wurde er auch verkauft.

Von den erworbenen Fischereigeräten sei der an der südlichen Donau, in Szeremle, gesammelte, aus einem Holzstück gefertigte Fischhamen (60. 28. 17) erwähnt. Diese Geräte wurden seit der Jahrhundertwende nicht mehr hergestellt, die Fischer haben aber die vorhandenen noch benutzt. Ein solches Stück gab es in unserer Sammlung bisher nicht.

Die Sammlung der mit der **Viehhaltung** verbundenen Geräte hat sich 1960 um 111 Objekte vermehrt. Dieses Material setzt sich aus den Geräten des Hirtenlebens, aus Hirtenschnitzereien und aus jenen der bäuerlichen Viehwirtschaft zusammen.

Unter den Hirtengeräten füllen jene von wandernden Schäfern eine bisherige Lücke in unseren Sammlungen aus, die aus Kék, Komitat Szabolcs, in den Besitz des Museums gelangten (60. 61. 22—28). Dazu gehören die Bestandteile verstellbarer Pferche, ebenso wie der Ständer für das Viehsalz (Abb. 1).

Zwei vorzügliche Gruppen transdanubischer Hirtenschnitzereien unserer Bestände wurden ergänzt; es sind dies die mit Siegelwachs eingelegten Spiegel-etuis und mit Siegelwachs bzw. in Ritztechnik verzierte Salzfässer aus Horn. Zusammen mit diesen Objekten gelangte auch eine kleine hölzerne Flasche ins Museum, sie ist im Stil der hölzernen Salzfässer mit Szenen aus der Räuberromantik und mit Tierfiguren geschnitzt. Dieses Stück ist das schönste und gelungenste Beispiel der in geritzter Manier geschaffenen romantischen Räuberdarstellung und wird vielleicht verhelfen, eine von gleicher Hand herrührende Andenkengruppe zu identifizieren (Abb. 2). Drei Rasiermesseretuis bzw. Federhalter vermitteln neue Beiträge und wertvolle gegenständliche Beweise für die aus seltenen Gedenkstücken bekannte Schnitzereikunst der Großen Tiefebene. Eines stammt von Tiszafüred, ist mit einer besonderen Schließmechanik ausgestattet und bringt vornehmlich durch die zu beiden Seiten angeordneten, wandelnde Tiere darstellenden, auch in kleinen Maßen monumental wirkenden Schnitzereien eine neue Note in die bereits bekannten Formen

(60. 19. 1). Die beiden anderen stammen aus Békéscsaba, ihre aus geometrischen Rosetten zusammengesetzte gekerbte und geschnitzte Verzierung weist ihnen unter den hervorragendsten Stücken dieser Stilgruppe ihren Platz an (60. 139. 104—5, Abb. 3). Mit den in den letzten Jahren erworbenen ähnlich verzierten Stücken beweisen diese Objekte die Verbreitung dieses in Europa weit bekannten Zierstiles über das ganze Land. Als Beispiel altertümlicher, einfacher Zierformen sei ein aus dem Komitat Békés stammender Hirtenbeutel erwähnt, den mannigfach geformte, in Ritzmanier verzierte Knochen- und Holzringe (60. 139. 101) schmücken, sowie zwei Rindensalzfüßer aus Kalotaszeg (60. 75. 140—141).

Eine beachtliche Vermehrung erfuhr 1960 das Material des slowakischen Hirtentums in den Karpaten. So wurden in diesem Jahr aus der vom Landwirtschaftlichen Museum übernommenen Kollektion 32 aus dem Nachlaß von Ottó Herman stammende Hirtengeräte inventarisiert, Melkeimer (cserpák), bei der Aufarbeitung der Milch benutzte Schöpfgefäße (odljavec), Schöpfelöffel (varecha) u. a. m. (60. 12. 1—32). Der allergrößte Teil der Objekte ist mit Schnitzereien geschmückt und das eine oder andere kann den vorzüglichsten Stücken der slowakischen Hirtenkunst zugezählt werden. (Abb. 4).

Mit einer abwechslungsreichen Serie wurde in diesem Jahr auch die Stocksammlung des Museums vermehrt. Wir bekamen aus dem Börzsöny einfache, unverzierte Hirtenstäbe und auch gebogene Stöcke mit Bezeichnungen, die sich auf die Stockherstellung in dieser Waldgegend beziehen (60. 63. 41 und 60. 63. 74—75). Ein aus Korond stammender Hirtenstab (60. 7. 1) fällt durch seine aus dem Hirtenleben geschöpften reichen figuralen Schnitzereien auf, ebenso ein schön geformter tierköpfiger, eisenbeschlagener Stab aus Alsócsernáton im Háromszék (Abb. 5), ein einfacher Stab eines rumänischen Schafhirten aus Magyarbozda und auch ein geschnitzter Stock aus Kalotaszeg (60. 136. 13—14 und 60. 75. 142).

Neben den in reichen Beständen vorhandenen Objekten des Hirtenlebens und der Hirtenkunst vermehrten sich 1960 dank dem planmäßig entwickelten Sammeln auch die bisher etwas stiefmütterlich behandelten Geräte der bäuerlichen Viehhaltung. Aus der Werkstätte eines Seilermeisters in Abádszalók wurden Serien von im Theißgebiet gebräuchlichen Halftern für Pferde, Füllen und Kälber, ebenso Rindviehstricke erworben, die Gemeinde Kék hat mit Geräten für die Pferdepflege, Strohwischen, Striegel, Bürsten u. a. m. zur Mehrung der Sammlung beigetragen. Auch aus Baranya und dem Komitat Vas gelangten einige vorzügliche Stücke in das Inventar, von diesen sind einige altertümliche, weidengeflochtene Maulkörbe für Ochsen besonders erwähnenswert (60. 88. 19).

Die gesondert behandelte *Átányer* Sammlung ist eine nach bäuerlichen Tätigkeitsgebieten und Materialtechniken eingeteilte und von den übrigen Sammlungen des Volkskundemuseums separierte Sammlung, eine lokale Einheit, die nach Vollständigkeit strebend die Kulturdenkmäler eines einzigen charakteristischen Dorfes der Großen Tiefebene vorführen will. Seit 1954 wird in der Gemeinde methodisch gesammelt und zu Ende 1960 bestand die Sammlung aus 1404 Objekten.

Die 1960 in *Átány* bewerkstelligte Sammlung, die in drei Posten (Inventar Nr. 60. 33, 60. 83 und 60. 123) insgesamt 233 Objekte ins Museum brachte,

ergänzt vor allem das in den vorhergehenden Jahren methodisch gesammelte Material an Wirtschaftsgeräten und Ausrüstungen der Ställe, so daß auf diesem Gebiet die Sammlung als abgeschlossen bezeichnet werden kann. Von den hierher gehörigen Objekten ragt nach Ausmaß und Wert besonders ein geschmücktes Paradeperdegeschirr ein vollständiger Ziehbrunnen, eine in Átány angefertigte Zichhacke sowie ein Häckselschneider (Abb. 6) hervor. Auch die zur Ausrüstung des Stalles gehörenden Objekte wurden sehr vermehrt, man sieht Stalltüren in zwei Konstruktionen, Stallfenster, Regale wie sie in Ställen verwendet werden, Werkzeughalter, Lichthalter, Kleiderrechen und Kürbisgefäße. Um die Sammlung zu vervollständigen, gelangten auch die mannigfach geformten und großen, in die Stallwand geschlagenen und als Kleiderrechen dienenden Holznägel und kleinere und größere Holzhaken, auf die an der Außenwand des Stalles Leitern und Schragen zum Misttragen gehängt werden, hierher. Ins Museum gelangten auch eine Kalbskrippe, Trennbalken, die um das Mutterpferd gestellten Füllengitter, ein Wandgitter, aus dem Schafe gefüttert werden, ein mächtiges Kreuzgitter, um Schafe zu füttern und auch ein großer Futtertrog für Schafe.

Es würde zu weit führen, hier alle in Átány erworbenen Objekte zu erwähnen und wir wählten nur einige jener Gruppen als Beispiele, die die Erwerbung sämtlicher Werkzeuggattungen und minderwertigen Geräte als Ziel unserer museologischen Bestrebungen veranschaulichen. So haben wir zum früher erworbenen 1960 noch zwei besondere Wagensitze, ein Paar Bretter zur Erhöhung der Wagenseiten, ein Paar weidengeflochtene Reserveseitenstücke, einen geraden und einen Bretterschragen und die Deichsel für ein Dreiergespann beschafft. Die Serie der Peitschen wurde mit einer Paradepeitsche und einer handgeflochtenen Ochsenpeitsche vermehrt. Zu den Bespannungsgeräten noch ein von der wohlhabendsten Landwirtfamilie in Átány erworbenes silberbeschlagenes hochzeitliches Riemenfransengeschirr und auch zwei handgewebte Pferdedecken.

Unter den übrigen Objektgruppen seien erwähnt die Heilgeräte eines Kurschmiedes und die Ausrüstung eines Gelzers. Als Gruppe für sich gelangte eine Objektserie in die Sammlung, die aus der Einrichtung einer schon vor einem halben Jahrhundert stillgelegten Trockenmühle in Átány gerettet werden konnte. Darunter befindet sich eine eigenartige, von zwei bzw. vier Leuten in Bewegung zu setzende Mahlvorrichtung, die sogenannte »*Wehmühle*«, die in mühevoller Arbeit von Frauen betrieben wurde, wenn Pferde nicht zur Verfügung standen. Einige andere Objekte waren gleichfalls zum Betrieb der Mühle notwendig, so ein geschnitzter Schöpflöffel, ein gleichfalls verzierter Stockhammer zum Schärfen der Mühlsteine, Traghölzer, eine die Sacköffnung verstreubende Einfassung. Andere Geräte die für die Zimmermanns- und Schnitzarbeit der Mühle zeugen, darunter eine mächtige Bohlen-säge, seien erwähnt.

Von den neuerdings erworbenen Wirtschaftsgeräten ist ein großer Teil einfach und unbedeutend, sie gewinnen ihre Wichtigkeit hauptsächlich, daß sie mit früher erworbenen Objekten vereint, die Átányer Variante von Objekt-sorten verschiedener Bestimmung vervollständigen. So haben wir z. B. zu den früher erworbenen widengeflochtenen Körben für Futter, Kartoffeln, zu Brutkörben für Hühner und Gänse und auch zu Ferkelkörben in diesem

Jahr einen besonders dicht geflochtenen Korb, mit dem die Samen vor der Aussaat in die Beize getaucht werden, (Abb. 7) einen in den Wagen anzubringenden »Portionskorb«, der bei der Feldarbeit zum Hinausschaffen und Dosieren des Rauhfutters verwendet wurde, einen kleinen Futterkorb, der für Geschenkw Zwecke geflochten und abwechselnd durch geschälte und ungeschälte Ruten verziert wurde, erworben. Ein eigenartiger länglicher Korb eines Fuhrmannes sei noch erwähnt, mit dem zwei Pferde bequem gefüttert werden können, ist keine Zeit zum Ausspannen, so wird ihnen das Futter vorgelegt, ebenso ein Brutkorb mit Deckel, die Erfindung eines geschickten Korbflechters in Átány. Ein aus Stroh mit gespaltenen Weidenruten geflochtener Korb ähnelt einem gewöhnlichen Backkorb (Abb. 8). Dieser Korb ist deshalb bemerkenswert, daß er genau für 12 Liter bemessen ist, ein Viehhirte von Átány hat in ihm seinen in Naturalien bezahlten Arbeitslohn empfangen. Man sieht an seiner Kante einen aus Leinen gefertigten Saum, die Besitzergemeinschaft hat nämlich solche einfache Körbe durch die Versiegelung des Saumes beglaubigt. Das 1960 erworbene Halbmetzengefäß diente auch für die Lohnbemessung, ein Hüter gebrauchte es. Ein anderes beglaubigtes Maß war früher die Gemeindeglocke, ein in Klafter geteiltes Längenmaß und neben diesem ist es gelungen, die ähnliche Kette eines damaligen Tabakgärtners zu erwerben, er hat mit dieser Kette seinen von Jahr zu Jahr an anderer Stelle verpachteten Boden eingeteilt.

Der volkskundliche Wert einiger kürzlich erworbener Objekte liegt vielfach in ihrer Geschichte, in der aufgezeichnet überlieferten Rolle, die sie gespielt haben. In diesem Zusammenhang sei der nach der Aufhebung der Leibeigenschaft angefertigte zubehauene Markstein erwähnt, sein damaliger Besitzer hat ihn an der Grenze des in seinen Besitz gelangten Bodens versenkt. Auch der mit einem Beilgriff versehene Stock eines Weingartenwächters gehört hierher, wir konnten wohl die ganze Lebensgeschichte seines Besitzers aufzeichnen. Der Ankauf der 1960 erworbenen beiden Viehtreiberpeitschen ist damit begründet, daß sie sich den bereits vorhandenen Objekten als besondere Varianten anfügen, die eine, Hirtenjungepeitsche ist im Gegensatz zur schweren und verzierten Peitsche des Hirtenmeisters einfacher und leichter, die andere aber hat eine sehr beredte Geschichte: Ihre geflochtene Schnur war einmal die zu einem Ochsenvierergespann benutzte Peitsche, die zwei Knechtbuben nach dem frühzeitigen Tod ihres Vaters untereinander aufteilten, um mit den daraus gefertigten Peitschen als Hirten ihr Glück zu versuchen.

Neben Wirtschaftsgeräten wurden 1960 auch die in den Kreis der Wohnungseinrichtungen und des Haushaltes zählenden Objekte planmäßig gesammelt. Unter Möbeln müssen in Átány gefertigte, dem Stil der Möbelbemalung von Eger zugehörige Objekte besonders erwähnt werden, unter anderen ein Stuhl und eine kleine Truhe. An letzterer hat die Bemalerin, die Tochter des Tischlermeisters, auch ihren Namen und den Zeitpunkt der Verfertigung verewigt. In der Sammlung des Museums ist dies das einzige bemalte Möbelstück, als dessen Verfertiger der Name einer Frauensperson überliefert ist. Eine Wiege (Abb. 9) verdient ihrer Konstruktion wegen Aufmerksamkeit, wir werden bei den Möbeln auf diese noch zurückkommen. Hier erwähnen wir noch eine altertümliche, einfache Kirchenbank, die aus dem Besitz der reformierten Kirche von Átány in das Museum gelangte. Außerdem gelang

es, eine Serie mannigfach konstruierter und verzierter Spinnrocken zu erwerben, zahlreiches Tongeschirr, einfache Spielgeräte und ein Frauenfestkleid aus der Zeit der Jahrhundertwende wurde angekauft.

Die **landwirtschaftliche Sammlung** hat sich mit 102 Objekten vermehrt, die Geräte der Bodenbearbeitung durch Pflügen haben sich mit 15 Stücken, die der Ernte und Korngewinnung mit 52 Stücken, die bei der Stroharbeit verwendeten Geräte haben sich mit 17 Stücken, bei der Hackfruchtbehandlung gebrauchte Geräte haben sich mit 14 Stücken, beim Weinbau gebrauchte Geräte mit 26 Stücken, beim Obstbau verwendete Geräte mit 3 Stücken und bei der Futtergewinnung gebrauchte Geräte haben sich mit 2 Objekten vervollständigt.

Eine der wichtigsten Vermehrungen unserer Bestände ist der in Kámba, Komitat Vas, gesammelte hölzerne Pflug (60. 133. 1). Seit mehr als zwanzig Jahren gelang es uns nicht, einen ungarischen Holzpflug ins Museum zu bekommen, weil schon nach dem ersten Weltkrieg seine Verwendung überaus selten war. Das Fußgestell des Pflugkopfes von Kámba ist mit Eisen gerahmt, sein Grendel ist gebogen und sein Vordergestell hat eine hölzerne Deichsel (Abb. 10). Unser Pflug gehört zu den Typen der aus Südeuropa bekannten Pflüge mit gebogenem Grendel.

Wir haben fünf holzgerahmte Eggen mit eisernen Zähnen gesammelt, zwei davon sind in der aus mittelalterlichen Darstellungen wohlbekanntesten Trapezform gebildet (Tótfalu, Komitat Pest, 60. 67. 8 und Velem, Komitat Vas, 60. 88. 14). Der in unserer Heimat gebräuchliche viereckige Typ der Egge mit Eisenzähnen und Holzrahmen (im landwirtschaftlichen Fachschrifttum als württembergische Eggen erwähnt), wurde in Mindszent, Komitat Csongrád, (60. 121. 14. 1—2) und in Szaporca, Komitat Baranya, (60. 67. 13) erworben.

Die Dornenegge ist unser ältestes Samendeckergerät, unsere Sammlung wurde mit zwei verschiedenen Typen bereichert, mit einer aus Mindszent (60. 121. 11) und einer aus Kemence, Komitat Hont (60. 63. 6).

Mit der Verbreitung des Mähens mit Sensen wurden die verschiedenartigen Geräte zum Glätten des Bodens notwendig, in unserer Sammlung gab es außer der Walze bisher kein solches Gerät. Gerade deshalb halten wir den von der westlichen Landesgrenze, aus Velem, hereingebrachten, gestreckt ziegelförmigen und aus Hartholz gefertigten Bodenglätter (60. 88. 80) für sehr wichtig (Abb. 11). Die Geräte zur Beförderung wurden mit zwei Objekten aus Velem, einer Holzschaukel (60. 88. 65) und einer gebogenen eisernen Gabel (60. 88. 73) vermehrt.

Zur Zeit des Mähens mit der Sichel gab es in jedem Haus so viele Sicheln wie Familienmitglieder als Mäher in Frage kamen. Bisher hatten wir in unseren Sammlungen nur einen Sichelhalter, es gelang uns aber im Laufe des vergangenen Jahres, in Velem ein anderes schönes Stück zu erwerben (60. 88. 8.). Dieses ist aus Buchenholz geschnitzt, in seine Platte sind längliche, am unteren und oberen Ende sich rundende Vertiefungen geschnitzt. Dieser Halter wurde in der Kammer aufgehängt und man hat die Sicheln in ihm untergebracht (Abb. 12).

Die dem Getreideschnitt und dem Grasmähen gewidmeten Geräte werden von Sensenstielen und den beim Getreidemähen gebrauchten Ruten zum Umle-

gen des Schnittes vertreten. Interessant ist die aus Westungarn stammende Sense mit einem Handgriff mit dem anmontierten rechenförmigen Umleger (60. 88. 149), das einzige Stück unserer Sammlung (Abb. 13). Den verschiedenen Varianten und Formen der rechenartigen und gabelförmigen Umleger begegnen wir am meisten im westlichen und südlichen Transdanubien.

Aus Kémes und Szaporca, Komitat Baranya, gelangten altertümliche Lagerbehälter für Getreide in die Sammlung, ausgehöhlte Baumstämme verschiedener Größe, bis in die letzte Zeit hat man in solchen Getreide und Hülsenfrüchte aufbewahrt. Getreidelagergefäße dieser Art waren in unseren bewaldeten Landesgebieten überall verbreitet. Das aus Kémes stammende Objekt (60. 79. 1) ist aus einem Erlan Stamm gehöhlt, derzeit 156 cm hoch, war aber ursprünglich um etwa 20 höher, infolge von Abnutzung, Bruch und Verwitterung wurde sein Rand immer um ein Stückchen abgesägt (Abb. 14). Dieses Objekt ist das größte aus einem Baumstamm gehöhlte Getreidegefäß unserer Sammlung.

Unter den mit Rahmen versehenen Stroh- und Scheuertennenrechen mit gespalteten Zinken stammt das aus Győrmonostor stammende Stück (60. 75. 126) durch die Schönheit seiner Zierat und die Bedeutung seiner Inschrift auf. Das Gerät wurde von einem Burschen seiner Angebetenen als Liebesandenken gearbeitet, was die Inschrift verrät: »Hergestellt von Márton Bálint am 6. Juli 1884 zum Wohle der Kata Pétera« (Abb. 15).

Unter den hauenartigen Anbaugeräten gewinnen neben sechs fabrikmäßig erzeugten auch zwei von Dorfschmieden hergestellte Hauen besondere Bedeutung. Jede ist für die Pflege je eines Gewächses besonders angefertigt, nach dem Wunsch des Bestellers. Eine aus Mindszent, Komitat Csongrád dient zum Vereinzeln von Rüben, die andere ist eine Grünzeughau aus Uszod (60. 121. 6 bzw. 60. 87. 3). Die in Uszod an der Donau gepflegte Gärtnereikultur geht bis auf die Zeiten vor der Türkenherrschaft zurück. Diese Grünzeughau verweist auf nahe Beziehung zur ähnlichen ovalen und kurzstieligen kleinen Hau der Zwiebelgärtner von Makó.

Ähnliche Bedeutung wie der bereits erwähnten hölzernen Pflug kommt dem aus Bálványos, Komitat Somogy, in unsere Sammlung gelangten Maissaatstock (Abb. 16; 60. 74. 24) zu, er ist das einzige Stück unserer Sammlung. Das mit dem Stock bewerkstelligte Säen ist in erster Linie für die indianische Maiskultur bezeichnend. Über das Säen von Mais mit dem Saatstock verfügen wir bisher von jenseits der Theiß sporadische und auch nur unklare Angaben. Das vorgeführte Stück wurde in Bálványos nur von den ärmeren Landwirten benutzt, die ihren kleinen Boden mit Mais »bepflanzt« haben. Das Vorkommen des Saatstockes in Europa wird von Beschreibungen aus dem XVIII. Jahrhundert in Deutschland, Toskana, Oberitalien, dem Elsaß und Kärnten gemeldet.

Die im Verlauf des Jahres erworbenen beiden Tretanken bilden für unsere Sammlung einen erheblichen Gewinn. Von diesem vom Gelben Meer bis Mitteleuropa verbreiteten Wirtschaftsgert großer Vergangenheit besaß unsere Sammlung bis zur Beendigung des zweiten Weltkrieges lediglich ein Stück, einen Hirseschäler. Dieser wurde während des Krieges arg beschädigt, so daß die jetzt gesammelten beiden Stücke im wesentlichen die ersten Objekte unseres Museums darstellen. Eines haben wir in Uszod (60. 87. 1), das andere in Muraszemene (60. 93. 1) erworben. Sein Aufbau und seine Handhabung

ähnelt dem der uns bereits bekannten Tretanke. Diese beiden Objekte unterscheiden sich auch nur durch ihre Ausarbeitung voneinander. Die ölhaltige Samen schälende Tretanke von Muraszemenye ist die Arbeit eines dörflichen Bastlers, deshalb ist ihre Ausarbeitung auch roher, ihre Mörserhöhlung ist oberflächlich geschnitzt. Die zum Stampfen von Paprika verwendete Tretanke von Uszod ist das Werk eines dörflichen Wagnermeisters, ist also sorgfältiger und schöner ausgearbeitet. Der Mörserklotz der Tretanke wurde aus einem stark knotigen Holzstamm gefertigt, damit er durch das Stoßen keine Sprünge erleide. Die kippende Zunge und der Stößel sind immer aus Hartholz, während der diese tragende Rahmen aus Eschen- oder Akazienholz gefertigt wird. Mit der Paprika-Tretanke haben wir auch einige andere Geräte der häuslichen Paprikapulverisierung erworben, so das Paprikahaarsieb, den Seitisch und das Hohlmaß *Verdung*, mit dem der Paprika gemessen wurde. (Abb. 17)

Unsere weinbaulich-winzerische Fachgruppe hat sich um 26 Objekte vermehrt, u. zu. um 4 Bodenbearbeitungsgeräte (Hacken), 3 Saatstöcke, 10 Rebmesser, 1 aus einer Kürbisschale gefertigten Heber, 2 Weintrichter, 1 Holzschüssel zum Traubenpflücken, 1 Mostfilterkorb, 2 Schlegel für Traubenquetschen, 1 Weinpresse und 1 primitiven Faßhahn.

Ist diese Vermehrung für die geplante Ausbildung unserer besonderen weinbau-winzerlichen Sammlung wichtig, einige Stücke sind für die Untersuchung der volkskundlichen und kulturgeschichtlichen Zusammenhänge dieses Anbauzweiges besonders wertvoll. Zwei Gerätegruppen, die in bisherigen Studien nicht genügend beachtet wurden, verdienen besondere Aufmerksamkeit, eine ist ein besonderer Typ des Pflanzstockes (Abb. 18, Varga, Komitat Baranya, 60. 119. 2), die andere ist die zusammengesetzte oder kombinierte Abart der Haue (Abb. 19, Szigetmonostor, Komitat Pest, 60. 67. 4). Scheinbar weisen beide Gerätetypen auf balkanischen bzw. östlichen Anbaueinfluß auf die ungarische Weinbaukultur hin. Wir haben begonnen, dieser Frage breiter angelegte Forschungen zu widmen.

Die Gegenstände des **Verkehrs und der Lastenbeförderung** gehören zu den kleinsten, am wenigsten planmäßig vermehrten Sammlungen des Museums.

Deshalb erscheint es uns überflüssig, auf jedes der im vergangenen Jahr erworbenen 77 Stücke besonders zu verweisen, denn gemessen an dem bisher bescheidenen Material der Sammlung kommt jedem neuen Objekt eine beachtliche Bedeutung zu. Einfach aufgezählt bedeuten unter den Geräten der Lastenbeförderung mit Menschenkraft 2 Stangen zum Wassertragen (60. 75. 131 und 60. 88. 212), 2 Netze zum Futtertragen (60. 79. 17 und 60. 88. 213), 2 in Waldgebieten benutzte Traggestelle (60. 63. 32 und 60. 63. 33) und 1 Seil zum Tragen von Heu oder Stroh (60. 71. 26) die wichtige Vermehrung. Das in unserem westlichen Landesteil und in Börzsöny vorkommende Netz zum Futtertragen ist das ursprüngliche Netz zum Einbringen des »wildes Heues« der Alpengegend, bei uns trägt man damit abwechselnd Heu und Stroh in den Stall. Mit den beiden Tragstellen sind es eigentlich die charakteristischen Geräte der Waldwirtschaft. In diese Kategorie gehört auch der im Bergland von Börzsöny (Kemence) erworbene Schlitten für die Holzbeförderung (60. 11. 1), über dessen interessante interethnische Beziehungen der Sammler des Objektes neulich eine Studie verfaßte. Zoltán Erdélyi bewies, rumänische Holzfäller, die 1910 von einer siebenbürgischen Holzhändlerfirma

in diese Gegend gebracht wurden, brachten diesen Schlitten mit sich, wo er unter dem Namen *rumänischer Schlitten*, *walachischer Schlitten* und *Holzbringer* heimisch wurde.

Die Vermehrung der mit der Ausnutzung tierischer Kräfte verknüpften Geräte der Einspannung ist um so erfreulicher, weil deren Mangel in unserer Sammlung am auffälligsten, am empfindlichsten war. Jedermann weiß, das Bauernfuhrwerk und der Wagen sind die wichtigsten volklichen Verkehrsmittel und Geräte der Lastenbeförderung, in ihrer Art sind sie von ebenso überragender Bedeutung wie in der Landwirtschaft der Pflug. Dennoch hatten wir in unserer Sammlung bisher nur ein einziges vollständiges Exemplar, einen Bauernwagen aus Komád, und wir haben uns als wichtigste Aufgabe gestellt, mannigfachste lokale und andere Typen von Karren, Wagen und Schlitten in den nächsten Jahren zu erwerben. Als erster Schritt zur Verwirklichung dieses Programmes wurden 1960 sechs große Geräte der Lastenbeförderung beschafft, außer dem bereits erwähnten rumänischen Schlitten ein Jochschlitten (60. 121. 57), 2 Schleppwagen (Narrenwagen 60. 161. 58 und 60. 161. 59) und zwei Bauernwagen. Der Schlepper ist die Spezialität der Großen Tiefebene, beide Exemplare stammen aus Mindszent im Komitat Csongrád und werden neuerdings zur Beförderung von Raps und Futtermitteln verwendet. Der Form nach stellen sie zwei Varianten dar, der ältere Typ ist mit massiven Käserädern ausgestattet, der neuere mit Speichenrädern. Wir betrachten es als Gewinn, daß beide Exemplare an einem Ort beschafft werden konnten (Abb. 20—21). Unter den beiden Bauernwagen ist der eine ein mit einer hölzernen Deichsel versehenes Kuhfuhrwerk (Abb. 22) aus Kemence im Bergland von Börzsöny (60. 63. 71), der zweite ist der in der Nyírséggegend heute allgemein verbreitete, mit schöner Schmiedearbeit beschlagene *Pferdewagen* (Abb. 23) aus der Gemeinde Kék im Komitat Szabolcs (60. 61. 17). Zu letzterem wurde auch Zubehör erworben, die zusätzliche Deichsel, das Zugscheit wenn zwei Pferde eingespannt werden, zwei Seitenstangen und alle anderen Geräte zum Einbringen von Getreide, Stroh und Heu, ebenso zwei Bretter zum Erhöhen der Seiten und ein besonderer Sitz (60. 61. 2—17). Diese werden bei der Beförderung mannigfacher Lasten in verschiedenen Varianten auf den Wagen montiert. Wir haben von den insgesamt fünfzehn Varianten der Zusammenstellung des Wagens, der Benennung der Teile, ihrer Benutzung und der Bedeutung, die ihnen in der Wirtschaft des Besitzers, z. B. bei der Planung des Wirtschaftsjahres zukam, eine detaillierte Sammlung durchgeführt. Von dem den Wagen bauenden dörflichen Stellmacher und dem seinen Eisenbeschlag herstellenden Dorfschmied wurden die Arbeitsfolgen der Wagenherstellung aufgezeichnet, von dem Gerätematerial wurden Lichtbilder und Zeichnungen gemacht und wir haben für das Museum die Vorlagen erworben, nach denen der Wagen und auch die Teile der übrigen Wagen des Dorfes bemessen wurden. Das in Kék im Komitat Szabolcs erworbene gebrauchte Pferdgeschirr (60. 61. 43. 1—4) wurde einerseits als Ergänzung zu dem gleichfalls dort gekauften Pferdewagen erstanden, andererseits dient es auch als Ersatz für das während des Krieges großenteils vernichtete Pferdgeschirr unserer Sammlung. Auch aus anderen Landesteilen bekamen wir einige Fuhrwerksbestandteile, so z. B. eine aus Weidenruten geflochtene Rungenspanne (60. 88. 7). Auch diese Einzelstücke können zur Belehrung über die sachgeschichtliche Entwicklung der

einzelnen Fuhrwerksteile dienen, so ist z. B. die Rungenspanne das Überbleibsel einer recht archaischen Entwicklungsstufe und verglichen mit den aus Stricken, Ketten und in sorgsamer Schmiedearbeit gefertigten Eisenspangen des Fuhrwerkes von Kék erschließt sie uns ein richtiges Entwicklungsbild. Unter Bespannungsgeräten (7 Joche: 60. 38. 1, 60. 61. 42, 60. 75. 132, 60. 75. 133, 60. 75. 134, 60. 88. 151, 60. 88. 152) gelangte ein eigenartiges, unseres Wissens nur im Komitat Vas vorkommendes Stück: eine ovale strohgeflochtene Platte, *Nackenschutz* genannt (60. 80. 20), die bei Regenwetter mit den Jochnägeln über dem Zugteil fixiert wird, damit dieser Teil des Joches vor Feuchtigkeit geschützt bleibt und den Nacken des Viehs nicht scheuert. Gleichfalls im Komitat Vas erwarben wir ein Einzeljoch (60. 88. 150), das als Zeichen der im letzten halben Jahrhundert vorsichgehenden Aufteilung und Krise der bäuerlichen Wirtschaften wohl sporadisch, aber doch im ganzen Land aufzufallen begann. In den meisten Fällen läßt sich noch feststellen, von wem und woher das erste Stück ins Dorf gebracht wurde. Von den Erzeugnissen eines Seilers in Abádszalók gelangten drei Pflugzügel (60. 71. 20—22) in unseren Besitz; wie wir wissen, sind diese der Gesamtlänge von Pflug und Wagen entsprechend länger als die Zügel zum Bauernwagen, andererseits sind sie aus Seilen gefertigt billiger als Riemenzügel und wurden deshalb beim Pflügen zum Ersatz der Riemenzügel verwendet.

Die der Ernährung gewidmete Sammlung wurde 1960 um 269 Objekte vermehrt. Wir können behaupten, dieser Zuwachs hat auch diese Sammlung planmäßig und mit wissenschaftlicher Gründlichkeit vergrößert und so gelangten auch mehrere solcher Objekte herein, die bisher in unseren Sammlungen nicht vertreten, ja bisher von der volkskundlichen Wissenschaft nicht beachtet waren. Als Ergebnis dieser planmäßigen Sammeltätigkeit und der proportionalen Aufteilung der Sammelgebiete konnten die bereits im Magazin und in mehreren Exemplaren vorhandenen Objekte oder Objektgruppen schon ihre Bedeutung für die volkliche Kultur anschaulich darstellen. Neben größeren Gruppen kamen auch kleinere Gruppen und Einzelstücke in unseren Besitz, zum Teil aus von Fachleuten durchgeführten Sammlungen, zum Teil durch Ankauf von privaten Sammlern.

Die der Ernährung gewidmete Sammlung ist ihrem Wesen nach sehr mannigfaltig, bewahrt Objekte verschiedenster Bestimmungen und diese Vielseitigkeit spiegelt sich auch in den erworbenen Objektgruppen wider. In den vergangenen Jahren hat die Objektgruppe der zur Aufarbeitung von Rohstoffen und Nahrung dienender Gegenstände namhafte Vermehrung erfahren, zusammen mit 88 Stücken. Darunter sind Geräte zum Brechen, Drücken, Pressen, Mahlen und Hobeln zusammen 12 Stück, zur Verarbeitung von Fleisch 11 Stück, 10 Mörser und 31 Siebe. Geräte zum Kochen und Backen vermehrten sich um 8 Stück, Geräte für Feuerstellen haben sich um 10 Objekte vermehrt. Mit 28 Küchengeräten, vor allem mit Holzschüsseln, Trögen und 31 verschiedenen Geräten für die Aufbewahrung von Nahrungsmitteln hat sich unsere Sammlung vermehrt. Von Körben mannigfacher Art gelangten 49 Stück in unseren Besitz, diese sind verschiedensten Materials, verschiedener Form, Technik und Bestimmung, ebenso 22 unterschiedlich geformte Löffel, 23 Geräte für die Bereitung von Honigkuchen und Festgebäck und auch 10 Raucherutensilien gelangten in unsere Sammlungen.

Die beachtlichste Vermehrung der Objekte ging in der Sammelgruppe der Körbe vor sich. Unter den 49 Stücken stammen mit Ausnahme einiger Objekte die meisten aus dem westlichen Transdanubien (60. 88) und diese kleine Gruppe zeigt ein ausgesprochenes Profil. In den Grenzgebieten des Komitates Vas hat das Korbflechten in Spiraltechnik noch um die Jahrhundertwende geblüht, mit Weidenruten hat man nicht geflochten. Es gelang uns, die für die Epoche charakteristischen Arbeiten, strohgeflochtene Henkelkörbe, Getreidebehälter, Lastenkörbe, Salzgefäße, Ebbesteckhalter, Mehl- und Kleinschöpfer in reichlicher Anzahl zu erwerben. Unter den strohgeflochtenen Stücken fallen backkorbförmige Scheffel verschiedener Größe auf, die wohl zu allem gebraucht wurden, ohne Henkel benutzte man sie zum Speichern von Landesfrüchten, mit einem Basthenkel versehen trug man in ihnen Futtermittel, Gemüse, Dünger u. a. m. Während wir henkellose Exemplare noch in reichlicher Anzahl vorfanden, konnten wir nur einen mit einem Henkel ausgestatteten strohgeflochtenen Korb oder Scheffel — und auch diesen nur kleinen Ausmaßes — erwerben, denn in den ungarischen Dörfern lebt dieser nur mehr in der Erinnerung, die Wenden benutzen ihn aber noch. Das Rutenflechten begann um die Jahrhundertwende. Mit Ausnahme der Henkelkörbe werden aus Ruten geflochtene Körbe bis heute *Gefangenenkörbe* genannt, weil die Technik, des Rutenflechtens von ehemaligen Strafgefangenen verbreitet wurde. In erster Linie wurden Henkelkörbe und die mannigfachsten Körbe zur Lastenbeförderung aus Ruten geflochten, wir haben auch von diesen eine schöne Serie ins Museum gebracht. Ebenso gelangten in unsere Sammlungen im Haus gefertigte oder von Zigeunern gekaufte hölzerne Salzfüßer, Mehlschöpfer und kleine Tröge, die ihre strohgeflochtenen Vorgänger langsam ablösten. Die letzten Stücke dieser Serie sind jene aus geschälten Ruten bunt geflochtenen Henkelkörbe, die in den Zwanzigerjahren von den burgenländischen Deutschen verbreitet wurden; heute werden fast nur noch solche geflochten.

Zu den strohgeflochtenen Behältern des Komitates Vas gehört jener in Szeremle erworbene Brotkorb (60. 28. 11), der sehr alte Form bewahrt (Abb. 27). Nach Form und Bestimmung ähnelt er auch den westtransdanubischen Strohkörben, dem zu allem verwendbaren »Scheffel«, der gleicherweise als Aufbewahrungsgefäß und als Deckel gebraucht werden kann. Bei diesem Objekt ist der obere und untere Teil schon nicht mehr ganz gleichförmig, das althergebrachte Grundprinzip kann also noch klar erkannt werden.

Besondere Würdigung gebührt jenem Kleinkorb (Abb. 28), den wir von den Schokazen (katholische Serben) in Mohács hereingebracht haben (60. 46. 19). Er ist aus Weidenruten geflochten und seine nach oben sich verengende Öffnung verweist auf den Balkan, wo diese Form bei Kochkesseln, Gefäßen und Körben vorkommt. Ähnlich geformte Körbe sind auch bei den Rumänen Siebenbürgens im Gebrauch, bisher war ein solcher Typ in unserer Sammlung nicht vertreten.

Ebenfalls von den Mohács-Schokazen kam die dem Schweineschlachten dienende Gerätekollektion (60. 46) in unseren Besitz. An dieser können jene kulturellen Einflüsse erkannt werden, die hinsichtlich des Schweineschlachtens in sachlicher wie in sprachlicher Beziehung von den benachbarten Schwaben an die Schokazen gelangten und auch die Technik der Arbeitsfolgen geändert haben.

Geräte des Brotbackens kamen aus drei verschiedenen Gegenden herein, aus Vas, Ormányság und Nógrád, auch diese Objekte erhärten unsere Annahme, daß der größte Teil der beim Brotbacken verwendeten Geräte wie Schaufel, Knettrog, Trogbock und Sauerteigbrett im ganzen Land gleich und nicht für je eine Gegend kennzeichnend sind. Von diesen Objekten verdient der aus Ruten geflochtene Korb zum Trocknen des Sauerteiges (60. 63. 8) von Kemence (Abb. 29) erwähnt zu werden. Er bildet nach Form und Material den Übergang von den runden strohgeflochtenen Stücken zu den aus Ruten geflochtenen eckigen Sauerteigkörben des nördlichen Transdanubiens.

Gute Dokumente der in transdanubischen Häusern heimischen herdartigen Heizstellen sind die kleinen, kurzstieligen Heizgabeln, Ofenschürer, die aus dem Komitat Vas (60. 88) in unsere Sammlung gelangten.

Die Gruppe der Sammelgefäße hat sich mit sehr wertvollen Stücken vermehrt. Ein dem in Kemence erworbenen *Specktönnchen* (60. 63. 52 — Abb. 30) ähnliches Gefäß gleicher Bestimmung war bisher nicht in unseren Sammlungen. In diesem aus einem Baumstamm gefertigten großräumigen Gefäß wurde der geräucherte und gesalzene Speck aufbewahrt. In die Ösen des Gefäßes wurde ein Strick geschlungen und mit diesem wurde es auf den Deckenbalken gezogen. Heute wird das Gefäß schon zum Aufbewahren von Getreide und Hülsenfrüchten benutzt.

Aus dem kroatischen Dorf Szentpéterfa im Komitat Vas gelangte das großräumige Mehlfäß zu uns, das auch heute noch benutzt wird. Bis ungefähr zum ersten Weltkrieg gingen die Bauern zweimal jährlich zur Mühle, im Frühling und im Herbst. Der Roggen wurde in diesem Faß zur Mühle gebracht, mit Tüchern abgedeckt, der strohgeflochtene Deckel wurde durch in die Faßösen gezogene Keile niedergedrückt, so wurde das Faß auf den Wagen gehoben. In ähnlicher Weise wurde das Mehl zurückbefördert und es lagerte bis zum folgenden Mahlen im Faß. Das Lagern von Getreide und Mehl im Faß war im ganzen mittleren und westlichen Transdanubien allgemein, sein lebendes und im Gebrauch noch beobachtbares Stück ist unsere wertvolle Erwerbung.

Von der südlichen Tiefebene, aus Mindszent brachten wir das kleine Schafkäsefaß (60. 121. 28) herein, das seine Benutzer von wandernden rumänischen Händlern erwarben, wir kennen ähnliche als Erzeugnis slowakischer Wanderhändler in Oberungarn. Im Gegensatz zu den slowakischen Erzeugnissen bewahren wir nur sehr wenige Objekte unserer gleichfalls mit Werkzeugen und Holzgeräten hausierenden rumänischen Nachbarn, deren Waren im südlichen Teil der Großen Tiefebene allgemein im Gebrauch waren.

Das Lager der der Ernährung dienenden Geräte kann sich im großen ganzen geschmückter, künstlerischer Objekte nicht rühmen. Abschließend soll das einzige Stück der vorjährigen Sammlung, die aus Köveskál beschaffte Lagerflasche (60. 122. 1 — Abb. 31) vorgeführt werden. Dieses Stück gelangte in den Siebzigerjahren des vorigen Jahrhunderts aus Felsőőr im Komitat Vas als Geschenk in den Besitz des Oberstuhlrichters von Köveskál. Die Verzierung, der Stil und die Bemalung der Lagerflasche ähnelt jenen kroatischen Wäschemangeln, die das Museum in stattlicher Anzahl aufbewahrt. Es kann also angenommen werden, daß die von Felsőőr nach Köveskál gelangte Flasche gleichfalls die Arbeit eines kroatischen Holzschnitzers ist.

Die Sammlung der volklichen Handwerke (Kleingewerbe) wurde im Laufe des Jahres 1960 um 391 Objekte vermehrt. Was die Ergänzung bereits vorhandenen musealen Materials anlangt, waren die Neuerwerbungen hauptsächlich in zwei Handwerkszweigen hervorragend. Das bisher in unserer Sammlung nur schwach vertretene Material an Werkzeugen der Röhrentiefel- und Fußbekleidungsverfertiger wurde um 166 Stücke vermehrt, der Gerätebestand des Töpferhandwerkes nahm um 41 Objekte zu. Ebenso ansehnlich war die Vermehrung der der Herstellung und Verarbeitung von Textilien dienenden Geräte, sie betrug 143 Stück, die Vermehrung der Werkzeuge für die Holzbearbeitung (19 Stück), und auch die in anderen Gewerben (Lebkuchenbäcker, Korbflechter, Dachdecker, Seiler und Lederbearbeiter) benutzten Geräte war verhältnismäßig geringer, sie betrug 22 Objekte. Wir werden unsere Anstrengungen planmäßig auf das Sammeln von Geräten von zwei bis drei Handwerken jährlich konzentrieren.

Unter den neuerworbenen Geräten der Textilherstellung befindet sich das vollständige Werkzeugmaterial für die Bearbeitung von Hanf und Flachs. Von hervorragender Bedeutung ist der von Szigetszentmiklós hereingebrachte Hanfbrecher (60. 81. 1), der in seiner Art einzig in unserer Sammlung ist (Abb. 33). Er ist ein zusammengebautes, zwei Funktionen versahendes Gerät, seine gezahnte Seite dient zum ersten (grobem), seine enger schließende Seite dient aber zum zweiten, glättenden Brechen. Zusammengebaute Doppelbrecher waren uns bisher nur im Draugebiet bekannt, wo sie sichtlich auf südslawische Verbindungen verweisen. Sein Erscheinen auf der Insel Csepel ist gleichfalls auf südslawische Vermittlung zurückzuführen, seine gezahnte Ausbildung verweist auf die Hanfbrecher der Großen Tiefebene, die mit den Lederbrechern nomadisierender Türken verwandt sind. In unserem Objekt vereinigt sich also ein magyarisches Element aus der Zeit vor der Landnahme mit einer verhältnismäßig späteren südslawischen Konstruktionsform und diese beiden Merkmale begegnen sich so im Grenzgebiet, daß unser Gerät den westlichst gelegenen europäischen Erscheinungspunkt der gezahnten Brecher und gleichzeitig die nördlichste Erscheinungsstelle des zusammengebauten Brechers repräsentiert. Die eingeschnitzte Jahreszahl 1848 deklariert diesen Brecher zum ältesten unserer Sammlung.

Im neuerworbenen Material sind auch die beiden anderen charakteristischen Gerätetypen ungarischer Hanfbrecher vertreten. Der trogartig ausgebildete Baumstumpfbrecher (60. 63. 14—15, Abb. 34) stammt aus Kemence. In der Karte der europäischen Hanfbearbeitungsgeräte bedeutet dieses einen einzig dastehenden Punkt und gelangte ursprünglich als asiatischer Lederbrecher über die geschichtlichen Kontakte des Magyarentums in das Karpatenbecken. In unserer Sammlung hatten wir davon zwei Exemplare aus dem Gebiet der Palózen, die Erwerbung der vollkommen intakten Geräte war hauptsächlich mit dem Wunsch begründet, sie zur Schau zu stellen. Der mit dem Fuß bewegte stampfenartige Hanfbrecher (60. 77. 16, Abb. 35) stammt aus dem Ormányság, wir hatten ein solches auf finnisch-ugrische Beziehungen verweisendes Gerät der magyarischen Hanfbearbeitung bisher nicht in unserer Sammlung. Am Westrand unseres Landes, in den Komitaten Vas und Sopron, ist eine besondere Abart der Brecher mit breiter Zunge gebräuchlich, das erste Exemplar dieser Formengruppe (60. 88. 27) gelangte jetzt in unseren Besitz.

Der aus Mindszent im Komitat Csongrád stammende Garnwickler (60. 121. 48, Abb. 36) ist wohl allgemein und in unserer Sammlung in mehreren Exemplaren vorhanden, dennoch muß er wegen der selten schönen Form seines Sockels zur Reihe der hervorragenden Stücke gezählt werden; die auf diese Art bewerkstelligte Ausnutzung eines verzweigten Holzes spiegelt die enge Beziehung von Mensch und Natur wider.

Mit wertvollen Stücken der in Ungarn heute nur auf ein enges Gebiet beschränkten Flachskultur konnten wir durch im westlichen und südlichen Grenzgebiet vollzogenes Sammeln unsere Bestände vermehren. Der aus Szentpéterfa im Komitat Vas stammende Riffelkamm (60. 88. 166) bildet eine willkommene Ergänzung, weil wir ein mit einer Bank ausgestattetes vollständiges Exemplar noch nicht besaßen. Die bisher im Museum spärlich vertretenen Bleuel zum Flachsbrechen konnten wir mit den archaisch runden (60. 79. 41—2), den heute allgemeinsten eckigen (60. 88. 163) und den neuerdings gebräuchlichen axtförmigen (60. 88. 191) Varianten in Szaporca, Komitat Baranya, Szentpéterfa und Nagykölked, Komitat Vas, ergänzen.

Ergologisch und künstlerisch gleicherweise hervorragend sind die 23 aus Talkstein fein geschnittenen und aus Blei gegossenen Spindelbescherer (60. 102. 1—23), die in unserer Sammlung bisher ihrer Bedeutung nicht entsprechend vertreten waren. Die Neuerwerbung von 42 prachtvoll geschnitzten Waschbrettern und Wäschemangeln ist in erster Linie vom künstlerischen Standpunkt bemerkenswert, sie wurden in den unterschiedlichsten Gegenden des ungarischen Ethnikums gesammelt.

Töpfergeräte gelangten aus Tata im Wege der Sammlung ins Museum. Unter den Werkzeugen fällt ein großer Farbenhafen (Abb. 37) mit dem dazu gehörigen Stuhl (60. 66. 93) auf. Der Hafen ähnelt in seiner Gestalt einem großen Blumentopf mit kräftigen Henkeln, mit zwischen den Henkeln hinziehenden durch Fingereindrücke verzierte Reifen. Ein solches Exemplar war uns bisher weder im Museum noch anderswoher bekannt. Neben den der Formgebung und Bemalung dienenden Geräten müssen wir vier aus Kalotaszeg stammende Model für Ofenkacheln (60. 75. 76—79) hervorheben, von diesen sind drei Stücke datiert, eines mit 1848, zwei andere tragen die Jahreszahl 1898 (Abb. 38). Vor diesen besaßen wir in unseren Sammlungen kein mit einer Jahreszahl versehenes Schlagholz für Ofenkacheln.

Unter den neu beschafften Werkzeugen für die Holzbearbeitung sind jene Stellmachervorlagen besonders bemerkenswert, die wir — wie bereits in der Beschreibung der dem Verkehr gewidmeten Sammlung erwähnt — in Kék, Komitat Szabolcs, erworben haben.

Erwähnenswert ist auch die Erwerbung der Geräte, die die Palózen bei der Anfertigung ihrer Tragkörbe verwenden; es sind dies Bandspalter, Korbskelette u. a. m. (60. 63. 27—31), die in Kemence erworben wurden.

1960 wurde eine doppelte Sammeltätigkeit gestartet, die sich mit der Erzeugung von Röhrenstiefeln und anderer Fußbekleidung befaßte, hauptsächlich bezog sie sich auf die Werkzeuge der Röhrenstiefelschuster. Wir hatten uns dabei die Einrichtung einer solchen vollständigen Röhrenstiefelschusterwerkstätte zum Ziel gesetzt, in der nicht nur sämtliche für die Stiefelerzeugung nötigen Werkzeuge, sondern auch die zeitlichen und formgemäßen Varianten vorhanden sind. Der alte Werkzeugbestand vermehrt sich in seiner

Entwicklungsrichtung nicht nur nach Gattung und Varietät, er wechselt auch nach Material und Hersteller. Der größte Teil der früheren Werkzeuge wurde aus Holz gefertigt, gearbeitet wurden sie entweder vom Röhrenstiefelschuster selbst oder von einem dörflichen Handwerker. Holz wird immer mehr vom Metall verdrängt und erzeugt werden die Werkzeuge immer mehr im Großbetrieb oder in der Fabrik. Nicht nur ist es gelungen, einige sehr schöne, ganz aus Holz gefertigte Werkzeuge zu erwerben (5 Stück Sohlenglänzer und Absatzglätter), sondern auch ihre späteren, metallenen homologen Geräte (15 Stück).

Gleichzeitig mit der Werkzeugsammlung begann auch das Sammeln von Schnittmustern, bisher verfügen wir über vollständige, also aus mehreren Stücken bestehende Schnittmuster von fünfzehnerlei Fußbekleidungen wie Röhrenstiefel, altertümliche Schnürstiefel, Zugstiefel und Pantoffel. Der vordringliche Grundgedanke des Sammelns von Schnittmustern ist, heute nicht mehr oder nur ganz vereinzelt angefertigte alte Formen aus einem je größeren Gebiet zu sammeln. Auf lokale Varianten identischer Fußbekleidungen zu schließen, ist bei dem vorhandenen bescheidenen Material nicht gelungen.

Ein interessantes Stück unserer Sammlung ist die mit einem Monogramm und Eisenbeschlägen geschmückte Marktkiste (60. 59. 54, Abb. 39) des um 1840 geborenen marktfahrenden Röhrenstiefelschusters Mihály Jaczkó; mit ihrer unten schmalen und nach oben sich erweiternden Form fügt sie sich jener des Bauernwagens an, der dichte Eisenbeschlag hatte den Zweck, das Aufbrechen der Kiste und den Diebstahl der zu Markte gefahrenen Ware zu verhindern.

Die vier Walker (der vorgeführte ist 60. 112. 69) verschiedener Typen bilden einen wichtigen Teil der Sammlung, bisher besaßen wir solche nicht (Abb. 40). Ihre Bedeutung besteht darin, daß ihre Verwendung für die Gestaltung der Röhrenstiefel der Jahrhundertwende eine charakteristische und interessante Umgestaltung hinsichtlich Form und Technik erklärt.

Mit Hilfe der bisher eingesammelten Schusterwerkzeuge und der an sie geknüpften Erklärungen können schon jetzt einige Veränderungen in Form und Technik erklärt werden, die für die zweite Hälfte des vorigen und den Beginn unseres Jahrhunderts für das volkliche Stiefelmaterial charakteristisch sind. Das Ziel ist, alle Details der Ausbildung der erzeugten Stiefel mit den Details der Ausbildung der Werkzeugbestände zu verknüpfen.

Die **Sammlung der Möbel und Beleuchtungsgeräte** wurde 1960 mit 155 Objekten vermehrt, diese gruppieren sich wie folgt: 4 Betten, 5 Tische, 40 Stühle, 12 Bänke, 26 Truhen, 11 Wandschränke, 1 Schrank, 9 Schüsselbretter, 8 Wiegen, 4 andere Kindermöbel, 9 Spiegel und andere Kleinmöbel, 6 Möbelteile, 20 Beleuchtungsgeräte. Von diesen Objekten tragen 55 Stücke Jahreszahlen, aus dem XVIII. Jahrhundert stammt ein Stück, ein 1795 gefertigter Lehnstuhl aus Tótkomlós, 12 Möbelstücke sind aus der ersten Hälfte, 34 Stücke aus der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts und 8 Objekte wurden im XX. Jahrhundert gefertigt, die späteste Jahreszahl ist 1906. Ungefähr im gleichen Verhältnis verteilen sich auch die Herstellungsepochen der nicht datierten Stücke.

Eines der wertvollsten Stücke dieses Materials ist das in SzereMLE gefundene, aus dem XIX. Jahrhundert stammende dreibeinige, niedrige (44 cm hohe) Tischchen mit runder Platte (60. 28. 1, Abb. 41). Diese Abart der

Rundtische ist — im Gegensatz zu den am Balkan verbreiteten Form mit Brettfüßen — wenig beachtet, obgleich sie die ältere Tradition darstellt und die antike Tischform rein bewahrt. Bisher hatten wir nur ein Exemplar eines solchen Rundtisches im Museum, es stammt von den Székclern der östlichen Karpaten. Der Umstand, daß das jetzt erworbene Objekt aus so großer Entfernung von den Székclern zum Vorschein kam, beweist die früher weiters Verbreitung dieses Möbeltyps in unserer Heimat.

Aus der vorjährigen Sammlung ragt ein Stuhl hervor, er trägt das Abzeichen der Tuchwalkerzunft, ist merkwürdig mit zwei in ein Herz gefaßten Bogen verziert und trägt die Jahreszahl 1800 (60. 18. 1, Abb. 42), der Stuhl stammt aus dem Balatonhochland, vermutlich aus einer der dortigen Tuchwalkerzentralen, aus Veszprém oder Pápa. Einen mit Zunftzeichen geschmückten Stuhl besaß unser Museum bisher nicht, lediglich eine Bank aus Rozsnyó, die mit Schusterwerkzeugen geschmückt ist und die Jahreszahl 1705 trägt. Während die Aufschrift der Bank von Rozsnyó darauf verweist, daß sie gemeinsamer Zunftbesitz war, lassen die auf dem Stuhl gezeigten Buchstaben R J auf Privatbesitz schließen.

Bei der Erwähnung unserer Sitzmöbel muß das schöne und charakteristische slowakische Material aus dem Komitat Békés hervorgehoben werden. Dieser reichgeschnitzte, turmgeschmückte Typ eines Armstuhles war bisher in unserer Sammlung nicht vertreten (60. 130. 4, Abb. 43).

Auch die 1960 erworbenen Truhen vervollkommen unsere Sammlung in schöner Weise. Unter den vier Pfostentruhen verdient ein aus Békéscsaba stammendes Stück (60. 139. 12, Abb. 44) besondere Aufmerksamkeit. Die Verzierung dieses Objektes wirkt hauptsächlich deshalb altertümlich und unterscheidet die Truhe gleichzeitig von den anderen aus der selben Gegend stammenden Stücken im Besitz des Museums, weil die einzelnen Elemente ihrer Ornamentik in blauschwarzer Bemalung hervorgehoben werden. Danach scheint diese in ganz Osteuropa herrschende, bei uns nur in den Komitaten Baranya und Somogy heimische Verzierungsart mittelalterlicher Richtung erst im vorigen Jahrhundert aus der südlichen Theißegend verschwunden zu sein, die mit 1840 datierten Stücke tragen sie nicht mehr.

Unter den von Tischlern gefertigten Truhen sind mehrere interessant und vom Standpunkt des Studiums des volklichen Verzierungsstiles beachtlich. Die Verzierung eines Exemplares aus Szeremle vom Beginn des vorigen Jahrhunderts (60. 28. 2, Abb. 45) veranschaulicht die enge Verbindung der Bemalung unserer volklichen Möbel mit dem blumigen Stil der Einrichtung reformierter Kirchen.

Es gelang uns, eine mit den Gestalten von Braut und Bräutigam geschmückte Truhe aus Mohács zu erwerben (60. 82. 1, Abb. 46). Wir besitzen ein ähnliches Stück nicht und auch den Ortsansässigen ist ein solches unbekannt. Es ist dies die interessante Offenbarung eines den Stil der Gemeinschaft überschreitenden, individuellen Versuches, der sich aber nicht zur Anregung eines neuen lokalen Stiles auswirken konnte; der verschlossene, als Sonderling geltende Imker Martin Darázsi hat sie aus Anlaß seiner Eheschließung mit Tonka Rica angefertigt.

Besondere Freude bereitet uns in der diesjährigen Möbelsammlung eine Truhe, wie solche im Komitat Tolna von Dienstboten benutzt wurden (60.

52. 2, Abb. 47). In unserer Sammlung gab es bisher nur Brauttruhen, obgleich die Eltern den als Schwiegersohn wegziehenden Mann, auch den Dienstmann, ebenso das sich verheiratende Mädchen, nur mit einer neugefertigten Truhe aus dem Haus gehen ließen, wenn sie sich das irgendwie leisten konnten. Diese Truhen waren ebenso geschmückt wie die Brauttruhen, wir mußten also ein Exemplar suchen, das an sichtbarer Stelle den Namen seines Besitzers trug; die Truhe des József Benkő in Cece entspricht in jeder Beziehung den Ansprüchen der Ausstellung.

Unter den Kindermöbeln kam besonders in Wiegen mannigfaches Material herein, eine auf ein Gestell montiert aufgehängte Wiege aus Kémes im Komitat Baranya bedeutet uns einen besonderen Gewinn (60. 79. 12, Abb. 48). Hatten wir nämlich bisher keine solche im Museum, jetzt erhielten wir zusammen mit diesem Exemplar auch mit der Sammlung von Átány ein solches Stück (60. 33. 10). Die Entfernung der Ursprungsorte beider Objekte voneinander beweist auch, daß diese spätgotische Wiegenform manchenorts aus vornehmen Häusern auch in wohlhabende bäuerliche Heime gelangte.

Im Laufe des Jahres 1960 vermehrte sich die **Sammlung an Textilien** um 301 Objekte, von diesen gehören 209 Stück zur Bekleidung, 92 Stück dienen der inneren Einrichtung und Verzierung des Hauses und zum Hausgebrauch. Wir zählen dazu 6 zur wirtschaftlichen Ausrüstung zählende Objekte aus der Sammlung von Átány, Säcke, Pferddecken und Ranzen.

Die vordringlichste Richtungslinie unseres diesjährigen Sammelns wurde — neben kontinuierlichen Bestrebungen — von der doppelten Aufgabe bestimmt, repräsentatives Material an Volkstrachten der in Ungarn lebenden nichtmagyarischen Volksgruppen zu erwerben und die schon seit mehreren Jahren laufende Vorbereitung einer neuen Trachtenausstellung des Museums fortzusetzen.

Das Kostümmaterial unserer nichtmagyarischen Volksgruppen mußte deshalb in den Vordergrund gestellt werden, weil frühere Sammlungen vor allem auf volklichregionale Unterscheidungen bedacht waren und der ästhetischen Bedeutung der Objekte weniger Beachtung widmeten.

Unsere nächste Trachtenausstellung soll die 1953 aufgestellte und 1957 geschlossene Trachtenschau weiterentwickelnd jene Bedeutungen der Tracht und ihres Zubehörs erschließen und erörtern, die an prägnante und festliche Momente des Lebens geknüpft sind, von der Geburt und dem ersten Schulschritt beginnend über das Heranwachsen zum Jüngling oder zur Jungfrau, Verlobung und Heirat bis zur Beerdigung und Trauer. Das im vorigen Jahr erworbene, zu dieser Gruppe gehörende prächtigste Gewand ist die unter 60. 34. 1—32 und 60. 70. 1—6 inventarisierte Tracht der neugeweihten schokazischen Jungfrauen und Jünglinge, die oder der Heranwachsende bekommt sie beim Verlassen der Schule und trägt sie an Festtagen bis zur Hochzeit. Das hervorragendste Stück der Mädchentracht ist jener auch im Fachschrifttum ohne Beispiel dastehende rote Wollkranz, der auf den Kopf des herangewachsenen Mädchens gelegt wird, damit von nun an sein Haar an jedem Festtag, zuletzt an seinem Hochzeitstag, bedeckt sei. Die verschieden großen Jungfernkranze werden auf diesen gesteckt.

Zur vorerwähnten Trachtensammlung gehört eine große farbige Wolldecke, auf die das junge Paar kniet, um den elterlichen Segen zu empfangen,

bevor es aus dem Haus tritt um zur Trauung zu gehen. Unter den dem Hochzeitspomp dienenden Geweben seien wegen ihres seltenen Vorkommens noch die kleinen gewebten Kissen erwähnt, die zum Pferdegeschirr gehören.

Zur schokazischen Sammlung zählt auch das Kleinmädchenkleid (60. 27. 2), das im Gegensatz zu jenem der Jungfrau nur mit Schwarz verziert ist und keinerlei rote Ausschmückung trägt, damit seine Trägerin nicht »verschrien« wird. Der Überwurf (60. 27. 1) ist gleichfalls ein schokazisches Kleidungsstück, aus gleichem Material und mit der selben Bestimmung wie der Überwurf der magyarischen Braut, Schnitt und Verzierung sind aber anders.

Viel strenger als die schokazische Tracht ist das vielleicht noch rheinische Überlieferungen bewahrende Kleid einer alten deutschen Frau aus Harta, ein schwarzes Tuchkleid mit weißem Schulter- und Kopftuch und weißer Schürze. Diese war früher auch die Trauerkleidung, mit Weiß gemischte schwarze Trauerkleidung war auch den verschiedenen magyarischen Volksgruppen nicht unbekannt.

Hervorragende Erwerbungen der Sammlung sind der sub 60. 23. 1 inventarisierte, am Rücken verschnürte magyarische Dolman aus Decs sowie ein ähnliches Kleidungsstück aus Érsekcsanak (60. 80. 1—2). Diese früher dem Adel vorbehaltene Kleidung hat sich bis zum Ende des vorigen Jahrhunderts in den wohlhabenden Donaudörfern erhalten, in unserer Zeit ist sie schon sehr selten geworden.

Im Anschluß daran erwähnen wir auch das einfache Trauerkleid (60. 57. 1—7), es schließt sich unseren mannigfaltigen Trauerbekleidungen aus Érsekcsanak als Tracht einer unbemittelten trauernden Frau an.

Von den hereingebrauchten drei Bauernmänteln stellt die Stickerei der Nr. 60. 9. 1 einen bisher völlig unbekanntem Stil dar (Abb. 49), der den schattierten Roßhaarstickereien stilverwandt ist.

Der reichhaltige Schmuckbestand der Sammlung wurde mit einem magyarischen und einem schokazischen Halsschmuck aus Münzen vermehrt. Diese Schmuckgegenstände weisen Unterscheidungen der Form auf, sind aber aus dem beim Brauttanz gesammelten Silbergeld angeschafft und in der dem lokalen Brauchtum gemäßen Silberschmiedearbeit verziert. Es entspricht auch dem lokalen Brauch, welche Geldmünzen nebeneinander oder ineinander folgenden Reihen gehängt werden.

Während das Trachtenmaterial unsere Möglichkeiten, Ausstellungen zu veranstalten erheblich vermehrt, bereichern die Stickereien und Gewebe eher unsere Kenntnisse, sie bestärken Voraussetzungen und eröffnen neue Wege für weitere Forschungen. Die auf gebleichtem braunen Tüll mit dickem weißen Garn gearbeitete Stickerei der Schürze von Sárköz (60. 141. 30) scheint hauptsächlich in ihren Motiven die alten Totenkissen- und Haubenstickereien von Sárköz zu verbinden und beweist, daß beide Stickereigattungen einer Nadel entspringen.

Nach unserer bisherigen Kenntnis kommt im »geschriebenen« Kettenstich von Kalotaszeg kassettenförmig angeordnete Stickerei nicht vor, ja diese Art der Stickerei gehört einer ganz anderen Stilgruppe an. Die Stickerei des sub 60. 3. 55 inventarisierten Kissens (Abb. 50) fügt mit ihrer kassettierten Anordnung das Kalotaszeger Material auch in eine größere, über das ganze Magyarentum sich ausbreitende Stileinheit ein.

Vor uns wirkende Forscher und auch wir selbst liebten es, das magyarische Stickereimaterial von jenem unserer südlichen Nachbarn so zu unterscheiden, daß die Magyaren ihre von wo immer geschöpften Ausschmückungen blumig empfinden, in Blumenform darstellen, unsere südlichen Nachbarn aber diesen geometrische Formen geben. Unter den aus der Sammlung István Györffy erworbenen Brautführertüchern finden wir aber solche Stücke, die den Dreisproß geometrisiert darstellen (Abb. 51). Mit dieser Erkenntnis stehen die Randstickereien von Schleiern von Kalotaszeg mit ihren geometrisierenden Motiven im magyarischen Musterschatz nicht mehr allein da und man braucht bei ihrem Zustandekommen und bei ihrer Ausbildung nicht unbedingt an fremde Einflüsse zu denken, denn es ist durchaus möglich, daß es eine ältere Schicht unserer Garnarbeiten gibt, die geometrisierende Tendenzen spiegelt.

Gestickte Bettlaken kannten wir bisher nur als Decken und als Ausschmückung. Unter den vielen Hunderten von Exemplaren des Museums sind alle in gutem Zustand und zeigen kaum Spuren von Abnutzung. Auf dem in Kemence erworbenen reichlich abgenutzten und zerrissenen Bettlaken (60. 33. 57) haben der Erinnerung nach Jungvermählte geschlafen, ja, auch später wurde es für solche Zwecke benutzt.

Auch die mit Inschriften versehenen Gewebe der Sammlung haben sich vermehrt, obgleich es bekannt ist, daß die Magyaren bei Handarbeiten Inschriften nur sehr selten anbringen. Auf dem aus der Gemeinde Kék stammenden Ostertuch ist der Text: »Christ ist erstanden« zu lesen, während die aus Veszprém stammende Brotdecke (60. 64. 7) die Aufschrift trägt: Ich, Frau Mihály Kovács ließ sie für meine Tochter Zuzsi weben, Szentkirály 1851 (Abb. 53).

Die **keramische Sammlung** wurde im Jahr 1960 um 592 Stücke vermehrt und von den ungefähr siebzigerlei in Evidenz gehaltenen Objektgruppen ist beinahe jede in den Neuerwerbungen vertreten, das Material ist also hinsichtlich seiner Form ungemein mannigfaltig. Es ist leichter das zu benennen, was nicht erworben wurde (z. B. Miskakrug, Backform und Geflügelsaufe), als die vorhandenen Objektgruppen aufzuzählen. Wir haben so seltene Gefäße erworben, wie einen Vexierkrug, eine aus kleinen Fässern zusammengefügte tönernerne Feldflasche, figurale Flaschen, einen Walzenkrug, Tabakbehälter, ein Gefäß zum Kerzenziehen, ja auch Gefäße, die bisher in unserer Sammlung nicht waren wie Vogelnapfe, tönernerne Wurstfüller, ein kleines Ofenmodell, die Arbeitsschüssel und den Farrentopf des Töpfers. In größter Menge kamen Krugsorten herein, Trinkkrüge, Tragkrüge für Trinkwasser, enghalsige Krüge, kleine und große Krüge, zusammen 90 Stück. In größerer Anzahl, mit 65 Stück, erscheint die Gruppe der Schüsseln, mit 56 Stück die Gruppe der birnenförmigen Krüge. Von den bisher vernachlässigten Milchkrügen erwarben wir 30 Stück und beachtlich haben sich auch die Töpfe und Weinkrüge vermehrt, ebenso die Ofenkacheln. Von den Neuerwerbungen sind 47 Stück mit Jahreszahlen versehen (2 Stück aus dem XVIII. Jahrhundert), ein Zunftkrug von 1744 und ein zinnglasierter birnenförmiger Krug von 1787), 7 Stück stammen aus der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts, 24 aus der zweiten Jahrhunderthälfte und 14 Stück aus unserem Jahrhundert.

Immer mehr wendet sich unsere Aufmerksamkeit den in der volkklichen Keramik wahrnehmbaren mittelalterlichen Traditionen zu, bei der Verzierung kann diese vor allem in den unglasierten, mit roter Erdfarbe gemalten

Pinselarbeiten gesucht werden. Wir besaßen in unserer Sammlung solche Gefäße bisher aus Kalocsa, die waren aber ganz einfach und unsere Freude war um so größer, als ein großer Krug mit roter Erdfarbenbemalung in unsere Sammlung gelangte, das prächtigst geschmückte und erlesenste Stück dieser Gattung. Der Form nach ist er ein sog. »Hutkrug«, eine in der Türkenzeit bei uns heimisch gewordene Form, am Henkel ausnahmsweise nicht mit einem, sondern mit zwei kleinen Saugmundstücken. Der Krug trägt folgende, seine Anfertigung dokumentierende Inschrift: »Mihály Hallai jr. baute diesen Krug im letzten Monat von 1801 in der erzbischöflichen Residenzstadt Kalocsa. Essen, Trinken, Schlafen / Diese drei sind nötig / Besonders im Sommer /«. (60. 50. 1 — Abb. 54). Dieser einzig dastehende Krug kam in Dunapataj zum Vorschein.

Die Sammelfahrt nach Tata galt ebenfalls der Geschirrbemalung mit Erdfarbe, wir erfuhren, daß diese in Tata noch Brauch ist und noch heute geübt wird. Frau József Csiszár sen. bemalt auch heute die unglasierten Gefäße so und kennt die Namensbezeichnung jedes Musters. Die beiden Enden der Griffe des vorgeführten Kochkesseldeckels (60. 66. 1, Abb. 55) sind mit Fingereindrücken, Knöpfen, verstärkt. Der Deckel trägt strahlenförmige Rosmarinmuster und Schangelinien, am äußeren Kreis wiederholt sich dieses Muster. Das im Kúmy Domonkos-Museum von Tata bewahrte Bruchstück eines mit einem Knopf versehenen Deckels aus dem XVIII. Jahrhundert ist in ähnlicher Bemalung verziert (56. 89. 1).

Eine andere Sammelfahrt brachte uns in das Komitat Baranya. Wir wußten von einigen Töpferdörfern im Mecsekgebiet, wo angenommen werden konnte, daß recht primitive Traditionen aufrechterhalten wurden, von wo wir aber bisher kaum Material besaßen. Unter den Arbeiten deutscher Töpfer von Óbánya haben wir altes Geschirr kaum gefunden. Datierte Stücke stammen aus der jüngsten Vergangenheit, sie bewahren aber auch einen altertümlichen Stil, jene Art und Weise der Verzierung und Bemalung, die wir am klassischen aus Hódmezővásárhely kennen, unter gelber Eisenoxydglasur weiße, gelb wirkende Malhornverzierung. Nicht nur in der Farbgebung, auch im Muster haben sich bei diesen Töpfern viele auf die Türkenzeit verweisende Traditionen erhalten, was die vorgeführte Schüssel (Abb. 56) auch beweist (60. 85. 30).

Im anderen Mecsekendorf, in Kisvaszar, arbeitet kein Meister mehr, früher waren dort mehrere Töpfer- und Ofenmacherfamilien, ja auch ein Talasch. Nicht alle waren Deutsche, denn ein Teil der Bevölkerung ist magyarisch. Häufig ist die Benennung der Gefäße zweisprachig, besonders bei den gemischt-sprachigen, aus Mischehen hervorgegangenen Familien. Es gab viele ungewohnt einfache Formen und besonders charakteristisch ist das zum Einsäuern benutzte bauchige Gefäß mit zwei Henkeln oder ganz ohne Henkel. Dieses Gefäß wird als Übergangsform zwischen Krügen und Töpfen *Paprikakrug* oder *Paprikatopf* genannt. Nur der obere Teil der vorgeführten henkellosen Form ist grün glasiert, in seiner Schönheit wetteifert er mit den frühen chinesischen Gefäßen (60. 85. 64, Abb. 57).

Ein besonders schönes Exemplar der so charakteristischen gelben Malhornverzierung unter gelber Glasur ist der in Szeremle erworbene Wasserkrug (60. 28. 18, Abb. 58), nach reiflichen Erwägungen haben wir diesen als aus

Baja stammend erkannt. Früher war uns der Stil der Töpferei von Baja unbekannt, wir haben aber auf Grund des Museummaterials schon vor längerer Zeit vorausgesetzt, daß Baja eines der Zentren der sog. »Sárközer Keramik« ist und für die hier erzeugten Gefäße ist die als Blume gedachte, einen ovalen Fleck bildende Schlangenlinie charakteristisch.

Diese Annahme hat sich auf Grund des 1960 durchgeführten Sammelns in Baja als richtig erwiesen.

Ein zweihenkeliges Gefäß mit lebhaftem Blumenmuster auf schwarzem Grund bereichert ebenfalls die sog. Sárközer Keramik, das Stück wurde zweifellos in Siklós angefertigt (60. 142. 2, Abb. 59); der Form nach gleicht es völlig einem gewissen »runden Gefäß« der Großen Tiefebene und verkörpert das westlichste Vorkommen dieser Gefäßform.

Die ein wenig vernachlässigte Gruppe der einfachen unverzierten Gebrauchsgefäße wurde mit dem Tongeschirr aus dem Komitat Vas bereichert. Im Zuge der in drei Orten vollzogenen Geschirrsammlungen (Velem, Szentpéterfa und Nagykölked) wurden die Namen von 8 Herstellungsorten festgestellt, von denen ein großer Teil jenseits der Landesgrenze liegt. Die Geschirre aus dem wendischen Felsőszölnök wurden als Erzeugnisse eines ortsansässigen Töpfers, namens Türk erkannt. Unter den Objekten fällt besonders ein rundes Gefäß mit zwei Ausgießöffnungen auf, (60. 88. 207, Abb. 60). Im Zürichtal wird dieses Gefäß »doppeltschnabeliger Krug« genannt, bisher wurde aber kein altes Stück dieses Typs gefunden. In unserem Museum befinden sich in der Vince Warthaschen Sammlung zwei solche Gefäße (51. 30. 70—71), Wartha benennt sie »Acskó« und reiht sie ihrem Ursprung nach der Tiefebene ein. Die Schönheit des Kruges von Felsőszölnök wird dadurch gehoben, daß er melonenartige Kerbe trägt und am Sockel Vertiefungen. Dieses eigenartig geformte Gefäß ist in Europa vor allem in Spanien bekannt, man trinkt Wein daraus.

Unser ungarisches Material siebenbürgischer Herkunft haben wir mit von Privatsammlern gekauften Objekten vermehrt, mit einer aus Háromszék stammenden Sammlung haben wir unsere Kenntnisse über die Töpferei dieses Gebietes erweitern können. Eine strittige Gruppe der székler Krüge, Schüsseln und Teller ist jene, die auf hellem Grund mit dunkelblauer Farbe malhornkonturiert ist, die Muster wurden gemalt. Diese Gruppe wird von rumänischen Forschern als von Magyarláros stammend gehalten, während Iván Balassa, der in Kézdivásárhely Ausgrabungen vornahm, diese Gruppe als zum Háromszék gehörig bezeichnet, seiner Meinung nach wurden die Stücke in Berecke gefertigt. Dies bekräftigten auch die sammelnden Schwestern Gyárfás, die in Berecke lebten und um 1910 diese Objekte an Ort und Stelle kauften. Nach ihnen arbeiteten in jener Zeit mehrere Töpferfamilien im Dorf, die bekannteste war die Familie Pénczes. Ihre Sammlung und Veröffentlichung von Angaben hat also die genaue Bestimmung dieser schönen Keramikgruppe altertümlichen Stiles unterstützt (60. 3. 15, Abb. 61).

Unter dem siebenbürgischen Material muß auch eine Sammlung von Ofenkacheln erwähnt werden. Unter den unglasierten, mit Glimmer bestreuten Kacheln sind auch solche, die dem XVI. Jahrhundert zugesprochen werden können, so z. B. das vorgeführte Stück, das mit einer Bandverzierung in neun Quadrate geteilt ist, mit Engelköpfen und Männerbildnissen in den Eckquadraten (60. 43. 16, Abb. 62).

Abschließend sie die Sammlung des Komitates Békés erwähnt, der größte Teil der Geschirre wurde dort hergestellt oder gebraucht. Der vorgeführte Tragtopf, in dem der Wöchnerin von Gevatterinnen Speise gebracht wird, hat unsere Kenntnisse von den Töpfern des Komitates Békés mit interessanten Details bereichert (60. 139. 20). Seiner Inschrift zufolge wurde dieser vom Töpfer János Kántor in Csanádalberti gefertigt. Nach Angaben des Sammlers war der Vater des János Kántor Töpfer in Nagylak, sein Stiefvater aber Töpfer in Hódmezővásárhely, er selbst hat aber bei aus Nagylak und Tótkomlós stammenden Meistern gelernt. Die Gestalt des Gefäßes zeigt die für die Gefäße von Tótkomlós typische eigenartige Form und dieser Umstand verweist darauf, daß nicht nur dort, sondern auch in Nagylak und in Csanádalberti dieser für das Komitat Békés charakteristische Stil gepflegt wurde.

Mit der Sammlung von Békés gelangte auch einiges zinnglasiertes, für habanische Töpfer charakteristisches Tongeschirr in unser Museum, vorwiegend birnenförmige Krüge, ein anderer Krug, einige Schüsseln und Teller. Ein Teil der Geschirre trägt Jahreszahlen und stammt aus der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts. Auch die sehr seltene lavendelblaue und gelbe Grundfarbe kommt vor. Der lavendelblaue Krug aus 1817 mit der Namensaufschrift »János Povázsaik« gelangte von der Familie Povázsaik in Tótkomlós zum Sammler (60. 139. 39, Abb. 63) und aus dem Jahr stammt ein den Namen »György Hovorkak« tragender Krug ähnlicher Farbe (60. 139. 40). Diese Namensinschriften bezeugen, daß zwischen den entfernten Töpfern und der Bevölkerung des Komitates Békés lebhaft Beziehungen bestanden und daß die Töpfer auf direkte Bestellung arbeiteten.

In allen Untergruppen der **Sammlung von Brauchtumsobjekten** können wir Vermehrung berichten, sie beträgt für 1960 942 Stück.

Das an den Brauchtumszyklus des menschlichen Lebens sich anfügende gegenständliche Material war in unserer Sammlung nur in bescheidenem Maß vertreten. Wir haben als besonderen Mangel empfunden, daß wir nur über einzeln dastehende Objekte verfügten, die von je einem Sammlerpunkt stammenden möglichst vollständigen Objektgruppen haben gefehlt. Wir haben in diesem Jahr bei den Schokazen von Mohács das mit dem Brauchtum der Eheschließung verknüpfte gegenständliche Material gesammelt, die kennzeichnenden Tücher jener Personen, die Ehrenämter versahen (60. 46. 38—41) bzw. Schmucktücher für Pferde, es gelang uns eine Hochzeitsfahne (60. 46. 45 — Abb. 64) zu finden und ein Lichtbild, das vor etwa 30 Jahren anlässlich ihrer Verwendung aufgenommen wurde. Aus dem Schrifttum sind mehrere Varianten von Hochzeitsfahnen bekannt, diese sind aber aus ursprünglich anderen Zwecken dienenden Tüchern gelegentlichweise zusammengesetzt. Einem in Fahnenform genähten, für andere Zwecke nicht benutzten Exemplar konnten wir erst jetzt begegnen. Es gelang uns das Lichtbild aus den Dreißigerjahren eines mit Lebkuchenkränzen geschmückten hochzeitlichen »Lebensbaumes« zu erwerben, wir haben seine Vorbereitung genau aufgezeichnet. Wir haben ein Objekt beschafft, zwei verzweigende Baumäste, die einmal als Skelett so eines »Lebensbaumes« gedient haben (60. 46. 42—43). Aus weiterer Entfernung schließt sich das »Mädchenruder« von Szeremle an das mit der Eheschließung verbundene Brauchtum an, die vorliegende Nummer des NÉ bringt darüber einen beschreibenden Artikel. Vom abschließenden Akt des

Menschenlebens, dem gegenständlichen Material der Beerdigung, wurden Stelen erworben. Es gelang uns, eine 1956 in Kék, Komitat Szabolcs, gefertigte Stele, man sagt in der Gegend »Totenholz«, zu erwerben (60. 61. 18), dergestalt, daß wir an Stelle der hereingebrachten Stele eine andere vom dörflichen Zimmermeister anfertigen ließen; den Arbeitsgang der Anfertigung haben wir fotografisch aufgenommen und niedergeschrieben. Dazu sei bemerkt, in unser Museum gelangten im allgemeinen nur alte Stelen, von Gräbern, deren Betreuer auch schon gestorben sind. Diese Stelen sind natürlich verwittert und in schlechtem Zustand und zeigen uns bloß die Stelenanfertigung von vor 50 bis 100 Jahren. Daß die Herstellung traditioneller Stelenformen im ganzen Land auch heute noch allgemein wäre, könnte mit unserem Museumsmaterial nur schwer bewiesen werden. Wir hielten es deshalb für wichtig, erst vor kurzer Zeit gemachte Stelen zu sammeln und wir wollen dies in Zukunft parallel mit dem Sammeln alter Stelen fortsetzen. Vom Friedhof in Abádszalók vermehren neben zwei alten, verschiedene Stile bewahrenden Stelen auch vier Stangen unsere Sammlung, auf denen der Sarg bis zum Grab getragen wird und die nach dem Versenken des Sarges zu Füßen des Abgeschiedenen in den Grabhügel gesteckt werden (60. 71. 28—29 und 60. 71. 30—33), damit wurde eine alte Lücke ausgefüllt, denn über solche am Grabhügel aufgestellte Zeichen hat unsere Sammlung bisher nicht verfügt. Die Malonyaysche Sammlung brachte uns in den Besitz von sieben Stelenmodellen, sie wurden auf Bestellung des Sammlers von einem Bauer in Kalotaszeg angefertigt. Weil sie eine bestellte Arbeit darstellen, sind uns ihre Aufschriften wenig interessant, sie zeigen aber die Form und Bemalung, ja es gelang uns auch aus Malonyays Aufzeichnungen die originalen Abmessungen festzustellen.

In der vorjährigen Sammlung an Brauchtumsmaterial ist die aus Szendervárálja im Komitat Nógrád hereingebrachte Puppe (60. 32. 1) am bedeutendsten, mit deren Prozession und Vernichtung die Vertreibung des Winters und das Ende der Fastenzeit symbolisch gefeiert wird (Abb. 65), ihre Anfertigung haben wir fotografisch aufgenommen und auch beschrieben. In unserer Sammlung ist diese die erste Puppe, die diesem Brauch dient. Wir haben dort auch einige Spielzeugpuppen erworben, die hier deshalb erwähnt werden, weil das Prinzip ihrer Herstellung — wenngleich die Ausführung erheblich primitiver ist — identisch ist mit jener der Brauchtumpuppe (60. 32. 2—6).

Mit einem Objekt des Rechtslebens, einem Züchtigungsgerät einer Zunft, hat sich unsere Sammlung vermehrt, es unterscheidet sich von den bisher im Museum verwahrten Geräten der Gesellschaft der Dorfburschen dadurch, daß es ungestrichen ist; außer den gekreuzten Bergmannszeichen trägt es an seinem Kopf die eingeschnittene Inschrift »MORÉS« (60. 130. 1).

In religiöser, kirchlicher Beziehung brachte die Malonyay-Sammlung sehr beachtliche Vermehrung. Wir bekamen die in der ersten Hälfte des XVIII. gefertigte Kanzel der reformierten Kirche von Kispetri (Kalotaszeg), Arbeit des János Asztalos von Gyalu, den bemalten Aufgang zur Empore und die bemalten Emporen- und Deckentafeln, Arbeit des Lőrinc Umling (60. 75. 48—75). Mit der gleichen Sammlung gelangten drei Psalterklammern (Abb. 66) von Kalotaszeg (60. 75. 38—40) in die Sammlung, einige schön geschnittene Exemplare eines kaum gekannten Objektes. Aus Kemence bekamen wir eine schöne hölzerne Marienfigur aus dem Oberland (60. 63. 82) und es gelang

uns in Érsekcsanád einen Rosenkranz zu erwerben, der aus getrockneten Früchten aufgereiht ist (60. 129. 1).

Mit Heilgeräten hat sich die Sammlung kaum vermehrt, die vorhandenen wenigen Stücke dienen der irrationalen, auf den Glauben beruhenden Heilung. Rationale Heilgeräte finden sich kaum in der Sammlung. Auf unserer Sammelfahrt nach Kék gelang es uns, eine Zahnzange zu erwerben, mit der ein Bauer kuriert hat (60. 62. 3).

Was Kinderspielzeuge anbelangt, können wir über recht erhebliche Vermehrung berichten, die für die Ausstellung des Roten Kreuzes bestimmte, aus 844 Stücken bestehende Sammlung gelangte in den Besitz des Museums. Diese gewaltige, aus allen Landesteilen zusammengetragene Sammlung (60. 35. 1—844) lenkt unsere Aufmerksamkeit vor allem darauf, in welchem Ausmaß die althergebrachten Kinderspielzeuge noch in den Händen der heutigen Kindergeneration weiterleben, wenngleich mit geringen Veränderungen in Material und Form. Das Studium dieses Materials erweckt noch einen Gedanken: Das Kinderspielzeug ist auch für die Erforscher der mannigfachen Zweige der gegenständlichen Kultur nicht uninteressant, weil ein großer Teil der Spielzeuge die Gebrauchsgegenstände der Erwachsenen kopiert und sogelangen zahlreiche und gut gelungene Objektmodelle in die Hände des Forschers.

Der Bestand an Musikinstrumenten der der **Volksmusik gewidmeten Sammlung** hat sich 1960 um 20 Objekte vermehrt. Von den drei Dudelsäcken sind zwei aus dem Komitat Nógrád stammende Palóc-Dudelsäcke und ein kroatischer Dudelsack kommt aus dem Komitat Somogy. Für den letzteren ist interessant, im Kopf des Dudelsackes sind drei Pfeifenverschlüsse angeordnet, mit der Pfeife des Grundtones zusammen können also gleichzeitig vier Stimmen ertönen. Von Zigeunern aus dem Komitat Veszprém haben wir drei Zimbale altertümlicher Stimmung erworben, alte Typen, die von der fabrikmäßigen Art und Weise der Tonanordnung abweichen. Unsere diatonischen und chromatischen Zithern gelangten aus den verschiedensten Landesteilen, den Komitaten Csongrád, Békés, Somogy und Borsod in unser Museum. In Szegvár haben wir eine nicht mehr gebrauchte Drehleier und zwei Dudelsackköpfe gesammelt. Außerdem haben wir eine von Bauern gefertigte Geige (Komitat Somogy) und ein von einem Hirten hergestelltes Jagdhorn (Komitat Nógrád) erworben, ebenso eine doppelte Hirtenflöte südslawischen Ursprunges und solche drei prächtig geschnitzte kurze Flöten, die im »Nebengebrauch« als Stock bzw. als Peitschenstiel benutzt werden. Unsere Musikinstrumentensammlung haben wir nach Möglichkeit mit auf Magnetophonbändern aufgenommenem tönenden Material ergänzt. Besonders wichtig ist, wir haben die genaue Stimmung der Zimbale und Zithern aufgezeichnet bzw. auf Tonband aufgenommen, weil wir über das Stimmen unserer Seiteninstrumente bisher gar keine Angaben hatten und so sind diese jetzt unsere ersten, auch musikalisch definierbaren und datierten Instrumente.

Für die planmäßige Entwicklung unserer internationalen Sammlungen hat sich im abgelaufenen Jahr nur sehr wenig Gelegenheit geboten und wenn sich schon mal eine solche ergab, war ein Kauf nicht möglich. Obgleich auch so hochwertige Objekte und Objektgruppen in unsere Sammlungen gelangten,

das planmäßige Sammeln an Ort und Stelle und die systematische Vermehrung des Materials hat doch gefehlt. Trotz vieler Hindernisse, die der Sammlerarbeit begegneten, haben wir auf diese Form der Entwicklung unserer Sammlungen nicht verzichtet, denn nur diese ergibt ein Material, dessen wissenschaftlicher Wert beglaubigt ist.

Unser internationales Material hat sich 1960 um 379 Objekte vermehrt, davon entfallen 174 Stücke auf die europäische, 143 Stücke auf die asiatische, 58 Stücke auf die amerikanische, 3 Stücke auf die afrikanische und 1 Stück auf die ozeanische Sammlung. Als erfreuliches Ergebnis darf bezeichnet werden, daß ein erheblicher Teil dieser Objekte aus planmäßigem Sammeln an Ort und Stelle stammt. Ein Teil der in die europäische und asiatische Sammlung gelangten Objekte besteht aus vom Balkan, dem Kaukasus und aus Indien stammendem Schmuck und war bisher Besitz des Historischen Museums.

Zur Vermehrung unserer **Europasammlung** bemerken wir folgendes: Ukrainische Weste; aus Lammfell gefertigter, mit brauner Lederauflage und blauer, grüner und lila Stickerei verzierter Überrock aus der Gemeinde Delatyn-Nadvorna in der Ukrainisch-Sozialistischen Sowjet-Republik. Durch seine Erwerbung konnten wir die geringe Anzahl unserer ukrainischen Objekte um ein charakteristisches und wertvolles Stück vermehren (60. 13. 1).

Auch die Vermehrung unserer finnisch-ugrischen Sammlung war beachtlich, wir kamen durch Geschenk in den Besitz eines vogulischen (Manysi) Frauenkleides (60. 98. 1 — Abb. 67). Das Kleid ist aus schwarzem Cloth handgenäht und mit farbigen Leinwandblenden verziert, es wurde 1948 im Gebiet des Ob, in Vezsakarskiejurty hergestellt. Für uns besteht sein besonderer Wert darin, daß unsere aus dem vorigen Jahrhundert und von der Jahrhundertwende stammende ob-ugrische Sammlung um ein 1948 gefertigtes Kleid vermehrt wurde und an dieser Arbeit kann beobachtet werden, es fügt sich mit seinem Schnitt noch an die Form der Kleider aus dem vorigen Jahrhundert an, die gestickte Verzierung ist aber schon von Leinenblenden abgelöst und auch das Material des Kleides hat sich geändert.

Aus der Autonomen Republik Komi ergänzen 12 Objekte unsere zürjenische Sammlung, ein Geschenk von Erik Vászolyi, der sie auf seiner sprachwissenschaftlichen Studienreise selbst gesammelt hat. Die in der Sammlung vorhandenen Frauenkleider sind schon aus fabrikmäßig erzeugten Stoffen hergestellt und in ihren Schnitten sind bürgerliche Einflüsse wahrnehmbar, die farbigen Gürtel, Handschuhe und auch das Handtuch wurden aber im Haus hergestellt. Alle diese Gegenstände wurden benutzt, sogar noch in den Jahren 1959—1960. Erwähnenswert ist das Jagdhemd (Abb. 68), eine interessante Mischung von gestern und heute. In seinem Schnitt fügt es sich dem Althergebrachten an, ist an beiden Seiten offen und wurde als Oberkleid getragen. Das Hemd besteht innen aus Hirschleder, außen aus Kunstleder, der Rückenteil hat innen Taschen und kann als Rucksack gebraucht werden. In der Lebenshaltung der Zürjenen nimmt die Jagd noch heute einen wichtigen Platz ein, der in Winter auf längere Jagdfahrten aufbrechende Jäger schützte seinen Oberkörper mit dem ärmellosen Hemd. Gleichzeitig konnte er auch sein Zeug darin unterbringen, er konnte also müheloser wandern und seine Skistöcke handhaben. Ein ähnliches Objekt gab es bisher in unserer Sammlung nicht (60. 30. 1—12).

Unsere finnische Sammlung konnten wir ebenfalls durch an Ort und Stelle vorgenommene Sammlung um 15 Objekte bereichern. Aus diesem wenigen Material ragt eine Kartoffelhaue (60. 29. 4 — Abb. 69) zum Ausgraben der Kartoffeln hervor. Sie ist aus einem Fichtenzweig gefertigt, das stärkere Ende des Zweiges ist als Stiel ausgebildet, aus den am Ende sich gabelnden dünneren Zweigen ist eine gezahnte Haut geschnitzt, dieses primitive Gerät wird nur selten gefunden. Bei den nordeurasischen Völkern ist der Gebrauch von aus Baumrinde gefertigten Gefäßen und Geräten verbreitet und es gelang, die Serie der aus finnischer Birkenrinde geflochtenen Gefäße mit einem schönen Kartoffelgefäß zu vermehren, es wurde aus Birkenrinde geflochten ist mit einem hölzernen Pfropfen verschlossen (60. 29. 7) und diente zur Aufnahme des als Reiseproviant dienenden Kaffees. In der finnischen Viehhaltung kommt der Fichte Bedeutung zu, Fichtenzweige werden nämlich als Streu verwendet. Mit der Erwerbung eines Beiles, das zum Zerkleinern der Streu dient, wurde eine Lücke in unserer Sammlung geschlossen (60. 29. 8). Dieses Beil ist eine kurzstielige Stahlklinge, die vom Baum geschlagenen Fichtenzweige wurden mit ihr zerkleinert, damit sie unter dem Vieh als Streu gut kämen. Ein Paar Skier ist für unsere Sammlung ebenso wichtig (60. 29. 14), sie gehören jenem Typ an, der vor 60 bis 70 Jahren benutzt wurde, eine ungefähr 3 m lange, schmale Latte. Diese Skier ergänzen sehr nützlich die aus einer früheren Sammlung stammenden Skier eines anderen Typs. Erwähnt sei noch ein hölzerner Mörser, der seiner schönen Ausbildung wegen bedeutungsvoll ist (60. 29. 15), er wurde zum Zerkleinern von Kaffee und Tabak benutzt.

In der Vermehrung unserer **asiatischen Sammlung** ist die Entwicklung des mongolischen Materials bedeutend und die Neuerwerbungen sind um so wertvoller, weil sie durch planmäßiges Sammeln gewonnen wurden. 1960 hat sich unsere Sammlung mit 78 mongolischen Objekten vermehrt, davon haben Vilmos Diószegi 71 Stücke und Rincsen 6 Stücke gesammelt, ein Stück kam aus dem Nachlaß von István Györffy in unseren Besitz. Nicht Sammeln war das Ziel der Studienreise von Vilmos Diószegi, sie galt der Erforschung der auffindbaren Überreste des Schamanenglaubens der verschiedenen mongolischen Volksgruppen und es ist ihm auf seiner Reise auch gelungen, Objekte zu sammeln. Die Sammlung umfaßt Schamanenbekleidung, Kultgegenstände und Opfergeräte (60. 96. 1—71). Sehr interessant ist die vollständige Ausrüstung eines nach dem Tode eines Schamanen geschaffenen Geisterhauses (Abb. 70), die Schamanenbekleidung, Geräte des Verstorbenen und die für ihn gefertigten Opfergeräte enthält. Im Schrifttum des Schamanismus wird ein solches Geisterhaus bisher nur einmal erwähnt, eine Beschreibung enthält diese Erwähnung aber nicht. Unser Museum ist das einzige, das die Ausrüstung eines solchen Hauses besitzt. Unter den gesammelten vier Schamanenausrüstungen befindet sich eine mongolische Tuvatracht und Ausrüstung (Abb. 71), die in anderen Museen gleichfalls nicht zu finden ist. Die drei anderen Ausrüstungen sind von den Darhat, also ebenfalls Seltenheiten, das Museum von Ulan-Bator besitzt zwei solche. Über die glaubenshistorische Bedeutung dieser an und für sich einzig dastehenden Sammlung hinausgehend ist das Material für die ethnogenetische Erforschung der sibirischen und mongolischen Völker und Volksgruppen überaus bedeutungsvoll. Aus der Schamanen-

tracht kann die Beziehung der mongolischen Tuvaken zu den sibirischen Tajgentuvaken erkannt werden. Aus der Forschung über den Ursprung der Darhas kann aber festgestellt werden, daß die Darhas ursprünglich Tajgentuvaken sind, auf die die Burjäten und die Halhaken Einflüsse ausgeübt haben; infolge dieser Einflüsse hat sich das neue, mongolsprachige Volk der Darhat ausgebildet. Auch die Sammlung von Rinsen enthält Ausrüstungsgeräte der Schamanen (60. 97. 1—6) u. zw. zwei Kopfrachten, eine Trommel, einen Trommelschlegel, einen Mantel und eine Maske, hauptsächlich aus dem Kreis der Volksgruppen der Halha und Khotogoi. Ihre Bedeutung wird von dem Umstand erhöht, daß sie die Sammlung eines mongolischen Fachmannes sind. Schließlich ist es gelungen, aus dem Nachlaß von István Györffy ein Paar sehr schön verzierte mongolische Stiefel zu erwerben (60. 26. 1).

Auch die Entwicklung der **amerikanischen Sammlung** war 1960 beträchtlich, unter dieser Vermehrung ragt das von Lajos Boglár im Mato Grosso (Brasilien) bei den dort lebenden Indianern gesammelte Material hervor. Ihre ausführliche Beschreibung ist in einem besonderen Artikel im vorliegenden NÉ gegeben.

Überblicken wir die 1960 vollzogene Objektsammlung, so glauben wir damit zugleich eine Beschreibung der vordringlichsten Aufgabe unserer musealen Tätigkeit gegeben zu haben. Wir waren bestrebt, neben der Vorführung der Vielfalt der Objekte auch unsere dem Sammeln geltenden Methoden zu veranschaulichen, ebenso den engen Zusammenhang unserer Mitarbeiter bei der wissenschaftlichen Aufarbeitung wie bei der Sammelarbeit.

Magyar népi cserépedények kiállítása a Néprajzi Múzeumban

Az 1959—60. évek folyamán mód nyílt arra, hogy a Néprajzi Múzeumban öt teremben a magyar cserépedényekből olyan kiállítást rendezzünk, amely először mutatja be nagy anyaggal átfogóan a magyar népi fazekasművészetet. A múzeum kerámiagyűjteményében kb. 14 000 tárgy van, ebből ez a kiállítás 1000 válogatott darabot tartalmaz; ezek nagyjából a XIX. század folyamán, főleg a század második felében készültek. A kiállítás anyaga, de a raktárban őrzött gyűjtemény is csak kicsiny töredéke a magyar fazekasok munkájának, mégis híven mutatja, hogy milyen változatos módon, sokféle stílusban dolgoztak az ország különböző vidékeinek mesterei. A magyar fazekasok együttesen oly gazdag művészetet fejlesztettek ki, amely párját ritkítja Európában. A mesterség egykori jelentőségére világítson rá néhány számadat: az 1890-es népszámlálás szerint több mint 7000 fazekas dolgozott az akkori országban, összesen felbecsülhetőleg évi 30—40 millió edényt égettek.

Technika szerint e kiállítás *ólomházas cserépedényeket* mutat be, továbbá *mázatlan cserépedényeket*. Az ólomházas edény önálló csoportja a kerámiának, akárcsak az ónmáz fajszerűsége vagy a porcelán, sajátos történelmi múltja van, széles földrajzi elterjedtsége. Magyar fazekasaink ha mázat használnak, rendszerint ólomházzal dolgoznak. Az ólomházas edény technikájára röviden kitérünk az első teremben. Lényege az, hogy az átlátszó színtelen vagy színes (rézoxidos zöld, vasoxidos sárga, kobaltoxidos kék) ólomház alatt rendszerint *engobot*, földfestéket használnak az edény leöntésére. Az ólomházas cserépedényeket többféle módon lehet díszíteni, ezek közül különösen jellemző a *gurgulyával*, *szarúval* való festés, valamint a *karcolás (sgraffiató)*.

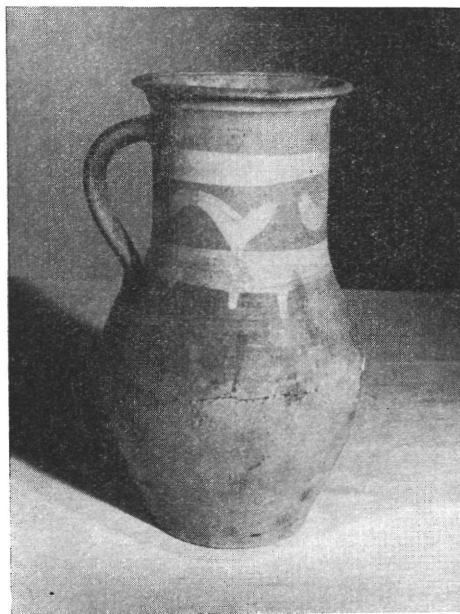
*

A kiállítás első termében *forma szerint* mutatjuk be az edényeket, különös tekintettel használati szerepükre és elnevezésükre. (A magyar népi cserépedény formakincsével különálló füzetben szándékozunk foglalkozni.) Röviden csak annyit, hogy a cserépedények két nagy csoportra oszlanak:

1. *lapedényre* vagy *táladényre*, és
2. *fennálló edényre*; ehhez tartoznak
 - a) a *fazékfélék*, a főző-, sütő- és tárolóedények,
 - b) a *korsófélék*, a vizesedények, boros és pálinkás edények.

Ólomházas cserépkészítmény a *kályhás munka* egy része is. A fazekasmesterségen belül is látunk néhol bizonyosfajta „szakosodást”, aszerint, hogy

Züricvölgyi gerencsérség néven ismertette e Vas megyei falvak mesteriségét IFJ. KÓS KÁROLY 1944-ben. Az Órségtől délre hosszú völgyben húzódnak a fazekasfalvak. Újabban Magyarszombatfán kerámiagyár alakult; a gyár egyik vezetője CZUGH DEZSŐ több tanulmányban foglalkozott a vidék fazekasságának múltjával.

1. ábra. Züricvölgy, Magyarszombatfa. Kőcsög, tejesfazék.

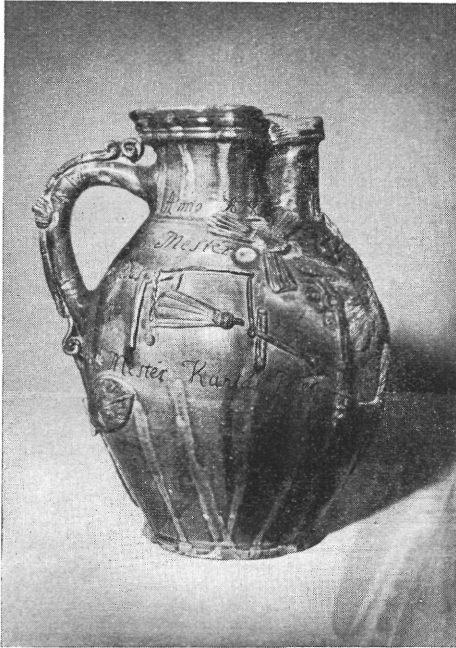

2. ábra. Jáki. A fazekas céh kancsója, 1835.

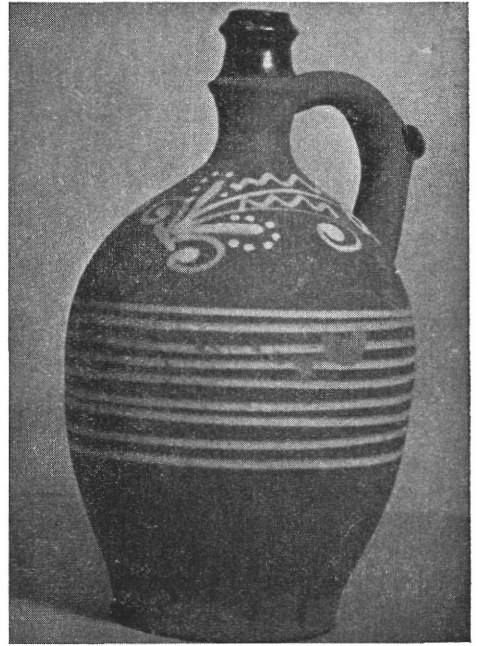
A züricvölgyi gerencsérek a Dél-Dunántúl nagy részét, főleg Somogy megyét látták el tűzálló edénnyel. A fazekasság múltja a XIV. századba nyúlik vissza. Bár céh is volt — legalábbis a XIX. században — a gerencsérek inkább háziiparszerűen dolgoztak igen régies módon. A somogyi faluzás számára jórészt mázatlan árút készítettek, főleg *fazekat* és *tejesfazekat* (kőcsögöt). Még az ünnepi edényeknek a díszje is igen egyszerű, csupán néhány esetvonás (írókát e vidéken azelőtt nem használtak). A lakodalmos fazék fülén, a boros kancsók száján *cifrázósfával* nyomtak mintát; a benyomott mintáról az edény mestere felismerhető.

A jáki gerencsérek munkásságáról és életéről már 1934-ben jelent meg tanulmány FÁBIÁN GYULA tollából, egyszerű edényeik azonban hiányoztak gyűjteményünkéből. Csak az „érdemes Jáki fazekas Czéh” számára 1835-ben készült zöldmázás domborműves boroskancsó került be korábban, ezen magát az edényt tartó gerencsért is megmintázták. A jáki edények nagy része mázatlan, agyaguk sötétvörös, ilyen a bemutatott *tejesfazék* (kőcsög), *vizeskorsó* (kanta), *bugyigakorsó* (korsó) és egy 1824-ből való *csutora* (kulacs).

A Veszprém megyei illetve bakonyi központok közül **Sümege** a legnagyobb és legjelentősebb. Már a XIV. század óta készítenek itt tűzálló edényt, fazekat. **MALONYAY** a dunántúli népművészetről szóló kötetben röviden ismerteti a sümegei és a hozzá hasonló tapolcai munkát és képet közöl a tapolcai fazekasok kemencéjéről, de alaposabb feldolgozást a sümegei fazekasság csak a legutóbbi időben nyert **NÉMETH JÓZSEF** helybeli tanár által. Az utolsó sümegei mester,

3. ábra. Várpalota. A kovács céh kancsója, 1808. Vajda János munkája.

4. ábra. Tüskevár. Csöcsös korsó.

Szalai Varga István ma is faluzni jár és terményért cseréli edényeit. Ő csinálta a bemutatott játékedényeket, darabját egy kalap dióért adta a gyerekeknek.

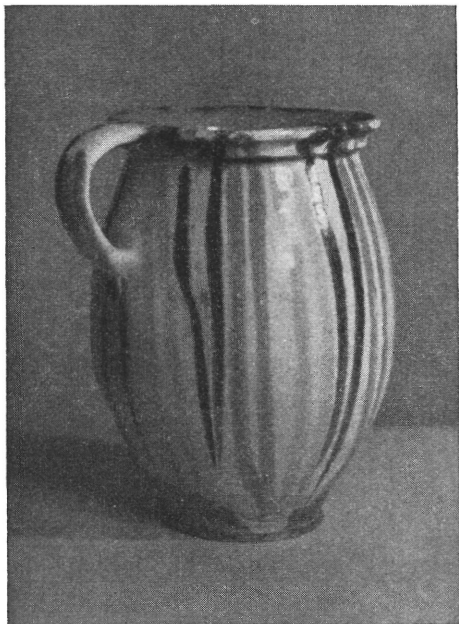
Tüskeváron hasonló formájú és színezetű edényeket készítettek mint **Sümege**n, de tűzálló edényt nem égettek. Tüskevári edényekből **NÉMETHY ENDRE** gyűjtött egy sorozatot 1941-ben. Fontos árujuk volt a *csöcsös korsó*, gurgulyával húzott sűrű fehér csíkokkal. *Páros pohár*, *kettős fazék* gyakori e vidéken, ebben vitték az ételt a mezőre; Tüskevárról és a Sopron megyei **Dőrről** mutatunk be egy-egy darabot. Dőri edényeket **SERGŐ ERZSÉBET** készített a Néprajzi Múzeum számára 1952-ben.

Veszprém megyéből származnak a legszebb zöldmázás domborműves céh-kancsók. **Várpalotáról** vannak igen szép darabok gyűjteményünkben, ezt még 1903-ban vásárolta a múzeum. Kettőn, a kovács céh és a lakatos céh kancsóján rajta van a készítő aláírása: Vajda János csinálta ezeket 1808-

ban, illetve 1816-ban. Szentgálon is működtek fazekasok, bemutatott céhkancsójukat szarvas, a szentgáli nemesek címerének állata ékesíti. E vidéken készültek a legszebb szenteltvíztartók, szintén zöldmázasan, domborműves dísszel.

Dunántúl északi és keleti központjainak edényei mázasabbak, díszesebbek, mint Nyugatdunántúl edényei, és sok tekintetben az Alföld edényeivel mutatnak rokonságot.

Tatán a fazekasok céhe 1722-ben alakult a komáromi céhszabályok alapján. A XIX. század második felében a *csutorásokkal*, cserépcsutora készítőikkel együtt a céh kb. 50 tagot számlált,

5. ábra. Csákvár. Csikos fazék.

6. ábra. Tata. Tál.

mutatta ki nemrég a tatai fazekasság feldolgozója, KÖRMENDI GÉZA tanár. A tataiak nem dolgoztak tűzálló agyaggal, főző edényt nem égettek, de annál több gurgulával tarkázott tálat, korsót, bögrét készítettek fehér alapon apró kék és zöld díszítéssel. Jónéhány *tarkázó asszony* neve fennmaradt az emlékezésben és ma is dolgozik még Csiszár Józsefné. A mázas edények mellett szépek a vörös földfestéssel díszített mázatlan edények, ilyen az ún. *határi korsó*.

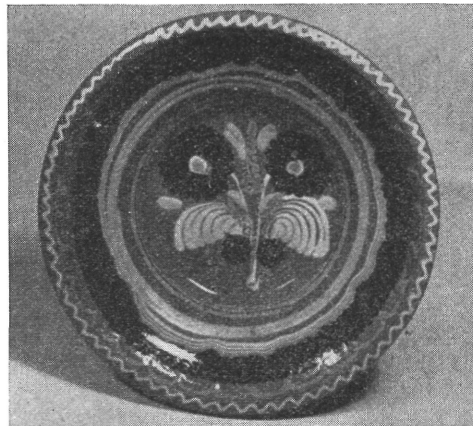
Csákvár a Dunántúl legnagyobb központja, a múlt században több, mint száz mester volt itt, mégpedig ún. *fazekasok*, akik tűzálló földből, *fazék-földből* dolgoztak, *tálasok*, akik *tálföldet* használtak és *korsósok*, *vörösedényesek*, akik a mázatlan edényt égették. A fazekasok nemcsak mázatlan külsejű fazekat csináltak, hanem színes mázakkal csíkozott, ún. *csikos fazekat* is. A tálasok a fehér mázas edények mintáit kék és zöld mázzal festették gurgulával és ecset gyanánt használt ürgefarokkal. A színes mázzal írott minta körvonalai lágyan belefolynak a felső mázba — ellentétben a tatai díszítéssel. Ilyen díszű a kiállított *vájling* és *kásás tál*, mindkettő Csizmadia János

(1862—1926) munkája, a cukortartó és az asszony alakú persely. Boros kancsó zöldmázasan készült, karcolt felirattal. Csákvári különlegesség volt az egres leveles kancsó, de ez sok munkát igényelt és csak ritkán készült.

Sárköz falvaiban nem készült edény, hanem több különböző központ fazekasai dolgoztak a sárközi magyarság és a környező vidék ízlése szerint. E központok mázas edényeire az élénk színezés jellemző: vörösbarna vagy

7. ábra. Mórág. Tál.

8. ábra. Baja. Tál.

fekete alapon, néha fehér alapon gazdag írókás virágkozás, a színek egymásra halmozása, elfolytatása. Sok törökkori hagyományt őriznek e cserépedények, ennek egyik legszebb példája egy teljesen elfolytatott közepű tál.

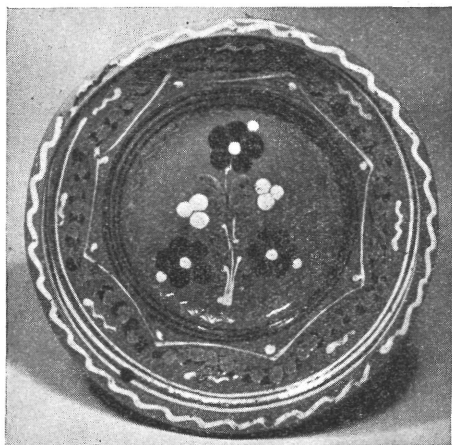
A műgyűjtők által „sárközi”-nek nevezett edény gyűjteményünk egyik legnagyobb csoportja. Sajnos az anyag nagy részét kereskedők vásárolták az első világháború előtt, majd a két háború között. Ezt a változatos anyagot BECZKÓYNÉ, RÉVÉSZ ÁGNES határozta meg utólagos helyszíni gyűjtéssel és megkülönböztette a mórágyi, szekszárdi és siklósi stílusokat. Az egyes központok mesterségének részletesebb leírása azonban még hátra van, és maga a tárgyi anyag is viszonylag egyoldalú, főleg tálakból, tányérokból és bokályokból áll.

Mórág volt a Sárköz környéki cserépedények egyik legfontosabb készítőhelye. Német fazekasai munkájukkal teljesen a sárközi magyar nép ízléséhez alkalmazkodtak. A legkorábbi ismert mórágyi tányérok és bokályok az 1830-as évekből származnak és fehér alapszínűek. A század második felében készült tálak, tányérok, bokályok alapszíne vörösbarna vagy fekete, néha a tál közepe és pereme ellentétes színű. Lendületes hosszúszerű virágminta jellemzi a mórágyi edényeket.

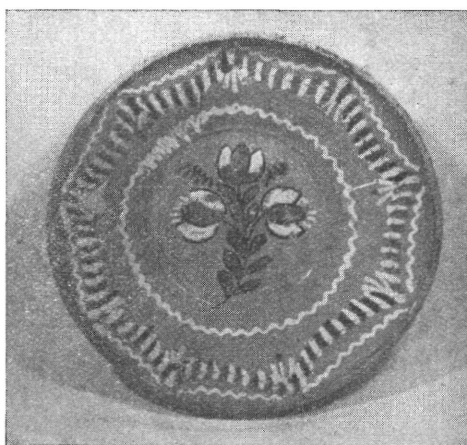
Baján készült a Sárközben használt cserépedények másik típusa. A tálakat, tányérokat a mórágyival ellentétben a szárnélküli összehúzott

virágminta jellemzi, folytatott peremdíszítéssel, vagy pedig a tál, tányér középmentájának többszöri ismétlése a peremen. A színösszeállítás a mórágyihoz hasonló.

Szekszárd jelentős magyar központ volt és a céhiratok tanúsága szerint itt volt fazekas a híres Hány János, akit a szekszárdi származású Garay János énekelt meg.

9. ábra. Szekszárd. Tál.

10. ábra. Mohács. Tál.

Szekszárdon a kemencébe szánt edénymennyiség felét fehér alapszínűre öntötték, egy negyedét feketére, egy negyedét pedig vörösre. A tálak középmentája gyakran három egyforma virágból áll, a perem mintája pedig összehúzott cseppekből alkotott füzér.

Mohács „Korsós és Fazekas” céhének első szabályzata 1718-ból való, azonban 1802-ben szétvált a fazekas és korsós céh. A mohácsi korsósok és fazekasok mesterségét, mégpedig a kettőt külön-külön SZEPES (SCHLEICHER) LAJOS dolgozta fel. A *korsósok* csakis fekete mázatlan edényt égettek kettős kemencében. Évi 30.000 edényt szállítottak a balkáni országokba, főleg ún. *török korsót*. Ettől eltért az a korsóforma, amelyet a Dunántúl és az Alföld magyar lakossága részére készítettek. A mozsár is fontos áruja volt a mohácsi korsósoknak, valamint a *bendis* vagy *szájas* (kanta).

A mohácsi *fazekasok* vagy *göloncsérek* a korsósokkal ellentétben mázas edényt készítettek és egész munkamenetük, kemencéjük is másmilyen volt. Vörös alapú mázas edényeik nagyon hasonlítanak a szekszárdiakra, de kék színt is használtak. Edényeik jó része azonban fehér alapú. A kiöntősöves pálinkáskorsók változatos színben készültek és ellentétes színű foltokkal tarkítottak.

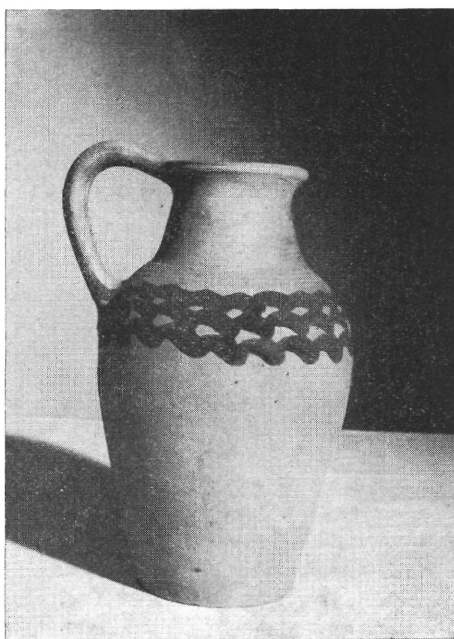
A mohácsi mázas edényekből szép anyagot vásárolt a helyszínen BALASSA IVÁN és DEISINGER MARGIT 1954-ben.

Siklós korsóin gyakran a „Máriagyűd” felirat olvasható, mert jó részüket az ottani búcsúhelyre csinálták. Búcsúfia volt a cserépfütyülő, a *kakas*. Nemcsak fekete alapú edényeket égettek Siklóson, hanem ritkán fehéreket is, mint a kiállított bokály.

A Dunántúl után három alföldi város fazekasságát mutatjuk be ugyanabban a terebben, majd a Felföld központjai következnek.

11. ábra. Siklós. Korsó, 1900.

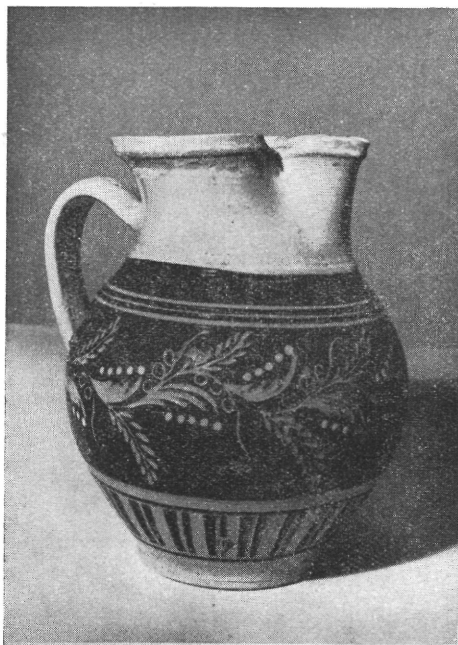

12. ábra. Kalocsa. Kanta.

Kalocsa, a Duna—Tisza közének egyetlen nagyobb központja inkább a dunántúli fazekassággal tartott kapcsolatot. Mintegy 150 mester dolgozott itt, *fazekasok*, akik csak mázas edényt égettek és 70 *korsós*. A korsósok mázatlan *vörös edényt* csináltak, vörös földfestékkel festett díszítéssel, míg a mázas edényekre a fehér alapon kék és zöld színösszeállítás jellemző. A bemutatott tárgyak nagy része MADARASSY LÁSZLÓ és BELULESZKÓ SÁNDOR 1909-ben Kalocsán vásárolt sorozatából való.

Szeged jelentős központ, némelyik műhelye már valóságos manufaktúra volt harmincnál több segéddel. Az edényt főleg víziúton szállították. A szegedi cserépedénynek jó híre volt, „tükrösen hordta a mázat”, művészileg azonban nem állt azon a magas szinten, mint például Hódmezővásárhely. Ennek tulajdonítjuk, hogy gyűjteményünkben Szeged alig képviselt. Jellegzetes díszítési mód volt a minta vésése.

Debrecen XVIII. századi cserépedényeiről majd a mezőcsáti anyaggal kapcsolatban szólunk. Debrecen lehetett az egyik legjelentősebb központ egészen a XVIII. századig. Azután a debreceni fazekasok nagy része a cserépipa készítésre tért át. A XIX. századvégi, jórészt ecsettel festett tálak sok hasonlatosságot mutatnak a felföldi központok edényeivel, amelyekre szintén az ecsettel való festés a jellemző.

13. ábra. Szeged. Kancsó.

14. ábra. Debrecen. Tál.

Sárospatak legrégebb, legnevezetesebb ipara a fazekasság, és a városban a legelső céhet a fazekasok alkották. „Újkeresztény”, habán mesterek is dolgoztak itt, akiknek „szabad kuriájuk” a mai Fazekas

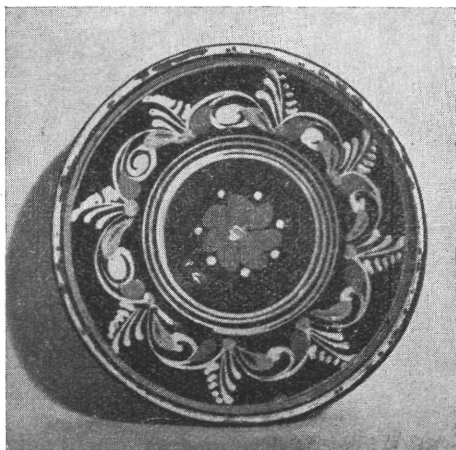
sor helyén állt. A múlt század közepén 33 mester tartozott a „Fazekas Céhbe”. A sárospataki edények díszítése habán hatás alatt fejlődött, legszébb példa a kiállított fehéralapú kis bokály.

Sárospatak **ROMÁN JÁNOS** jóvoltából az egyik legalaposabban feldolgozott fazekasközpont. **ROMÁN** egyik tanulmányában a mesterséget ismerteti, a másik dolgozatában főleg az edényekről és a díszítés fejlődéséről szól. A sárospataki cserépedény főleg a Bodrogköz falvaiban volt kedvelt, a pitvar és szoba falát tányérokkal és tálakkal akasztották tele. Múzeumunkba már **GYÖRFFY** hozott sárospataki edényeket 1922-ben, majd 1950-ben **BALASSA IVÁN** egy teljes sorozatot rendelt Szkiresák Bertalannénál, az utolsó *tarkázó-asszony*nál, aki értett az írókával, de főleg az ecsettel való virágózáshoz.

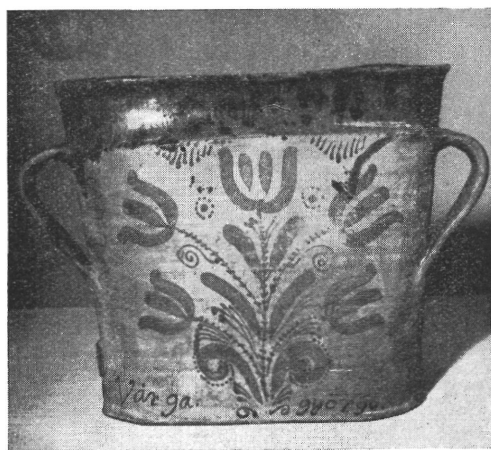
Gömör megyének és környékének mintegy harminc, részben magyar, részben szlovák faluja volt a tűzálló edény készítésének legfontosabb vidéke: *tót fazékban, rimaszombati edényben főztek az Alföld nagy részén.* A fazeka-

soknak ezt a nagymúltú hazáját, ahol a mesterség a középkorig nyúlik vissza, a XVIII. század óta emlegetik a földrajzi leírások, a gömöri fazekasság néprajzi monográfiája mégsem készült még el. MALONYAY palóc kötetében a különböző forrásokat összefoglalóan találjuk, a mesterség leírásával pedig leg részletesebben MÁRKUS MIHÁLY foglalkozott. Gyűjteményünkbe gömöri edény már 1893-ban került, és ez az anyag később főleg Borsod megyei gyűjtések alkalmával növekedett.

A mázatlan külsejű gömöri fazék és kanta világos, majdnem fehér agyagból készült és gyakran vörösbarna földfesték csíkkal díszített. A gömöri mázas külsejű edényeken, korsókon, tányérokra a díszítés rendszerint ecsettel

15. ábra. Sárospatak. Tál.

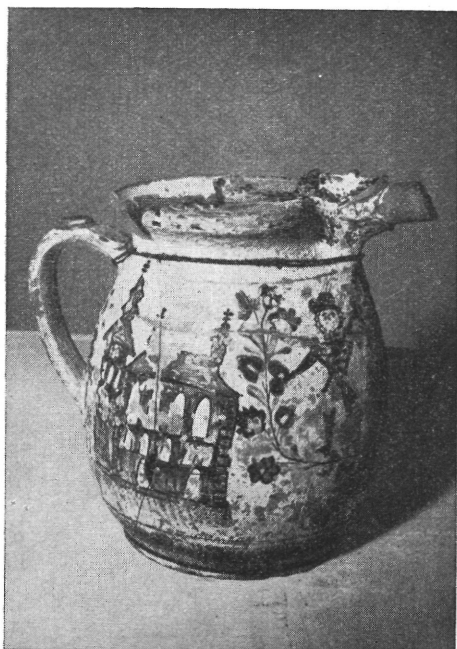
16. ábra. Gömör megye. Gyertyamártó.

festett és jellegzetessége a papírsablonnal készült virágminta. A sötét edényeken jól érvényesül a bevájt díszítés, mert a világos színű agyagot tünteti elő. Némelyik edényre készítője ráírta nevét. Kiállításunkban egy nagy butykoskorsót felirata szerint „Tsinálta Török István 1872 Nov 9”-én, egy dohánytartót — fedőjén kis emberfej látható — „Kosko András csinálta”; a festett mintájú gyertyatartón „Varga György” nevét olvashatjuk. Egy 1822-ből való kis kancsón középkorias jellegű a rányomott pikkelydíz.

Heves megye több központjában, Gyöngyösön, Egerben és Pásztón annyira hasonló stílusban dolgoztak, hogy nehéz szétválasztani munkájukat. Ezzel a stílussal BECZKÓYRNÉ RÉVÉSZ ÁGNES foglalkozott és ő tisztázta, hogy Gyöngyösön mintegy 40, Egerben 13, Pásztón 7 mester működött még a múlt század végén. Edényeik fehér alapszínűek, kék, vörös, zöld, mangánbarna díszítéssel, főleg ecsettel festettek. Ilyen színű az a boroskancsó, amelyet felirata szerint Bacsaroczkai Mihály csinált 1863-ban a fazekas ifjúság számára Gyöngyösön. Elején magyar címer látható, egyik oldalán a gyöngyösi nagytemplom, másik oldalán vonatmozdony és kocsis rajza. Ugyancsak Bacsaroczkai Mihály munkája a kiállított kulacs és a butykoskorsó. A tányérok között van

egy kés-villa-kanál rajzával ékes darab, ez a motívum Mezőcsáton és Tiszafüreden is előfordul és e központokkal való kapcsolatra utal.

Az Alföld múzeumunkban oly gazdagon képviselt és művészileg annyira jelentős fazekasművészetének két termet szenteltünk. Az egyik teremben elsősorban a legnagyobb és legnépesebb két délalföldi központ, Hódmezővásárhely és Mezőtúr kerül sorra, a következőben az Alföld északi részének két legfontosabb központja, Mezőcsát és Tiszafüred.

17. ábra. Gyöngyös. A fazekas ifjúság kan-
csója, 1863. Bacsaroczki Mihály munkája.

18. ábra. Nádudvar. Bodon,
1898. Fazikas Lajos munkája.

Elmondhatjuk, hogy az Alföld korábban ismeretlen fazekasművészetét jórészt GYÖRFFY ISTVÁN fedezte fel, amikor 1909-es gyűjtőútja alkalmával a Nagy-kunságot és környékét bejárta, és több száz válogatott szép tárgyat szerzett a múzeum számára. Az első mezőcsáti tárgyakat ő hozta, sok mezőtúri edényt, tiszafüredit, gyöngyösit, — miskákat is hozott és fekete edényt is.

Fekete mázatlan edény az Alföld több központjában készült hasonló stílusban, ezeket ezért együtt mutatjuk be. Mezőtúr *korsósai* a múlt század közepéig még csak fekete edényt égettek és néhány család a mázatlan munkát a század végéig folytatta. Innen való két hatalmas nagy kanta, egyiket Simon István készítette 1822-ben. Szentés még a századfordulón is fekete edényről volt híres. Hódmezővásárhelyen is készült fekete edény. A kiállított tárgyak jó részét GYÖRFFY gyűjtötte Tiszafüreden. Nádudvar az egyetlen alföldi helység, ahol — megszakítással — a mai napig fennmaradt a fekete edény

készítése, de itt is dolgoztak *cifrakemencés korsósok*, akik viszont mázasan égettek. A bemutatott kavicsal *sikárolt* díszes darab — ezt HERMAN OTTÓ gyűjtötte — felirata: „Fazikas Lajos csinálta ezt a Bodont Nádudvaron 1898”.

Hódmezővásárhelyt, Magyarország legnagyobb és legjelentősebb fazekas központját KISS LAJOS dolgozta fel. GYÖRFFY idézett gyűjtésétől eltekintve mégis alig volt képviselve Hódmezővásárhely múzeumunkban, egészen 1950-ig, amikor CSILLÉRY KLÁRA jelentős anyagot hozott innen helyszíni

19. ábra. Hódmezővásárhely.
Butykoskorsó.

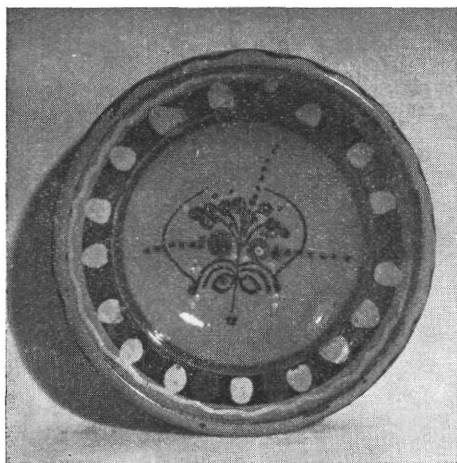
20. ábra. Hódmezővásárhely-Ujváros.
Tányér.

gyűjtés eredményeképpen, majd 1953-ban ez az anyag a hódmezővásárhelyi műgyűjtő WIENER TIBOR közel ezer tárgyból álló gyűjteményével gyarapodott. A tárgyak kerek egy évszázad időszakából származnak. Az első vitrinben csupa 1850 előtti darabot mutatunk be, kezdve gyűjteményünk legkorábbi vásárhelyi edényével, egy 1798-ból való csalikorsóval. Többnyire fehér engob alapon vasoxidos *sárga máz* színezi a vásárhelyi cserépedényeket, ez adja tüzes ragyogásukat. A korai darabokon a dísz karcolt vagy domborműves és szabálytalan zöld mázfoltokkal hangsúlyozott. Ennek a színezésnek igen régi, évezredek múltja van. A háromszínű — barna—sárga—zöld — máz egyik legszebb példája a kiállított tarkafoltú nagy tál (KISS LAJOS ajándéka), valamint a nagy pálinkás *butykosok* (butykoskorsók). A zöld máz is gyakori, rendszerint karcolt felirattal és díszítménnyel, ilyenek a kis pálinkás *butellák* és a boros *mihókok* (kancsók). A sárga máz alatti írókás díszítmény egyik legkorábbi és legszebb példánya az 1820-as évekből való butykoskorsó.

Hódmezővásárhely mesterei csak 1848-ban kapták meg a céhszabályzatot tartalmazó *vaskönyvet*. Számuk ekkor 169. 1880-ra már 240-re nőtt a céh tagjainak száma, de ennél többen voltak, mert nem mindenki volt tagja

a céhnek. *Tálasnak* mondták őket, mert elsősorban laposedényt, tálasedényt csináltak. A város három részében — Ujváros, Tabán, Csúcs — lakó mesterek háromféle stílusban dolgoztak. A XIX. század második felében készült munkát városrészenként mutatjuk be.

Hódmezővásárhely — Ujváros tálasai őrizték meg leginkább a XIX. század első felének színezését, a háromszínű mázat, a sárga máz alatti írókázást, amint több tál, butykoskorsó, szűrő, bödön példája mutatja. Butella százával készült a század második felében és több mester munkáját sajátos feliratáról és díszítményéről fel lehet ismerni. A tálások mellett néhány *kantás* is dolgo-

21. ábra.
Hódmezővásárhely-Tabán. Tányér.

22. ábra.
Hódmezővásárhely-Csúcs. Tál.

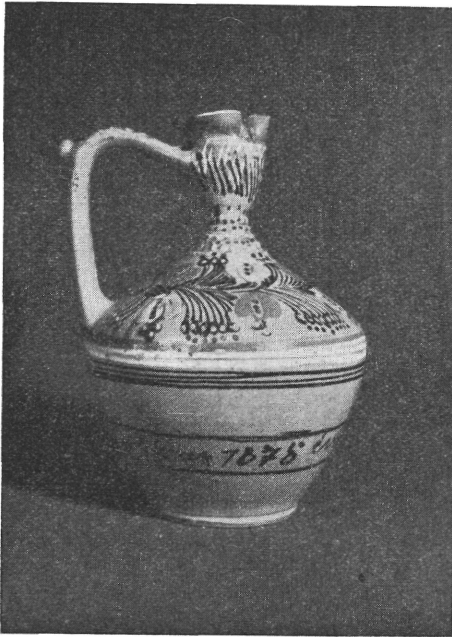
zott és színes mázfoltokkal tarkított mázatlan alapú kantát készített.

Ujvárosi mester volt Maksa Mihály (1851–1908), az ő munkásságát különálló vitrinben mutatjuk be. Sok szignált darabja maradt fenn. Edényei a hagyományok tiszteletéről, kiművelt ízlésről és írásszeretetről tanúskodnak. A szövegekből kitűnik, hogy mélyen hazafias ember volt. Legkorábbi darabja egy különleges csalikancsó, ezt felszabadulása alkalmával 20 éves korában csinálta. Házának oszlopaít magyar címerrel ékesített cseréptáblákkal látta el. A kiállított fazekaskorong is Maksa Mihályé volt, 1902-ben készítette.

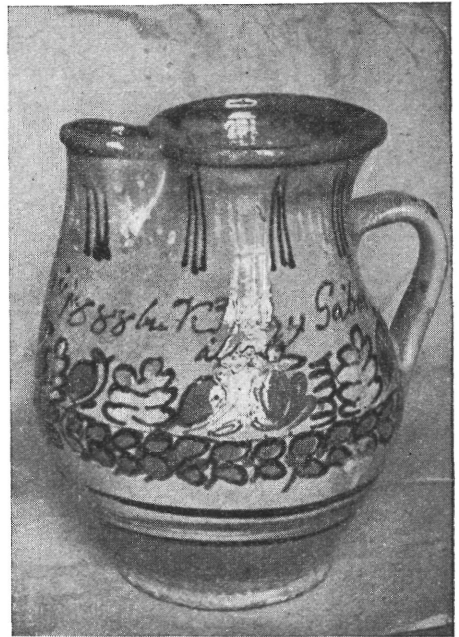
Hódmezővásárhely — **Tabán** városrészét csak néhány edény képviseli. Tabán mestereit *tarka tálasnak*, *sárgaedényesnek* mondták, mert tálaik nagyobb része sárgás színű volt, kisebb része pedig vagy vörös, vagy fekete, tarka szél-díszítménnyel. Amikor egymásra rakták a százsámra készült tálakat, tányért, csak úgy tarkállott a széle.

Hódmezővásárhely — **Csúcs** városrész tálisait *fehédényesnek*, *porcolányosnak* nevezték fehér edényeik színe után. A csúcsiak keskenyszélű tálakat készítettek, kékkel beírott fehér edényeik távoli megyékben különösen kedveltek voltak. A csúcsi tálások szegényebbek voltak, mint a többi városrész

mesterei és nem református vallásúak, hanem katolikusok, erre utal a kiállított szenteltvíztartó. A fehér-kék színezés csak a XIX. század második felében kezdődött el, a legkorábbi ismert darab egy 1859-ből való madaras butella. Egyszínű kék butellákat is készítettek. Mezőtúr felé mutat egy mezőtúri formájú, de kobalddék színű butella, amelyet felirata szerint a mezőtúri szármaszású Tokodi János Hódmezővásárhelyen készített.

23. ábra.
Mezőtúr. Csárdás korsó, 1875.

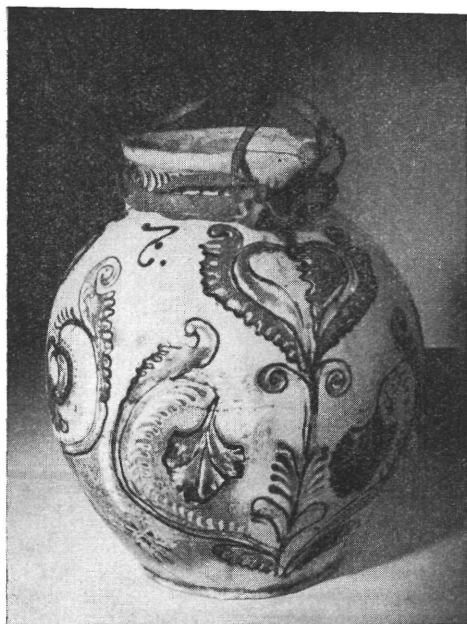

24. ábra. Mezőtúr. Kancsó, 1888,
K. Nagy Gábor munkája.

Mezőtúr korsós ipara és az ún. túri korsó már a XVIII. század végén híres volt. E jelentős központtal eddig keveset foglalkoztak, — a feldolgozások közül MOLNÁR ILONA és KISS ISTVÁN kéziratát említhetjük, — a tárgyi anyagot főleg GYÖRFFY gyűjtötte. A korsósok a céh kiváltságlevelét 1817-ben szerezték meg és 87 mester járult hozzá. Ekkor még csak fekete mázatlan edényt égettek — mázas edényt csak kivételesen. A XVIII. század közepétől kezdve nagy kétfülű mázas kanták maradtak fenn, ezeket a református templomoknak csinálták az úrasztali bor számára. A mázas edény általánosabb készítése, majd a tálasedény csak a múlt század közepén terjedt el.

Mezőtúr korai mázas edényeire, az 1860-as évekből származó darabokra a fehér alapon zöld, vörös, kék és sötétbarna minta jellemző. Ilyen színezetűek az ekkortájt készült miskakancsók, *mihók* is. Egy 1865-ben készült, Mezőtúron keltezett bödön az írókás díszítés kezdeti korszakát, a még merev, ügyetlen vonalvezetést példázza. Egy másik bödön már az írókás dísz bizto-

sabb kezű továbbfejlődését szemlélteti. Az 1870-es évektől kezdve a mezőtúri edény jellegzetes alapszíne a sárgás *dudi*, amelyhez a földet az Arad megyei Dudról hozatták. Ekkor már gazdagabb a díszítés, ami klasszikus virágkorát az 1880-as, 1890-es évekre éri el. A minta körvonalainak írását *feketézésnek* mondták, a körvonalakat különböző színekkel töltötték. A *csárdás korsó* a legtökéletesebb mezőtúri forma; ajándékképpen vagy megrende-

25. ábra. Debrecen.
Egyházi boroskancsó. 1792.

26. ábra. Mezőcsát. *Butykos*, Rajczy
Mihály munkája.

lésre készítették. Egyszerűbb alak a *paraszt korsó*, ezt nagy mennyiségben korongolták az edénnyel vásároló kereskedők számára. Korsó, *kanta* mellett főleg *gömbölyű szilke* és *köcsög* készült folyószám, valamint tálasedény is. Nagy ritkaság a századvégi darabok között a mázas fekete vagy fehér edény. A messzehírű, nagy tehetségű Badár Balázs (1855–1939) különleges edények mellett hagyományos formájú darabokat is készített, azonban egyéni díszítéssel. Ilyen a kiállított fekete csárdás korsó.

Mezőtúr mesterei között K. Nagy Gábor edényeit külön mutatjuk be. Munkásságát számos szignált tárgy alapján 1861-től 1896-ig kísérhetjük nyomon. Legkorábbi darabja valószínűleg szerelmi ajándék volt, karcolt fésűtartó.

Az Alföld északi részével, az ún. középtiszai központok bevezetőjéül egy debreceni edényt állítottunk ki, mert feltételezhetőleg a közeli városok, Debrecen és Miskolc fazekassága erősen hatott e központokra, főleg Mező-

csát fejlődésére. Debrecenről sajnos nincsenek korai cserépedények gyűjteményünkben, hogy kiállításunkban ezt a hiányt némiképp pótoljuk, a debreceni Déri Múzeumtól kértük kölcsön a bemutatott 1792-ből való kancsót, a bárándi református egyház úrasztali boroskancsóját.

Mezőcsát és Tiszafüred edényeit — mint mondtuk — elsőnek GYÖRFFY hozta be a múzeumba. (Tiszafüredről ugyan már az 1896-os kiállítás alkalmával

27. ábra. Mezőcsát. Butykos, Kovács Dániel munkája.

28. ábra. Mezőcsát. Butykos, Horváth Sándor munkája.

bekerült egy sorozat tányér.) Nagy mennyiségben gyűlt be további anyag az 1920-as években kereskedőktől való vásárlás révén, majd sok értékes évszámú darabot tartalmazott két jeles magángyűjtő, SAJÓ ISTVÁN és KUND ELEMÉR gyűjteménye, ami szintén múzeumunk tulajdonába került.

Mezőcsát a középtiszai fazekasság kiemelkedő központja, pedig itt nem volt fazekascéh és alig pár mester dolgozott egyszerre. Összesen mintegy 13 fazekas neve ismert. Ezek munkája az 1820-as, 1830-as évektől kezdve maradt fenn. Az emlékanyagot DOMANOVSKY GYÖRGY dolgozta fel, eredményei alapján csoportosítottuk a tárgyakat mesterek szerint.

Rajczy Mihály (1817–1867) kiváló tehetségű mezőcsáti mester hatása rányomta bélyegét az egész központ fejlődésére, ezért az ő műveit elsőnek mutatjuk be különálló vitrinben. Legtökéletesebb alkotásai az 1840-es évekből

származnak, de munkássága egészen haláláig követhető. A jellegzetes madaras-virágos díszítés legkorábbi megfogalmazása egy 1843-ból való tálon látható, amelynek hátlapjára próbaképpen bekarcolta a madár körvonalait. Két évvel később készült az első madaras *butykos* (butella). Két remekműve, egy teljesen ép állapotban fennmaradt miska és egy nagy alakú butykos 1848-ból való.

29. ábra. Tiszafüred.
Butykos, Bodó Mihály munkája.

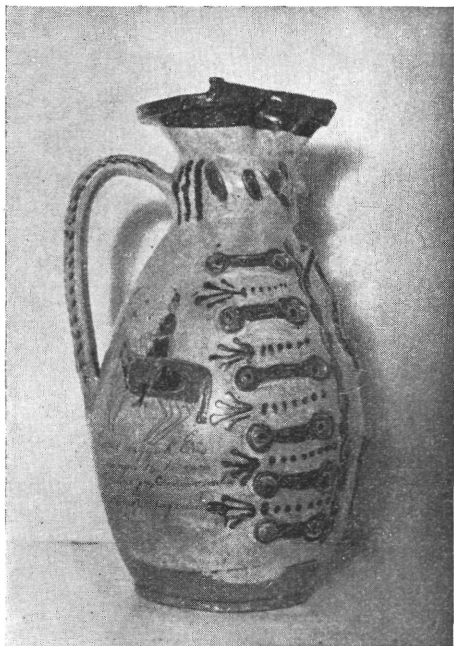
30. ábra. Tiszafüred.
Butykos, Nyúzó Gáspár munkája.

A legrégebbi évszámú mezőcsáti edény gyűjteményünkben ismeretlen mester munkája. Ez egy 1828-ból való miska. A korai miskák egyik legszebbje Nemes Horvát Márton munkája, gazdag madaras-virágos díszítménnyel, 1847-ből.

A mezőcsáti fazekascsaládok közül kiemelkedik a Kovács család, különösen Kovács Dániel (1819–1870) munkássága. A három kiállított miska és több — zöldszárnyú madárral díszített — butykos az ő kezemunkája. A Horváth család műhelyének stílusa egészen a század végéig követhető és különösen Horváth Sándor változatos alakú edényei, ember- és állatformájú butykosai említésre méltóak.

Tiszafüred cserépedényeit VISKI KÁROLY publikálta 1932-ben, a magyar népi kerámia közül tehát ez a központ nyert elsőnek monografikus bemutatást.

Kár, hogy a méltó képanyagot alig kísérhette értékelő szöveg. VISKI — a kerámiagyűjtemény akkori kezelője és az anyag kiváló ismerője — bizonyára jól meggondolta, amikor éppen erre a magyar központra esett a választása, ahonnan gyűjteményünk legtöbb és legváltozatosabb mintájú anyaga van. Tiszafüreden sem dolgozott egyszerre tíz-tizenkét fazekasnál több, és e kiváló művészek „kontárokknak” számítottak, akárcsak a mezőcsátiak, mert nem tartoztak céhbe. A kiállításban először mesterek és műhelyek szerint mutatjuk be Tiszafüred fazekaságát, a felirattal ellátott edények alapján. Főleg a miskák, butellák, kulacsok csoportosíthatók így.

31. ábra. Tiszafüred.
Miska, Katona Lajos munkája.

32. ábra.
Tiszafüred. Tál, 1879.

Ifjú Nagy Mihály, a mezőcsáti Rajczy Mihály tanítványa, mesterének stílusát plántálta át Tiszafüredre. Darabjai az 1848 előtti évekből származnak, ebből az időből való a két bemutatott miska, két boros kancsó, egy szarvassal díszített bokály, és egy butella. Egy Kossuth „honi ipar” mozgalomát megörökítő tányér szintén az ő műve lehet, peremén írókás felirat:

„Honi tányért veszek én,
abból ebédelek én”.

Két Nyúzó Gáspár, apa és fia munkássága alig választható el egymástól és hosszú időn keresztül követhető. Az idősebbik kb. 1839-ben született, a fiatalabbik 1912-ben hagyta abba a mesterséget. A Nyúzó műhelyre jellemző a felirat szövegének vaskos humora, a díszítmények közül pedig a hosszú, egyenesfarkú madár.

A Katona család több tagja dolgozott Tiszafüreden. Legöregebb volt köztük Katona Mihály, tőle az 1850-es évektől az 1870-es évek végéig maradtak fenn tárgyak. Katona Lajos munkássága az 1870-es évektől a századfordulóig tart. Edényeire jellemző a huszár motívum, lovas huszár bekarcolt képe díszlik butelláin, sőt még miskáján is. Katona Miklós munkássága szintén a századfordulóig tart, miska, butella, kulacs mellett szép emberfejű dohánytartó is maradt fenn tőle. Némelyik darabján rátétes, domborműves díszítés látható. Dózsa András, Víg József, Juhász Zsigmond, Márki István valamennyien századvégi mesterek, nevük egy-egy szignált darabon maradt fenn.

Jelentős tiszafüredi fazekas volt a két Bodó, Mihály és Zsigmond. Bodó Mihálynak külön vitrint szenteltünk, ő az egyik legügyesebb kezű mester: nála rendelték meg az 1896-os ezredéves kiállítás mezőkövesdi házának cserépedényeit is. Bodó Zsigmond betűi durvábbak, mint Mihály kiművelt írása, de a szöveg visszatérő formulája azonos: „igyál igyál míg élsz adig dudoj holnappal ne gondoj...” A sötét alapon karcolt munka úgy látszik a két Bodó különlegessége volt. Utolsónak Simon István munkáit mutatjuk be, körzővel karcolt kulacsot és írókás mintájú bödönt, amit feleségének csinált. A bödön felirata: „ha eszt valaki el töri a bu bánat megöli utána...”

A tiszafüredi edények másik részét nem mesterek szerint rendeztük el, hanem díszítmények alapján. A tálak, tányérok, szilkék, butellák nagy változatosságát az is magyarázza, hogy a tiszafüredi fazekasok fő vásárlói a szépet annyira kedvelő mezőkövesdi matyók voltak. Az edények egy részét madár vagy kakas rajza ékesíti, némelyiken szív van, a boros kancsókon szőlőfürt, leggyakoribb azonban a virágmotívum. A virágminta a korábbi tálakon egyenesszárú részarányos hármásvirág, később inkább hajlott szárú kettős virág. Kedveltek voltak a női neveket viselő tányérok, s férfi nevekkel megírott butellák. Amikor a század vége felé a kék színt kezdik használni, ezt nem írókával festik, hanem ecsettel, és végül már más színeket is ecsettel festenek. Ilyen az utolsó tiszafüredi miska, 1909-ből.

A kiállítás utolsó termében Erdély magyar fazekas központjainak edényeit mutatjuk be.

A sok nemzetiségű Erdélyben magyarok és románok, magyarok és szászok egymásrahatása természetes. Olykor a készítő fazekas volt magyar és a környezet, a megrendelő és használó közönség román volt, máskor a kivitelező fazekaslegény volt román, de mestere és a stílus, amely szerint dolgozott magyar, megint máskor az ónmázás habán munka vagy a szomszédos szászok ízlése tükröződik az edényeken. Számbavéve ezeket az évszázadok óta tartó és más-más módon érvényesülő hatásokat, a következőkben azoknak a központoknak munkáját mutatjuk be, ahol a mesterek zöme magyar volt, figyelembe véve B. SLÁTINEANU, a romániai kerámia neves kutatójának kimutatását is. A kiállítás sorrendjében északról haladunk dél felé, Szatmár, Szilágy, Szolnok—Doboka után a Sebes Körös völgye következik, majd kelet felé Torda, a Barcaság és legvégül a Székelyföld.

Vámfalu (Vama) fazekasai a környező községek görögkatolikus lakosságának, a román és magyar népnek igényeihez alkalmazkodtak. SLÁTINEANU

szerint a magyar fazekasok száma 8, a románoké 4 volt. E vidék kerámiájának történeti előzményeiről nemrég SOPRONI OLIVÉR írt tanulmányt és ebben kimutatta a XVI–XVII. századi magyar edények díszítésével való kapcsolatot. A román szakirodalom is újabban foglalkozott az Avassággal, 1958-ban jelent meg T. BĂNEȚEANU könyve, amely feldolgozza Vámfalu népi kerámiáját. Néprajzosaink közül SEMAYER VILIBALD hozott e vidékről edényeket 1905-ben.

Nagybánya (Baia Mare) mesterei ugyanannak a vegyes nemzetiségű vidéknek dolgoztak, de más stílusban; jellemző színösszeállítás például a feketén fehér díszítés, amint a SEMAYER által gyűjtött anyagon megfigyelhetjük. SLÁTINEANU szerint 3 magyar és 1 román fazekas volt Nagybányán.

33. ábra. Vámfalu. Tál.

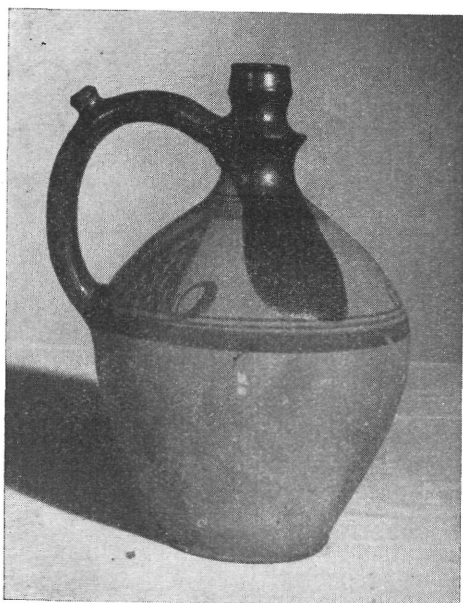

34. ábra. Nagybánya. Szilke.

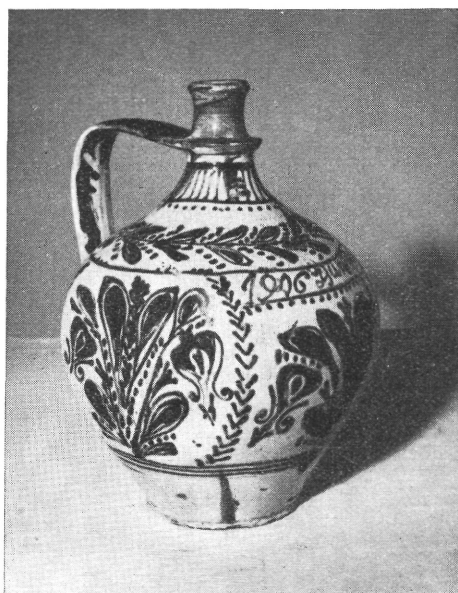
Magyarlápósról (Lăpușul Ung.) is Semayer hozott egy sorozat edényt 1903-ban, újabb kutatást pedig MOLDOVÁN VILMA végzett. Harminc-negyven fazekas dolgozott Magyarlápóson a század elején, valamennyien magyarok és ma is dolgoznak kilencen. Tűzálló fazekat, mázas és mázatlan edényt égettek, korsót, kantát, tálat, tányért, *rötykét* (szilkét). Nagy mennyiségben készítettek ún. *pomána* edényt, ezeket román temetések és halotti torok alkalmával használták és ajándékozták.

Désháza (Deja) mesterei a szintén szilágysági Zilah fazekasságának stílusát követték formában, színezésben, főleg késsel írott díszítések alkalmazásában. A kiállított darabokat GÖNYEI SÁNDOR gyűjtötte. Az edények egy részén bicsokkal vágták ki a virágokat és a feliratot. Ilyen az a tányér, amit Pethes Samu egy leánynak adott: „Molnár etelkának írtam én valaki a nevemet tanáld ki június másodikán 1918”.

Zilahon (Zalau) a Fazekas utcában nagyszámú mester lakott. Edényeiken érződik a habán jellegű ónmázás edény hatása, színezésben, motívumokban, a bokályforma gyakoriságában. Jellemző a sötétkék körvonalú minta, amit

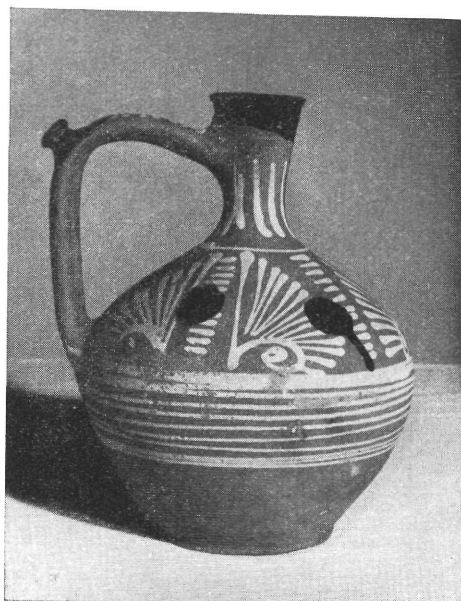
35. ábra.
Magyarláros. Korsó.

36. ábra. Désháza. Butykoskorsó, 1906,
Máté Miklós munkája.

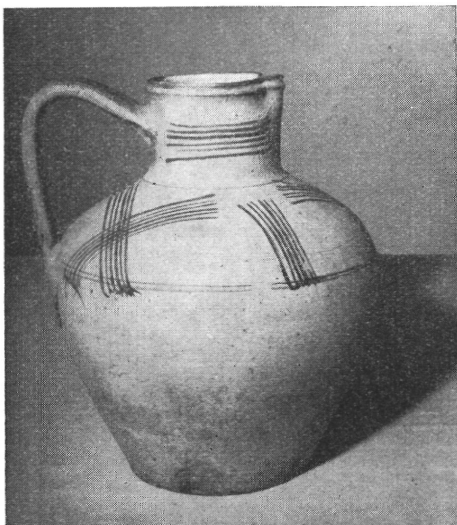
37. ábra. Zilah. Butykoskorsó. 1873.

38. ábra. Dész. Korsó.

szaruzóval írtak. Ezt a stílust GÖNYEI SÁNDORNAK sikerült azonosítani, amikor 1942-ben Zilahon járt, ő vásárolta a bemutatott tárgyak egy részét is. A zilahi fazekasmesterséget MÁRTON GYULA dolgozta fel, de sajnos a művészeti kérdések tárgyalása nélkül.

Désen (Dej) volt Erdély egyik legrégebb fazekascéhe a mesterek a XVI. század elején jóváhagyott magyar nyelvű céhlevele alapján, amint SZABÓ T. ATTILA kutatásai nyomán tudjuk. 1750 körül 40 volt a fazekasok száma, akik fazék, korsó és tál remekelése után állhattak be a céhbe. Már a

39. ábra.
Rév. Kanta.

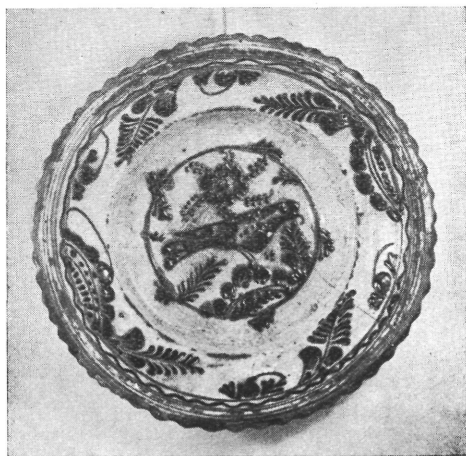
40. ábra. Kalotaszeg, Bánffyhunyard. Rátó,
1902, Szatmári Ferenc munkája.

múlt század elején csináltak mázas edényt is. A múzeumunkban őrzött dési edények — SEMAYER gyűjtési 1903-ból — sajátságos régies stílust képviselnek, szaruval írt nagyvonalú mintáikkal.

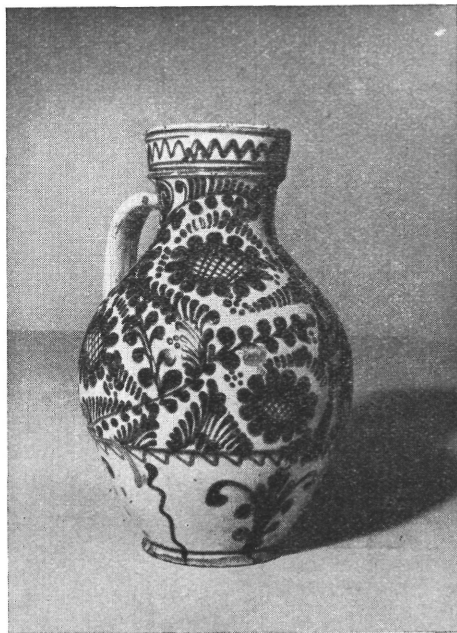
Réven (Vad) a Sebes Körös völgyében nagy mennyiségű mázatlan edényt, ún. *vászón* fazekat, kantát és korsót állítottak elő. Egy 1896-os összeírás szerint mintegy 50 fazekas évi 175 000 darabot égetett. SLATINEANU 90-nek mondja a magyar fazekasok számát. Főleg az Alföld felé, Bihar megye síksági részére szállították áruikat. A kiállítás révi edényeit MOLNÁR BALÁZS gyűjtötte az utóbbi évek folyamán Bihar megye néhány helységében.

Kalotaszegen voltak ugyan fazekasok több helységben is — névsorukat SZABÓ T. ATTILA állította össze —, de nagyobb méretekben nem folyt a munka. Önálló stílust csak Bánffyhunyard (Huedin) képviselt, ahol a századfordulón feketén fehér díszű edényeket készítettek, mint a bemutatott *rátó*, amelyet Szatmári Ferenc csinált 1902-ben. Ilyen „újabb” bánffyhunyadi edények leírását és ábrázolását találjuk MALONYAY kalotaszegi kötetében.

Torda (Turda) edényei nagy számban képviseltek múzeumunkban: részben az 1896-os kiállításból származnak, részben kereskedőktől való vásárlásból erednek. Zilah mellett főleg Torda dolgozott a kalotaszegi magyar nép számára. A tordai edényekre a fehér-kék színezés jellemző, olykor zöld vagy sárga csíkkal. A motívumok a habán jellegű ónmázás munka hatásáról tanúskodnak. Hasonló mintájú, de sötét alapon tarka mázfoltokkal élénkített edény is készült. Gyakran hazafias felirat és jelenet került az edényekre. Az 1890-es években 18–20 fazekas dolgozott a tordai céhben, céhen kívül pedig 7–8. Az edényeket ún. *írónők* írták, Turi Jula, Sas Árpádné, Simonffi

41. ábra. Torda. Tál.

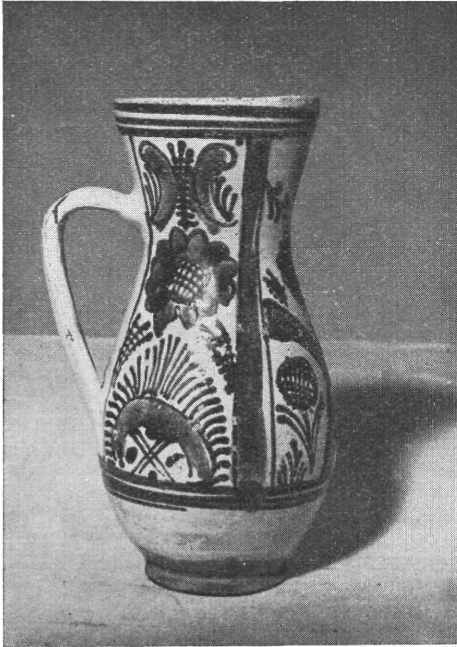
42. ábra. Barcaújfalu. Kanta.

Jula. Az írás eszköze itt is a szaru, a vastagabb vonásokra pedig a mókusszörpempzli. Naponta negyven–ötven tányért megfestett egy-egy írónő. A tordai fazekasmesterséget tömören, de alaposan ismertette JANKÓ JÁNOS 1893-ban, a fenti adatokat ő említi és egyes jellemző motívumok elnevezését is megadja.

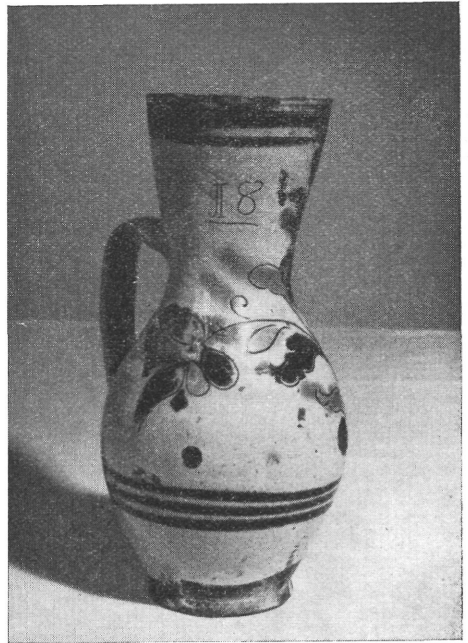
Alsójárán (Jára), Tordától nem messze eső helységben teljesen mázatlan fazekakat készítettek, amelyeket a kolozsvári piacon árusítottak. Ezeket a fazekakat OROSZ ENDRE ismertette „Egy érdekes erdélyi edénysorozat” című cikkében és utóbb magukat az edényeket is eljuttatta a Néprajzi Múzeumba.

Barcaújfalu (Satu Nuo) edényeiről írta ORBÁN BALÁZS 1873-ban: „Ujfaluban minden ház fazekasműhely s minden udvartelken láthatni a finomul mázolt edények roppant halmazát; itt-ott háznagyságú szekerek rakodnak, s némely jelentékenyebb oláhországi vásár alkalmával 10–15 szekér 23–30 000 darab edényt is elszállít egyszerre... egészen be a Dunáig... Galacig...” A múlt század közepe táján készült kobaltkék edények színezé-

sükben és formában emlékeztetnek a Brassóból származó szász edényekre — mindkét csoport nagy számban került múzeumunkba —, de míg a szász edények ecsettel festettek, a barcaújfalusi magyar edények szarúval írottak. A fajanszhatású színezés ellenére a mintakincs régies maradt. Meghatározó jelentőségű két 1889-es évszámot viselő virágváza a század közepéről származó edények stílusában, amiket egy régi helybeli magyar fazekascsaládból származó mester, Dávid Mihály csinált ajándékuul gyermeke tanítójának.

43. ábra. Bereck. Bokály.

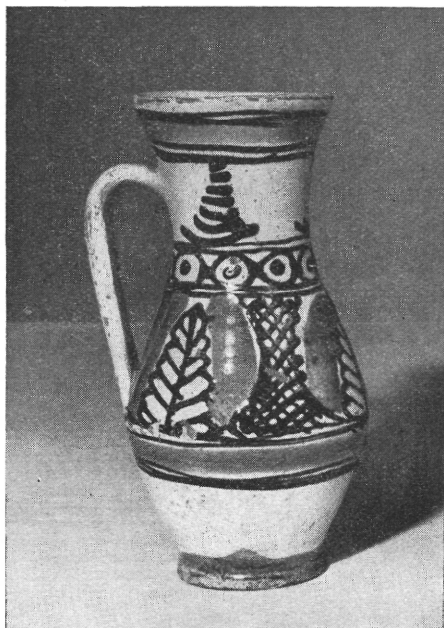
44. ábra. Székelyföld. Bokály, 1813.

Székelyföldön, Kézdivásárhelytől nem messze, Berecken (Brețcu) olyan formájú és régies mintájú edényeket készítettek, mint Barcaújfaluban, bokályokat, tálakat, tányérokat, de nem kék, hanem barna-zöld színezésben. Berecken több jóhírű fazekas dolgozott, a múlt század második felében Pénzes Lázár volt a legkiválóbb.

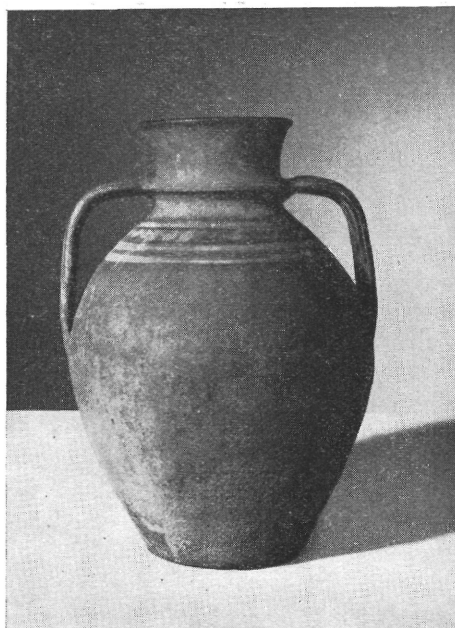
A székely bokályok valamint tányérok egy csoportja a múlt század első feléből ered és díszítményére jellemző, hogy a karcolt mintát sárga, zöld és barna szabálytalan mázfeltokkal színezték. Valószínű, hogy e tárgyak Háromszék területén készültek. Emberalak, szarvas is előfordul a karcolt bokályok között.

A székely bokályokról tudunk valóban a legkevesebbet az egész magyar népi kerámia közül. Pedig Székelyföldön korán megindult a gyűjtés, amint HERMAN OTTÓ „Magyar bokály, magyar tál” című 1887-ben írt cikkéből

értésülünk és már az első világháború előtt nagyszámú bokály került múzeumokba és magángyűjteményekbe. Lehetséges, hogy a bokályok legnagyobb csoportja — amely nem karcolt, hanem mangán vagy barna színnel körvonalazott —, Székelyudvarhelyen készült. Ezek közül a legkorábbi évszámú darabok a XVIII. század legvégéről, a XIX. század legelejéről származó finom rajzú, sokszor mezőkre tagolt edények. Némelyik alakja szögletesre lapított és ezt a formát követi a minta rajza. Virág mellett madár és szarvas díszíti

45. ábra. Székelyföld. Bokály.

46. ábra. Korond. Kétfülű kanta.

a bokályokat, néha emberalak. A kosárkát és napernyőt tartó „Dotzitza kiszaszan”-t ábrázoló darab a század elejéről való és az 1803-as évszámot viseli a huszár alakjával ékes bokály. A változatos mintájú, de nem karcolt bokályokat fogason mutatjuk be, úgy, ahogyan a székely házakban függtek. Egyik csoporton érződik a habán jellegű bokályok hatása, mintában, színezésben, a rajz finomságában. A bokályok másik csoportja (a következő fogason) jobban elnépiesedett, a minták erőteljesebbek, a körvonalak sötétbarnák.

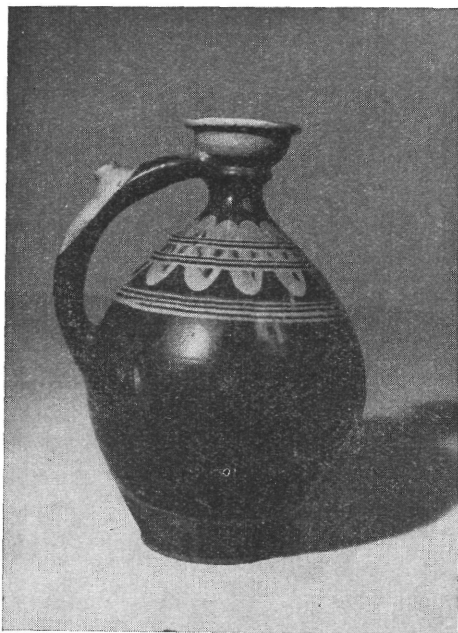
Bokályon és tálasedényen kívül más formájú mázas díszes edény a Székelyföldről ritka. Két fedeles szilkét mutatunk be, *kováasztartót*, mintájuk a bokályokról jól ismert tölgyfalevél, *cserelapi*.

Korond (Corund) a legnagyobb székely fazekasközpont, ahol ma is több száz fazekas dolgozik. Korondról több tanulmány szól, de főleg társadalmi szempontból. Egészen a századfordulóig csak mázatlan edényt égettek, *puliszkás fazekat, káposztás fazekat, borvizes korsót*. Sajnos ezek az edények gyűjte-

ményünkéből hiányoznak és csak egyetlen tárgy — egy kétfülű kanta — képviseli a népes központot.

Csikmadaras (Madaras) fekete mázatlan edényeiről volt híres, mint Orbán Balázs írja:

„Ez a falu Madaras,
Hol a pap is fazekas.”

47. ábra.
Csikdánfalva. Korsó.

48. ábra. Fogaras. Kalaposkorsó, 1803,
Kovács János munkája.

Az alföldi fekete edényekkel szemben a bemutatott korsók és fazekak nincsenek lesimítva, rücskös felületűek és díszük benyomott apró minta.

Csikdánfalván (Daniesti) fehér alapon sárga mázzal leöntött edények készültek. A Csík megyei edények az ezredéves kiállításból valók, és talán ez magyarázza, hogy azokat is mázolták, amelyek különben mázatlanul maradtak volna.

Végezetül — a révi edényekkel egy szekrényben — néhány korai erdélyi darabot mutatunk be: 1728-ból való karcolt mintájú kancsót, kék és zöld írott ritkás mintájú tálakat (egyik 1746-ból), egy 1792-ből való székely csalikorsót („Cserei György csinálta”), és egy áttört rozettával ékes korsót Fogarásról. E néhány edénnyel akartuk érzékeltetni azt a kort, amely megelőzte a múzeumunk anyagában túlnyomórészt képviselt és a kiállításon bemutatott XIX. századot.

KRESZ MÁRIA

Legfontosabb irodalom

Általános művek

- WARTHA VINCE, Az agyagipar technológiája, Budapest, 1892;
 WARTHA VINCE, Az agyagművesség, Az Iparművészet Könyve, szerk. Ráth György,
 II. k. Bp. 1905, 507—628.
 BÁTKY ZSIGMOND, Utmutató néprajzi múzeumok szervezéséhez. Bp. 1906.
 DIVALD KORNÉL, Régi magyar fazekas-munkák, A magyar kerámika története, szerk.
 Siklóssy László „Holics, Tata, Stomfa” c. kötetében, Bp. 1917, 11—34.
 BÁTKY ZSIGMOND, Mesterkedés. Az agyagmunka. A magyarság néprajza, I. k. Bp.
 1941. 274—281.
 VISKI KÁROLY, Díszítőművészet. Cserépmunka. A magyarság néprajza, II. k. Bp.
 1941. 317—324.
 DOMANOVSKY GYÖRGY, Népi fazekasság, Bp. 1942. U. az németül, „Ungarische
 Töpferei” címen.
 FÉL EDIT, HOFER TAMÁS, K.—CSILLÉRY KLÁRA, „Ungarische Bauernkunst”, Bp. 1958.,
 Magyar népi díszítőművészet, Bp. 1954. Ugyanez német, angol, francia, orosz nyelven.
 KRESZ MÁRIA, Fazekas, korsós, tálás. Néhány szempont fazekasközpontjaink kutatá-
 sához és összehasonlításához. Ethn. LXXI. (1960.) 297—379.

Az egyes központok irodalma

V a s m e g y e

- ifj. Kós KÁROLY, A züricvölgyi gerencsérség, Dunántúli Szemle, XI. (1944.) 118—131.
 208—218.
 CZUGH DEZSŐ, Magyarszombatfa és környéke fazekassága, Népünk hagyományából.
 Bp. 1955. 45—54.
 CZUGH DEZSŐ, Faluzó és vásározó fazekasok Magyarszombatfán és környékén, Néprajzi
 Közlemények, IV. (1959) 1—2, 136—146.
 CZUGH DEZSŐ, Fazekasműhelyektől a magyarszombatfai Kerámiagyárig. I. Vasi Szemle,
 helyismereti évkönyv, II. (1959) Szombathely, 12—29.
 FÁBIÁN GYULA, A jáki gerencsének. Vasi Szemle I. (1934.) 185—200., 296—308. II.
 (1935.) 27—45; ill. kny. Vasi Szemle könyvei, I. sz. Szombathely, 1934.
 VAKARCS KÁLMÁN, A szentgotthárdi fazekasok készítményei, Néprajzi Értesítő
 XXI. (1929) 5—9.
 NOVAK VILKO, Ločarstvo v Prekmurju, Slovenski Etnograf, III—IV. (1951) 111—131.

S ü m e g , T a p o l c a

- MALONYAI DEZSŐ, A magyar nép művészete, IV. k. A dunántúli magyar nép művészete,
 1912, 334—344.
 NÉMETH JÓZSEF, A sümegi népi fazekasság, Néprajzi Közlemények V. (1960) 1. sz.
 186—235.

T a t a

- KÖRMENTI GÉZA, A tatai fazekasság története, Kézirat, Néprajzi Múzeum Adattára,
 P. 126/1959.

S á r k ö z k ö r n y é k e

- BECZKÓYRNÉ RÉVÉSZ ÁGNES, A mórágai és gyüdi fazekasság, Néprajzi Múzeum Értesít-
 ője, XXX. (1938) 159—169.

Mohács.

SZEPES (SCHLEICHER) LAJOS, A mohácsi agyagipar. Néprajzi Közlemények, IV. (1959.) 4. sz. 43—73.

Sárospatak

ROMÁN JÁNOS, A sárospataki fazekasság vázlatos ismertetése. Ethn. XLII. (1951.) 294—350.

ROMÁN JÁNOS, Sárospataki kerámia, Bp. 1955. Magyar Népművészet, 21. sz.

Gömör megye

GRÓH ISTVÁN, A gömörmegyei népies agyagművesség. Magyar Iparművészet, II. (1899) 254—262.

MALONYAY DEZSŐ, A magyar nép művészete, V. k. A palócföld művészete, 1922. 274—295.

Gyöngyös

BECZKÓYRNÉ RÉVÉSZ ÁGNES, Adatok a gyöngyösi régi cserépedények történetéhez, NÉ. XXIX. (1937) 275—282.

Alföldi fekete edények

LÜKŐ GÁBOR, Nádudvari fekete edények. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1939—40, Debrecen, 1941. 148—157.

BÉRES ANDRÁS—SZABADFALVI JÓZSEF, Fazekasművészet Nádudvaron, Építünk, 1954. 77—81.

SZABADFALVI JÓZSEF, Alföldi feketeedények, Élet és Tudomány, X. (1955) 171—174.

SZABADFALVI JÓZSEF, Die schwarze Keramik in Ungarn und ihre osteuropäische Beziehungen, Acta. Ethn. VII. (1958) 387—428. Die Ornamentik der ungarischen Schwarzkeramik, Acta. Ethn. IX. (1960) 251—327.

SZABADFALVI JÓZSEF, A magyar feketekerámia és kelet—európai kapcsolatai. Műveltség és Hagyomány, Bp. 1960. 165—191.

Hódmezővásárhely

KISS LAJOS, A hódmezővásárhelyi tálasság. NÉ. XV. (1914) 248—270, XVI. (1915) 51—75, XVII. (1916) 72—92.

KISS LAJOS, A hódmezővásárhelyi tálasság története. Dolgozatok a m. kir. Ferenc József tud. egy. Archeologiai Intézetéből, II. (1926) 185—208.

KISS LAJOS, Szellemlátók, Népünk és Nyelvünk, 1934. 29—37.

KRESZ MÁRIA, Évszámos hódmezővásárhelyi cserépedények a Néprajzi Múzeumban, NÉ. (1954) 127—147.

Mezőtúr

RÁCZ LAJOS, Badár Balázs, egy magyar parasztfazekas. Magyar Iparművészet, XIV. (1911) 66—68.

MOLNÁR ILONA, Mezőtúr fazekas ipara, Kézirat. Debreceni Egyetem Földrajzi Intézet, XXI. v. 118, 8910. (1933).

K. SEBESTYÉN JÁNOS, A mezőtúri fazekasság múltja és jelene, A Néprajzi Múzeum Adattárának Értesítője, III. (1956) 78.

KISS ISTVÁN, A mezőtúri agyagipar. Kézirat. A Néprajzi Múzeum Adattára, P. 170/1955.

Debrecen

ECEDI ISTVÁN, A debreceni cseréppipa. Jelentés Debrecen sz. kir. város Déri Múzeumának 1931. évi működéséről és állapotáról. Debrecen 1932. 61—101.

Mezőcsát

DOMANOVSKY GYÖRGY, Mezőcsáti kerámia, Bp. 1953. Magyar Népművészet, XVII.

Tiszafüred

VISKI KÁROLY, Tiszafüredi cserépedények, Monumenta Hungariae Ethnologica, A. Ethnographica, Néprajzi Emlékek. 2. Bp. 1932.

SZ. MORVAY JUDIT, A cserépedény a mezőkövesdiek kultúrájában. NÉ. XXXVI. (1955) 31–63.

Erdély

BARBU SLĂTINEANU, Ceramica Românească, 1938.

Barbu SLĂTINEANU, PAUL H. STAHL, PAUL PETRESCU, Arta populară în Republica Populară Română. Ceramica, 1958.

Vámfalú (Vama)

TANCRED BĂNĂȚEANU, Ceramica populară din Țara Oașului, Bukarest, 1958.

SOPRONI OLIVÉR, Bizánci hatások a felső tiszai kerámiában NÉ. XLI. (1959) 75–143.

Zilah (Zalau)

MÁRTON GYULA, A zilahi fazekasmesterség. Kolozsvár, 1948. Dolgozatok a Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetéből. 18. sz. Kolozsvár, 1948.

Dés (Dej)

SZABÓ T. ATTILA, Levéltári adatok a dési fazekas cég történetéhez. Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1947.

SZABÓ T. ATTILA, A dési fazekasok mesterműszavai. Magyar Nyelv. XXIV. (1938) 117–122.

Kalotaszeg

MALONYAY DEZSŐ, A magyar nép művészete I. k. A kalotaszegi magyar nép művészete) 1907. 197–219.

SZABÓ T. ATTILA, Kalotaszeg régi népi fazekasságának történetéhez. Erdélyi Múzeum, 1945. 123–124.

IMRE SAMU, A kolozsvári fazekasság műszókincse. Kolozsvár, 1942.

Torda

JANKÓ JÁNOS, Torda-, Aranyosszék, Torockó magyar (székely) népe Bp. 1893. 140–145. 212, 294.

Alsójárás

OROSZ ENDRE, Egy érdekes erdélyi edénysorozat. NÉ. (1930) 149–150.

Barcaújfalú

ORBÁN BALÁZS, A Székelyföld leírása VI. k. Bp. 1873. 414–415.

Székelyföld

HERMAN OTTÓ, Magyar bokály, magyar tál. Vasárnapi Ujság, 1887. 311–315.

MALONYAY DEZSŐ, A magyar nép művészete. II. k. A székelyföldi, a csángó és a torockói magyar nép művészete. Bp. 1909. 198—220. (GRÓH ISTVÁNTÓL).

INCZE LAJOS, Korondi fazék. Hítel, 1939. 2. sz. 122.

HAÁZ FERENC, Adatok a korondi fazekas mesterséghez, NÉ. XIII. (1940) 184.

GÁSPÁR GYULA, Korondi fazekasok, Búvár, 1940. 300.

ISTVÁN LAJOS, A korondi agyagipar kis technológiája, Kézirat. Néprajzi Múzeum Adattára, P. 159/1958.

TÓFALVI SÁNDOR, Korond. Kézirat. A Néprajzi Múzeum Adattára, P. 139/1959.

Ausstellung ungarischer Bauertöpferei im Ethnographischen Museum Budapest

In dieser Studie werden die wichtigsten Töpferzentren besprochen, wie sie die vom Ethnographischen Museum Budapest veranstaltete Ausstellung „Ungarische Bauertöpferei“ vorführt. Von der ungefähr 14 000 Objekte umfassenden Sammlung des Museums werden in fünf Sälen 1000 ausgewählte Stücke gezeigt, die in überwiegender Mehrzahl im Laufe des XIX. Jahrhunderts, hauptsächlich in seiner zweiten Hälfte, angefertigt wurden. Im ersten Saal sind — als Einleitung — die Geschirre nach ihren Formen gruppiert, ein Saal ist Transdanubien und Nordungarn, zwei weitere Säle sind der grossen Tiefebene und schliesslich ist der letzte Saal Siebenbürgen vorbehalten. In dieser Reihenfolge wird jedes der vorgeführten Zentren behandelt und von charakteristischen Objekten illustriert. Die geographische Lage der Herstellungsorte wird von einer Landkarte veranschaulicht. Es wird die Bedeutung jedes Töpferzentrums besprochen, die Anzahl der Meister, vereinigten sie sich in Innungen so wird der Vergangenheit der Zunftprivilegien gedacht und die charakteristischen Stücke, Gefässformen, die Art der Verzierungen und die Farbenskalen werden kurz vorgeführt. Wo sich dazu die Möglichkeit bietet, wird die Entwicklung des lokalen Stiles unter dem Gesichtswinkel der historischen Ausbildung betrachtet, bei einzelnen grösseren Zentralen wird auch das Schaffen der hervorragendsten Meister beleuchtet. Auch von der Geschichte der Forschung wird gesprochen und im Zusammenhang zu einzelnen Zentren der Töpferei werden die Bearbeiter dieses Wissenszweiges und die namhafteren Forscher genannt, die den grössten Teil der Objekte für das Ethnographische Museum Budapest gesammelt haben. Auch das Fachschrifttum ist den Zentren gemäss zusammengestellt.

Pünkösdi leányvező Szeremléről

Az alábbiakban bemutatni kívánt tárgy a Sárközhöz tartozó Szeremle községben 1960 áprilisában végzett kutatómunka folyamán került elő. A Magyar Néprajzi Atlasz gyűjtése közben, a 173. pontra, a pünkösdlés kérdésére adott válaszokból szereztem tudomást az itt szokásos pünkösdi *ladikázás*ról. Kiderült, hogy régebben volt ennek egy olyan kelléke, a díszesen faragott leányvező, ami eleve arra a célra készült, hogy ezen évente egyszer megismétlődő alkalommal, a rövid pár évig, míg tulajdonosa a szokásnak gyakorló részese lehetett, kidomborítsa a szokásnak megfelelő cselekmények tartalmát, szándékokat és érzelmeket közvetítsen, emelje az ünnep fényét. Természetes, hogy ezek után mindenképpen arra igyekeztem, hogy múzeumunknak a becsesnek látszó tárgyból hírmondót vihessek. A Szeremlén töltött tíz nap alatt sikerült is rábukkanni egy példányra, és gyűjteményünknek megszerezni. Mivel pedig ez ideig sem a Néprajzi Múzeumba, sem a bajai Türr István Múzeumba nem került még be ilyen szeremlei díszvező, sőt más magyar vidékről sem tudunk ilyen tárgyról, szükségesnek látszott a részletes ismertetése.

A tárgy megvilágításához először is a szeremlei pünkösdi ladikázás szokását kell felvázolni, ugyanis erről sincsen még közlés a néprajzi irodalomban. Az itt következő leírás a szokást az 1890-es évek és az első világháború közti időszak folyamán dívott állapotában mutatja be, utalva befejezésül a későbbiekben bekövetkezett változásokra, a szokás elmúlására is. A leányvező szerepéről ebben a leírásban nem esik szó, mivel a jelzett korban nem használták már — a mai legöregebb adatközlők is jó, ha a tárgy egykori meglétére emlékeztek, vagy felismerték a felkutatott darabot, s csupán a múzeumunkba került evezőt őrző családtól kaphattam némileg bővebb felvilágosítást. Ezek a tárggyal öröklött fakult emlékezések természetesen csupán az evezőre vonatkoznak, s nem a szokás többi, esetleg az adatközlők által gyakorolt formától eltérő vonásaira. Mindezeket mérlegelve, helyesebbnek látszott a leányvezőről tudottakat a pünkösdi ladikázásra vonatkozó személyes visszaemlékezések után, külön elmondani.

Meg kell még jegyezni előjáróban a szokásleírás előtt, hogy Szeremle község közvetlenül a Duna mellékága mentén fekszik, s ez a helyzet nagy mértékben rányomta bélyegét a falu egész életére. A falu alatt, a Dunaparton ma is ott sorakoznak a vízijárművek: ma már többnyire motorcsónakok, régebben meg *evedzű* [~ *evedző*, fiataloknál: *evezző*] hajtotta, *ájott*, azaz egy

fából kimélyített *csónakok* — korszakunkban már egyre kevesbedő számban¹ — és deszkából összeállított *ladikok*. Míg ezek elsősorban személyszállításra voltak használatosak, az ugyancsak deszkából készült, nagyméretű, ember-vontatta *deregjék* teher, főleg az árterületen kitermelt fa elszállítására. Csónak-féle nemcsak a halászoknak kellett, nagy szükség volt rá közlekedés céljából is, nevezetesen a szőlőhegyre járáshoz és az erdőbe menéshez. Mondják, hogy a szegény ember „ladikot tartott”, míg a jómódú parasztnak kocsija, lova volt. „Ha a gazdag ember ladikon akart menni, akkor dógozott érte fuvart a szegénynek vagy kifizette.”

Ezek a köznapi és általános közlekedési eszközök egyszer egy évben ünnepi szerepet kaptak: a legények pünkösdi másnapján megcsónakáztatták rajtuk a leányokat, ki-ki a kedvesét.

E jeles nap délutánján a szereMLEIEK ellepték a Duna partját. Nemcsak a ladikázásban résztvevő fiatalság sereglett oda, nem maradt el a nézőközönség sem. Az asszonyok mind ott töltötték a délutánt, egész a legidősebbekig. „Tele vót a Dunakaraj néppē. Ez itt nagyon teccött.” A leányok templomozás után egy darabig sétálgattak fel s alá a parton, még pedig amióta csak megvolt, mindig a víz mentén húzódó töltésen, *töltésen*. Majd hazamentek a leányok, levenni a templomi ruhát, és átöltözködni a ladikázáshoz. Gonddal készültek fel erre az alkalomra is, „mindenki a leksőbb tērnőszoknyát² vötte fő, hogy mutasson.” Ilyenkor is fontos kiegészítője volt az öltözetnek az ünnepi, kivarrt zsebkendő, *cifra zsepkendő*, amit, szokás szerint, úgy rendeztek el, hogy mind a négy sarok hímzése jól látszon, s vagy a kézben fogva hordoztak, vagy a kötény *gallérjába*, azaz az övpánt mögé betúrva, *beszúrva* viselték. A *Dunaszél* felé igyekvő leányok keze különben is tele volt. Mindenki vitt virágot, ami éppen nyílott — pünkösdi rózsát, *bazsarózsát*, harangvirágot, orgonát —, a csónak feldíszítésére. Ugyanerre a célra szépen összezsavargatott, széles, rózsás szalagok, *pántlikák* is lapultak a markokban, olyan hosszabb-rövidebb darabok, amilyenek a szoknyák varrásakor szoktak fennmaradni. Illett minden leánynak több színt is vinni: pirosat is, fehéret is, kéket is.

Egy-egy ladikhoz, nagyságától függően, több legény társult. A két és fél-három öles *kisladikokat* két-három legény foglalhatta, mivel ezekben négyhat személynél több nem fért el, míg az ezeknél nagyobb *halászladikokban* négy-öt-hat legény is csónakáztathatta a leányokat. Pünkösdkor a könnyű mozgású kisebb ladikoknak volt nagyobb keletjük; szokás volt ezekből két-hármat egymás után kapcsolni, így akár tíz pár is ladikázhatott együtt. A legények egy-egy ladikba, egymáshoz fűzött ladikcsoportba társulását a leányok közötti barátság befolyásolta, tehát aszerint csatlakoztak, hogy két-két barátnő, *pajtás*, sőt esetleg négy-öt is, együtt maradhasson. Arra is törekedtek, hogy ha lehetett, jó hangú leány, *tamburán*, *húzóhermonikán* játszó legény is kerüljön a ladikba, illetőleg ladikcsoportba. Ha az egy csónakhoz így összeverődött legények közül az egyik családjának sem lett volna csónakja, kértek valahonnan kölcsönbe, hiszen volt elég a faluban. Minden legény evezővel is felszerelte magát — kivéve azt, aki a zenét szolgáltatotta — mivel együttesen hajtották a ladikot, mindannyian állva evezve.

¹ A múlt század végén már egy fából való csónakféleség nem készült a községben, csak a meglevőket használták el kb. az 1930-as évekig.

² Kasmír szoknya

Még a leányok megérkezte előtt gondoskodniok kellett a legényeknek a ladikok hagyományos díszéről, a zödágakról. Karhosszú gallyakat tördeltek a part menti jegenyefákról — éppen ez idő tájt szoktak virágozni —, és főződ-ágaszták vele a ladikot. A ladik hosszában mindenhová jutott lombos ág, betűzgéték a bordákhoz, a bókonyokhoz és a ladik végénél, az orrtőkékhez, a lánchoz.

Nemsokára megjelentek a töltésen a ladikázáshoz átöltözött leányok. Csoportokba verődve sétáltgattak, majd sorra leültek a töttés patkájára. „Ott nézelöttünk, amíg nem hittak.” Kisvártatva felharsant a Duna felől: — Gyertök lányok be a ladikba! — A meghívást azonban csak az vehette komolyan, akit névről is szólított valaki: — Orgyán Éva, tē, gyere közénk! — Ilyenkor mindjárt a leány pajtásának is intettek: Gyere tē is! —, mert nélküle nem ment volna, hiába is szölongatják. Hamarosan vagy ötven ladik úszkált a vizen. Közülük nem egyben fiatal párt is lehetett látni, mert a gyermektelen, tekerődő menyecskét is megcsónakáztatta ilyenkor a férje.

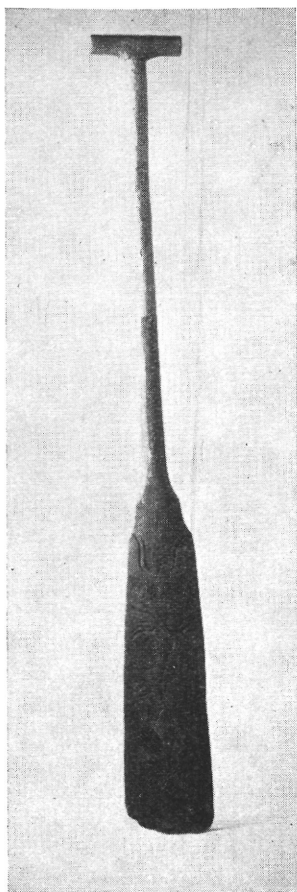
A leányok a ladikban elővették a tarka pántlikákat, s felkötözték a zöld ágakra, meg a virágokat is betűzőgették a felszalagozott gallyak aljára. „Az vót a dicső, hogy kinek a ladikja vót a legszēbb, kinek a ladikja vót a legpántlikásabb, mēg kijében muzsikáltak a legszēbben.” A ladikban hamarosan megindult a nótázás. Mindig a leányok kezdték, a legjobb hangú rázen-dített, majd vele a többi leány, s csak azután kapcsolódtak bele a legények. Minden csónakban más-más nóta hangzott, csak az összekapcsolt csónakokban ülők fűjták együtt. A legények közül, aki értett hozzá, tamburát³ pengetve kísérté az éneket. A gazdagabbak csónakjaiban a divatos harmonika szólt, amit csak módosabb helyen tudtak megvenni a legényfiú számára.

Körülbelül egy jó kilométernyi távolságon, az erdészlaktól le a halásztanyáig húzott szép lassacsokán a sok feldíszített csónak, a daloló, muzsikáló leányokkal, legényekkel, oda és vissza, egészen naplementéig. Akkor a leányok összezsavargatták a pántlikákat legközelebbre — ha csak a legények el nem szedték maguknak. Ladikázás után a leányok ismét hazamentek, hogy átöltözzenek a tánchoz.

A szeremlei pütkösdí ladikázás most röviden összefoglalt formája, mint a leírás elején jelezve volt, jelentősen kopottabb a korábban szokásosnál, mégis fogalmat adhat az ünnepi esemény lefolyásáról. Századunkban a szokás tovább módosult. Egyre inkább a ladikázás utáni mulatságra tolódott át a hangsúly. A falubeli kocsmárosok ugyanis a Duna-ág túlsó oldalán, túl a Dunán, az erdőben majálist rendeztek, sör- és borméréssel. A fákra lámpákat aggattak, hogy este is folytatni lehessen a mulatozást. Volt ott lepényevési verseny és egyéb szórakozási lehetőség is. Mindez természetesen a ladikázásra is erős hatással volt. Az 1920-as években már egy-egy hordó sört is begurítottak a legények a ladikba, s emlékeznek, hogy 1928-ban egyes berúgott fiatalok félcipőből ittak meg egy ilyen hordó sört, majd részeg fővel ünneplő ruhástul ugráltak be a vízbe, a leányok riadt sikongatása közben. S bár azelőtt is megtörtént, hogy a leányok ijesztgetésére valamelyik legény jól rálépett a ladik szélére, s úgy megbillentette, hogy alaposan megtelt vízzel, ezek a háború

³ Nem azonos az Alföldön ezen a néven nevezett citerával, amit különben szintén ismertek és használtak a községben.

utáni évekre jellemző duhajkodások messze felülmúlták a régi tréfákat. Ekkoriban már nem tamburáztak, és a harmonika sem volt már elég jó, hanem, akik meg tudták fizetni, cigányokat ültettek a ladikba⁴, azok szolgáltatták a muzsikát. Mi sem természetesebb, hogy ebben a környezetben nem volt szük-

2. ábra.

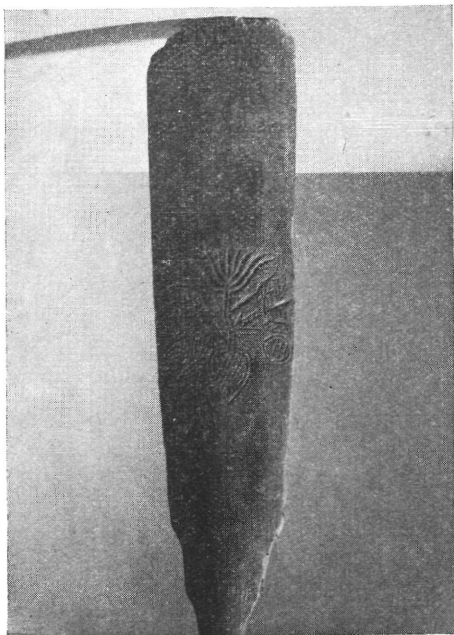
Az előbbi tárgy lapátjának egyik oldala

→ 1. ábra. Pünkösdi leányvezető, Szeremle.
Néprajzi Múzeum, 60.28.16. ltsz.

ség többé a ladikok hagyományos díszére. A legények nem zöldágták már fel a ladikokat, hanem a leányok törtek maguknak a töltés felé menet egyet-egyét a jegenyefák tövével kinövő hajtásokból, azt tűzte be ki-ki az ülőhelye melletti bókonyhoz vagy tartogatta a kezében. De ezeken az ágakon már nem lobogott pántlika. Az 1930-as évek közepére lassan az egész szokás divatját múlta. Egyre kevesbedett a ladikázók száma, bár egy-két pár minden esztendőben akadt, egészen az 1950-es évek elejéig.

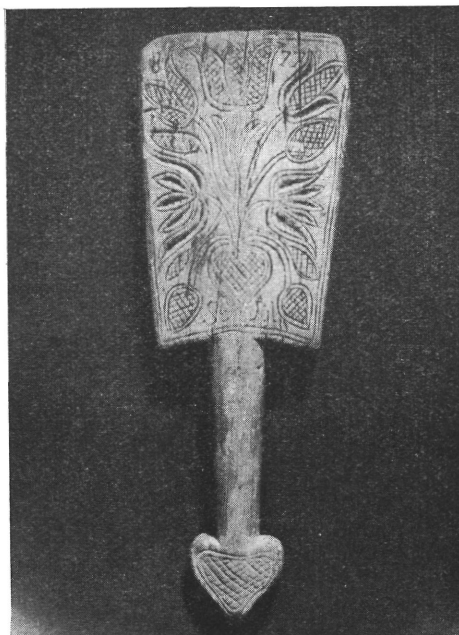
⁴ A zenész cigányok az első világháború után jelentek meg a faluban, addig Szeremlén *tamburás banda* volt, paraszt zenészekkel.

A pünkösdi ladikázás a szokás virágzásának idején az egész falut lázban tartotta. Érthető, hiszen az, hogy egy legény a ladikjába hívott egy leányt, szerelmi vallomásnak számított — ha nem is volt elkötelező erejű. Ez a vallomás nem egyszer egészen meglepetésszerűen jött. „Hítta aszt a leányt, akihöz húzott, még akkor is, ha addig nem monta. Nagy híre vót másnap, hogy: eszt hitta. Má össze vótak adva.” Megegett azonban az is, hogy a legény, aki már járt a leányhoz, nem kérte fel a leányt csónakázásra. Ebből azután harag keletkezett, nem is engedte be többet a legényt házukhoz a leány. De

3. ábra.

Az előbbi tárgy lapátjának másik oldala

4. ábra. Mosósulyok, Szeremle.

Néprajzi Múzeum, 60.28.15. ltsz.

leány is akadt olyan, aki nem hajlott a legény hívására, s nem ment el vele ladikázni, bár ezzel annak is kitette magát, hogy esetleg ott marad a Duna partján. Azok a leányok, akiknek nem volt *szeretőjük*, akiket nem hívott senki, többnyire közösen szereztek ladikot, s együttes ladikázással igyekeztek vigasztalni magukat.

Ebben a keretben, felzöldágazott, pántlikázott ladikokon használták egykor a pünkösdi evezőt, a ladikázás főszereplőit, a leányok. A Néprajzi Múzeumba került *pünkösdi evedzű, lejánnyevadzű* (1–3. ábra, ltsz.: 60.28.16) kis méretei (h.: 108 cm, a mankó h.: 12 cm, a lapát sz.: 12 cm) is e különleges rendeltetést tanúsítják. Az evező teste nyárfából, mankója szilfából faragott. Hosszúakás, keskeny lapátja, *talla*, hengeres nyele, *nyele* és erre merőlegesen ráillesztett s faszöggel felerősített, rövid, hengeres mankója, *bódéja* van. A lapát és a nyél is középtájjal bekátrányozott. A lapát mindkét oldalán

rovott díszítmény. Az egyik oldalon (2. ábra) szögletes *cserépből* kinövő, az egész felületet kitöltő virágbokor: hullámos száron több szabálytalanul elhelyezett, különböző formájú és mintázatú, kerek rozetta, levélféleség és tulipán, *vizitök rózsza, levele, vizitök virága bimbóba van*. A cserépet, szarát és egyes virágfelületeket vonalkázás, illetve kockázás tölti ki. A cserép két oldalán egy-egy *hal*, mindkettő eltérően alakítva, egyik pikkelyes fejű, vonalkázott testű, a másik teste kockázott s hátán, hasán uszonyokat jelző vonalkák. A lapát tulsó oldalán (3. ábra) középtájon tenyérnyi díszítmény, mely az előbbi oldalával ellenkező irányba néz: szívből kinövő virágbokor, *virágzó szív*. — Az evezőlapát alsó része szüette, az alsó szél erősen letéredezett.

A tárgy életéről alig lehetett valamit megtudni. A pütkösi evezőnek emléke is alig él már a községben, a ma élő legidősebb nemzedék sem láthatta már használatát. A legtöbbet — mint említődött — annál a családnál tudtak mondani, ahol a múzeumunkba került darab fennmaradt, a Csiszár családnál. Ezt az evezőt ugyanis kedves emlékként tartogatta egykori tulajdonosa, Ézsi Jánosné Szabó Julianna, aki Szeremle egyik leggazdagabb asszonya lévén, nem szorult rá, hogy mint mások tették, *lékvárkeverőnek* használja el. Sőt nemcsak megőrizte szépen faragott leányevezőjét, hanem szívesen tett időnként egy-két megjegyzést is használatáról a különös tárgyra felfigyelő fiatalabb nőrokonoknak, s lehet mondani, hogy a szegényebb örökösöknél is a vele hozott emlékek óvták meg e darabot a későbbi pusztulástól.

Szabó Julianna 1877-ben kapta az evezőt, a helyi szokásoknak megfelelően, mely szerint csak konfirmálás után vehettek részt a leányok a ladi-kázásban, s ő mint 12 éves, ekkor konfirmált. Ugyanez évben faragott díszű mosósulykot is kapott, mely szintén múzeumunkba került (4. ábra, ltsz.: 60.28.15.), ezen rajta is van az 1877-es évszám és Sz. Julis névjelzés. Mindkét tárgyat olyan legény szülei csináltatták, akik a leányt feleségül szemelték ki fiuk számára, „akik számítottak rá”.

Az ilyen jellegű ajándékozás különben napjainkig általános volt Szeremlén. Már négy-öt éves kisleánynak is szokás volt ilyen céllal búcsúban, vásárban ajándékot venni. A csokoládét, *sejëm cukrot, mézes bábót* a legényke anyja vásárolta, még pedig jókora mennyiséggel: csokoládéból öt-hat-tíz táblával, cukorkából negyed kilótól egy kilóig, a család tehetőségétől függően. Ezt az ajándékot ott a helyszínen odaadta a kisleány anyjának, aki két kezével széthúzott kötényében vitte a falun át, hogy mindenki lássa; „úgy vitték haza, mint a kicsit körösztotetni.” Minden évben jött valami ajándék a leányra számító legényes családtól, zsebkendő is, sőt piros papucs, kis rokka is. A nyolc-tíz éves kisleánynak már lehetett *tükrös szívet* adni. Ezt előzetes megrendelésre készítette a mester a vásár vagy búcsú alkalmára, többnyire olyan nagyra, hogy alig fért be a kis ablakokba. Ugyanis az ilyen ajándékot az ablakba volt szokás kitenni, valami fölfordított tányérfélére, s két hétig ott állt közszemlére. A már nagyleánynak számító konfirmált leánynak járt a *cifra sük*, a későbbi időkben *tükrös sük*. „Még csináltatunk neki süköt, hátha jobban szeretné!” — vélték a szülők. Nagy leánynak való ajándék volt egykor a pütkösi evező is. Ezek adása nem volt meghatározott időponthoz kötve, ha elkészült, elvitte a legény anyja, esetleg maga a legény „emlék okáér” a leányékhoz. Ott a sulykot kitették az ablakba, de hogy az evezőt, mely mindenképpen magasabb volt az apró ablakoknál, odatámasztották-e vajon az ab-

lakhoz, nem tudhattam meg. A felsorolt ajándékok elfogadása nem jelentett kötöttséget a leányos háznak. Megtarthattak ilyet akár több helyről is. Adatközlőink idejében azonban az így egyengetett kapcsolatot általában már ritkán követte házasság.

A sulykot, evezőt többnyire öreg, hozzáértő emberekkel faragtatták, de ügyeskezdő családban elkészült odahaza is. Ha időre nem érkezett meg ajándékképp, feltétlenül megcsinálta vagy megcsináltatta a leány családja, rokonsága. Olyanféleképpen, mint a májusiánál ma is tapasztalható, melyet szintén még egészen kicsi leánynak is szokás állítani, de ha nem kapna ilyet legényes háztól, elkészíti neki a család, hogy ne maradjon anélkül.

Az evezőn a mienken látható rajzokon kívül lehettek még *páros galambok* is rávésve, meg a leány nevének kezdőbetűi is, esetleg *babérkoszorú* közepén. A galamb, a szív mind célzás az ajándék rendeltetésére⁵: „A szív azér van rajta, mer aszt akarják, hogy szèresse.” „Virágzó szívet kíván neki, hogy szèresse.” De, ha az apától kapta volna a leány a sulykot, evezőt, akkor is lehet rajta *virágzó szív*, és tudnak rá indokolást is, miért: „Szívű nyól ki (a virág), hogy a szülői szívű nyól ki. Hogy szívű van.” Érdemes megjegyezni, hogy a virágokat meg az azt hordozó tárgynak megfelelően értelmezik. Így azt a virágot, melyet általánosan elfogadott névvel tulipánnak mondunk, a múzeumunkba került evezőt és sulykot birtokló család *tulipánt*nak nevezte a sulykon, míg az evezőn ugyanezt a motívumot (vesd össze például a 3. és 4. képen látható, teljesen egyező formájú, talán egy kéztől is származó elemeket) határozottan *vizitök* bimbójának állította, mondván, hogy az evezőre ez a virág illik.

Abban az időben, amikor a leányvezők használata még szokásos volt Szeremlén, a legények pütkösd másodnapjának délutánján, a ladikázás kezdete előtt elmentek választottuk házához, az evezőt elkérni. Erről azután tudhatta is a leány, hogy ő már nem hiába sétál majd a töltésen. „Ez má be fog hívni a ladikjába, mē ēvítte az evedzōmet.” — mondhatta.

Ugyanekkor a legnagyobb szégyennek az számított, ha elment ugyan a legény az evezőért, és végül mégsem vitte el a leányt ladikázni. Erre azonban csak akkor szánta rá magát egy legény, ha komoly okkal haragudott a leányra. Kesereghetett a leány: — „Mēkszēgyēnített. Ēvítte az evedzōmet, aszt nem hitt be a ladikjába.”

Magánál a ladikázásnál az evező tulajdonképpen már csak ékesség a feldíszített csónakok, tarka ünneplő öltözetek mellett. „Csak arra való vót, hogy ezek a surján lējánnyok kavarrják kicsit a vizet” — jegyezte meg az egyik idős szeremlei ember. A ladikot valóban a legények evezőcsapásai hajtották, de a megkérdezett asszonyok úgy vélik, hogy a vizes leány-evező mintája azért nagyon szépen csilloghatott a napfényben.

A szeremlei díszes leányvezőnek nem ismerjük mását magyar területről. A ladikázásnak magának azonban mindenesetre élt párhuzama a szomszédos Bátán, *májusi kalinkázás* névvel. Gönyey Sándornak⁶ 1937-ben még volt alkalmá ezt lefényképezni (5. ábra, F. 75.711)⁷. A képhez csatolt jegyzet-

⁵ E jegyek értelmét ma is mindenki ismeri Szeremlén, mivel a mosósulyok ajándékozása a legutóbbi időkgig szokásban maradt.

⁶ Köszönettel tartozom Gönyey Sándornak a felvétel és az adatok átengedéséért.

⁷ Ez alkalommal még egy kép készült, ez a csónakba való beszállásról. F. 75.703. Palotay Gertrud hagyatékából is előkerült egy fénykép a bátai *kalinkázás*ról.

ben ez áll: „Május 1-én kivonul a falu fiatalsága a Duna holtágára csónakokon, zöld ággal, virágokkal díszítve azt.” Az ezt kiegészítő bátai adatok⁸ a szokást a szeremleihez hasonlóknak mutatják. Eszerint itt is használtak szalagokat a zöld ágak feldíszítésére, itt is daloltak harmonikaszó mellett a csónakázók. Bátán azonban a csónakázás este is folytatódott, fáklyafénynél. A csónakok

5. ábra. Májusi kalinkózás, Bata. Gönyey Sándor gyűjtése, F. 75711.

száma itt is felment ötvenre, akárcsak Szeremlén, általában három-három párral egyben. A leányvezető meglétéről azonban nem tudnak az adatszolgáltatók, ami nem jelenti azt, hogy ezek után ne reménykedhessünk abban, hogy talán Bátáról is előkerül még a szeremleihez hasonló emlék.

Múzeumunk új szerzeménye, a szeremlei díszvevő az ünnepi szokások tárgyi anyagához tartozik. Különös jelentősége, hogy a hozzá fűződő szokás nagy vonásaiban felgyűjthető volt még, és a rajta látható díszítmények, jelképek is közérthetőek még a mai szeremleiek számára. Különös öröm volt számomra ilyen tárgy megismerése, mivel a magyar népművésztről FÉL EDITTTEL és HOFER TAMÁSSAL közösen készített munkánk⁹ írásakor volt alkalom tapasztalni, milyen ritkák az ily módon megszólaltatható darabok.

K. CSILLÉRY KLÁRA

⁸ Madarász József volt bátai lakos szíves közlése.

⁹ Ungarische Bauernkunst. Budapest, 1958.

Pfingstruder der Mädchen aus Szeremle

Das in der Studie besprochene Zierruder gelangte 1960 anlässlich einer Forschungsreise aus der Gemeinde Szeremle in den Besitz des Ethnographischen Museums Budapest. Szeremle liegt unmittelbar an einen Nebenarm der Donau und die Gemeinde ist in grossem Ausmass auf Wasserfahrzeuge angewiesen, diese werden nicht nur beim Fischen sondern auch als Verkehrsmittel benutzt, besonders, um die längs der Donau gelegenen Weingärten oder Wälder zu erreichen. Einmal im Jahr dienten die Kähne einer festlichen Bestimmung, am Nachmittag des zweiten Pfingstages fuhren die Burschen des Dorfes mit ihnen die Mädchen spazieren. Je ein Kahn wurde von mehreren Burschen besetzt, jeder lud aber nur ein Mädchen zur Kahnfahrt ein, eben seine Liebste, dadurch gewann die Einladung den Charakter einer öffentlichen Liebeserklärung. Die Burschen schmückten die Boote mit grünen Pappelzweigen, an diese banden die Mädchen bunte Bänder und auch Blumen. Während der Kahnfahrt sang die Jugend zu Musikbegleitung.

Bis vor 1880 hatten nicht nur die Burschen sondern auch die Mädchen Ruder (Bild 1—3), diese dienten aber nicht zum Antrieb der Kähne, obgleich sie auch ins Wasser getaucht wurden. Für eine ernstliche Kraftentfaltung waren sie schon wegen ihrer geringen Abmessungen ungeeignet (das ins Museum gelangte Stück ist nur 108 cm lang). Diese zierlich geschnitzten Objekte dienten eher dazu, die Bedeutung eines Festbrauches zu betonen, Absichten und Gefühle zu äussern. Diese Ruder liessen die Eltern von Burschen für jenes Mädchen anfertigen, das sie zur Frau ihres Sohnes erwählt hatten. Diese Form der Besenkung war in Szeremle ganz allgemein, begann schon mit dem vierten oder fünften Lebensjahr des Mädchens und wiederholte sich jährlich. Dem zwölfjährigen, konfirmierten Mädchen gebührte das pfingstliche Ruder und das Waschbrett, denn mit diesem Alter zählte es zu den erwachsenen Mädchen, konnte am Kahnfahren teilnehmen und wurde in die Arbeit des regelmässigen Wäschewaschens eingeschaltet. Hätte das Mädchen im gebührenden Alter ein solches Geschenk nicht von einer mit Burschen gesegneten Familie bekommen, so hätten sein Vater oder die Familie ein solches gearbeitet oder anfertigen lassen. Gelegentlich dieser Sammlung gelangte auch das Waschbrett (Bild 4) des selben Mädchens dem das Ruder gehörte, in den Besitz des Museums, deshalb wird auch das Waschbrett gezeigt, beide Gegenstände bekam das Mädchen 1877. Das gleichzeitige Studium beider Objekte ist auch deshalb interessant, weil die auf beiden Gegenständen sichtbaren gleichen Motive verschieden gedeutet werden, auf dem Waschbrett als Tulpe, auf dem Ruder als Wasserlilie. Auch sonst kennt man die symbolische Bedeutung der Motive und gebrauchte sie demgemäss bewusst als Liebessymbole, so z. B. wurde das „blumige Herz“ deshalb geschnitzt, dass der Bursche das Mädchen lieben möge. Beachtenswert ist, hätte das Mädchen Ruder und Waschbrett von seinen Eltern bekommen, so wären diese Gegenstände mit der gleichen Verzierung ausgeschmückt worden, aber die Auslegung war anders, im gleichen Fall bedeutete die aus dem Herzen aufblühende Blume die dem elterlichen Herzen entspringende Liebe.

Am ersten Pfingsttag, also vor der Kahnfahrt, erbat der Bursche von dem Mädchen ihr Mädchenruder und liess es dadurch wissen, er wird es zur Kahnfahrt einladen. War der Bursche auf das Mädchen erstlich böse, so kam es vor, dass er sich das Ruder erbat, das Mädchen aber nicht in seinen Kahn einlud und das war eine grosse Beschämung.

Ein dem Objekt von Szeremle ähnliches Zierruder war uns bisher auf ungarischem Gebiet unbekannt und auch der Gebrauch wird nirgends erwähnt, obgleich Sándor Gönyei schon 1937 in der Gemeinde Bata eine solche Aufnahme machte (Bild 5). Dabei ist dieses Objekt von umso höherer Bedeutung, weil heute in Ungarn die an Volksbrauchtum geknüpften Objekte, deren Bestimmung und Symbol so genau erschlossen werden kann, schon recht selten geworden sind.

A finn múzeumok

A magyar néprajztudomány művelői és múzeumi ügyeink gondviselői a múlt század utolsó harmada óta kísérik figyelemmel az északi népek, közöttük a finnek néprajzi és múzeumi munkáját, elért eredményeit. A lehetőséghez képest tanulmányozzák a munka módszereit, hogy egyiket-másikat a mi viszonyaink között is alkalmazhassák. JANKÓ JÁNOS oroszországi kutatóútja előtt Finnországba látogatott s ott három múzeum anyagát, a finnek néprajzi munkáját, azonkívül a többi múzeum életét, tevékenységét tanulmányozta. Útjának tapasztalatairól a Néprajzi Értesítő első évfolyamában számolt be.¹ A múlt század első felében megindult néphagyomány-gyűjtést a század második felében követte az anyagi kultúra kutatása, majd a tárgyi emlékek összegyűjtése is. JANKÓ a lelkes gyűjtőmunka szemtanújaként lelkesedett a finnek példáján.

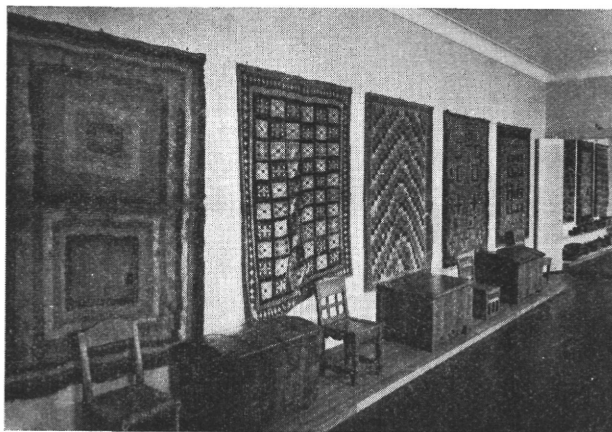
Fölhasználva a múltban kialakult jó kapcsolatokat, a Néprajzi Múzeum 1958-ban megújította kapcsolatait a Finn Nemzeti Múzeummal. A létrejött megállapodás nyújtott lehetőséget arra, hogy 1959 novemberében a Finn Nemzeti Múzeum ösztöndíjasaként Finnországba utazhattam s az ott töltött 7 hét alatt többek között tanulmányozhattam a finn múzeumok munkáját is. Abban a törekvésben, hogy minél több múzeumot ismerhessek meg, a legmeszebbmenő támogatást kaptam a Finn Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályától, a Suomen Museoliitto-tól, valamint finn barátaimtól. Segítségükért ezúton is hálás köszönetemet fejezem ki.

Az első finnországi múzeumi gyűjteményt mintegy 200 évvel ezelőtt hozták létre a turkui akadémia könyvtárában. Érdeklődése főképen pénzek és érmekek gyűjtésére irányult, azonban bizonyos mértékig más tárgykörökre is kiterjedt. A Turku városában 1827-ben dúlt nagy tűzvész alkalmával a gyűjtemény nagy része elpusztult. A turkui tűzvész után az új fővárosba, Helsinkibe költöztetett egyetemen újból megindult a gyűjtőmunka, s hamarosan nagy néprajzi gyűjteményt is létrehozott. A pénz- és másfajta gyűjteményeket 1850-ben két külön részre választották szét: Éremtárra és Néprajzi Múzeumra. Ugyanezekben az években bontakozott ki az egyetemi diákszervezetek gyűjtőtevékenysége is s ez rövid idő alatt szintén nagy néprajzi gyűjteményt eredményezett, az 1870-es évben megalakult az egyetemi diákszervezetek néprajzi

¹ Vö.: JANKÓ JÁNOS: A néprajz Finnországban. NÉ I. (1900.) 1—13.

múzeuma. Ezt, meg az egyetem gyűjteményét egyesítették 1887-ben állami Nemzeti Múzeummá.²

Az első helyi múzeumot 1862-ben alapították Raahé kis tengerparti városkában. Ez a múzeum főképpen a tengerészet közreműködésével jutott hozzá a tárgyaihoz, a városbeliek számára akkor még meglehetősen ismeretlen volt a múzeumi gondolat. A mai körzeti múzeumok legnagyobb részét (Turku, Kuopio, Pori, Vaasa, Oulu) az 1880 és 1900 közötti években alapították. 1900 és 1910 között különösen városi múzeumokat alapítottak s akkor hozták létre az első tájmúzeumokat, 1910 után pedig elsősorban a tájmúzeumokat.

1. ábra. Részlet a Hämei Múzeum kiállításából, Tampere.

A múzeumok száma jelenleg több, mint 400 s ezenkívül körülbelül 100 van alakulóban.

Finnországban is, mint másutt Európában, a múzeumokat általában eredetileg valami más célra készült épületben helyezték el. Vár szolgál helyiségül a következő városokban: Turku, Savonlinna, Kastelholma, Suomenlinna, városi épület pl. Porvoo, Rauma, Kristiinankaupunki, Loviisa, Hamina, Tampere, Helsinki városokban, ipari épületek pl. Tampere, Fiskari, Lahti városokban, egykori gabonaraktárakban van pl. Tampere és Hämeenlinna művészeti múzeuma, valamint több, mint száz falumúzeum. Hajdani földesúr kúriáját, kastélyát rendezték be múzeummá, pl. Anjala, Asikkala, Hartola, Herttoniemi, Uusikaupunki helyiségekben. Végül több, mint száz falumúzeumot helyeztek el parasztházakban. Különösen az utóbbi időben néhol arra törekszenek, hogy más célra készült új épületben múzeum részére is tervezzenek helyiségeket, pl. Kajaani, Imatra, Kuhmo iskolájában, Hanko városházában, Forssa színházában, Riihimäki és Varkaus víztornyában.

² Ismertetésemben személyes tapasztalataimon kívül fölhasználom a Suomen Museoliitto által rendelkezésemre bocsátott adatokat, a Museum XII. (1959.) évfolyamában megjelent cikkeket, az OSMA évfolyamait, valamint a különböző múzeumok vezetőit, tájékoztatóit.

A múzeum céljára tervezett első épület az Ateneum nevű művészeti múzeumé Helsinkiben, ezt 1887-ben építették. Mái is eredeti rendeltetését tölti be, noha már évtizedek óta újat szándékoznak építeni, a költségek azonban nem állnak rendelkezésre. Turku művészeti múzeumát 1904-ben, Kuopio múzeumát 1905-ben építették, a Nemzeti Múzeum épületének alapkövét pedig 1906-ban tették le.

A tájmúzeumok elhelyezésében nem rendelkeztek tapasztalatokkal. Ilmajokiban pl. kezdetben parasztházat terveztek, de elálltak a gondolattól, mivel félték, hogy nehéz szerezni s attól tartottak, hogy a karbantartás erejüket meghaladó nehézségeket okoz. Ezért 1910-ben egyhangúlag elhatározták, hogy olyanná építik, mint az egyházközség 1638-ban épült temploma, amelynek megőrizték a rajzát. Az arrajárók még ma is Ilmajoki templomaként fényképezik ezt a múzeumot. Annak idején múzeumi körökben is sikerültnek tartották ezt a típust. Hogy ez nem volt egyedülálló jelenség, az is bizonyítja, hogy Veteliben 1932-ben épült ugyanolyan múzeumépület.

A későbbi múzeumok közül említsük meg Vaasaét 1928-ból, Ouluét, mely magába foglalja a könyvtárat és a kerületi levéltárat is, 1931-ből és a Helsinki Egyetem mezőgazdasági múzeumát 1938-ból. A háború után jött létre Maarianhamina tengeri közlekedési múzeuma 1949-ben, az Észak-Karjalai Múzeum Joensuuban 1954-ben és Harjavalta művészeti múzeuma 1955-ben. 1959-ben készült el a múzeum épülete Mikkeliben és ugyanannak az évnek az őszén rakták le az épület alapjait Jyväskyläben. Épületbővítés folyik Kuopioban és a tervezés állapotában van új épület Tornioiban, Tammissaariiban és Kotkában.

2. ábra. Részlet az Észak-Pohjanmaai Múzeum lapp kiállításából, Oulu.

3. ábra. Városi Múzeum, Kokkola. XVII. századi iskolaépület.

A épületekről általában elmondhatjuk, hogy a legutóbbi időkig elsősorban kiállításra szánták őket s alig gondoltak raktárra meg munkahelyre. Csak újabban nyilatkozik meg az a törekvés, hogy a gyűjteményeknek csak egy része legyen kiállítva, a többihez pedig raktárban lehessen hozzáférni.

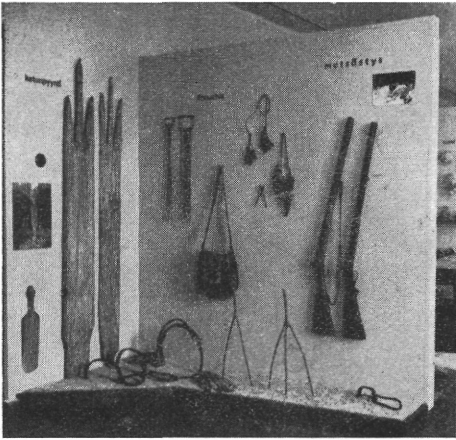
Gyűjtési körök, gyűjtőterületük szerint a finnországi múzeumokat több csoportba sorolhatjuk:

1. körzeti múzeumok, (maakuntamuseot)
2. városi és tájmúzeumok, (kaupunki- ja aluemuseot)
3. helyi múzeumok (paikallismuseot, pitäjänmuseot)
4. szakmúzeumok (erikoismuseot).

1. Finnország közigazgatási körzetekre (maakunta) oszlik, a körzeti múzeumok (maakuntamuseot) s körzet székvárosában, vagy számottevőbb helységeiben működnek s fönntartásukról rendszerint a körzet, olykor a körzetet magába foglaló legnagyobb közigazgatási hatóság, a kerület (lääni) gondoskodik. Körzeti múzeum van a következő városokban: Turku, Pori, Tampere, Vaasa, Oulu, Maarianhamina, Jyväskylä, Mikkeli, Kuopio, Joensuu, Lappeenranta. Ezeknek az intézményeknek a gyűjtőtevékenysége a körzet területére terjed, de ez nem merev szabály, kiterjedhet a körzet határán túl, sőt más népek anyagára is. Tamperében a Hämei Múzeum pl. finnugor gyűjteménnyel is rendelkezik. Gyűjtőmunkájuk célja várostörténeti, művelődéstörténeti, régészeti és néprajzi gyűjtemény létrehozása, továbbfejlesztése. Előfordul,

4. ábra. Részlet a Helsinkii Városi Múzeum kiállításából.

5. ábra.
Néprajzi kiállítás részlet. Rautalampi.

hogy egyik vagy másik ág fejlettebb, pl. a turkui múzeumban a művelődéstörténet, mégis megállapíthatjuk, hogy a néprajznak igen nagy jelentősége van, a gyűjtemények kiemelkedő része. Még a turkui helytörténeti és művelődéstörténeti kiállításban is találkozunk néprajzi részletekkel.

Nem vehetjük sorra valamennyi körzeti múzeumot, csupán néhányal ismerkedhetünk meg közelebbről. Finnország nagy vidéki városában, az egyik legfontosabb kikötővárosban, Turkuban kiemelkedő múzeumi munka folyik. A Turun Kaupungin Historiallinen Museo (Turku Város Történeti Múzeuma) nevű gyűjtemény a vár helyiségeiben működik, 115 szoba áll rendelkezésére. 52 szobában van kiállítás, a többiben raktárak, hivatali helyiségek, szolgálati

lakások. 1881-ben alapították s 1884-ben nyitották meg. Jelenlegi kiállítása jórészt az 1930 és 1940 közötti évekből való. Turku város birtokában van, gyűjtőterülete Finnország Varsinais-Suomi-nak nevezett délnyugati része.

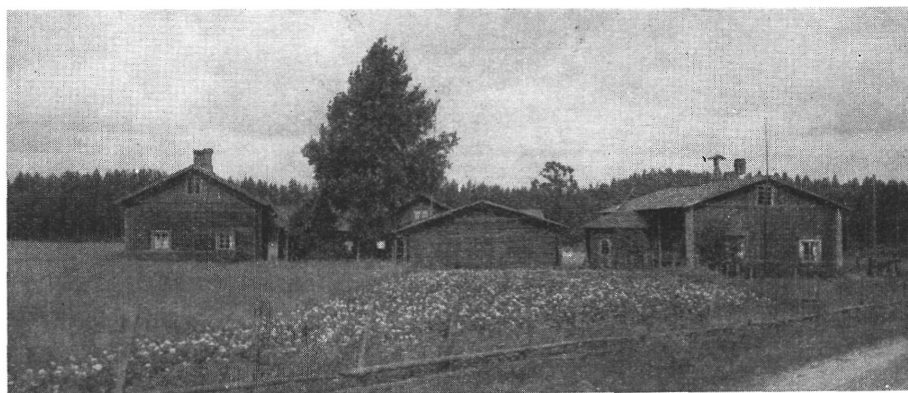

6. ábra. Kiállítás részlet. Rautalampi.

Gyűjteményében főleg művelődéstörténeti tárgyak találhatók, kiemelkedő a különböző rendek viseletét megőrkítő anyag, a faliszőnyeg- s az éremgyűjtemény. Mintegy 25000 tárgyat és 6400 fényképet magába foglaló anyaga lelátározott. Kiállítása századról-századra haladva mutatja be a különböző korok kultúrájának emlékeit, előszeretettel alkalmazva az intérieuröket.

7. ábra. Kiállítás részlet. Rautalampi.

8. ábra. Falumúzeum, Juupajoki.

Az anyag gazdagsága lehetőséget nyújt egy-egy korszak teljes szoba- vagy konyhaberendezésének bemutatására. A város történetével foglalkozó részben állítottak ki régészeti leleteket is. A hatalmas kiállítás tanulmányozásában elfáradt látogató számára néhány földszinti helyiségben vendéglőt létesítettek.

Ouluban működik a Pohjois-Pohjanmaan Museo (Észak-Pohjanmaa Múzeuma), az ottani múzeumegyesület birtokában. Gyűjtési területe Észak-Pohjanmaa közigazgatási körzetet foglalja magába. 1895-ben alapították s

1896-ban nyitották. Anyagát kétszer pusztította tűzvész, először 1929-ben, másodsor pedig 1940-ben. Gyűjteménye várostörténeti, régészeti és néprajzi tárgyakat tartalmaz, kiemelkedő a lapp gyűjtemény, mely a Nemzeti Múzeumé után Finnország második legnagyobb gyűjteménye.

Joensuu városa tartja fenn az Észak-Karjala Múzeumát (Pohjois-Karjalan Museo). 1901-ben alapították, de csak 1920-ban nyitották meg, majd 1948-ban új kiállítás rendezéséhez fogtak s ezt az új épületben 1954-ben nyitották meg. Elsősorban néprajzi gyűjteménye számottevő, rendelkezik ezenkívül régészeti anyaggal is. Új kiállítása korszerűen rendezett, körforgalmat valósít meg. Az anyag bemutatását régészettel kezd, majd történeti anyag következik s ezt folytatja a néprajz, a következő sorrendben: építkezés, földművelés, halászat, vadászat, táplálkozás, fonás -szövés, bútor, viselet.

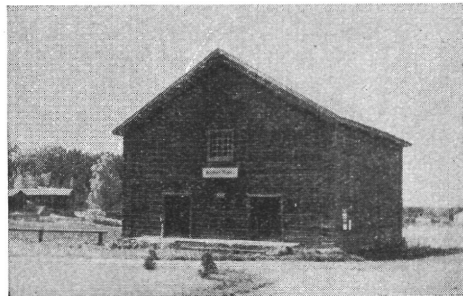
A Hämei Múzeum (Hämeen Museo) Tamperében Közép- és Észak-Häme múzeuma. 1904-ben alapították, 1908-ban nyitották meg, 1952-ben rendezték újjá. Gazdag gyűjteményében megtaláljuk a régészet, a néprajz, az egyházművészet, a rendi társadalom és a várostörténet tárgyait. Mindezeket bemutatja a kiállítása is. Minthogy ARTTURI KANNISTO szibériai kutatásaihoz hämei ösztöndíj-támogatást is kapott, gyűjtött anyagának egy részét a hämei múzeumban helyezték el. Új kiállításának rendezésekor már nem törekedtek az egész gyűjtemény bemutatására, hanem raktárt is létesítettek, kellő hely hiányában azonban igen zsúfoltan. Imponáló nagyságú faliszőnyeg gyűjteményük részére külön korszerű raktárt készítettek, ahol a tárgyakat hajtogatás nélkül helyezték el s nem éri őket sem fény, sem por.

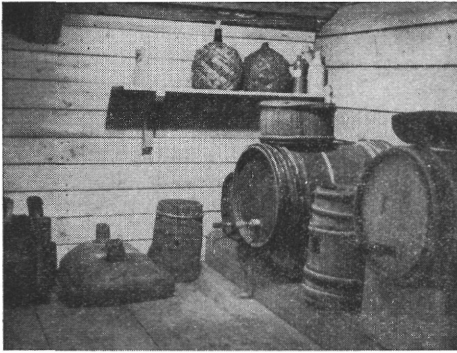
9. ábra. Falumúzeum, Ruovesi.

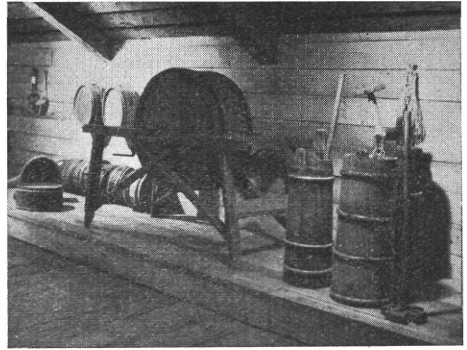
10. ábra.
Kastélymúzeum, Anjala.

11. ábra.
Gabonaraktárban létesített múzeum, Hauho.

12. ábra. Gabonaraknártárban rendezett múzeumi kiállítás részlete. Hollola.

13. ábra. Gabonaraknártárban rendezett múzeumi kiállítás részlete. Hollola.

2. A kisebb közigazgatási egységek múzeális intézményei a városi és a tájmúzeumok (kaupunki-, aluemuseot). Közöttük a városi múzeumok olykor egyúttal tájmúzeumok is s gyűjtőterületük magába foglalja a várost körülvevő járásnyi területet, egyébként a város szűkebb körére korlátozódik. Nagy számuk miatt a felsorolásukról le kell mondanunk. Néprajzi gyűjteménnyel leginkább a tájmúzeumok meg a város határán túli gyűjtőterületen dolgozó városi múzeumok rendelkeznek. Általában városi tulajdonban vannak s egyesület, társulat keretében működnek. A legrégibb közöttük Raahemúzeuma, 1862-ben alapították. Épületéül a kikötőben az egykori vámházat választották. Új kiállítása 1951-ben készült. Hämeenlinna városi múzeuma Häme egy részében végzi gyűjtőtevékenységét. Anyaga nagyrészt néprajz s bő teret kapott benne a vidék fontos ipari növényének, a lennek termelését és földolgozását bemutató tárgyi anyag. Itt kell megismerkednünk a helsinki Városi

14. ábra. Aleksis Kivi kunyhója, Tuusula.

Múzeummal is, melynek gyűjtőterülete a főváros. 1911-ben alapították s 1912-ben nyitották meg. Gyűjteménye a következőket foglalja magába: Helsinki történetét és életét megvilágító tárgyak, képek, irodalom és archivális anyag. Figyelemre méltók a város fejlődését illusztráló rajzok, festmények, a kézművesség emlékeit őrző tárgyak, a polgárságot bemutató viseleti és berendezési tárgyak. Különösen jelentős a mintegy 30 000 példányból álló fényképgyűjtemény, amely Helsinki életét, változását örökíti meg. A múzeum figyelemmel kíséri a lebontásra kerülő házakat, városrészeket, ezek életét lefényképezi s fényképezi az új építkezések fázisait is. Új kiállítása néhány évvel ezelőtt nyílt meg.

3. A helyi múzeumok, voltaképpen falumúzeumok, egy-egy helység kulturális emlékeit őrzik, gyűjtik. Fönntartójuk leginkább a helyi egyesület, társulat, újabban a közigazgatási hatóság. Az elhelyezésükre szolgáló épületek s gyűjtési körük szerint több csoportba sorolhatjuk őket. Egyik nagy csoportjuk voltaképpen szabadtéri múzeum s vagy az eredeti helyükön álló épületekből, vagy máshonnét átköltöztetett épületekből, épületcsoportokból áll. Eredeti rendeltetésük szerint ezek az épületek parasztházak és gazdasági épületek, udvarházak, kúriák és paplakok voltak. Jórészüket interieur-szerűen, sokszor az eredeti bútorokkal, eszközökkel rendezték be. Tárgyi gyűjtemények elhelyezésére és kiállítására sokhelyütt használják föl az egykori gabonaraktárakat (viljamakasiini). Efféle épületekben a szükséges belső átalakítások után művészeti múzeumokat is rendeztek be.

15. ábra. Ortodox templom-múzeum kiállításának részlete. Kuopio.

4. Finnországban a különböző szakmúzeumok egész sorát találjuk. Írók, művészek, államférfiak emlékét örökítik meg az emlékmúzeumok, pl. Aleksis Kivi nagy finn író kunyhója Tuusulában, Elias Lönnrot múzeuma Sammattiban, Runeberg költő múzeuma Porvoóban, stb. Mindezek a házak, szobák eredeti tárgyakkal berendezett interieurök. A finn mezőgazdaság tárgyi emlékeit bemutató intézmények közül kiemelkedik a Helsinki Egyetem mezőgazdasági múzeuma az egyetem Helsinki határában levő tangazdaságában, külön erre a célra készült épületben és a mustialai mezőgazdasági múzeum az ottani mezőgazdasági iskola kezelésében. Különösen az utóbbinak van nagy, az egész mezőgazdaságot felölelő gyűjteménye, két épületben, mely közül az egyikben látható a néhány éve készült, a fejlődést is bemutató kiállítása. A Helsinki Egyetem múzeumának kiállítása is korszerű, didaktikus, használják az egyetemi oktatásban is, gyűjteménye azonban kisebb. Bár a mi munkánktól távolabb esnek, a teljesség kedvéért meg kell említenünk a tengeri közlekedés múzeumait, a hadtörténeti, az ipari, a művészeti múzeumokat s az olyan szakmúzeumokat, mint pl. a Postamúzeum, Sportmúzeum stb.

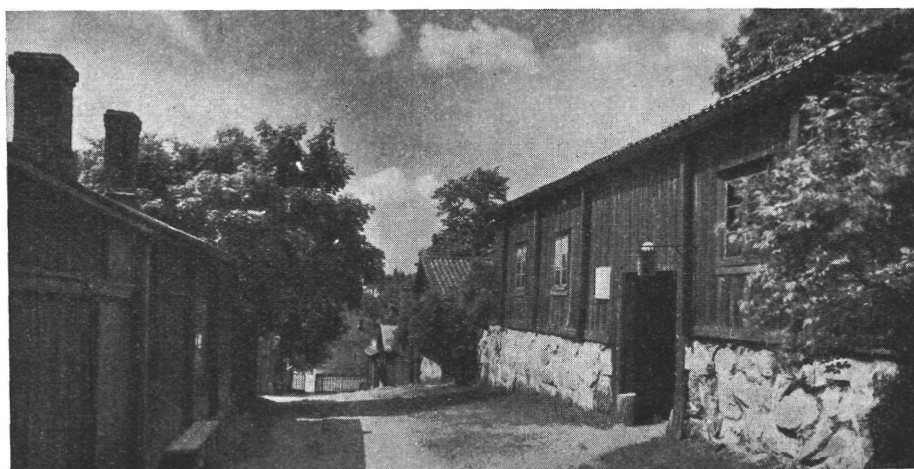
A helyi múzeumokról szólva megemlékeztünk arról, hogy egy részük voltaképpen szabadtéri múzeum. Nem szükséges hosszasan időznünk a világszerte, nálunk is ismert Szabadtéri Múzeumnál (Helsinki, Seurasaari), elég annyival gyarapítani ismereteinket, hogy évről-évre új és új objektumokkal bővítik. Inkább a hatásáról kell szólnunk, hiszen az alakulóban levő kb. száz múzeumnak egy része szabadtéri múzeum lesz. Bátran állapíthatjuk meg, hogy Finnországban az érdeklődő valóságos szabadtéri múzeum alapítási lázzal találkozik. Nem a néprajztudomány hivatásos művelői szervezik ezeket, hanem egy-egy község érdeklődőiből alakul egyesület, társulat, s ez igyekszik

16. ábra. Kézműves múzeum részlete, Turku.

megőrizni rohamosan átalakuló népi kultúrájának még megőrizhető produktumait. Az épület kiválasztása után szakértő segítséget nyújt a Finn Nemzeti Múzeum s a megvalósításban segít a Múzeumszövetség. Ez a múzeumszervezési tevékenység tehát egyúttal népi műemlékvédelem is, hiszen egy-egy tipikus épületet, épületcsoportot őriz meg, lehetőleg az eredeti helyén, ritkábban a múzeum számára alkalmas más helyre telepítve. S nem az a törekvésük, hogy a kiválasztott épületben mindenféle régészeti meg néprajzi tárgyakat összehordjanak, hanem a különböző helyiségeket a beljük tartozó tárgyakkal rendezik be. A szabadtéri múzeumok sorában kell megemlékeznünk a turkui speciális kisipari múzeumról. Mint említettük, Turkuban 1827-ben hatalmas tűzvész pusztított s a városnak csak igen kevés része vészelte át a lángokat, közte a Kolostordomb (Luostarimäki) nevű városrész néhány házcsoportja. A városnak ezek a még a XVIII. századból való épületei, kevés kivétellel, a mai napig megmaradtak s most már maga a város gondoskodik róla, hogy továbbra is megmaradjanak. A Kolostordomb épületeit körülkerítették s múzeumot rendeztek be bennük. Ebben a tizenegy faházban s melléképületben huszonhat különböző kisipari műhelyt, valamint nyolc lakást és boltot rendeztek be s nyitottak meg 1940-ben a közönségnek. A háború eseményei elterelték a figyelmet erről a nagyszabású vállalkozásról, tehát a szabadtéri múzeumok között nem igen esik róla szó. Szervezetileg a Városi Múzeumhoz tartozik, anyaga annak a leltárában szerepel. Lezárt, befejezett gyűjteménynek tekinthetjük, gyarapításán nem dolgoznak, de talán már nem is lehetséges.

A vidéki gyűjtemények számbavétele után a munkájuk példaképeül szolgáló legnagyobb intézménnyel, a Finn Nemzeti Múzeummal (Suomen Kansallismuseo) foglalkozunk. Miként 1949-ig a Magyar Nemzeti Múzeum, komplex intézmény ez is. Három osztályra tagolódik: *a)* régészeti, *b)* történeti és *c)* néprajzi osztályra. A Régészeti Osztály gyűjteménye Finnország kő-, bronz- és vaskori emlékeiből áll, kiegészül Skandináviából, Kelet-Európából és Szibériából származó összehasonlító anyaggal, valamint Európa más részei-

17. ábra. Kézsműves múzeum részlete, Turku.

ből, a klasszikus népek meg a Földközi tengeri kultúrák köréből gyűjtött tárgyakkal. A Történeti Osztály gyűjteménye magába foglalja a finn történelemnek az állami életre, háborúkra és a rendi társadalomra vonatkozó emlékeit, egyházművészeti és iparművészeti gyűjteményt, valamint pénz- és éremgyűjteményt. Hozzá tartozik Suomenlinna hadtörténeti múzeumnak berendezett vár-része is.

A Néprajzi Osztály gyűjteménye a Nemzeti Múzeum alapító gyűjteményei közé tartozik. Két legnagyobb csoportja a finn népi kultúra emlékeit meg a finnugor népek kultúrájának tárgyait magába foglaló anyag, kiegészül viszonylag kisebb észak-amerikai, közép-ázsiai és balkáni gyűjteményekkel. A tárgyi anyagot nagy fénykép- és kéziratgyűjtemény egészíti ki. A Néprajzi Osztályhoz tartozik Seurasaari szigetén a Szabadtéri Múzeum (Seurasaaren Ulkomuseo), azonkívül Sammatti helységben Elias Lönnrot múzeummá berendezett szülőháza.

Mindhárom osztály ugyanabban az épületben helyezkedik el; ez a körülmény helyileg is összefűz egymáshoz kapcsolódó, egymást kiegészítő tudományágakat, az épület azonban ma már nem alkalmas arra, hogy a tetemesen megnőtt gyűjtemények s a növekvő számú munkatárs számára elegendő hajlékot adjon. Az valóban szerencsés, hogy a látogató egy épületben elhelyezett kiállításokból ismerheti meg a finn föld ásatási emlékeit, középkori, újabb kori történetét, népi kultúráját s a rokonnépek kultúrájának anyagi produktumait. Előbb-utóbb el fog következni azonban az az idő, amikor a helyiség-problémákat már épületbővítéssel sem fogják tudni megoldani, ők is kénytelenek lesznek a különböző osztályokat más és más épületben elhelyezni.

18. ábra. Szabadtéri múzeum részlete, Seurasaari, Helsinki.

A néprajzi gyűjtemény jó része lelkes, önkéntes gyűjtők munkájából született, hiszen a néprajznak hivatásos munkása a múzeumban alig volt s ma is kevés van. A gyűjtőtevékenység egy része tehát ma is támaszkodik az önkéntes gyűjtők segítségére, földérítő, adatközlő és adatgyűjtő tevékenységük nélkül a nagykiterjedésű országban kevésbé lenne eredményes a kis-számú kutató munkája. Költségvetési problémák miatt igen nehezen tudják elérni egy-egy új állás szervezését, a megoldásra váró feladatok sürgőssége tehát megkövetelte, hogy az önkéntes gyűjtők tevékenysége ismét szervezetten, a múzeumi követelmények szerint folyjék. Ennek érdekében néhány évvel ezelőtt Seurasaari Säätiö néven újjászervezték gyűjtőhálózatukat s levelezés, kérdőíves adatgyűjtés, pályázatok útján bekapcsolták a gyűjtőmunkába. A tervszerűség érdekében ragaszkodnak a kérdőíves adatközléshez, így tudják legjobban irányítani a gyűjtők érdeklődését és munkáját. Jutalmazásra kezdetben fordítottak pénzösszeget, újabban jutalomtárgyakat adnak a legjobb munkák beküldőinek. Az évről-évre beérkező pályázatok száma 600 körül van, olykor megközelíti a hétszázat. A kérdőívekre beérkező válaszokat a múzeumban egy magiszteri fokozattal rendelkező múzeológus irányításával ösztöndíjas egyetemi hallgatókból álló kis csoport gondozza. A válasz eredeti szövegét borítékban a földrajzi helye szerinti rendezőbe teszik, tartalmát pedig a benne mutatkozó szakok szerint szétgépelve szakok szerint rendezik. A szakok szerinti szétgépelés tehát voltaképpen az anyag kicédlázása. Egyidejűleg térképen is jelölik az egy-egy kérdéscsoportra érkező válaszokat, tehát térképezik a néprajzi jelenségeket. A Seurasaari Säätiö időnkint kiadványban tájékoztatja gyűjtőit, közli kérdőíveit.

A még háború előtt készült kiállítás törekvése a lehető legteljesebb anyag bemutatása volt, egyik része a finn népi kultúra keresztszete, a másik pedig a rokonépek anyagát tárja a látogató elé. Raktárak létesítésére csak az utóbbi időben törekszenek, megvalósításukat a helyhiány nehezíti.

A gyűjtő, földolgozó és megőrző feladatok ellátására korszerű technikai eszközökkel rendelkeznek. A múzeum fotolaboratóriumán kívül maga a Néprajzi Osztály is rendelkezik a fényképezéshez szükséges felszereléssel. A tárgyak megóvását modern konzerváló, restauráló műhely végzi. A múzeumi kutatók csak az anyagi kultúra vizsgálatával foglalkoznak, a szellemi kultúráéval pedig a Finn Irodalmi Társaság (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura) munkatársai. Ez a munkamegosztás a néphagyományoknak a múlt század első felében megindult gyűjtése óta alakult ki. Míg a Társaság munkaeszközei közé iktatta a magnetofont, a múzeumban még idegenkednek tőle. Kutatásaikban egyre inkább helyet kap a filmfelvevő, az utóbbi években készült több néprajzi filmet részben a múzeum kutatói maguk, részben az ő segítségükkel, szakmai irányításukkal a Suomi Filmiteollisuus vett föl.

Az Osztály kéziratára a gyűjtőhálózat anyagán kívül a kutatók kéziratait, az egyetemi hallgatók néprajzi témájú dolgozatait és régebbi kutatások főljegyzéseit, pl. *Sirelius* szibériai jegyzeteit, őrzi. Legutóbb nyomtatott katalógust adtak ki róluk. Ugyancsak az Osztály gyűjti és őrzi a lakóház-kutatások nyomán készített mérnöki pontosságú fölméréseket és rajzokat.

Amint látjuk, a finnországi múzeumok nem egységes irányítás alatt álló, kevés kivétellel nem is állami intézmények. Munkájukat, tevékenységüket csupán a Finn Múzeumszövetség (Suomen Museoliitto) fogja össze. A Szövet-

séget 1924-ben hozták létre s alapszabályok szerint, állami támogatással működő társadalmi egyesület. A múzeumok önként lépnek tagjai sorába. Elnökség áll az élén, az ügyeket titkár intézi. A befolyó összegeket, tagdíjakat, állami támogatást múzeumok fejlesztésére, kiállításokra, tanulmányutakra fordítja. Munkájáról évről-évre közgyűlésen számol be. A mindig más és más városban rendezett közgyűlés egyúttal a múzeumok munkásainak találkozója is. Az utóbbi években rendezett újabb kiállítások a Szövetség támogatásával és irányításával készültek. 1954 óta OSMA címmel évkönyvet ad ki s abban különböző múzeumi problémákkal foglalkozik, új kiállításokat mutat be, kutatási eredményekről ad számot. A Szövetség lelkiismeretesen figyelemmel kíséri a múzeumok munkáját, problémáit, dokumentumgyűjteményében sok fényképe, adata van a különböző múzeumok épületeiről, kiállításokról, raktárakról.

A finnországi múzeumok áttekintése után összefoglaljuk a szervezeti kérdésekre, gyűjtőmunkára, kiállításra, megőrzésre, feldolgozásra, nyilvántartásra, épületekre vonatkozó megfigyeléseinket.

1. Szervezeti kérdések.

A finnországi múzeumok keletkezése arra az időre esik, mint a magyar múzeumok többségéé. A közigazgatási hatóságok által fenntartott múzeumok mellett is működik egyesület, társulat, amely anyagilag is, munkával is hozzájárul a múzeum fenntartásához. A Nemzeti Múzeum is szoros kapcsolatban van a Finn Régészeti Egyesülettel (Suomen Muinaismuisto Yhdistys), akár pl. a mi Néprajzi Múzeumunk a Néprajzi Társasággal. Az Yhdistysben tömörülnek az etnográfusok is, elnöke KUSTAA VILKUNA akadémikus. A legtöbb múzeum nem hivatásos szakembert foglalkoztat, hanem lelkes műkedvelőket, pedagógusokat stb. A múzeumok nem rendelkeznek státusokkal, legtöbbször csak tiszteletdíjban részesíthetik munkatársaikat. A vidéki múzeumok köré csoportosuló, az intézmények munkájában részt vállaló szakemberek csak kenyéradó hivatásuk teljesítése után gondolhatnak néprajzi, helytörténeti vagy akár régészeti kutatások folytatására. Ez a munka tehát javarészt a Nemzeti Múzeum és a Finn Irodalmi Társaság munkatársaira, valamint az egyetemi intézetekre hárul. Szervezetileg igen jelentős szerepe van a Múzeumszövetségnek. Ez sem állami, csupán az állam anyagi támogatását élvező szerv. A Nemzeti Múzeum státusban levő néprajzi kutatóinak száma mindössze négy s közülük egy az Osztály vezetője, egy pedig a Szabadtéri Múzeum vezetője. A gyűjtőhálózat vezetőjét szerződéssel foglalkoztatják. A múzeumok ilyen személyi ellátottsága nem kedvez az intenzívebb, tervszerűbb kutatásoknak, ennek tudatában is vannak s évről-évre szorgalmazzák a státusok szaporítását. A helyzetet az javítja, hogy a múzeumok ügye társadalmi ügy s országszerte vannak olyan támogatói, akik kellő műveltséggel, népük történetének és kultúrájának kitűnő ismeretével rendelkeznek. A Nemzeti Múzeumban a tudományos kutatók irányításával az adminisztratív jellegű munkákat (pl. fényképtár kezelése, katroterek készítése, stb.) adminisztratív munkatársak és ösztöndíjas egyetemi hallgatók végzik. A tudományos munkatársi állás betöltéséhez magiszteri tudományos fokozat szükséges.

2. Gyűjtőmunka.

Minden múzeum legfontosabb feladatai közé tartozik a gyűjtés, az anyag gyarapítása. Mint már említettük, ebben a tevékenységben erőteljesen támaszkodnak az önkéntes gyűjtők munkájára, a tárgyi anyag gyűjtésekor is. Sok tárgyat tudnak ajándékként megszerezni, sokszor úgy, hogy rábeszélés nélkül maga a tulajdonos ajánlja föl. A hatósági támogatással, vagy állami költségvetéssel dolgozó múzeumok vannak inkább abban a helyzetben, hogy gyűjteményüket vásárlással is gyarapítsák. A Nemzeti Múzeum kutatóinak évente kb. egy hónapot kell gyűjtő kiszállásra fordítaniuk, akkor azonban főképpen valamilyen témával kell foglalkozniuk. Az a törekvésük, hogy a tervezett időt lehetőleg egyben használják föl, mivel a nagy távolságok az idejüket is, anyagi eszközeiket is jobban igénybe vennék, fölapróznák. Legkedveltebb témájuk az építkezés kutatása, ezenkívül más témával kevesebbet foglalkoznak. A kutatók kitűnően ismerik az egész finn népi kultúrát, általában jobban, mint a magyar kutatók az egész magyar népi kultúrát, egy-egy jelenség táji vizsgálatakor szem előtt tartják az egész finn anyagot. Nemzetközi összehasonlító munkájuk elsősorban Skandinávia népeit veszi számításba, ezen túl pedig a balti finn népeket. Európa más területein kisebb a tájékozottságuk, a magyar anyagot is hiányosan ismerik.

3. Kiállítás.

A múzeumi kiállítások jórészt még a második háború előtt készültek s az a törekvésük, hogy a lehető legnagyobb anyagot mutassák be. A kisebb kiállítások helytörténeti és néprajzi tárgyakat tartalmaznak s kronológiai sorrendben kerülnek a közönség elé, a néprajzi rész témakörök szerint csoportosul, ábrázolja egy-egy táj gazdálkodását, tejjgazdálkodását, lakáskultúráját, viseletét stb. Különösen a néprajzi kiállítások kevés tárlót alkalmaznak, leginkább csak a viseleti tárgyak számára. A háború óta vidéken készültek már új kiállítások, ezek már kevesebb tárgyat mutatnak be, fényképekkel, tipológiai térképekkel illusztrálnak; továbbra is az a törekvésük, hogy egy-egy táj népi kultúrájáról teljes képet rajzoljanak. Míg a Nemzeti Múzeumban a népviseletbe öltöztetett bábuknak még feje is van, a tamperei új kiállításban pl. ezzel már nem találkozunk. Újabbban a szabadon kiállított textil-tárgyakat, különösen a szőnyeget, plasztiklappal védik. Kevesebb tárlót használnak, ezt az teszi lehetővé, hogy a levegőt kevés por szennyezi, a tárgyakat kevésbé kell óvni ellene, mint pl. a mi viszonyaink között. Sokhelyütt találkozunk makettekkel, sokszor terjedelmes makettekkel mutatják be pl. a város múltbeli állapotát (pl. Helsinki Városi Múzeum, tamperei Hämei Múzeum), érzékeltetik egyes eszközök használatát, pl. a halászatot a joensuu múzeum kiállításában.

A Szabadtéri Múzeum megalapítása óta eltelt 51 év alatt ez a múzeum-típus Finnország legtöbb másjellelű múzeumában észrevehető hatást váltott ki egyebek között a kiállításokban is: mindenütt találkozhatunk az intériourszerű megoldásokkal. Kisipari műhelyek, pálinkafőzők, lakások tárgyait stb. igyekeznek intériurben bemutatni. A Nemzeti Múzeumban beépített eredeti füstősház (savupirtti) kiállítását más múzeumok is megvalósították. Turkuban egy-egy kor stílusát nem egy-egy berendezési tárgy, hanem a velük beren-

dezett szoba képviseli. Még inkább érvényesül ez a törekvés a múzeummá alakított népi épületekben, udvarházakban és kastélyokban.

A kiállítások általában aránylag rövid időre vannak naponta nyitva, őrzésükről gondoskodnak, a látogatótól belépődíjat szednek s a legtöbb helyen nyomtatott vezetőt, képeslapot is árulnak. Ezeket a bevételeket a múzeum céljaira fordítják.

4. Megőrzés.

A tárgyak megőrzésére, megóvására minden múzeumban nagy gondot fordítanak. Nem csupán a Nemzeti Múzeumban, ahol fölszerelt műhelyben szakképzett munkatársak végzik a konzerválást és a restaurálást, hanem a kisebb gyűjteményekben is mindent megtesznek, hogy a gyűjtött tárgy a lehető leghosszabb életű maradjon. Különös gondot fordítanak a textilneműek gondozására, tudatában annak, hogy viseleti tárgyak gyűjtése Finnországban már csaknem teljesen lehetetlen. A korábbi múzeumi elképzelések következtében kevés még a raktárak s az sem mind korszerű.

5. Földolgozás.

A múzeális anyagot elsősorban a Nemzeti Múzeum munkatársai dolgozzák föl. Doktori értekezések, monográfikus tanulmányok tartalmaznak múzeumi anyagot, vagy gondoljunk pl. *Tyyni Vahter* munkájára,³ amely közzétett minden díszített obi-ugor tárgyat, amely a finn gyűjteményekben csak található. A múzeumi gyűjtemények minden kutatónak rendelkezésére állnak, a tárgyakat szabad fényképezni, rajzolni, az adatokat lemásolni.

6. Nyilvántartás.

A tárgyak, fényképek, archívumok használatának, a tudományos értékének, hitelének a jó nyilvántartás az alapja. Finnországszerte a jó nyilvántartás minden gyűjtemény elsőrendű föladata. Idejében és pontosan leltároznak s a leltárak alapján készítenek mutatókat. Mindazokat az adatokat, amelyeket a tárgyról tudni lehet, a leltárba írják be s ezzel biztosítják a maradandóságukat. Ezzel egyúttal lehetővé teszik azt is, hogy a kartotékok, utalók készítése adminisztratív föladattá váljék, hiszen a tudományos munkatársnak csak meg kell jelölnie, milyen szakok szerinti kartoték készüljön s azt a leltárból szószerint ki lehet másolni. Minden múzeumi leltárkönyv fontos okmány. Ha az tartalmazza a tárgyra vonatkozó tudományos adatokat, az adatok megmaradása biztosabb, mintha csak kartotékon szerepel. A leltározást a tárgy gyűjtője végzi s végezte a korábbi gyűjtemények múzeumba kerülésekor is, részletes leírásokkal, tehát a tudományos értékük, hitelük nagy. A tárgyakéhoz hasonló módon tartják nyilván a fényképeket stb. is. Szerencsésebb körülményeik következtében múzeális anyagukat nemigen kellett mozgatni, költöztetni, a tárgyakról tehát nem vesztek el a leltári számok. A finn pénzügyi hatóságok revizori tevékenységük során figyelmet fordítanak a

³ VAHTER, TYJNI: Obinugralaisten kansojen koristekuosit. Helsinki, 1953. XXVIII. + 216 p., 200 t.

gyűjtemények ellenőrzésére is és próbákkal ellenőrzik, hogy a leltárkönyvekben szereplő tárgyak megvannak-e. Mindezek együttvéve azt eredményezik, hogy a kutató a múzeumokban tudományos hitelű és értékű anyagot talál s munkáját könnyen és gyorsan végezheti.

7. Épületek.

Mint korábban már említettük, a múzeumépületek, kevés kivétellel, nem múzeum céljára készültek, az e célra tervezettek pedig építésük óta szűkekké, korszerűtlenekké váltak. Új épületek tervezésével, építésével, a lehetőséghez képest igyekeznek is kielégíteni az igényeket. Törekvéseiket igazolja az is, hogy múzeumépületek tervezése egyetemi diplomatervek között is szerepel. A kiállítások átrendezése, korszerűsítése során egyre inkább szembe találják magukat azokkal a problémákkal, amelyeket a raktárak létesítésének szükségessége okoz.

*

A finnországi múzeumok tanulmányozása a bennük található anyag megismerésén túl megmutatja számunkra múzeumi munkájuk pozitív és negatív oldalait egyaránt. Ismertetésünket nem bírálatalul szántuk, nem fejezhetjük be azonban anélkül, hogy meg ne állapítsuk összehasonlításunk tanulságát, milyen kedvező a mi múzeumi munkánk eredményessége számára az egységes irányítás, az egységes költségvetési gondoskodás s az összehasonlíthatatlanul jobb személyi ellátottság. Ezek a körülmények tehették lehetővé egész sor korszerű kiállításunk megvalósítását, raktáraink rendbetételét s a tervszerű gyűjtőmunka megindítását. Munkánk azonban nélkülözi azt az önzetlent, lelkes társadalmi támogatást, amelyben a finnországi múzeumok részesülnek.

IFJ. KODOLÁNYI JÁNOS

Finnische Museen

Ungarische Ethnographen und die Leiter unseres Museumswesens beobachten seit dem letzten Drittel des vorigen Jahrhunderts aufmerksam die volkskundliche und museale Arbeit der nördlichen Völker, also auch der Finnen. Den Möglichkeiten entsprechend studieren sie ihre Arbeitsmethoden, um das eine oder andere auch unter unseren Verhältnissen verwerten zu können.

Gestützt auf die guten Verbindungen früherer Jahre erneuerte 1958 das Ethnographische Museum Budapest seine Beziehungen zum Finnischen Nationalmuseum und zustandegekommene Vereinbarung ermöglichte es, dass der Verfasser im November 1959 als Stipendiat des Finnischen Nationalmuseums nach Finnland reisen und unter anderen während seines siebenwöchentlichen Aufenthaltes auch die Arbeit der finnischen Museen studieren konnte.

Hinsichtlich ihrer Sammelkreise und Sammelgebiete können die finnischen Museen in mehrere Gruppen gegliedert werden, in Bezirksmuseen, städtische und Gebietsmuseen, lokale Museen und Fachmuseen. Die Bezirksmuseen betreuen in der Hauptstadt und in der grösseren Städten der Verwaltungsbezirke die kulturellen Denkmäler des Kreises, städtische und Gebietsmuseen wirken ebenso in kleineren Rahmen, die lokalen Museen aber bewahren das Kulturgut je einer Gemeinde. Zu den unterschiedlichen Fachmuseen gehören die Gedenkmuseen, künstlerische Sammlungen, landwirtschaftliche Museen u. a. m. In einem grossen Teil der Museen ist dem ethnographischen Material ein sehr beachtlicher Raum zugewiesen, die lokalen, eigentlich dörflichen Museen bewahren volkskundliche Sammlungen.

Die historischen Sammlungen des Finnischen Nationalmuseums gliedern sich in drei Sektionen, 1. in die archäologische, 2. historische und 3. volkskundliche Abteilung, letztere zählt zu den begründenden Sammlungen des Museums. Im Rahmen der Ethnographischen Abteilung wirkt auch das Freiluftmuseum auf der Insel Seurasaari. Die volkskundliche Sammlung entstammt zum Teil der begeisterten Arbeit freiwilliger Sammler und ein Teil der Sammlertätigkeit stützt sich auch heute auf die Mitwirkung freiwilliger Helfer, die in der Seurasaari Säätiö genannten Organisation zusammengefasst sind und in ihrer Arbeit durch Fragebogen gelenkt werden.

Von wenigen Ausnahmen abgesehen sind die finnischen Museen nicht staatliche Institute, ihre Arbeit wird in der Vereinigung Finnischer Museen genannten Organisation zusammengefasst, die für Weiterentwicklung, Ausstellungen und Studienreisen staatliche Finanzhilfe vermittelt.

Lenker der Sammlertätigkeit ist eigentlich das Finnische Nationalmuseum, dort erfolgt die Erforschung der materiellen Kultur, während die Sammlung und Einordnung geistiger Güter Aufgabe der Finnischen Literarischen Gesellschaft ist. Diese Institutionen befassen sich hauptsächlich mit der Erforschung des Bau- und Wohnungswesens, dabei kennen die Forscher die gesamte Volkskultur ihrer Nation sehr gut und bei der Untersuchung ja einer Erscheinung lassen sie sich von der Kenntnis des gesamten finnischen Kulturgutes leiten. Ihre vergleichenden Arbeiten erstrecken sich vor allem auf das skandinavische und baltische Material. Ihre Ausstellungen wurden im allgemeinen noch vor dem Krieg vorbereitet und bestreben sich, das grösstmögliche Material vorzuführen. Mit den nach dem Krieg veranstalteten neuen Ausstellungen erstand gleichzeitig die Frage der Errichtung moderner Magazine. In der museologischen Arbeit ragt ihre evidenzhaltende Tätigkeit hervor, ihre sachlichen und anderen Sammlungen gewinnen dadurch höchsten wissenschaftlichen Wert.

Das Studium der finnischen Museen vermittelt über die Bewertung ihres Material hinausgehend auch viele andere Kenntnisse und besonders wertvoll sind jene, die man aus den Freiluftmuseen verschiedener Typen und der den Museen gebotenen gesellschaftlichen Hilfe gewinnen kann. Ebenso beachtenswert sind die Methoden, denen die innere Organisation der Museen ihre Erfolge verdankt.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Felelős szerkesztő: Szolnoky Lajos

Műszaki szerkesztő: Farkas Imre

Terjedelem: (17·5 A/5 ív) Példányszám: 800

Akadémiai Nyomda, Budapest V., Gerlőczy u. — 1961.53176 — Felelős vezető: Bernát György

